

شیخ نجم الدین کبری
تصوفی حیات

Шайх Нажмиддин Кубро

ТАСАВВУФИЙ ҲАЁТ

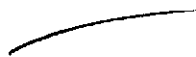

«Мовароунахр»

Алтын үеийнхэн болно.

улс. *Алтын*

догоор ажиллуу:

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАҢЛАР
АКАДЕМИЯСИ АЛИШЕР НАВОИЙ НОМИДАГИ
ТИЛ ВА АДАБИЁТ ИНСТИТУТИ

شیخ نجم الدین کبری
تصوفی حیات

Шайх Нажмиддин Кубро

ТАСАВВУФИЙ ҲАЁТ

«Мовароуннахр»
Тошкент-2004

Муҳтарам китобхон! Нажмиддин Кубро ҳазратларининг номлари, жасорати Сизга маълум? Бу улуғ зотнинг асарлари билан ҳам қисман танишсиз? Аммо Кубронинг рисоалари тўплам ҳолида илк бора нашр этилаётир? Биз ҳар қандай изоҳ ва таърифлардан кечиб, Сизни буюк Шайх билан ёлғиз қолдирамиз? Уйлаймизки, илм, ҳиммат ва ғайратингиз шарофати ила Нажмиддин Кубро сўзларидан файзу футуҳ топишга мушарраф бўласиз?

Таржимон ва
нашрга тайёрловчилар:

Иброҳим ҲАҚҚУЛ

Филология фанлари доктори, профессор

Азиза БЕКТОШ

ЎЗР ФА Тил ва адабиёт институти аспиранти

Масъул муҳаррир:

Сайфиддин САЙФУЛЛОҲ

Филология фанлари номзоди,

Халқаро Аҳмад Ясавий мукофоти соҳиби

Тақризчи:

Подирхон ҲАСАН

Филология фанлари номзоди

Техник муҳаррир:

Ихтиёр САИД

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамаси ҳузуридаги Дин ишлари бўйича Кўмита рухсати билан чоп этилди.

Ушбу китоб «Бухорийлар авлоди» хусусий фирмасининг директори Абдуллаев Улуғбек Баҳодирович ҳомийлигида чоп этилди.

© Сайфиддин САЙФУЛЛОҲ

ШАЙХЛАР ВА ШАҲИДЛАР КУБРОСИ

Инсоният илму ирфони, маданият ва маънавиятининг олтин бешикларидан бўлган қадим Хоразм дунёга шуҳрат таратган кўп фарзандларни тарбиялаб камолга етказган. Кубравия тариқатининг асосчиси, халқ қаҳрамони Нажмиддин Кубро ўша машҳур сиймоларнинг энг буюкларидадир. Унинг тўлиқ исми Аҳмад ибн Умар ибн Муҳаммад ал-Хевақий ал-Хоразмий. У 1145 йилда Хивада таваллуд топган. Аҳмаднинг болалиги ва ёшлиги жонажон юртида ўтган. Лекин ўспиринлигидаёқ унда илмга катта иштиёқ уйғонган. Илмга чанқоқлик уни саёҳатга чорлаган. У қайси юрт ва мамлакатга сафар қилмасин, ўзининг илмга садоқатини, илмий салоҳиятининг ниҳоятда ўткирлигини намойиш этиб, мунозара ва мубоҳасаларда доимо ғолиб чиққан. «Аларга Кубро андин лақаб бўлдики, йигитлик авонидаким, зоҳир улуми таҳсилига машғул эрмишлар, ҳар ким билаким, мунозара ва мубоҳаса қилсалар эрмиш — ул кишига ғолиб бўлурлар эрмиш», — дейди Алишер Навоий.

Аҳмад ғолиблиқда пояма-поя илгарилаган ва илму маърифатдаги фотиҳлик сирларини теран ўзлаштирган. Вақтсоати етиб Нажмиддин дин юлдузи бўлиб порлаган. Валийлиги шу қадар камол топганки, ҳолида ғолиблик бошланганда муборак назари кимга тушса, ўша киши валоят мартабасига кўтарилган. Ана шунда у Шайхи Валитарош лақаби ила шарафланган. Абулжаноб — Нажмиддин Куб-

ронинг куняси. «Менинг ғайбаги исмим Қантарундир. Кунямга келсак, — дейди Нажмиддин Кубро, унинг ҳикояси қуйидагича: Искандарияда Ҳофиз Салафий Исфаҳонийдан ҳадис тинглардим. Бу кекса олим мазҳабда шофеъий, эътиқолда салафий эди. Ёни юздан ошганди. Бир кун яна ғайбат ҳолида, Расулуллоҳни иккиннинг иккинчиси (ҳазрати Абу Бакр) билан ёнимда кўрдим. Тиззалари қарийб тиззамга тегиб турарди. Шу лаҳза ҳар куни Қуръони каримдан унинг учун ўқилган вирдларим илҳом қилинди. Дарҳол уларни ўқий бошладим. Тугатишим ҳамано уларни жуда яхши топганлигимни таъкидлаб: «Мана шу зайлда кундузлари ҳадис тингла ва кечалари Қуръони карим ўқи!» - дедилар. Кейин менга кунямни сўраш илҳом қилинди ва: «Ё Расулуллоҳ, менинг куням Абулжанобми ёки Абулжаннобми? Нафсим Абулжаноб (буюклик отаси) бўлмоғини истаяпти», - дея сўрадим. Ул Зот: «Йўқ, кунянг Абулжанноб (кўркувчилар, парҳезкорлар отаси), дея жавоб бердилар.» Бу ҳодиса Нажмиддин Кубро дунёқарашида, маънавий-руҳий ҳаётида кескин бурилиш ҳосил этади. У энди зоҳирий илмнинг йўл ва майдонларини ортда қолдириб, сайри сулук водийларида қалб саёҳатини бошлашга аҳд қилади. Бунинг учун эса муршиднинг кўмаги ва раҳнамолиги зарур эди. Шу зарурият уни Мисрга — Шайх Рўзбехон ал-Ваззон Мисрий даргоҳига етаклаб боради. Кубро қисқа муддат ичида маънавий йўлларда кўп илгарилайди, шайхининг таважжуҳини қозонади, унинг қизига уйланиб, икки фарзандга ота бўлади. Аммо, сийратидаги ҳаракат, шиддатли интилиш уни осуда ва хотиржам яшашга қўймасди. У Табризга қараб йўлга тушади. Абу Наср Ҳафланинг қошига келиб ҳадис илмини ўрганишни давом эттиради. Кўп ўтмай «Ҳақ таолонинг мажзублари ва маҳбубларидан» бўлмиш Бобо Фараж билан учрашади. Куброни бу мажзуб Шайх давог ва қаламдан қутултириб, бутунлай риёзат ва хилватта машғул айлайди. Кубронинг тасаввуфий ҳаётда тўла зафар қозонишида бошқа бир неча шайхларнинг ҳам ҳиссалари бўлган.

Жумладан, Аммор Ёсир ва Исмоил Қасрийларнинг ҳам хизматлари сингган. Шунинг учун ҳам бу масала куброшуносларнинг назаридан четда қолмаган.

*Дин илмин билмак шариат бўлур,
Унга амал этсанг тариқат бўлур.
Сидқ ила боғласанг илму амални
Ҳақнинг ризосила ҳақиқат бўлур,-*

— дейди Насимий. Шу маънода Нажмиддин Кубро олий мақсад манзилига етган, неча юзлаб муридларни тарбиялаб уларнинг қалбини дин илми, шариат, тариқат ва ҳақиқат зилолидан қондиришга қодир муршиди комил бўлганди. Узоқ йиллик айрилиқлардан сўнг Кубро она диёри Хоразмга қайтиши, ватандошларига маърифат тарқатиши, янги тариқат бино этиши ва иршод ишлари ила қизгин машғул бўлиши керак эди. Табриздан Мисрга қайтаркан, у ҳали бу ҳақида қатъий қарорга келмаганди. Пири ва қайнотаси Рўзбеҳон Мисрийнинг маслаҳатидан сўнг эса 1185 йилда Кубро Хоразмга қайтиб келди. Албатта, у бундан йигирма беш йил аввалги Аҳмад эмасди. Кубро энди маърифат ва ҳақойиқ денгизи эди. Қалбида ва руҳониятида азим Жайхунга ўхшаш кенглик файзи сокин эди.

II

«Тариқатда сиёсатлиғ муршид керак», - дейди Аҳмад Яссавий. Дарҳақиқат, чин бир муршид йўлбошчи бўлмаса, таълим-тарбия ила муридни қўлламаса, энг оғир синнов фурсатларида унга файз ва мадад етказмаса, тариқатда илдамлаб бўлмайди. Сайру сулук, энг аввало, ишонч-этиқод ила шайх «этаги»ни маҳкам тутиш, ҳамма нарсадан четлашиб ягона меҳвар — фақат шайх кўнгли атрофида айланиш демак. Шу «меҳвар»дан мурид узоқлашдими, йўлдан чалғийди, қалб саёҳатидан ўзини маҳрум этади. Зеро, Шайх муриднинг ҳақиқий посбони ва чароғбони.

Шайхнинг ақл, дил ва тадбир чироғи муриднинг нафсига қаратилади. Нафсининг аҳволини мурид равшан кўради. Уни ўзгартириш, яъни поклашга юрак-юракдан эҳтиёж туюди. Буни ҳали ҳеч кўрилмаган ва яшолмаган маънавий ҳаётнинг ибтидоси, деса бўлади. Нафс таслим этилиб поклангунча кечган ботиний жараёни тўла-тўкис изоҳлаш қийин, албатта. Лекин сайру сулукка доир тасаввуфдаги умумий эътирофларга асосланиб, нафс тасфиясидан кейинги ҳолат ва натижалардан баҳс юритиш мумкин. Чунончи: нафс покланиб, зийнат топаркан, қалб бамисоли шаффоф кўзгута айланади. Энди унда ҳамма нарса акс этади. Қалбдан атрофга илоҳий нур порлайди. Энг асосийси, басират очилади. Худди шу басират Аллоҳнинг жамол ва жалол нурларини сайр қилади. Гўзаллик идроки ва иштиёқи тубдан ўзгаради. Шу тарзда солиқ ҳамма нарса ва ҳамма жойда Раббини мушоҳада қилиб, Унга талпинади. Чунки ишқ унинг кўнглида ёлқин сочади. Бунга асосий сабаб эса нафснинг покланганлиги ва сийратдаги чиркинлик, кўполлик, ёмонликларга матонат билан барҳам берилганидир. Аллоҳни таниш, Унинг маърифатига соҳиб бўлишнинг синалган йўли ана шу!

Хуллас, қалб ойнаси ёришгач, унинг теварагини туманга ўхшаб қуршаган туйғулар ҳам йўқолади. Гал дунёга келади: бутун иллати, ёвузлиги, маккорлиги, чексизлиги, бир сўз билан айтганда, ҳақиқий қиёфаси билан энди қалбда дунё намоён бўлади. Қизиги шундаки, ўткинчи дунё ила боқий дунё орасидаги тафовутларни фарқлаш ва ажратишда солиқ мутлақо қийинчилик сезмайди: фаҳм ва идрокда шу даражада илгарилайди, руҳий ва маъруфий ҳаётда у шу қадар баландлайди. Ҳеч бир солиқда тарки дунё туйғуси ўз-ўзидан қарор тошмаган. Балки Ҳақ ишқи ва руҳоний латифликлар қалбда тарки дунё ҳиссиётини барқарорлаштирган. Бу — хилватга чекиниш истагининг тамали эрур. Хилват эса илоҳий ишқдан ҳузурланиш, ишқ ва ҳақиқат сирларини кашф этишнинг дахлсиз гўшаси.

Шу боис тасаввуфда хилват ҳаётига алоҳида аҳамият берилган.

«Нафснинг хотиржамликка эришиши ва ёмонликка ундовчи хусусиятидан қутулиб, соҳибини эзгуликка бошлаши, - дейди Шаҳобиддин Умар Сўҳравардий, - яратилишидан бошлаб унда мавжуд бўлган қуруқлик ва совуқликни улоқтириб ташлашидан билинади. Нафсдан қуруқлик кўчса, унга улашган ва уни таъсирига олган руҳнинг ҳарорати ила у юмшайди». Нафсдаги бундай ҳолат ўзгариши унинг қалбга кўрсатадиган таъсири ва хуружларини батамом қамайтиради. Чунки туйғу ва идрок маркази бўлмиш қалб фақат руҳга эмас, балки нафсга ҳам юз қаратишга мажбурдир. Соликнинг нафси сайру сулук билан сокинлашиб, хотиржамлик топгач, қалбга ҳукм ўтказиш имконларидан нафс маҳрум бўлади. Бу ишнинг оқибатини «Авориф-ул маориф» муаллифи шундай шарҳлайди: «Хуллас, нафс тизгинлангач, жаноби Ҳақнинг амрларини бажо этишга киришади. Қалб ҳам нафс йўналган тарафга бўй чўзиб, у жойдан яхши таассуротлар ола бошлайди. Шу зайлда мурид, толиб ва содиқларнинг нафси, қалб ила нафснинг ораларидаги жинс ўхшашлиги туфайли қалб хусусиятларини олади». Бевосита муршид хизмати, салоҳияти ва шарофати боис юзага чиқадиган бу муриднинг нафси, қалби, руҳидаги бу эврилиш ҳоли тасаввуфда «иккинчи ва маънавий туғилиш» дея таърифланган. Чунки мурид онадан туғилишда отасига нечоғлик мансуб бўлса, маънавий туғилишда ҳам шайхига шунчалик боғлиқ ва ўхшашдир. Бу масалани бағоят қизиқарли ва асосли тарзда ёритиб берган Сўҳравардий, «Кичининг биринчи туғилиши унинг олами мулк ила бўлган иртиботини таъминлайди. Иккинчи ва маънавий туғилиш эса малакут олами ила алоқасини таъмин этар», - дейди. Олами мулк коинотнинг зоҳирий томони ва кўриниши бўлса, олами малакут унинг ички томони ва асроридир. Демак, муршид ўз муридига малакут сирларидан огоҳ бўлиш,

ҳидоят нурларидан қалб ва руҳни қувватлантиришга кенг имкон яратади. Нажмиддин Кубро «Тариқатимиз ва йўлимиз, кимё йўлидир. Тоғлар орасидан нуроний ва латиф нарсаларни чиқармоқ шартдир», - деганида ўша маънавий туғилишни эътиборда тутган эди. Чунки кимё санъати билан маъданлар олтинга айлантирилганидек, кубравийлик тариқатида ҳам инсон моҳият эътибори билан қалб ва руҳан ўзгариши, янги маънавий шахсият мақомини эгаллаши муқаррар эди. Бундан ташқари, тасаввуф тилида кимёи саодат ибораси, нафсни ёмон ва тубан хўйлар, истаклардан узоқлаштириб, энг яхши, энг гўзал фазилатлар ила уни безаш, зийнатлаш маъносини билдирадики, Кубро «тоғлар орасидан...» деганда биз олдинроқ изоҳлаганимиз нафснинг қаттиқлик ва совуқлик ҳолатига ишорат қилган.

Хуллас, сайру сулукни муваффақият ила охирига етказа билган киши ахлоқ-одобда, феъл ва сифатда, фикр ва иродада фавқулодда холис янги «Мен»га эришади. Сўхравардий ҳам буни жисмоний туғилишдан кейинги — иккинчи, янги маънавий тузилиш деб таърифлайди. Ҳақиқат аҳли томонидан «қиёмати суғро» («кичик қиёмат») деб ҳам аталган ушбу маънавий туғилишда соликнинг ҳоли — унинг сулуккача бўлган, риёзат, мушоҳада, покланиш машаққатларига ҳали киришилмаган ҳолидан кескин фарқ қилади. Унинг ахлоқий, ҳиссий ва фикр ҳаёти аввалгисига ўхшамайди. Бунда муршиднинг хизмати ва ҳиссаси беқиёсдурки, бундай шарафли ишни удалашда Нажмиддин Кубро шайхларнинг энг пешқадами эди.

III

Маълумки, инсон борлиқ тартиботида бошқа яратилардан энг кейинда туради. Дастлаб «Ақли аввал» яралган. Сўнг ўн Ақл, фалакларнинг нафси, Арш, Курси, бошқа бир қанча жисмлар билан бирга тўрт унсур, маволиди

салоса (маъдан -наботот - ҳайвонот) бино этилган. Мана шулардан кейин, яъни охирда инсон яратилган. Яратилиш эътибори билан инсон гарчи ҳамма нарсадан кейинда бўлса-да, моҳият, салоҳият жиҳатидан баридан олдинда - юксакда туради. Зеро, инсон - оламнинг руҳи, олам гўзалликларининг меҳвари. Комиллик унинг матлаби ва энг олий шон-шараф даражаси эрур. Мавжуд бу оламда Аллоҳ комил инсон воситасида тажалли айлайди. Комиллик нури йўқолса, оламни зулмат қоплагай. Бу ҳақида Шайхи Акбар мана нима дейди: «Аллоҳ Таоло оламни омон сақлаш учун Одамни ўзига халифа қилди. Ичида комил инсон мавжуд бўлгани қадар олам ҳам муҳофазада бўлинур. Инсонни комил шу хазинадан ажралиб охиратга кўчиши ҳамон кўк кулашга, юлдузлар сочилишга, қуёш сўнишга бошлар». Демак, бундай маънавий ҳокимлик ва муҳофизлик инсон зиммасига бениҳоя улкан масъулият юклатди.

Бундоқ қаралса, инсон фақат ақл ва англаш билан эмас, руҳ, туйғу ва ҳиссиётлари билан ҳам ҳайвондан фарқ қилади. Ҳиссиёти олия, яъни юксак ҳиссиётлар деб аталмиш диний ва эстетик туйғулар ёлғиз инсонга хос, инсон учун имконият имтиёз майдонларидир. Диний туйғуга ўхшаб гўзаллик ҳисси ҳам инсоннинг фитратида мавжуд. Инсон туғилишидаёқ ана шу туйғуларга соҳиб бўлади. Тараққиёт учун хизмат қиладиган, одамларни бирлик ва ҳамжиҳатликка чорлайдиган ҳеч бир кайфият, ҳеч бир эҳтиёж тасаввуф томонидан рад этилмаган. Билъакс, тасаввуф инсонда яратилишидан мавжуд бўлган софлик, бегуноҳлик, меҳрибонлик каби хусусият, қобилият ва фазилатларни муштарак ҳамда мукаммал тарзда асраб-авайлаш, тараққий топтиришга гамхўрлик кўрсатади. Тасаввуф руҳий ҳаётга, унда эришилажак натижаларга кўп диққат қилишга ўргатади. Энг пешқадам сўфийлар нуқтаи назарида тариқат руҳий меърождан ўзга бир нима эмас. Бу фикр Нажмиддин Куброга ҳам тўла тегишли. Шу боис Кубро бир қанча тариқат арбобларидан фарқли ўлароқ,

суқу ва суқуни ҳар инсоннинг ўзига хос ҳаёт тарзи
 ирса ва поғи руҳий олами борлигини тўла ино-
 ш

Таъриф тарихидан яхши маълумки, қадим даврлар-
 дан табиборан сўфийлар психологик туйғулари ва эри-
 шилган руҳий ҳолатларини «ҳол» деб атаганлар. Сулук эса
 турли хил марҳала ва мартабаларга тақсимланиб, «ма-
 қом» деб номланган. Солиқ бу йўлда сўфийдан бошқага
 номтаълим ва кўринмайдиган ҳодисаларга юзма-юз кел-
 тин. Ушлар рўбару бўлмайдиган қийинчилик ва машақ-
 қатлар унинг йўлига қовдир. Сайёр шундай ҳолларга
 тўқнаш келадикки, азоби - завққа, завқи - азобга дўнади.
 Базан у «моддий оламга нисбатан бир безгинлик» ҳис
 этади. «Ўлмасдан бурун ўлиш» қийноқларига чидайди.
 Қалбда маънолар ўзгаради. Ҳоллар янгиланади. Нажмид-
 дин Кубро бу ўзгариш ва янгиланишларни ранг восита-
 сида ҳам изоҳлайди. Унингча, яшил ранг «қалб ҳаёти ва
 жонлилигининг «рамзи»дир. «Бу рангдан кейин ақиқ тош-
 нинг ранги пайдо бўлади. Бу ақли Кабирнинг ранги». Ақли
 кабирнинг ранги қирмизилашгач, энг қалин ҳижоблар
 ҳам йиртилади. Қирмизи ранг зуҳурланганда «Сайёрни па-
 ришон айлар, парчалар, қамраб олар ва тебратар». Булар
 фаройиб ҳодиса ва ўзгаришлар. Одатда мистик мушоҳада-
 га асосланган руҳоний-психологик бундай жараён сирла-
 ри ва натижаларини ошкор айланга кўпда руҳсат берил-
 маган. Усмонли турк олими Мустафо Қора тўғри таъкид-
 лаганидек: Нажмиддин Кубро «Фавойиҳ-ул жамол» ри-
 соласида тасаввуф классиклари орасида жуда оз учрай-
 диган бир усул ила, шахсий ҳис ва мистик мушоҳадала-
 рига диққатни тўртиб, найбат (илоҳий яқинлик) ҳолида-
 ги тасбитларини қаламга олган ва ўқувчига етказган. Ри-
 солага шу нуқтаи назардан ёндошилганида, уни мукам-
 мал бир тасаввуф психологияси дейиш мумкиндир».

Дарҳақиқат, «Фавойиҳ» Кубронинг ҳол ҳақиқати, руҳ
 латоифи ва қалб кечинмаларини акс эттирувчи бетакрор

бир асари. Назаримда, Сайёр ҳолини англаш ва тушуниш учун инсон шу ҳолатни бошидан ўтказиши керак. Акс ҳолда, унинг тушунчалари фақат тасаввурлардан иборат бўлади, холос. Иккинчи томондан, бу ҳоллар, руҳий парвозлар фақат Нажмиддин Куброга хос. Шу боис Сайёр ҳоли бизга мангу жумбоқ бўлиб қолаверади... Асарни ўқир эканмиз, унда Кубро ниҳоятда самимий, ниҳоятда ҳасос, кўнгил ҳаёти жуда теран ва танлаган йўлига собит Шахс қиёфасида намоён бўлади. Кубро илоҳий ишқнинг сир-асроридан, ҳикмат ва ҳақиқатларидан мароқ билан сўзлайди. Ишқнинг инсон қалбидаги аёвсиз ва шиддатли таъсирларини ҳам ҳаққоний кўрсатади. Аммо у илоҳий ишққа мажозий ишқни қарши қўймайди, Аллоҳга бўлган ишқни ёқлаб, башарий севгини ерга урмайди. Шариат доирасидаги покиза ва шиддатли бўлган мажозий ишқ саргузаштларидан нақл қилади... Зеро, Кубро ҳам мажозий ишқ ҳақиқий ишқ йўлида кўприк, восита эканлигини эътироф этган мутасаввифлардан эди.

Амр ал-Маккий демиш: «Аллоҳ қалбларни баданлардан етти минг йил муқаддам яратган ва ўзига яқин бир мақомда сақлаган. Руҳларни қалблардан етти минг йил аввал яратиб, уларни унс боғида тутган. Энг тоза бўлмиш виждонлар ҳам руҳлардан етти минг йил олдин яратилган ва Ўзи билан восил ҳолида сақланган. Ўшанда виждон руҳга, Руҳ қалбга, қалб вужудга ҳибс этилмиш. Ана шу синов асносида бадан ибодатга берилмиш, қалб ишққа фарқ бўлмиш, Руҳ Раббига яқинлашмиш, виждон эса Ўзи билан бирлик ҳолида ҳузур олмиш». Худди шу тўрт мавжудлик: Вужуд, Қалб, Руҳ ва Виждон, шу тўрт мавжудликнинг ҳақиқати: тоат-ибодат, ишқ, унс ва илоҳий ҳузур тасаввуфдаги бош мақсад, бош талаб ва сайри сулукдаги энг олий натижа, деса асло хато бўлмайди. Нажмиддин Кубро рисолаларида булар тўғрисида қайта-қайта баҳс юритади, ҳар гал ё қалб, ё руҳ ёки виждон моҳияти ва сирларини гўё янгидан кашф этиб беради.

IV

Нақл қилинишича, кунлардан бир кун бир қуён хушбўй мевали анбаҳ дарахтининг тагида ухлаб қолибди. Кугилмаганда даҳшатли бир шовқин эшитилгандай бўлибди. Қуён ҳеч иккиланмасдан қиёмат қойим бўлди, дея ура қочибди. Буни кўрган бошқа қуёнлар ундан: «Нима гап? Нега бунча тез чопаётирсан?» - деб сўрашганда, у: «Охир замон бошланди...», - деб жавоб қайтарибди. Бу гапни эшитиши ҳамон бошқа қуёнлар ҳам унинг ортидан чопа бошлашибди. Қуёнларнинг жон ҳолатида югуришларини кўрган буғулар «охир замон» хабарини эшитибок уларга қўшилишибди. Шундай қилиб, ҳар турли жонзотлар бирининг ортидан иккинчилари эргашиб чопишавергач, бу қочқин даҳшатли бир хафвга айланибди. Ўшанда мушоҳада ва мувоқабат ҳаётини яшаб юрган бир ҳинд файласуфи ақл бовар этмас тўс-тўполонга дуч келгач, энг охирда югураётган ҳайвондан қоча-қочнинг сабабини суриштирганда у: «Охир замон бошланди...», - дебди. Шунда файласуф: «Бу нотўғри. Тўхтаглар! Дунё ҳали охир бўлгани йўқ. Қочманглар. Мени эшитинглар», - дея ҳайқирибди. Хуллас, шўрлик жонзотлар тўхташибди. Файласуф охир замон ваҳимасини ким бошлаганлигини суриштирганда гап биринчи бўлиб қочишни бошлаган қуёнга келиб тақалибди. Файласуф ундан сўрабди: «Охир замон бошланганлигини сезганингда сен қаерда эдинг ва нима иш билан машғул бўлаётганинг?» «Анбаҳ дарахтининг остида ётганим», - дебди қуён. «Эҳтимол дарахтдан узилиб тушган меванинг товуши сени уйғотгандир? Балки шу товуш сенда ваҳима кўзгаб, кўрқувдан қиёмат кўпди дея ўйлагандирсан? Юринглар, ўша дарахтни бориб кўрамиз, ҳаммаси ўша жойда равшанлашади». Улар бориб дарахтни топишибди. Ҳақиқатда ҳам файласуфнинг тахмини тўғри чиқибди.

Тасаввур қилинг, ўша сурув-сурув ҳайвонлар у файласуфга дуч келмаганда нима бўларди? Албатта, ўзига хос

бир қиёмат юзага келарди. Ва унинг бош сабаби ҳеч шубҳасизки, қўрқувдир. Қўрқув ва ваҳима қачон тантана қилади? Қачонки ақл, мушоҳада сусайса. «Куён»ларнинг ҳолини тушунса бўлади. Лекин бошқа ҳайвонлар-чи? Нега улар қўрқув ва ваҳимага бунчалик тез, бунчалик осон таслим бўлишди? Бу ҳақида бош қотирса, бунинг сабаблари хусусида кенг фикр юритса, асло зиён қилмайди. Чунки инсон ваҳима ва қўрқувнинг «қайноғи»га етиб бормагунча, ўзига хос бир изчиллик ва журъат ила уларни чуқур идрок этмагунча, ҳеч вақт жасорат туйғусига соҳиб бўла олмайди. Журъат ва жасорат куруқ гап ёки даъво эмас, ҳол ва маънодир. Бунга етишмоқ учун эса ҳам сабот, ҳам маърифат зарур. Инсон ҳеч қачон ўз-ўзидан шижоатли бўла қолмайди. У ўзининг кучсизлик, қўрқоқлик, мунофиқликларини мушоҳада этиб, журъат ва жасорат туйғусига эришади. «Болалигимда кимсасиз уйдаги айрим нарсаларни қўриқлаш учун бир ўзим тунашга тўғри келган эди, - дея ҳикоя қилади Нажмиддин Кубро, - Шайтон: «Уйга ўғри киради», - деб тинимсиз васваса қилар, нафсим эса ваҳимада эди. Ҳолбуки, эшиклар бекитилганди. Файбий туйғуларнинг уйғониши, ҳисларнинг адашиши ва қўрқув шиддатидан бўлса керак, мен ўғри келганлигига қатъий ишондим. Гўё унинг тиқиллатиши эшитиларди: ана, эшикнинг ёнига келди, тақиллатди, беркитилганлигини билгач, зулфинни ўйнай бошлади. Ниҳоят, эшикни очди ва ичкари кирди. Ақлим қочиб, беҳуш бўлдим. Эртаси пенинга яқин хушимга келгач, ўзимга ўзим: «Менга нима бўлди?» дедим. Иттифоқо, тунда уйга ўғри кирганини ва баъзи нарсалар ўғирланганини эсладим. Дарҳол нарсаларга қарадим. Ҳаммаси жой-жойида эди. Эшикни текширдим - у ҳам берк эди. Шундагина бунинг ҳимматим қилмиши эканлигини англадим. Қаттиқ қўрққанда аллақандай қўрқинчли шахслар кўзга кўринурки, бунинг сирини ваҳмдир». Болаликдаги ваҳм болаликда қолиб кетмайди: у инсон билан баб-баробар ўсиб-улғаяди.

Ривоятга кўра, бир одам кунлардан бир кун йўлда кетаётиб Вабога дуч келиб қолибди-да, ундан қаёнга бораётганини сўрабди. «Кўшни юртга хизматчилик: беш юз одамнинг жонини олиб қайтаман», - дебди Вабо. Орадан анча фурсат ўтибди. «Хизмат сафари»дан қайтаётган Вабо билан ҳалиги киши яна учрашибди. «Юкинг оғир кўринадди. Кўп кишининг шўрини қуритдингми дейман?». Шунда Вабо: «Шунақа бўлиб қолди. Аслида мен беш юз кишининг жонини олдим, холос. Лекин бир ярим минг киши қўрқувдан жон таслим қилди», - деган экан.

Хулоса аниқ: қўрқув вабодан ҳам ёмон. Қўрқув ҳалокати вабоникидан ҳам даҳшатлироқдир. Шу боис тасаввуф инсон қалби ва руҳиятини қўрқувдан тозалашга алоҳида эътибор қаратгандир. Чунки қўрқув ва таҳлика ироданинг кушандаси, эркинликнинг кўзга кўринмас қафасидир. Ҳамма жиноят, ҳамма хиёнат, ҳамма қабоҳатларда қўрқувни қўли ва иштироки бордурки, у ҳар қандай кишини ожиз, муте, ҳақиқат ҳисси ўлган бир маҳлуққа айлантиради. Шунда қўрқмаслик шарт ва зарур бўлган нарсалардан ҳам қўрқилади. Тасаввуфда қўрқув бир неча турга ажратилган. Булар: 1. Дунё аҳлининг қўрқуви. 2. Охират аҳлининг қўрқуви. 3. Аҳдуллоҳнинг қўрқуви. Бу қўрқувлар орасида инсонни таҳқирлайдиган, ваҳима кўзгайдиган ва журъатини емирадиган қўрқув дунё аҳлининг қўрқувидир. Чунки у мол-мулк, амал ва мартаба, ҳузур ва ҳаловат кабилардан ажралишдан туғиладиган, одамни одамга муте ёки қарам этадиган таҳлика ва қўрқув ҳисобланади. Тарикат тарбияси эса инсонни Аллоҳдан бошқа ҳеч ким ва ҳеч нимадан қўрқмаслик даражасига юксалтиради. Буни Нажмиддин Кубро амалда исботлаган эди.

V

Биринчи жаҳон уруши йилларида рус мутафаккирларидан бири, «Инсон фақат Инсон бўлиб қолмоғи мумкин эмас: ўзидан у ё баланд кўтарилиши ёки тубанликка

қулаши керак, у ё Аллоҳга томон юксалади ёки йиртқишлашади», - деган экан. Дарҳақиқат, инсоннинг фақат инсон бўлганлиги учунгина қаноатланиши ва фахрланиши ҳаминша ҳам ўзини оқлай олмайди. Зеро, Инсон яхшилик ва ёмонлик, шафқат ва ёвузлик, меҳр ва қаҳр каби ўзаро ниҳоятда зид, қарама-қарши хусусият ва туйғуларнинг бир мужассамадир. Худди шу ҳақиқатни чуқур билиш - Ўзни билишнинг энг асосий, балким, биринчи шарти эрур. Акс ҳолда ҳар қандай олий туйғу ва тушунча қуруқ гап бўлиб қолади. Оқибатда эса ҳақиқат ва тўғрилиқ туйғусига талабгорлар сони камайгандан камайиб бораверади, етуклик, комиллик ҳақидаги баландпарвоз сўзларни чайнаш бир урфга айланади. Бундай пайтда саёзлик, маҳдудлик ва авомлик шиддат-ла илгарилайди. Зеро, маърифат завқи барҳам топган, нафсоний ва шайтоний муносабатлар тантана қилган муҳитда бошқача бўлиши мумкин эмас.

«Илк бора хилватга кирганимда, - дейди Нажмиддин Кубро, - ичимда бир риё, шуҳратпарастлик туйғуси, минбарларга чиқиб тариқатни инсонларга англайтиш ва ўргатиш орзуси бор эди. Мен шуҳратпарастлардан эмас эдим. Аммо риё мени барибир улар сафига қўшаётган эди.

Сўнгра билганим қадар «Бу йўл тўғридир» дея менда бир кашф ҳосил бўлди. Лекин хилватнинг тамали бузуқ эди. Чунки мақсадим саҳиҳ, ниятимда содиқ эмас эдим».

Бугуннинг одами ўзини-ўзи бунақа тарзда тафтиш эта олмайди. Бунга сал-пал эришса-да, ҳақиқатни очикчасига эътироф қилишга кучи етмайди. Умумий бу кўникма учун кимларнидир айблаш инсофдан эмас. Қолаверса, ҳар бир шахс Нажмиддин Кубронинг «Унутмагилки, малак, нафс ва шайтон Сендан айри ва сендан ташқари бир борлиқ эмасдир, билъакс, улар -сен, сен - уларсан», - деган фикрларига маърифат куч-қуввати ила иқрор бўлмас экан, у ҳеч вақт ўзининг ҳис-туйғу ва майлларини холис таф-

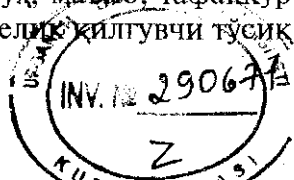
тиш қилишга кириша олмайди. Бунинг бир сабабини бошқа бир шайх: «Инсонларнинг кўпи маърифатнинг шарафидан бенасиб, лутфларидан жоҳил, мартаба кудратидан хабарсиз, теран маъноларидан узоқдирлар», дея шарҳлайди ва уларни «адоват тарбиясида»ги кимсалар деб баҳолайди. «Адоват тарбияси» - бу нафс ва шайтон тарбияси демак. Нафс ҳам, шайтон ҳам одамнинг ботинидаги «мураббий». Уларнинг тарбия, таъсир ва таъқибларидан қутулиш жуда-жуда мушқил. Нажмиддин Кубро бунга тўла эътироф этган ҳолда нажот усули ва йўллари ҳам аниқ кўрсатиб беради. Шу маънода улуг Шайхнинг тажрибалари фавқулодда қизиқарли ва ниҳоятда ибратли эрур.

Машҳур Япон адиби Кавабата Ясунарининг иқрорига кўра, «шайтон дунёси»га кирмоқ жуда қийин. Кучсиз руҳ билан у ишни уддалаб бўлмайди». Бу гапга инонмоқ керак. Чунки шайтон дунёси инсоннинг сийратидаги бир дунёдирки, ундаги тўсиқларнинг сон-саногига етиш ва уларнинг барини тубдан йўқотиш бағоят душвор. Бу «тўсиқлар» эса инсондаги нафсоний ва шайтоний ҳирсу ҳаваслардир. Буларнинг бир қанчалари ҳукмронлик мавқеига эга бўлса, яна бир қанчалари авраш, алдаш, тўғри йўлдан оздиришга моҳир. Лекин бу ерда масаланинг бошқа жиҳати ҳам бор. Вақту замон кечгани сайин иблисликда инсон Иблисдан ҳам илгарилаб, хусусан, кейинги асрларда бузғунчилик, ёвузлик, зулмкорлик, қонхўрликда Иблисникидан лол қолдирадиган, ҳатто кўркувга соладиган ҳолга етган. Хусайин Жовиднинг «Иблис» ва «Иблиснинг интиқоми» драмалари ана шу мудҳиш ҳақиқат тасвирига бағишланган. Тасаввуф аҳли бу фожеани олдиндан кўрган ва оқибатларини яхши тасаввур эта олганликлари учун Инсон ва Шайтон, шайтонийлик ва инсон қисмати муаммосига доимий равишда диққатни жалб этиб келганлар. Нажмиддин Кубро асарларини ўқиганда бунга яна бир қарра ишонч ҳосил этасиз.

VI

Имом Раббоний тасаввуфга доир китобларни ўқиш ҳеч вақт ҳеч кимга зиён етказмаслигини махсус таъкидлаган. Албатта, тариқат, маърифат, ҳақиқат ёки ишқ ва комиллик сирлари ёритилган китоблардан одамлар фойда кўрса кўрадики, зарар кўрмайди. Аммо ўша китоблар гирт авом, жоҳил ва нодон ёки фикр-қарашлари тор, қайсар олимларнинг қўлига тушса-чи? Бу жуда ёмон, албатта. Чунки уларда ифодаланган маъно ва ҳақиқатлар, биринчидан — жўн ва нотўғри тушунилади, иккинчидан — тасаввур этиб бўлмас даражада хато ҳукмлар чиқарилади, хилма-хил ёлғонлар тўқилади. Шунинг учун ўтмишда сайри сулук ҳолларини яшай билган ёки тасаввуфнинг бош талабларига баҳоли қудрат амал қила олган кишиларгагина тасаввуф ҳақида сўзлаш ҳуқуқи берилган. Нажмиддин Кубро ҳазратларининг ибрат ва намунага айланиб қолган улуғ хислатларидан бири ҳам шуки, у киши Ҳақ йўлчиси ўлароқ сайри саёҳатда нимани бошидан ўтказган бўлса, шуни гапирган. Ақлий, маънавий, руҳий қуввати нималарга етган бўлса, шуларни баён этган. Эришганини - эришдим, деган. Эриша олмаганини эса яширмаган.

Азиз китобхон! Нажмиддин Кубронинг тасаввуфга доир рисолаларини алоҳида бир қизиқиш ва ихлос билан ўқишга киришарсиз. Лекин уларнинг маъно-моҳиятини пухта ўзлаштиришда, хусусан, «Фавойиҳ-ул жамол»ни тарғуб даражада англашда анча қийналасиз. Бунга деярли ҳаммамиз ҳам қийналамиз. Чунки рисолада ифодаланган ҳол тажрибаси, руҳониятдаги эврилиш ва юксалишлар биз учун бир тарихдир. Демак, бу «тарих»га яқин бориш ёки уни ўзимизга яинлаштирмоқнинг биринчи шарт тарихий туйғу ва билимга эга бўлмоқдир. Ана шунда Кубронинг рух, маъно, тафаккур оламига эркин кириб боришга монелик қилувчи тўсиқ ва пардалар бирин-кетин бар-

ҳам топа бошлайди. Ана шунда Сиз ул мислсиз руҳшуноснинг: «Кудсий руҳ латиф ва самовийдир. У ҳиммат қуввати ила тўлиб-тошгани замон самога битинур ва само унда фарқ бўлур. Аслида руҳ билан само аини бир нарсадир. Бу руҳ бетиним равишда парвоз этар, юксалар, қувватланар, тарбияланар ва мукаммалланар, самонинг шарафидан ҳам олий бир шарафга эришмоқ учун ушбу ҳол давом этар. Ниҳоят само чўққисини ишғол айлар», - деган фикрларига ишончсизлик кўрсатолмай қоласиз. Энг асосийси, руҳоний хурлик ва эркинлик завқини тота бошлайсиз. Буни ботиний ҳолат ва ҳиссиётларингиздаги хайрли ўзгариш - янгилиниш дея англасангиз, хато қилмайсиз. Шунда аниқ ишонасизки, хур одам бошқаларнинг дунёсида яшашни асло истамайди. Унинг эркин, гўзал ва дахлсиз ўз дунёси бор. Хур одам манфаат тузоғига илинишдан жуда баландлаб кетган бўлади. Бундай киши қушдай енгил, қушдай озод - нафс қутқуларидан фориғликда кун кечиради. Аммо бу - бир бора покланган қалб қайта кирланмайди, бир маротаба хурликка етишган киши ўзини ҳеч қачон қулликка маҳқум этмайди, дегани эмас. Шу маънода тасаввуфдаги нафс таълимоти ва нафсни тарбиялаш тажрибаси ҳеч вақт эскирмайдиган, доимий равишда комиллик мақсадига хизмат қилишга қодир таълимот ва тажриба эрур, дейиш жоиз.

Биз нодонлик ва жаҳолат зулматига илм нури барҳам беришига шубҳаланмаймиз. Бу тўғри, албатта. Шунинг учун олимликка ҳам ишонч-эътиборимиз баланд. Лекин ёлғиз илм билан ёки олимлик даражасини эгаллаш билан асосий муаммо ечилмаслигини кўпда ўйлаб ҳам ўтирмаймиз. Ваҳоланки, «Қанча илмлар бордурки, натижаси жаҳолат ва билимсизликдир. Қанча илмсизликлар бордурки, самараси илм эрур. Кишига гурур ва худпарастлик иддаосини туғдирадиган илм жаҳолатдан ўзга нарса эмас» («Ал-Низомул хос», 169-бет).

Тасаввуфда «Ақаботи сабъа» деган ва нафси аммора-

нинг етти таврини англатадиган ибора бор. Булар: 1. Бухл. 2. Ҳирс. 3. Жаҳл. 4. Кибр. 5. Ҳасад. 6. Шаҳват. 7. Ғазаб. Агар олим жаҳд этса, илм шарофати туфайли ушбу етти офатдан холос бўлиб, нафси мулҳима мартабасига етишиши ва саховат, қаноат, тавозеъ, сабр сингари сифатларга соҳиб бўлмоғи мумкин. Бироқ нафси мулҳима «мазолики ақдом» - оёқ тойдирувчи жой, манзил бўлганлиги учун ҳатто илм-ал яқийн сирларидан воқиф олим ҳам ўзига бино қўйиб илмидан мағрурланганда яна нафси амморига қайтишга маҳкум. Бу аросат туйғуси бош кўтарганда олимнинг олимлигидан ному нишон қолмайди: у қаҳр ва ғазаб оловида ёнади, йиртқичлашади, ашаддий товламачига айланади, манфаатига тўқнаш келган ҳар бир одамга ташланишдан ўзини тия олмайди. Бундай ҳолат ва ҳодисани ҳаётда кўп учратиш ёки кузатиш мумкин. Тасаввуф аҳлининг ҳол илмига нажот ва умид кўзи билан қараб, зоҳирий илмларга бир қадар шубҳа билдиришларининг асосий сабаби ҳам ана шунда. Агар масаланинг ушбу томони инобатга олинмаса, Нажмиддин Кубронинг баъзи мулоҳазалари, жумладан: «Хилватдан нарида бир қанча китобларим бор эди. Уларни ўйлардим. Худди шу китоблар мени ўн бир бора хилватдан айирдилар.», деган фикрлардан тескари маъно чиқариш эҳтимолдан йироқ эмас. Яна такрор таъкидлаб айтамиз: Нажмиддин Кубро рисо-лаларидаги мақсад-муадло, фикр ва мушоҳадаларни тез англаб ва жуда ўнғай ўзлаштириб бўлмайди. Уларни секинлик ва сокинлик билан, ҳол ва маърифат, ишқ ва ҳақиқат асрорларини баҳоли қудрат идрокдан ўтказиб, ўқиб-ўрганиш зарур.

Кубро мушоҳадани иккига ажратади: бири - Адно. Иккинчиси - Аъло. Кейинги мушоҳада юксак даражадаги мушоҳада бўлиб, у самодаги борлиқларга алоқадор. Бу ҳақида «Фавойих»даги мана бу гапларга эътибор беринг: «Файбат ҳолида мушоҳада қилинган осмонни - кўриб турган осмонинг деб ўйлама. Файб оламида янада латиф, янада

яшил, яна ҳам соф ва бениҳоя порлоқ сонсиз - саноқсиз кўклар бордир.

Ўз ботиний поклигинг ортгани ва илгариллаганинг сайин само ҳам сенга беҳад очик, гўзал ва соф кўринур». Биз бу гапларга ишонгимиз келади. Аммо ғайб оламидаги ўша латиф, ўша соф ва порлоқ кўкларни кўришга имконимиз етмайди. Чунки бизда басират тарбияси йўқ. Лекин ҳамма нарса ботиний покланиш ва руҳ тазкиясига боғлиқ эканлигига умид боғласак бўлади.

Маърифат қанотини Кубро ишқ қанотидан ҳам баланд ҳисоблаганида муҳораба, мукошафа ва мушоҳада қудратига тўла инонган эди.

VII

Олмон файласуфи Ф. Нитшенинг хулосасига кўра, инсон ёлғонсиз яшай олмайди. Унга ёлғон керак, у ҳақиқатга содиқ бўлиш, ҳақиқат юкени кўтаришга қодир эмас. «Одамларнинг тинчини бузманг! Улар ўзларининг ёлғон ва алдовлари билан умр ўтказаверишсин. Ёлғон яхши, ёлғон ҳаётнинг тираги», - дейди Нитше. Бу гапларга эътироз билдириш мумкин. Инкор этса ҳам бўлади. Лекин эътироф ва инкорга шошилмасдан, «Нитше қанчалик ҳақ, нечоғлик ноҳақ?» - деган савол хусусида ўйлаш керак. Биринчи ёлғон сўзлаган кимсанинг кимлигини ҳозир ҳеч ким билмаса керак. Аммо ёлғончилик инсониятга хос нарса эканлигини, ҳамма даврларда ҳам ёлғон у ёки бу тарзда башар ҳаётидан ўрин эгаллаб келганлигини деярли ҳамма билади ва бунга иқдор бўлмасликнинг имкони ҳам йўқ. Агар кейинги бир асрдаги ёлғонлар - ижтимоий, сиёсий, диний, маънавий ва маданий риёкорликлар сарҳисоб этилса, Нитшени ҳақиқат сулғони дея аташ лозим бўлади. Ахир, оддий одамдан тортиб ёзувчи, шоир ва олимгача - биров кўн, биров камроқ, биров кўрқиброқ, биров кўрқмасдан ёлғон ишлатади. Ёлғон гоҳ «кислород»га ўхшайди: нафас олишни енгилангитиради, иш ҳаракати-

ни тезлаштиради. Қандайдир дадиллик бағишлайди. Шу боис баъзилар учун ёлгон - яшаш усули эрур. Шунга қарамасдан, олмон файласуфининг фикрини тўла маъқуллаш тўғри эмас. У инсонга фақат инсонийлик доирасида назар ташлайди. «Нафсини таниган - Раббини танир», деган ҳақиқатни Нитше балки билмагандир. Бироқ билганда ҳам буни у тап олмасди. Чунки Нитше чинакам даҳрий. Аллоҳни инкор этган киши, албатта, инсоннинг илоҳийлашуви ёки Аллоҳ ила унсиятига ҳам ишонмайди. Шарқ тасаввуфи ва тасаввуф фалсафасида эса аҳвол тамоман бошқача: ёлгон инсон ила Ҳақ орасидаги парда ва тўсиқдирки, ундан қутулмаслик ўз-ўзига душманликдир. Қолаверса, ёлгон ўрин олган кўнгилда меҳр, ишқ, ваҳдат ҳисси, албатта, заволга учрайди. Қуръони каримда дунёни чуқур билиш, рост ва ёлгонни хатосиз фарқлаш ва илоҳий сирлар мушоҳадаси учун ақлдан юксак бир қудрат ҳақида гапирилган. Бу - басират эрур. Басират тасаввуфдаги тамал тушунчалардан бири бўлиб, сўфий ва мутасаввифлар уни деярли бир хилда англаб, бир хилда шарҳлашган. Басират - қалб кўзи, қудсият нури ила ёришган қалбнинг фавқулудда қуввати демак. Басират хусусида энг кўп мулоҳаза юритган алломалардан бири Имом Ғаззолийдир. Унингча, «Ақлдан нарида бошқа бир давра бордирки, унда ўзга бир кўз (қалб кўзи) очилур. Худди шу кўз ила ғайб кўрилуру, келажакда воқе бўладиган ҳодисаларни, ақл англашга ожиз қоладиган нарсаларни англаш мумкин бўлуру». Басират кўзи очиларкан, инсон маънобин бўлади, латиflikни ва латиф нарсаларни севади, қадимдан ажралмайди. Унинг дунёга муносабати ва дунёни билиши тубдан ўзгаради. Ва қалби ҳақиқий маънода нур опифига айланади. Шунинг учун Алишер Навоий:

*Сирри ҳақиқатдин ўлуб баҳравар,
Айла басират кўзи бирла назар, —*

деди кўрсатма беради. Чунки ғафлатга таслим бўлмай, юзаки

ҳиссиётларга берилмай, дунё макру ҳийлаларига алданмай ҳақиқат ва келажакни ёрқин кўрмоқнинг бошқа йўли ҳам, чораси ҳам йўқдир. Султон Валад «Маориф» асарида басиратни виждон кўзи дея таърифлаб, шундай қимматли фикрларни баён этади: «Назар иккидир. Бири махсус, иккинчиси виждоний эрур. Биринчиси бошимиздаги кўздир. Виждонийси эса унинг-ла ўзимиздаги қаҳр, хотиржамлик, дарғазаблик, лутф, жўмардлик, фақирлик, садоқат, дўстлик, душманлик, бирлик, қарама-қаршилик, шаҳват ва иффат ҳолларини кўра оладиганимиз кўздир. Сен буларни бошдаги кўзинг билан кўра олмасан. Виждоний кўз билан кўриш зоҳир кўзи билан кўришдан кўп карра теран ва устун бўлур. Зеро, виждоний кўз ила ичингдаги шаҳват, кўркув ва баттоллик ҳолларини тўлиқ кўрасан. Бошингдаги кўзни қанча очиб - ёлма, булар барҳам топмас...».

Хўш, бу виждоний кўз, яъни басиратнинг очилишига қандай эришса бўлади? Бунинг биринчи ва асосий шarti - қалб тасфияси. Қалб покланмас экан, инсон учун ҳеч бир нарса пок ва мусаффо эмас. Зеро, у покни - чиркиндан, латифни - касифдан, боқийни - фонийдан ажрата олмайди. Бундай ҳолда эса ҳар қандай юракда сохта ва ёлғон иддаолар, майда ва ғаразли туйғулар, табиий аҳволга номувофиқ доноликлар, илдизсиз шижоатбозликлар ҳукмронлик этади. «Қулнинг ихтиёри ва иродаси, - дейди Хужвирий, - унинг шахсий сифатларидир. Қул ўз иродаси ила Ҳақнинг иродасидан маҳжуб, яъни пардалангандир. Бу ҳолда қулнинг сифати орадаги ҳижоб ва пардадир. Шубҳа йўқдурки, Ҳақнинг иродаси азалийдир». Азалий бўлган нарса, албатта, фоний бўлмайди. Демак, инсон покланиш деганда, энг аввало, олий сифатларга соҳиб бўлиш ва иродасини Ҳақ иродасига фоний этишни эътиборга олмоғи лозим. Басиратнинг очилиши шундан бошланади. Ана шунда тарки дунё туйғусининг нуқсонсиз шакллани-

шига ҳеч нарса монелик кўрсата олмайди. Шу ўринда бир нарсага аниқлик киритиш зарурга ўхшайди.

Ҳадислардан бирида «Ислолда таркидунёчилик йўқ», дейилган. Суннатга қаттиқ риоя қилган аҳли тасаввуф қарашида дунёни тарк қилиш ёки дунёга қўл силташ қаби-лида ғоя ва тушунчалар мавжуд. Сўфийлар дунёни мазам-мат қилиш ва ундан этак силкишни асосий мақсадлари-дан бири деб билганлар. Аммо улар «дунё» деганда нима-ни кўзда тутишган ва нимани англашган? Биз буни ҳануз-гача аниқ билмаганимиздек, тўғри тасаввур ҳам эта ол-маймиз. Ва Аҳмад Яссавийга ўхшаш зотларни дунё қадр-қимматини билмаганликда айблашдан ҳам хижолат чек-маймиз. Ҳолбуки, улар ваҳдати вужуд эътиқодига содиқ яшаганликлари учун ҳеч бир ашёга таҳқир қўзи билан қарамаганлар. Аллоҳ яратган ва Бирлик туйғусига халал етказмайдиган ҳеч бир нарсадан йироқлашишга ундама-ганлар. Шу боис ҳам Мавлоно Жалололдин Румий «Мас-навий»да:

*Нист дунё нуқраҳу фарзанди зан
Чист дунё? Аз Худо гофил будан, —*

дейди. Бу байтдан келиб чиқадиган хулоса шуки: Сен бой-ликни ҳам, аёл ва фарзандни ҳам дунё деб билма, улар-дан юз ҳам бурма! Дунё нима? Дунё - Худодан гофил бўлмоқ эрур. Сени нима гафлатда тутса, нима ҳақиқатдан узоқлашгирса ана шуни дунё деб билгил.

Бизнинг назаримизда, Мавлононинг бундай фикрни илгари суришида, кўнглида ватан ишқи жўшган, халқи-нинг эрку озодлиги учун жонини-да аямаган, буюк му-жоҳид Нажмиддин Кубро тариқати ва шахсиятининг таъ-сирини илғамаслик мумкин эмас. Алишер Навоийнинг «Насойим ул-муҳаббат»ида ўқиймиз: «Чун тотор қуффо-ри Хоразмга етибдурлар, Ҳазрати Шайх (яъни Кубро - И.Ҳ.) асҳобини йиғиб, амр қилибдурларки, вилоятла-рингизга боринг. Алар ул ҳазратнинг амри бирла ўз вило-

ятларига борибтурлар. Шайх дебдурларки, биз бул куффор илкида шаҳид бўлурмиз. Асҳоб тарқатондин сўнграким, куффор Хоразмга кирибтурлар Ҳазрати Шайх қолгон асҳоби бирла чиқиб, газвга машғул бўлибтурлар, то шаҳодат шаробин тотибдур. Дерларки, шаҳодат вақтида бир кофирнинг парчамин тутқон эрминлар. Андоққи, шаҳодатдин сўнгра ўн киши ойира олмайдур ва ул парчамни кесиб ойирдилар. Ва баъзи дебтурларки, Ҳазрати Мавлоно Жалолиддин Румий ғазалиётида ишорат бу қисса ва ўз иқтибосини ҳазрати Шайхқа қилиб дебтурки, шеър:

*Мо аз он муҳташамонемки, соғар гиранд,
На аз он муфлисонки, бузи лоғар гиранд
Ба яки даст майи холиси иймон нўшанд,
Ба яки дасти дигар парчами кофар гиранд.*

Мазмуни: Биз ўшал соғар ичғувчи муҳташамларданмиз. Озғин эчки етакловчи муфлислардан эмасмиз. Бир кўлда иймоннинг холис майини нўш этсак, бошқа кўлимизда эса кофир байроғини қаттиқ тутамиз».

Дунёда иккита асосий йўл бор: бири - Ҳақ йўли, иккинчиси - халқ йўли. Халқ йўлини танлаган ва шунинг билан чекланган киши Ҳақ йўлига юксала олмаслиги мумкин. Аммо Ҳақ йўлига кирган чинакам ошиқлар эса халқ йўлидан ғофил қолмайдилар. Улар учун Ҳақ ишқи халқ ишқидан ажралмасдир. Имон «қадаҳи» уларни элу юрт тапвиши билан яшашга, энг оғир синовларни ҳам матонат ила енгиб курашишга илҳомлантирган. Бунинг тамалида эса, юқорида изоҳлаганимиз басират туради. Нажмиддин Кубро басиратнинг қандай очилиши ва навбатма навбат вужуддан қандай ўрин эгаллаши ҳақида сўзлаб, уни «нуроний шахс» дея характерлайди. Хуллас, басират соҳиблари қалб хасталиklarининг табибларидурлар. Улар ботиний иллатларга барҳам беришга қодирдурларки, сўзлари даво, назарлари шифодир. Аллоҳга яқин қаҳрамонлар

бўлганликлари учун улар билан муносабатга киришганлар ва суҳбат қурганларнинг ботинидан маънавий хасталиклар, ёмонлик ва ёвузликлар супурилиб кетган.

VIII

Ҳамма дарвеш шоирлик салоҳиятига соҳиб бўлмаганидек, ҳамма шоир ҳам дарвешлик завқ-шавқига етиша олмайди. Аслида дарвешнинг кўнгли билан шоирнинг кўнглида, дарвешнинг идроки билан шоирнинг идроки орасида кескин фарқ сезилмаслиги керак. Дарвешлик туйғуларидан маҳрум шоир хурликнинг олий мақомларига юксала олмайди. Гўзалликни чинакам шоир қалби билан мушоҳада эта олмаган дарвеш эса ишқ алангасида ёнмоқдан бенасиб қолади. Зоҳири ҳеч қачон ботинига мувофиқ келмайди. Масалага чуқурроқ қарайдиган бўлсак, дарвешлик шоирликка ўхшаб фитрий бир қобилиятлигига тан беришга тўғри келади. Эҳтимол, шунинг учун ҳам Нажмиддин Кубро бир рубойида:

*Зинҳор мазан ту таъна бар дарвешон,
Ҳастанд эшон, чунончи ҳастанд эшон, —*

— Сен зинҳор дарвешларга таъна қилма, улар қандай бор бўлган бўлсалар шундайдирлар - ўзгармайдилар, дегандир. Албатта, тарбия, шароит, муҳит, эътиқод - булар шоирга ҳам, дарвешга ҳам таъсирини ўтказади. Аммо шоирнинг ҳам, дарвешнинг ҳам таъсирланиш маркази фақат ва фақат Кўнгилдир. Маънавий ҳаёт тамали ўлароқ Кўнгилга таянишда, дунёга қалб кўзи билан қарашда, руҳоният жабҳасидаги масъуллиқ ва ҳақиқатга ташналиқда улар бир-бирларига жуда яқин. Қонида дарвешлик жўшган шоирнинг овози бошқача янграйди. Шахсияти ярқ этиб кўзга ташланади. Бундай овоз тозаланган ва холис бўлади. Бундай шахсият ҳайратланарли даражада хоксор, самимий, маърифий куч-қувватга тўлиқлиги билан ажралиб туради. Ёлғиз шундай шоиргина одамларни ишқ ва маъ-

рифат шароби ила маст айлаши, ҳеч кутилмаган тарзда кўнгил ҳақиқатларига диққатни қаратиб, Руҳ ва руҳониятчилик байроғини баланд кўтариши мумкиндр.

Тасаввуф аввал бошданоқ шеърятга муҳтожлик сезган: шеър йўли, фақат шеърга хос таъсир усуллари ила кенг омманинг қалбини забт қилишни кўзлаган. Ва мақсадга эришган ҳам. Бироқ шеърят ҳам бундан ютқазмаган. Тасаввуфга яқинлашган, тасаввуф билан чуқур алоқа ўрнатган Шарқ шеъряти - бу нисбатан бошқа Шеърят, том маъноси ила Инсонга муносабати теранлашган, инсоннинг қалби, руҳоният сирларини кашф эта билган Шеърят. Чунки тасаввуф инсон ва инсонийлик маъномоҳиятини бутун мураккаблиги ва бутун муқаммаллиги ила кашф этиш илми, дастури, тажрибаларини жорий айлаган эди. Шеърят эса буларни ўз табиати, фаолияти ва тараққиётига мувофиқ равишда танлаган - на танлаш, на таянишда айтарли хатога йўл қўймаган. Шунинг учун қадим Туркистонимизда ҳам шайхларнинг - шоирлиги, шоирларнинг - шайхлиги ғайритабиий туюлмаган. Хусусан, икки буюк тариқат - яссавийлик ва кубравийликнинг асосчилари Аҳмад Яссавий ва Нажмиддин Кубронинг шеър битишга раббат кўрсатишлари тариқат тарихидагидек, шеърят тарихи учун ҳам улкан воқеадир. Бироқ бу икки Шайхнинг шеър ёзганлигига шубҳа ила қарашлар ҳам йўқ эмас: бирига нисбатан кўпроқ, иккинчисига озроқ - лекин бор. Бундан бир неча ўн йил муқаддам атоқли рус шарқшуноси Е.Э.Бертельс «Тасаввуф ва тасаввуф адабиёти» номли китобида Нажмиддин Кубронинг рубоийларини эълон этган эди. Турли тазкиралардан терилиб жамланган бу рубоийларнинг сони бор-йўғи йигирма бешта. Кубро шеърятини бойитадиган ёки унинг шоирлигини янада пухтароқ асослашга далил бўладиган бошқа шеърый намуналар ҳануз топилганича йўқ. Бу эса маълум бир шубҳали мулоҳазаларга сабаб бўлиши табиий. Кубро ижодиёти бўйича анча муддат жиддий изланишлар

олиб борган, асарларини таржима қилган усмонли турк олими Мустафо Қора худди шундай фикрладир. У Е.Э.Бертельснинг ишини мақбул кўрмайди. Унингча, биринчидан, ишончли ва қадимий манбаларда Кубронинг шоирлигига алоқадор бирор бир далил ёки қайд учрамайди. Иккинчидан, модомики Кубро шоирлик хунарини пухта эгаллаб шунча рубоий яратган экан, шу иқтидорини барча асарларида намойиш этиши, исботлаши лозим эди. «Фавойиҳ-ул жамол»дек бошдан-охир нозик ва психологик таҳлилларга тўлиғ бир асарда шеър унсурларига ўрин берилмаслиги англашилмасиздир», дейди Мустафо Қора. Бизнингча, айнан «Фавойиҳ»ни ўқиган одам Куброда шоирлик салоҳияти юксак бўлганлигига ишонади. Бундан таш-қари, асардаги ўша «инжа ва психологик таҳлиллар» Кубро рубоийлари билан қиёсланса, ўртада шакл ва тасвирдан бошқа фарқ йўқлигига ишонмасликдан ўзга имкон қолмайди. Масалан, «Фавойиҳ» да нафси Афъо дейилмиш илонга қиёслаб айтилган гаплар билан «Дев аст ларуни ман ки пинҳон нест» мисраси билан бошланган рубоийдаги фикр орасида моҳиятан кескин тафовут йўқдир. Шунингдек, Куброга бағишланган маноқибларда унинг шоирлигига урғу берувчи далиллар мавжудлигини Мустафо Қора негадир эътибордан соқит қилган.

Маълумки, қадим-қадимдан икки нарса шеърнинг асосий шарти деб белгиланган: биринчиси - мазмун гўзаллиги, иккинчиси - ифода гўзаллиги. Ифодада бир қадар яхши натижага эришилса-ю, мазмун бўш, саёз бўлса - бундай шеър ҳеч қачон зукко шеърхон қалби ва руҳига таъсир ўтказолмайди. Бунинг акси бўлганда ҳам аҳвол шунга яқиндир. Кўпчилик, шеърда ифода ва тасвир гўзаллигини қўлга киритиш қийин, деб ўйлашади. Бир томондан бу тўғри. Аммо шеърда ўқувчига шавқ бағишлайдиган, унинг фикр-қарашларини янгилашга таъсир кўрсата оладиган жозибали, бўлиғ мазмунни кашф этиш қийин хунардир. Ана шу хунарни кўп шоир қойиллатиб бажара

олмайди. Ана шу ҳал қилувчи жойда ҳатто қаламининг кучига ишонган шоирлар ҳам оқсайди. Чунки Мирзо Фатали Охундов ҳаққоний таъкидлаб ўтганидек: «гўзал мазмун топмоқ, Аллоҳ тухфаси бўлган табиий хусусиятлардандир, аммо қофия тизмоқ, бошқа санъатлар каби ўрганиш мумкин бўлган бир нарсадир».

Кубронинг рубойлари - кашф ва илҳом меваси. Улар оддий бир шоирнинг эмас, балки тариқат тартиб-қоидалари бўйича яшаган, хилват ҳаётининг ранж ва тўсиқларига бардош бериб қалбини поклаган, гоҳ ошиқлик, гоҳ орифлик, кўпинча валийлик ҳолатларидан масрур шоирнинг кўнгил изҳоридир. Кубро рубойларининг асосий қисмида ҳолдан ҳолга ўтаётган, бутун эътибори ўзининг ботиний ўзгаришига қаратилган Сайёрнинг фикр-қарашлари дарж этилган. Назаримизда, уларни Кубро рисолалари билан қиёсий тарзда тадқиқ ва таҳлил этиш келажакдаги қизиқарли илмий текширишлардан саналади.

IX

Е.Э.Бертельс Нажмиддин Куброни XII-XIII аср сўфийлар орасидаги энг ёрқин шахслардан бири, деб баҳолайди. Дарҳақиқат, Нажмиддин Кубро шахсиятидек мунаввар, маърифатли, ватансевар ва жасур шахсиятнинг дунёга келиши, умуман, инсоният тарихида сийрак учрайдиган ҳодисалардан. Нажмиддин Кубро дин ва тариқатнинг, миллат ва маънавиятнинг энг порлоқ юлдузи эрур. Бундай сиймолар борлигидан порлаган нур улар жисман маҳв этилганда ҳам сўнмайди.

Озарбайжоннинг машҳур шоирларидан Муҳаммад Ғозийёзади: «Эй ҳибсхоналар, эй зиндонлар, эй мазорлар, сиз на қадар муқаддас маконлардурсизки, вориқаи жамоли ҳақиқат сизнинг қоронғу кучоқларингиздан порламишлар... Тиз чўкурмен эшикларингизгаким, ичкарисида лоҳугий сиймолар, мунаввар лиқолар, порлоқ фикрлар, улвий хаёллар сокиндир». Даҳшатли ёвузликни пи-

санд этмаган, ўлимдан кўрқиб-қакшамаган Нажмиддин Кубронинг мазори - ҳақиқат ва жасорат нури порлаган, улвий хаёл ва енгилмас эътиқод сокин ана шундай муқаддас макон эрур. Унда ҳамиша авлодларни Аллоҳ севгисига чорловчи, юрт ва миллат эркини ҳар нарсадан устун қўйишга илҳомлантирувчи тирик руҳ ҳоким бўлган. Кўнглига ишқ ва маърифат нури инган ҳар бир ўзбек шуни англаган, шунга ишонган.

Хондамирнинг маълумот беришича, Султон Хусайн Бойқародан: «Салтанат соҳиби бўлмаганингизда нима иш ила машғул бўлардингиз?» - дея сўраганида, «Нажмиддин Кубро мақбарасида жўробкашлик қилардим», - деб жавоб қайтарган экан. Нажмиддин Кубро ана шундай улуғ эҳтиром ва эътиборга тўла лойиқ валий зотдир. Биз буларни билардик. Бироқ истиқлолга эришгунгача дин ва тариқат оламида довуғ таратган Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро каби алломаларимизнинг улуғликларига яраша фикр ва муносабатимизни очиқ-ойдин изҳор этиш имкониятидан маҳрум эдик. Мустақиллик бундай адолатсизлик ва имконсизликларга чек қўйди. Олимлар, шоирлар Нажмиддин Кубро ҳаёти, тариқати ва асарларини ўрганишга киришдилар. Айниқса, Кубро таваллудининг 850 йиллиги муносабати билан кўплаб мақолалар эълон қилинди. Тошкентда, Хоразмда унинг ҳаёти, яшаган даври, тариқатидан баҳс этувчи мақолалар тўплами чоп этилди. Профессор Н.Комиловнинг «Нажмиддин Кубро» номли рисоласи босилиб чиқди. Сал кейинроқ Урганчда Кубронинг «Одоб-уз зокирин» асарига Абулгафур Лорий томонидан ёзилган «Шарҳи рисолайе одоб-уз зокирин» (таржимон М.Қодиров)нинг чоп қилиниши ҳам куброшуносликнинг илгарилашидан далолатдир.

Мен бу ўринда истеъдодли шоир ва муаррих Хурлид Давроннинг «Шаҳидлар шоҳи» асари хусусида алоҳида гўхталиб ўтишни истардим. Ушбу тарихий-маърифий қиссада Нажмиддин Кубронинг ҳаёт тарихи, тариқат арбоби

сифатида қад ростлаш жараёни, маърифат тараққиётидаги тарихий хизматлари, ватанпарварлик жасорати таъсирли услубда ёритилиб берилган. Хуршиднинг шоирлик ва олимлик салоҳияти қиссада самимий бир уйғунлик топган. «Шаҳидлар шоҳи» хусусан ёшларнинг қалбини ром эта олиш қувватига эгаллиги билан ажралиб туради. Уни ўқиган ўспирин китобхонда маълумот ва таассуротдан - мушоҳадага, мушоҳададан - илм ва маърифатга интилиш иштиёқи туғилади. Бу муҳим жиҳат, албатта.

Яна бир хайрли иш. Талантли олим ва таржимон Э.Очилов Нажмиддин Кубро рубойларининг таржималари тўғрисида фикр юритиб ёзади: «Бу рубойлар нисбатан қисқа фурсат ичида уч марта ўзбек тилига ўтирилди. Дастлаб қайта қуриш, ошкоралик шарофати туфайли 80-йилларнинг охирида таржимон Жамол Камол бу қутлуғ ишга киришди: улуғ ҳамюртимизнинг... 25 рубойсини анъанавий вазни ва мумтоз услубини сақлаган ҳолда ўзбекчалаштирди. Яқинда эса таваллудининг 850 йиллиги муносабати билан яна бир истеъдодли шоир Матназар Абдулҳаким Кубро рубойларининг янги таржимасини амалга оширди. Биз шайх - шоир рубойларининг учинчи таржимасини амалга оширишга журъат этдик».

Галдаги вазифа эса амалга оширилган мазкур хайрли ишларнинг узвий давоми ўлароқ Нажмиддин Кубро ҳазратларининг рисоаларини таржима қилиб нашр эттириш, куброшуносликни ривожлантирадиган янги-янги тадқиқотлар яратишдир.

Иброҳим Ҳаққул
филология фанлари доктори

اصول عشرة

Усули ашара

شرح اصول عشرة

Усули ашара шарҳи

(Тасаввуфнинг ўн асоси.

Тасаввуфнинг ўн асоси шарҳи)

**Аллоҳга элгувчи йўлларнинг адади махлуқотнинг на-
фаслари қадар беҳисоб¹.**

Мазкур калима арбоби тасаввуфнинг энг машҳур сўзларидан бўлиб², унинг хилма-хил шарҳлари мавжуд.

1. Бундаги нафас инсоннинг оғиз ва бурнидан кириб-чиқадиган ҳаво бўлиб, унинг бир кунлик миқдори йигирма тўрт мингга яқиндир. Шу боис ҳар ким умр бўйи олган нафасича Ҳаққа борувчи йўл имкониятига соҳибдир.

Йўлчи қадам ба қадам илгарилаганидек, бу йўлда сабот кўрсатганлар ҳам ҳар нафасда Аллоҳга тобора яқинлашиб борурлар. Аслида йўл ягонадир. Аммо ҳар одим манзил ниҳоясига олиб борувчи восита бўлганлигидан ҳам ҳар қадам олдинга юриш ва илгарилаш ҳисобланган.

¹Қора рангда берилган матнлар Нажмиддин Куброга, шарҳлар эса Иброҳим Ҳаққи Бурсавийга тегишли.

²Дарҳақиқат, бу сўз Нажмиддин Кубродан анча аввал яшаб ўтган сўфийлар томонидан ҳам турлича ифодалангандир. Абу Бакр Томистоний (ваф. 340/951) «Оллоҳга элгувчи йўллар махлуқот ададига тенгдир», деса, Абул Ҳасан Музейийн (ваф. 328/939) бу йўлларнинг юлдузлар миқдори билан баробарлигини айтади. Қаранг: Sulemi «Tabakatu's-sufiyye», nsr. Nurettin Sarıbe, s. 383, 472 (Kahire 1389/1869). Ибн Таймийядан: «Бу сўз тўғрими?» дея сўралганида, «Агар бу сўздан китоб ва суннатга мувофиқ намоз, закот, жиҳод, зикр, Куръон ўқиш каби амаллар назарда тутилган бўлса, тўғридир, акс ҳолда хатодир», дея жавоб беради. Қаранг: «Mesmau fetavayi ibn Teymiye», nsr. Abdurrahman b. Muhammed Necdi, X, 454 (Riyad 1381/1961), (Изоҳ Мустафо Қорага оиддир).

Шунинг учун «Ҳар бир инсон нафасини ва вақтини муҳофаза қилиши керак», дейилгандир. Зеро, нафас ва вақт беҳуда сарфланаркан кун, кунни қадрламаслик билан ой, ой билан эса йил ва ниҳоят шу тариқа бутун бир умр зое кетади.

Бу ҳақида Санойий (ваф. 526:1131) бир байтида шундай дейди:

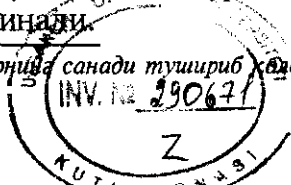
«Чин сўфий Аллоҳ мушоҳадаси завқи билан маст бўлганлигидан ҳар нафасда икки байрамни нишонлар: бири – нафас олишда, иккинчиси эса нафас чиқаришда. Бу байрам сайри жамолдан шодланиш ва кўнгилдан кечириладиган ботиний ҳолдан сурур топмоқдир. Сўфийлар бундай байрам билан машғул эканлар, зоҳидларга ўхшаш ўргимчаклар пашшаларни кабоб қилиб ейдилар».

Яъни, зоҳидлар бундай байрамнинг нелигини билмайдилар. Қурбон байрамида халқ қурбонлик гўшгини чайнаш билан овора экан, аҳли ҳақиқат эзгу иш ва амаллар билан машғул бўлиш учун рағбат кўрсатадилар. Бу билан дунёнинг эмас, балки жаннат ва охират неъматларини кўзлайдилар. Аслида жамоли илоҳийга муяссар бўлиш барча неъматлардан устунроқ ва юксакроқдир. Бироқ «Ман лам язуқ лам яъриф» завқини тотмаган буни қаердан билсин? Ахир таъмни фарқлай билмаган кимсага нима ҳам дейиш мумкин?!»

Савол: Ҳеч бир нафасни зое этмасдан, ҳар нафасда ўша байрам ҳолини яшамоқ мумкинми?

Жавоб: Албатта, мумкин. Чунки Ҳазрати Пайгамбар: «Жаннатда бир тоифа борки, Аллоҳ билан улар орасида бир лаҳза бўлсин, ҳеч қандай парда бўлмайди», дея марҳамат қилганлар. Улар доимо Ҳақ мушоҳадаси билан машғулдирлар. Бошқа бир ҳадисда эса: «Ё Раб, Сендан Сенинг важҳу карамингни доимо томоша айлаш лаззатини лутф қилишингни сўрайман», дея дуо қилганлари ривоят қилинади.

Ҳадисларнинг санади тушириб ҳаддирилди (Таржимонлар).

Маълум бўлмоқдаки, пайғамбарлар, муқарраблар ва сиддиқлар дея танилган буюк валилар доимо Унга боқишдан туғилган ҳузуру завқ билан тўлиб тошгандирлар. Чунки улар «Қоба қавсайн»да (Нажм 53:9) жамъ ва фарқ, сакр ва саҳв ҳолларини айна бир пайтда яшайдилар. Улар хилма-хил шакллар ва турфа-турфа ҳоллар ила ҳамиша мушоҳада ичида кун кечирадилар. Мақсад-муддаолари эса тажаллийи Мутлақдир. Бунда Ҳақнинг тажаллиси умумий ва таъсири кенг қамровли эмаслигини яхши билмоқ керак. Инсонда шундай қобилият ва қувватлар борки, у халқ билан жисман муносабатларини давом эттираркан, айна вақтда кўнгли ва мушоҳада жазбаси ила истифроқ ҳолини яшамоғи мумкиндир. Шунинг учун орифнинг нафаси тасбеҳ, уйқуси ибодат эрур. Унинг учун гафлат йўқдир. У ҳар доим бедор, басирати ҳар лаҳза очикдир. Мана бу оятларда ҳам шунга ишорат бор:

«Унинг оятларидан (яна бири) — кечаси ва кундузи ухлашларингиз ҳамда (кундузлари) Унинг фазлу марҳаматидан (ризку рўз) исташларингиздир. Албатта, бунда англайдиган қавм учун оят-ибратлар бордир» (Рум, 30:23).

Бир ҳадисда ҳам: «Инсонлар уйқу ҳолидадирлар. Ўлгачгина уйғонадилар», дейилмиш. Ушбу ҳадисда назарда тутилган инсонлар оддий халқ табақасидурки, улар Ҳаққа томон умумий ва мутлоқ ягона бир йўлдан боришни истайдилар. Ҳолбуки, асосий мақсад — хусусий ва муқайяд бир йўл билан Аллоҳга етишмоқдир. Буни пухта англагин!

2. Асмой ҳуснодан ҳар бирининг бир қули бор ва бу исм қулни тарбиялаб, камолга етказди. Аслида исмларла номланувчи, яъни соҳиби ном ягона Борлиқдир. Исмларнинг кўплиги ва хилма-хиллиги исм соҳибининг ҳам кўп, турли-туманлилигини талаб қилмайди. Аммо маълум бир исмнинг маҳкуми ўша исм йўналиши ва ўша исм шарофатидан Ҳаққа етади, ўзга томонга чалғимайдди. Бу Ҳаққа сулук давриясидир, шунчаки тўғри инти-

лиш эмасдир. Ҳар ким бора-бора «Унга қайтарилгувчисиз» (Бақара 2:28), хабарига мувофиқ Уни орзу қилар ва Унга қайтар, Унга восил бўлар. Бу чизилган бир доира кабидир: унинг интиҳо нуқтаси ибтидо нуқтаси билан бирлашади. Доиранинг марказидаги нуқтага унинг ҳар тарафи кўриниб туради. Ҳар тараф унинг учун доира эрур. Бу гўё Байтуллоҳ атрофидаги қуббаларнинг унга юзланиб туришига ўхшайди.

Бу илоҳий сир ва ғаройиб нақш олами офоқ учун ҳам хос. Чунки олти жиҳатнинг махлуқоти ҳар турли илоҳий исмларга, бу исмлар эса ягона бир Борликқа боқмоқда ва Унинг-ла айна бир сатҳдир. «...Ўрмалаган нарса борки, барчаси У зотнинг қўл остидадир. Парварлигорим, шак-шубҳасиз, Тўғри Йўлдадир» (Ҳуд 11:56). Шу боис ҳам баъзи комил инсонлар раҳмат доирасини жуда кенг идрок этганлар. Бироқ ҳақиқатни англамаганлар англолмаган жойларида сукут сақлаш ўрнига одоб чегараларидан ошиб, ортиқча гап-сўзга берилдилар.

Эй мўъмин, бу мақомни завқ ила қатъ этганидан кейингина маърифат дастурхонидан ўз насибангни олишга мушарраф бўласан. Агар қобилиятинг етса, илоҳий амрлар кўрсатган йўлда юрарсан ва ҳақиқий қуллик мақомига юксаларсан. «Осмонлар ва ердаги бор жонзот (қиёмат кунда) Раҳмон (ҳузурига) бўйинсунган ҳолда келур» (Марям, 19:93), оятида таъкидланганидек, бутун инсонлар Аллоҳнинг қулларидир. Аммо ҳаммаси ҳам У хоҳлаган йўлда эмаслар. Бири фосиқ бўлса, «...Аллоҳ иғоатсиз (фосиқ) қавми ҳидоят қилмас» (Тавба, 9:24), бири кофирдир, зеро: «...Аллоҳ кофирларни ҳидоят қилмайди» (Бақара, 2:264). Демак, мутлоқ ва муқайяд ҳидоятни уйғунлаштирган кишигина комил инсон саодатини қўлга кирита олади. «Ахир юз тубан (яъни оёғининг остидан ўзга ёққа қарамасдан) юрадиган кимса Ҳақ йўлни топгувчироқми ёки қалди рост ҳолида Тўғри Йўлда юрадиган кишими?!» (Мулк, 67:22)

3. Дунёда қанча мавжудот бор бўлса, Ҳаққа элтадиган йўл ҳам ўшанчадир. Ва қанчалик гўзал феъл ва ахлоқ бор бўлса, уларнинг ҳар бири Унга етказувчидир. Шунинг учун ҳам «Аллоҳнинг ахлоқи билан ахлоқлангингиз», ҳадисидан ташқари яна шундай ривоят ҳам бор: «Аллоҳнинг 360 та гўзал ахлоқи бор. Имон келтирган кимса улардан қайси бири билан бўлмасин, Унинг дийдорига восил бўлса, жаннат аҳлидандир», дейилганида, Ҳазрати Абу Бакр:

— Эй Аллоҳнинг Расули, менда бу ахлоқлардан лоақал бирортаси бормикан? - дея сўрадилар. Пайғамбаримиз (с.а.в.):

— Эй Абу Бакр, сенда буларнинг нафақат биттаси, балки ҳаммаси мавжуд ва уларнинг ичида Ҳақ Таолога энг суюкли бўлгани жўмардликдир», дея жавоб бердилар. Бундан маълум бўлмоқдаки, Ҳазрати Абу Бакр жаннатнинг саккиз эшигидан бир йўла кирадилар. Чунки у зот самовий эшиклардан ўтишнинг сабабларини ўзида мужассам қилган ва ҳар ахлоқнинг жазбаси ила Уни топгандир.

Мўъминлар бу ахлоқлар билан Аллоҳга етишадилар, аммо улар орасида ҳам тафовутлар бўлади. Аввал қайд этилганидек, жўмардлик билан етишган қул бошқаларига нисбатан Аллоҳга янада яқинроқдир. Шунингдек, Аллоҳни таниган олимнинг ҳам бошқалардан устунлиги беқиёс даражада муҳаққақдир. Чунки илм илоҳий ва шарафли сифат бўлиб, мавзуимизга бевосита алоқадор шундай фикр ҳам бор: «Аллоҳ билан қул орасида энг гўзал ахлоқ — ризо ва таслимият бўлса, қул билан қул орасидаги энг гўзал хулқ жўмардликдир».

4. Аллоҳга етиштирувчи йўлларнинг кўп бўлиши инсонлардаги санъат ва касб-кор кўплигига ҳам ишорат этади. Чунки султонлик, вазирлик, муфтилик, мударрислик мансабларининг ҳар бири Аллоҳга боргувчи йўлдир. Шу боис ҳам буюклардан бири шундай деган эди: «Агар Иброҳим бин Адҳам (ваф. 161:777) менинг

замонимда яшаганида эди, уни тахтидаёқ иршод қилган бўлардим». Чунки салтанат ва унинг мартабалари ҳам илоҳий исмлардандир. Сўфий ҳам Аллоҳга етишмоқ учун ниҳояти Унинг бошқа бир исмига таянмоқда. Мақсад эса айни даргоҳга йўналтиради. Фақат шуни билиш керакки, бундай маслак арбоби ҳам Аллоҳга етишади, аммо умумий ҳидоят чегаралари ичида қолади. Хусусий ҳидоятга қовушмоқ учун эса муршиди комил шарт. Шу боис санъат ва илмда қарама-қаршилиқ ҳамда ҳар хилликлар ўзига хос раҳмат ҳисобланган. Уларнинг ҳар бири инсонларни Унга восил айлайди. Фақат бу унсият кашф соҳиби бўлган кишилардан ташқаридагилар учун сезилмаганлиги боис ҳам йўлларнинг кўплиги бу ҳаётга янги қадам қўйганлар йўлини тўсиши, мосиво қилиши-да мумкин. Илоҳий тажаллилардан бўлган Ҳақ ва йўл шу тариқа айни нарсада тажассум топади.

Қисқаси, бу йўлларнинг қайсиси билан бўлса-да Ҳаққа таважжуҳ этилса, вуслатнинг мумкин ва муяссар эканлигига шу оят ҳам ишорат қилмоқда: «Қайси тарафдан чиқсангиз, юзингизни Масжид-ал-ҳаром томонга буринг!...» (Бақара, 2:150). Яъни, томонларнинг кўплиги кўзланган исм ва Борлиқнинг касратини талаб этмайди. Каъбатуллоҳнинг қайси ёнида бўлманг, ўша жойдан яна Унга йўналурсиз. Ҳақ толибининг вуслат эшигига етишмоғи шаклшубҳасиз. Чунки бутун ашё ва борлиқда илоҳий исмлар таърихур айлар. Шу боис санъат ва ашё ҳам Аллоҳга қовуштиринг қувватига эга, йўл кўрсатишга қодир. Масалан, ҳинно Ҳай исмининг мазҳари, ҳаракат ҳолини акс эттиради. Сув эса Муҳйи исмининг мазҳаридурки, ҳалок ва фаншликни ўртадан кўтаради. Шунингдек, новвой Нофий исмига, нон Қайюм исмига мазҳардир.

Алторлик иши ўлчов ва тарозига дахлдорлиги тўғрисида Аллоҳнинг Адл исмига боғлиқдир. «Фотиҳа» сурасидаги «Аллоҳим, бизларни Тўғри йўлга йўллагайми», маъносидаги оятда келган тўғрилиқ ҳам худди шу

маънони англатади. Яна хушбўй ҳидли нарсалар Унинг Жалол исмига, аччиқ бўлганлари эса «Ҳар аччиқ шифодир», дея таъкидланганидек, Нофий исмига тегишли. Заҳардек зарарли нарсалар эса Жалол исмининг мазҳаридир. Шунингдек, салтанат исми Аъзам билан, ва зорат Вакил билан, муфтилик Илм билан, таълим ва тарбия эса: «Ва У Зот Одамга барча нарсаларнинг исмларини ўргатди» (Бақара, 2:31), сири билан, қозилик ва адлия ташкилоти эса «...Албатта, Парвардигорингиз қиёмат кунда талашиб-тортишган нарсалари ҳақида уларнинг ўртасида ўзи ҳакамлик қилур» (Юнус 10:93), ҳақиқати билан узвий муносабатдадир. Чунки исм мусаммони, яъни соҳибини кўрсатади, унга ишорат қилади. Муаззинлик «Аллоҳ тинчлик диёри – Жаннатга даъват қилур ва ўзи хоҳлаган зотларни тўғри йўлга ҳидоят қилур» (Юнус 10:25), оятига, имомлик эса «Кулининг лисони билан Аллоҳ ўзига ҳамд айтувчининг ҳамдини эшитди», маъносига ишоратдир. Мурид-муршидлик «...Аллоҳ ўзи хоҳлаган зотларни поклагувчидир...» (Нисо 4:49), маъносига, харидор ва сотувчи эса «Албатта, Аллоҳ мўъминларнинг жонларини ва молларини улардан жаннат баробарига сотиб олди...», оятлари билан алоқадордир (Тавба, 9:111).

Бу исмлар омонатдир. Пайғамбарнинг сифати амин ва сиддиқдир. Ундан кейин келган уммати ҳам Унинг мазҳаридир. Омонатга хиёнат қилган эса амин сифатига мазҳар бўла олмайди. Уй ва дўкон вазифасини бажараётган вужудимиз Аллоҳнинг Мужид, Сониъ, Холиқ, Мусаввир ва бошқа исмларининг ҳосиласидир. Ҳидоятга эришганлар Ҳодий, залолат аҳли эса Музил исми доирасига тааллуқлидир.

Аслида коинотда касрат эмас, балки ваҳдат ҳоким. Бу гўё дарчалардан ичкарига ёғилаётган қуёш нурларига ўхшайди. Дарча кўп бўлса, ёруғлик ҳам кўпга ўхшаб туюлади. Аслида нур ҳам, қуёш ҳам битта.

Ҳозир сенга имонинг ижмолдан покликка юксалсин, дея ўзим ҳис қилган бир талай ишоратларни англатмоқдаман. Аслида илоҳий амаллар учун бир интиҳо, Ҳақнинг тажаллилари учун эса бир чегара йўқ. Хулоса қилиб айтганда, Унинг мазҳари бўлган Латиф исми ҳам, Қаҳҳор исми ҳам Унга юксалтиради. Чунки барча исмлар Унда жамулжам.

Биз изоҳламоқчи бўлган йўл эса бу йўлларнинг энг ойдини ва энг мукаммалидир.

Бу йўл Ҳаққа етказувчи йўлларнинг энг яқинидир. Бошқа йўллар бу йўлга нисбатан янада яқин ёки жуда йироқ бўлиши ҳам мумкин. Аммо бу йўл жуда аниқ ва очиқ, яъни «Моҳжайи байзо» (ойдин кўча)дир. Йўлларнинг энг мукаммали бўлган бу йўл солиқни бошқа жойга эмас, балки аниқ манзилга асос йўлдан айирмасдан, қийинчиликсиз улаштиради.

Юқорида таъкидлаганимиздек, бу йўллар кўп бўлсада, уларнинг ҳаммасини уч асосий гуруҳга бирлаштира оламиз.

Энг яқин, энг равшан ва энг мукаммал йўллар яратиларнинг нафаслари ададича бўлса ҳамки, уларнинг ҳаммаси бу гуруҳларнинг биронтасига мансуб бўлади.

1. Тариқи ахёр: ибодат ва амали солиҳ соҳибларининг йўли. Бу йўлга кирувчи солиқлар рўза, намоз, Куръон қироати, ҳаж қилиш ва шунга ўхшаш зоҳирий ибодатлар билан кўпроқ машғул бўладилар.

Бу тушунча тобеин ва табаи тобеин даврида ҳоким бўлган тушунчадир. Макка ва Мадинада, Шом, Миср, Бағдод, Басра ёхуд Кўфада бўлсин, тариқи ахёр мансубларини учратиш мумкин эди. Уларнинг орасида шунлайлари ҳам бор эди-ки, улар бутун йил бўйи фақатгина байрамларда, яъни рўза ҳаром бўлган кунлардагина рўза тутмасдилар. Бошқа ҳеч вақт рўзани қанда қилмасдилар. Шу боис уларга «соимуд-давр» (бутун вақтини рўзадор ўтказувчи) дея ном берилганди. Яна бир гуруҳ-

лари эса саҳаргача намоз ва тиловати Куръон билан машғул бўлсалар, бошқа бир тоифаси Абдуллоҳ бин Муборакдек — ғозийлик билан шуҳрат таратган, яна бошқалари эса кўпроқ ҳаж иштиёқи ва орзуси билан нафас олардилар.

Бу йўл тариқи ахёр дея аталади. Бундай йўл ва усул билан узоқ вақтдан кейин руҳни камол топтириб, Ҳаққа етишганлар бағоят оздир.

Яъни, бу йўл энг хайрлиларнинг йўли демакдир. Бу йўл соликлари хайрли, эзгу иш ва амаллар билан машғулдилар. Амали хайр соҳиблари эса инсонлар орасида энг хайрлиларидурлар. Шу боис ҳам шундай номга мушарраф бўлганлар. Узоқ вақт мобайнида ушбу усул билан Унга етишганлар жуда оздир. Бу йўлнинг бошқа бир номи «тариқи ишқ» эмас, «тариқи зуҳд»дир. Кўп вақт талаб қилади. Ошиқ уч йилда эгаллаган мақому манзилни зоҳидлар ўттиз йилда ҳам қатъ эта олмайдилар. Шундай бўлса-да, бу йўлга беписанд қараб бўлмайди, чунки унга етиш ҳаммага ҳам насиб этмайди. Бу йўлга қадам қўйган кўпчиликнинг мақсадга етмасдан умри тугаб, ора йўлда қолади. Маккада мужовир бўлган Фузайл бин Аёз шундай демиш: «Эй мўъмин! Узоқ вақтдан кейин Ҳаққа етишмоқ қадим уммат ва миллатларга хос бир ҳол эрур, улар уч юз, тўрт юз йиллик умрларини бу йўлга сарф этган ва ғояларига эришган эдилар. Бу вақт мобайнида уларнинг вужудлари ибодат туфайли ўқдек нозиклашиб, ёйга ўхшаб букиларди. Ҳолбуки, бизга бундай узоқ умр насиб этмаган. Демак, қисқа муддатда вуслатга етишиш лозим. Бу эса қобилият ва сиёсатли муршидга боғлиқ нарсадир. Ушбу икки шарт бажарилгач, Ҳаққа етишмоқ учун камон янглиғ эгилишга ҳожат қолмайди».

2. Тариқи аброр: мужоҳада ва риёзат соҳибларининг йўли. Бу йўл соликлари эса гўзал феъл-атворга эга бўлиш, кўнгилни тазкия, қалбни тасфия, яъни кўнглини мусаф-

фоллаштириш ва ботинини обод қилиш, маъмур этиш учун ғайрат кўрсатувчи кишилардир.

Мазкур йўл мужоҳада ва риёзат соҳибларининг йўли бўлиб, унга қадам қўйганлар нафси амморанинг тарбияси билан машғул бўладилар. Бир томондан улар ўзни кўз-кўз қилиш, бесабрлик, худбинлик, молу мартаба ҳирси, баджаҳлик каби ёмон феълларига барҳам бериш билан шуғуланаркан, иккинчи томондан тавҳид нури-ю Аллоҳ билан бирга бўлишнинг ҳузури ва Ундан бошқа бутун борлиқлар билан алоқани узиш каби мужоҳадалар ила қалбларини поклайдилар. Чунки қалб бамисоли ойна, тоза ва порлоқ бўлмагунча илоҳий тажаллиларни зуҳурлантирмайди. Ойнанинг кирланиши ва қорайишига сабаб Аллоҳдан бошқа борлиқлар билан яқиндан боғланишимиздир. Илоҳий маърифат эса қалб ойнасини жилолантиради. Бу маърифат, албатта, тақво, амали солиҳ, сайри сулукдан туғилган ирфон бўлиши лозим. Ушбу йўллардан айри равишда қўлга киритилган маърифат шайтоний бўлиб, номақбулдир. У фосиқ ва истидрож соҳиби бўлган кишиларнинг маърифати кабидир. Улар нопокликлар ичида сунишаркан, покликни даъво қиладилар. Маърифатдан бонг урадилар.

Мана шу ботиний дунёнинг ободлиги-ю ихёси қуруқ лоф билан юқорида айтилган тарзда амалга оширилади. Ҳатто беш кун ёхуд ўн кунда бир мартаба ифтор қилиб риёзат чекканлар ичида маърифати илоҳийдан бенасиб қолганлари ҳам кўп бўлган. Чунки уларнинг риёзатлари роҳибларнинг риёзатларига ўхшайди. Ҳақиқатан, бундай сўфийлар бедорлик, давомли сукут, узлатга кўниксалар-да, гоҳо ўзлари ҳам тушунмайдиган сўзларни айтадилар, каромат кетидан қувадилар. Файбдан хабар етказиш, ҳавода учиш, сувда юриш, таййи макон (макон Ғнартириш) каби ишларни ҳаётларининг мазмуни бишиб, уларнинг қулига айланадилар. Натижада бу машғу-

лият олий мақсаддан чалғитади. Инсон ичидаги сирларни кашф этиш, марҳумлар, малак ва жинлар билан гаплашиш ҳам мана шундай беҳуда ишлардандир.

Ҳолбуки, ҳақиқий риёзат инсонда бир ҳассослик, ички мусаффолик ва Аллоҳга дўстлик ҳолини юзага келтириши, дунё билан боғлиқ машғулиятларни супуриб ташлаши ва инсонни ёмон сифатлардан поклаши, илоҳий иззат, Раббоний бир салтанату мақомни майдонга чиқариши керак.

Мужоҳада эса нафси қийнайдиган оғир ишларни амалга оширишдир. Аъмоли нафсия деганлари сабр, таҳаммул, жафога чидамли бўлиш, нафс хушлаган нарсалардан зарурат миқдорида фойдаланиш, озига қаноат қилиш, шикоят қилмаслик ҳолларини ҳам ўз ичига олади.

Тарикӣ аброр дея маълум бўлган мазкур йўл билан Ҳаққа қовушганлар аввалги йўлга қараганда кўпроқ бўлса ҳамки, нодир ҳисобланади.

Бу йўлдагилар ички ва ташқи тақвога амал қилганликлари учун «аброр» дея номланишга ҳақли бўлиб, уларнинг орасида Аллоҳга етишганлар аввалги гуруҳга нисбатан кўпроқдир. Шундай бўлса-да, натижа эътибори билан улар оз ҳисобланади. Силсилавийлик қонуниятида аҳвол худди шундай, яъни ўзидан юқоридагиларга нисбатан кам, ўзидан пастдагиларга қараганда эса кўпдир. Масалан, дунёдаги ҳайвонлар жонсизларга нисбатан оз, ammo инсонларга қараганда кўп эрур.

Зеро, Абу Мансур Иброҳим Хаввос (ваф. 291:903)дан: «Нафсингни қай мақомда тутмоқдасан?» дея сўраган эди.

Мутасаввифлар орасида иккита машҳур Иброҳим бор. Булардан бири Иброҳим бин Адҳам, иккинчиси эса Иброҳим Хаввосдир. Иккинчи Иброҳим чўлда Хизр билан учрашгач, «Қайси амалим учун сен билан кўришишга муяссар бўлдим?» дея сўраганида, Хизр: «Онангга яхши муносабатда бўлганинг учун», дея жавоб берган эди.

Абу Мансур берган бу саволга Иброҳим шундай дея жавоб берди:

«Ўттиз йил бўлдики, нафсимни таваккул мақомида тутмоқдаман».

Яъни, ўттиз йилдан буён таваккул мақомида риёзат чекиб, нафсимни тарбиялаш ва тизгинлашга ҳаракат қиляпман. Тавҳиди сифатнинг маънисини ризо бўлганидек, тавҳиди афъолники таваккулдир. Тавҳиди афъол эса кулнинг ўз феълларини Ҳақ феъллари дея мушоҳада этмоғидир. Чунки Куръонда «...Парвардигорингиз фақат Ўзи истаган ишни қилгувчи зотдир!» (Худ, 11:107), дея буюрилгандир. Бу мушоҳада қувватланса, халққа эътироз билдиришга ҳожат қолмайди. Шундай сўз бор: «Инсон ўз нафсига фарқ билан, халққа эса жамъ ила қарашни керак» ва нажот йўли ҳам ана шудир. Жамъ билан назар қилинса, «жабри мутлоқ» лозим бўлади, бу эса сувнинг кучи билан тегирмон айланишига ўхшайди. Гарчанд тегирмон тоши ташқи куч билан айлантирилса-да, у ўз вазифасини адо этгани боис касб ва ихтиёр зарур. Бу ҳолатда мутлоқ эмас, балки мутаваассит — меъёрдаги жабрни тушуниш лозим. Зеро, аҳли суннатнинг тушунчаси ҳам шундайдир. Бу тўғрида батафсил сўзлаш имконимиз бор. Лекин ушбу мавзу қадар (тақдир) асроридан бўлганлиги боис баҳс юритмоққа изну руҳсат йўқдир.

Шунда Абу Мансур: **«Эй баттол! Билишимча, ички оламнинг маъмур ва ихё қилиш учун умрингни адо этибсан-да! Эй танбал! Фанофиллоҳ мартабаси қаерда қолди? Унга сен қачон етишсан? дея хитоб қилди.**

Фанофиллоҳ Ҳақни мушоҳада қилиш, истифроқ, зоҳиру ботинни ҳис этмаслик, анфусу офоқни унутиш демакдир. У таваккулга тобеъ ва боғлиқ эмас.

Инсоннинг ботини охират, зоҳири эса дунёдир. Ботиний ҳол ила боғланиш охиратдан, зоҳирий ҳол билан боғланиш эса дунёдан ажралмасликни билдиради.

Ҳолбуки, орифи биллоҳ учун дунё ҳам ҳаром, охи-

рат ҳам. Шу сабаб ориф зоҳиру ботин таҳдидларидан айри ва узоқ бўлиши шарт. Худди шу зайлдагина аввалу охир бўлган Аллоҳга етишиш мумкин. Фано барча шаклу суратларнинг Аллоҳ Таоло томонидан ғойиб қилинишидир. Бу ҳолда қул ўз феълени кўрмайди, чунки Ҳақ ила Ҳақда яшайди, таваккул сингари тушунчалардан ажралади. Мана шу маънодаги фанога «саводул ваҷҳ фид-дорайн» (икки жаҳондаги юзиқоралик) номи бериладикки, улар Аллоҳдан ёлғиз Ўзини талаб ва орзу қилувчиларнинг ҳоли эрур. Унинг акси «баёзул ваҷҳ фид-дорайн» (икки жаҳондаги юз оқлиги) бўлиб, бу Аллоҳдан ҳар икки дунёни орзу қилувчиларнинг сифатидир. Бундаги фано маъносини билдирган савод бақони англа-тувчи баёздан устун саналади. Чунки бақода нафс ила боқий бўлиш кўзда тутилади. Аслида бу ерда қора маъносини билдирган «савод» калимаси ушбу ҳолнинг юксаклигидандир. Билакс, у оламда нур ва қоронғулик деган тушунчалар йўқ. Бўлса ҳам ҳақиқий соя бўлади. Бунга ҳақиқий нур ҳам дейилади. Унинг кўланкаси бўлмайди, зотан у нурларнинг нуридир.

Абу Мансурнинг Иброҳим Хаввосга бекорчи, ғайратсиз, танбал маъносини англаувчи «баттол» сўзи билан хитоб қилиши аслида унинг сайри сулукдаги илк таассуротлари туфайлидир. Чунки Иброҳим Хаввос буюк шайх ва муқарраб мартабасидаги валидир.

Хўш, ботинини обод ва ихё этиш билан машғул бўлган киши баттол бўлса, зоҳири билан умрини битказган зоҳидни ким деб аташ мумкин?

*Ечдим қабони ишқинг дастидан,
Кийдим абони ишқинг дастидан.
Бир дарднокман, бир зарра хокман,
Бир сийначокман ишқинг дастидан.
Севдим камоҳи ул подшоҳни,
Айлагайман оҳ ишқинг дастидан.*

*Қўлларим боғлиқ ул шоҳ қошида
Дерман: Аллоҳ, Ҳу ишқинг дастидан.
Ҳаққиё, ёндим, ашкка бўялдим,
Охир уйғондим ишқинг дастидан.**

3. Тариқи шуттор: бу ишқ, жазба ва муҳаббат соҳибларининг йўли. Ва у улуг Мавлога сайру саёҳат қилувчиларнинг тариқидир.

Бундаги сайр бир ҳукмдан бошқа бир ҳукмга, бир ҳолдан иккинчи бир ҳолга кечиш бўлиб, у маънавий босқич, маънавий саёҳат эрур. Соликнинг ҳам илк кундан охирги лаҳзасига қадар қиладиган иши мана шу сайр калимасида яшириндир. У мутгасил маъшуқасига қараб интилади. Бу эса Каъба томон йўл олган кишининг ҳаракатига ўхшайди, чунки у Каъбага етгачгина ҳаракатдан тўхтайдди. Аммо тасаввуф тушунчасидаги интиҳо «сайр илаллоҳ» (Аллоҳга томон сайр)дир. «Сайр филлоҳ» (Аллоҳда сайр)да эса бундай ҳолат йўқ. Каъбага етишганнинг сафари тугайди, аммо у бино ва у жойнинг сирлари тугамайди. Илоҳий сир ва ҳикматлар ниҳоясиздир.

Эй мўъмин, ҳақиқий комиллик юзага келгунга қадар бир ғайрат ва ҳиммат билан сайру сулук қилиш лозим. Бу йўл паришонлик, ялқовлик ва танбалликни кўтармайди, зоҳир, бирлик ва бутунликни талаб қилади. Сойирларга яхшилаб қара, паришон ва сустлашганлар йўлда илгариларга олмайдилар. Бу йўл муҳаббат аҳлидан ғайратли, елиб-югурувчи ва узлуксиз ҳаракатда бўлганларнинг равишидир. Улар қариялар, хасталар ёхуд танбалларга ўхшаб ўтроқ бўлмайдилар. Ва бу муҳаббат зухднинг муқобилидир. У Ҳаққа бўлган жазбани ифодалайди. Муҳаббатнинг шиддатига-ю қуввати ортиши билан ишқ майдонга келади. Муҳаббат нурдир, ишқ эса нор (оташ)дир. Бу оташ Аллоҳдан ўзга борлиқларни ва уларга бўлган майлларни ёқиб йўқ этади. Аслида норда ҳам, нурда ҳам ёруғлик бор. Ошиқ-

*Шеърлар эркин таржим қилинди (Таржимонлар).

лар орасида шундай гап юради: «Икки ёруғлик бор. Бири Аллоҳдан бошқа бутун борлиқлардан юз ўгиртирса, иккинчиси Унга юз қаратади. Бу икковининг орасига «нори ишқ» кирса, хас-хашакка ўхшаб қолган инсоннинг дунё билан бўлган боғларини ёқиб кул қилади. Демак, ошиқ қисқа фурсатда манзилу мақсадига етишади. Зеро, ишқ унинг-ла баробар тезликда илгарилайди ва нафс марkabини ҳам ўзи билан бирга судрайди.

Бу йўлга сулук қилганларнинг йўл бошидаёқ эришган мартабаси бошқаларнинг сулук ҳаётлари сўнггида эришган мартабасидан кўп карра юксакдир.

Яъни, бошқаларнинг сўнгги ҳолларига нисбатан буларнинг бошланғич ҳоллари янада устунроқ. Улар сайру сулукнинг ниҳоясида топганларига булар ибтидодаёқ эришадилар. Жазба ва олий қобилиятлари ила гўё нурдан ясалган бир нарвон билан самога юксаладилар, минг одимни бир қадамдаёқ қатъ этадилар.

Бир манзилни уч манзил қилувчи қайда-ю, уч манзилни бир манзилга бирлаштиргувчи қайда?! Мана шундай борлику унсурлардан аста-секин йироқлашганлар мақсадга кеч етишадилар. Бироқ қобилиятли шайх ва муршиди комил паноҳида бўлганлар бундан мустаснодир.

Аҳли жазба эса дафъи сулук айлайдилар. Мўътабари мана шу кашфдир, билакс дунёда чарх урмоқ эмас. Чунки дунёнинг тўхташга мажбур қиладиган манзилу макони кўп. Шундан келиб чиқилса, кашф ҳам оддий бир кашфдир. Кўпгина сўфийлар мана шу таҳликага тушганлар ва ораликда қолиб кетганлар. Бундан Аллоҳ асрасин!

Бу мумтоз йўл продага боғлиқ бир ўлимга асослангандир. Зеро Ҳазрати Пайгамбар: «Ўлмасдан аввал ўлинг», дея марҳамат қилган эдилар.

Бу йўлга «мумтоз» сифати олдин англантилган икки йўлга нисбатан тез суръатли ва аниқ бир натижага эга сулук бўлганлиги учун берилган. Мавзуга тегишли бошқа бир ҳадисда шундай дейилади: «Ўзингни ўлгандек ҳис

қил ва шундай ҳисобла!». Ташқаридаги «қўлка борлиқ»-ларга ҳақиқий борлиқ хувиятини берма. Дунё алоқаларидан йироқ бўлгинки, фоний бўласан. Ана шунда бу фазилат илк бора ҳазрати Абу Бакрга насиб бўлганини кўрасан. Яна бир ҳадис мазкур ҳақиқатни қувватлайди: «Ким тириклар орасидаги ўликни кўрмоқ истаса, Абу Бакрга қарасин. Унинг вужуди тирик, нафси ўликдир». Чунки алоқалардан фоний бўлган, бунинг оқибатида молини-ю жонини Аллоҳ йўлига сарф қилган эди.

Ихтиёрий ўлим борлиқ ва дунё билан боғлиқ ишлардан бутунлай фоний (фанойи куллий) бўлмоқдир. Бу ҳолни бошидан кечирган киши ўз вужудининг мавжудлигини ҳам ҳис этмайди. Чунки, табиий ўлим ҳоли ҳам бундан асло фарқ қилмайди.

Аслида сўфий назар солган борлиқ айна лаҳзада ўз-ўзидан йўқ бўлмайди, балки сўфийдаги ҳол уни кўришга монелик қилади, борлиқ мушоҳадага мавзу беролмайди. Шу боис ҳам: «Агар Мансур Халлож «Анал-Ҳақ» даъвосидан фано бўлганида эди, қатлдан қутуларди», дейишади. Яъни вужуднинг фоний бўлмоғи етарли эмас, асос мақсад - «Мен»нинг фаноси, унинг йўқ бўлишидир. Аммо Халложнинг сакр ҳоли ғолиб келганлиги учун орадаги вужуд барҳам топиши керак эди. Ўлим ҳам бир неча хилдир:

Мавти аҳмар (қирмизи ўлим). Бу нафснинг хоҳиш ва истакларига қарши туриш эрур.

Мавти абйаз (оқ ўлим). Бу очлик билан қорин талабларини ўлдириш.

Мавти аҳдар (яшил ўлим). Бу арзон мато парчаларидан ямоқли кийим кийишдир. Чунки янги кийим дунё билан боғлиқ орзу ҳисобланади.

Мавти асвад (қора ўлим). Бу халқнинг жабру жафосига таҳаммул этмоқ эрур. Бунга «фано филлоҳ» ҳам дейилади, яъни бутун феъл ва ҳаракатларни маъшуқанинг феълида фоний қилмоқдир. Аллоҳдан ўзганинг феъли

бўлмагач, коинотда рўй бераётган барча ишлар бизга қарши бўлса ҳамки, унга жабру жафо дейилмайди. Чунки ҳаммаси Ундандир. Заҳар бўлса ҳамки, ичилади. Ошиқнинг маъшуқида фано бўлиши — муҳибнинг маҳбубда фоний бўлмоғи ҳам айнан мана шудир.

*Фано топ зоти Ҳақда сен сенга берма вужуд, эй дил,
Агар зоҳир, агар ботин Ҳудоба қил сужуд, эй дил.
Сиво бандидан озод бўлмоққа сабй қил аввалроқ
Ки зеро, роҳи итлоқ ичра монездир қуюд, эй дил.
Бу таркиби аносирдан ечилмаса агар бандинг,
Ҳираф коргоҳиндан тузилмас тару буд, эй дил.
Бу нақди панди Ҳаққийдан агарчи моя топилса,
Бу бозори фанода эта кўр бир овози савдо, эй дил.*

Бу йўлнинг тамал қондаларини эса ўн асосда жамлаш мумкиндир.

Аллоҳ сари сайру саёҳат қилувчиларнинг йўли ўн асосга қурилгандир. Бу ўн асос йўлнинг тамаллари бўлса, бошқа асослар бино устига қурилган бинога ўхшайди. Аслида ҳар нарсанинг асоси ва тамали мавжуд. Агар у бўлмаса, мақсадга етиб бўлмайди. Мавзуга дахлдор шундай сўз бор: «Усулни йўқотган вусулдан маҳрум қолади». Тилимиздаги «Ишнинг ўзини билгунча кўзини бил», мақоли ҳам худди шу фикрни равшанлаштиради. Ушбу сўзлардан мана бу ҳақиқат англашилади: ҳар нарсанинг негизи ва парчалари, тафарруоти бор. Асослар мустаҳкам бўлганидан кейингина тафарруот унга тобе бўлади. Динда ҳам худди шундай. Фарз аслдир, мустаҳаб фуруьдир, тафарруотдир. Биринчисини тарк қилиб, иккинчисини адо этиш қулга ҳеч қандай муваффақият олиб келмайди.

1. Тавба

Худди марҳум «Эй хотиржам - сокин жон, Сен (Аллоҳ ато этган неъматлардан) рози бўлган (ва Аллоҳ Таоло то-

монидан сенинг амалларингдан) рози бўлинган ҳолда Парвардигоринг (хузури)га қайт» амрига бўйин эгиб ўз ихтиёрисиз Унга қайтганидек, тавба ҳам қулнинг ўз истак-иродаси ила Аллоҳга қайтишидир.

Оятдаги «Раббингга қайт» буйруғи ўлимга ишорат қилмоқда ва унинг мажбурийлигини, тавба янглиғ инсон иродасига боғлиқ эмаслигини кўрсатмоқда. Аслида ўлим орзу қилинмайдиган бир нарсадир. Бу ҳақида пайғамбарлардан ривоятлар бордир. Ҳазрати Мусонинг тош билан ажал фаришгасининг кўзини чиқаргани, Ҳазрати Иброҳим эса: «Ё Раб, қайси дўст ўз дўстининг жонини олади?» дея иккилангани ва ниҳоят Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг сўнг вақтларида ўз-ўзига: «Эй нафс, сенга не бўлдики, саждагоҳга илтижо қилиб, ўзингга чора ахтармоқдасан?» деганлари ривоят қилинган. Аслини олганда, пайғамбарларнинг бу сўзлари ўлимдан чўчиганликларидан эмас, балки умматларини ўлимга ҳушёр қарашга ундаганликлари учундир. Моҳият эътибори билан эса, ҳадисда хабар берилганидек, ўлим мўъмин учун бир ҳадя ва армуғондир.

«Сен рози бўлган, рози бўлинган ҳолда» ифодаси эса тасаввуфдаги нафси розийя (мутлоқ ризо) ва нафси марзийяга ишоратдир. Нафси мутмаинна эса ўлимни ҳеч қачон ёмон кўрмайди. Инсоннинг ўлимни севмаслиги ризо ва таслимиятга зид туйғу эмас, балки фитрий хусусиятларидан эрур.

Тавба истакка боғлиқ бўлмоғи керак. Мажбурий тавба охир нафасида имон келтирган кишининг иқрорига менгзайди ва мақбулу мўътабар саналмайди. Бошқа ибодатлар ҳам худди шундай. Зеро, пайғамбарлар ҳам инсонларни зўрлик билан эмас, балки бир қанча мўъжизалари билан имонга чорлагандирлар.

Гуноҳ эса хоҳ дунёвий бўлсин, хоҳ ухравий бўлсин, қул ва Аллоҳ орасида бир парда ва тўсиқдир.

Инсон учун наинки дунё билан боғлиқ, балки охи-

рат билан боғлиқ мартаба-ю даражалар ҳам бир ҳижоб эрур. Ҳақиқатда эса жаннат даражалари қулларнинг амал ва ҳатти-ҳаракатларига кўра тақсимланади. Бунинг учун қул яхши амалларни адо этади, аммо уларга ишониб, ортиқча баҳо ҳам бермайди. Дунёга дахлдор мартаба-ю мақомларда ҳам аҳвол худди шундай.

Агар инсон етишган мақомига кўнгилдан боғланмаса, бу мақом унга парда ва тўсиқлик қилолмайди. Илк халифалар мансаб соҳиблари эдилар, аммо мансаб улар учун ҳеч бир тарзда тўсиқ бўла олмаган.

Шом султонларидан Нуриддин Маҳмуд Занги уч юзлардан, ўғли Малик Солиҳ эса қирқлардан эди. Улар салтанат билан маънавий мақомларини баб-баробар бошқара олган эдилар.

Хулоса қилиб айтганда, тасаввуф тушунчасида гуноҳ нафақат шариятда белгиланган ҳаракату амаллар, балки қалб майл қилувчи, унинг қизиқишини орттирувчи нарсалар ҳамдир. Булар гарчи таъқиқланмаган бўлса-да, инсоннинг рағбати-ю яқинлиги уларни пардага айлантиради. Куръонда Ҳазрати Иброҳимнинг ушбу дуоси нақл қилинган: «...Парвардигорим, мени ва болаларимни бутларга бандалик қилишдан йироқ қилгин» (Иброҳим, 14:35). Имом Фаззолий бундаги «бут» калимасини пул ва мол-дунё дея тафсир қилган. Маълум бўлаётирки, кўнгил ҳаддан ортиқ севиб боғланган нарса унинг учун бутга айланади. Гуноҳ маъносидаги парда эса борлиқ эмас, айнан ана шу робитадир. Бу ҳақда шундай дейилган: «Аллоҳдан ташқари борлиқ бўлмаганида эди, ҳеч кимнинг камол ва мукамаллиги англашилмасди».

Мурид Аллоҳдан ўзга бутун матлублардан, ҳатто ўз вужудидан ҳам йироқлашмоғи лозим. Шунинг учун: «Сенинг мавжудлигинг, борлигингнинг ўзиёқ бошқа гуноҳлар билан қиёс қилиб бўлмайдиган даражадаги бир гуноҳдир».

Инсон вужуди ҳақиқат билан ўзи орасидаги пардаларнинг энг қалинидир. Чунки ўзига энг яқин, ҳатто бирла-

шиб кетган борлиқ вужуд эрур. Инсон унинг йўқ бўлиб кетишини асло истамайди. Албатта, бошқаларнинг биносидан кўра ўз биносига айрича қарайди.

Инсоннинг наинки дунё, балки ўз нафсига илтифот кўрсатмаслиги «таҳаммуз» дейилади. Худди шу ўринда «фано» билан «фано ан дар фано»нинг фарқли жиҳатлари аён бўлади. Чунки мутлоқ фанода вақти-вақти билан шуур ва ҳис дунёсига қайтиш мумкин. Мурид ана шундай ҳол ичида эканлигини ҳис қилади. Бу ҳолнинг иккинчи бир номи «фано-и ноқис»дир. «Фано ан дар фано» эса мосиво (Аллоҳдан бошқа ҳар нарса)нинг бутунлай йўқ бўлмоғидир. Бунда мурид ўзига мансуб башарий ва инсоний сифату хусусиятлардан ҳам фоне бўлади. Сўфийлар орасида шундай фикр мавжуд: «Чин ихлос амалдаги ихлосни ҳам кўрмасликдир». Бу ҳол эса фақат Ҳақдаги фано ва юқори даражадаги жазба ҳолидан майдонга келурки, бунга «фано-и комил» ёки «ихлоси том» ҳам дейилади.

*Дарвеш, бунда надир сенинг гуноҳинг,
Нафсга боқиб кўрмайдирсан Аллоҳинг.
Нафйи вужуд эт, қўй сен ва менликни
Исботи Ҳақ этки, шудир паноҳинг.
Номусу орингни отиб ерларга
Кўкка совур иззат, виқору жоҳинг.
Сен сени ойнада кўрарсан акбар
Дема ўзим, балки кўрарсан шоҳинг.
Ҳаққа сол, эй Ҳаққий, вужудинг, юргин
Неча фалакларга ўрлар бу оҳинг.*

2. Зухд

Зухд — хоҳ оз, хоҳ кўп бўлсин — дунё моли, кўнгилга манзур нарсалари-ю мақомларидан ўлик каби йироқлашмоқдир.

Зухд қўлда мавжуд ва мавжудлиги маҳзур саналмаган мол-ашёдан кечмоқдир. Акс ҳолда келажакда қўлга

киритилувчи молу мансаб зуҳдга асос бўлолмайди. Бунинг тескарисини иддао қилувчилар ҳам бўлишган. Бундан ташқари, қўлда мавжудлиги гуноҳ ҳисобланган нарсаларни тарк этмоқ зуҳд ҳисобланмаганидек, инсоннинг жуфти билан жинсий муносабатни тарк қилмоғи ҳам зуҳд эмасдир. Ҳазрати Али саҳобалар ичида энг зоҳиди бўлса-да, уч-тўрт оилалари бор эди. Шунингдек, Иброҳим Хаввос ҳам бу ҳақида шундай дейди: «Жинсий муносабатни одатга айлантирган кишидан хайр чиқмайди». Шу билан бирга, жинсий алоқадан тийилиб, уни назорат остига олиш кўпроқ сулук асносида ва хилват вақтида бўлади. Мен ҳам сайри сулукни бошлаган чоғларимда (олами маънода) Шайхи Акбар Муҳйиддин бин Арабий (ваф. 638:1240) уч нарсадан ҳимояланишимни тавсия қилди:

1. Ранго-ранг либослар киймоқ. Ваҳдат орзуси ва талабидаги киши кийимида ҳам ваҳдату бирлик бўлмоғи лозим. Шу боис валилар наздида ҳам сурат ила маъно ўзаро уйғун бўлиши шарт.

2. Асога суянмоқ. Бу мосивога эътимод ва ишончга ишоратдир. Ҳолбуки, бир ёғоч синиғига ҳам инонмаслик лозим. Нарсага эмас, балки Аллоҳга эътимод қилиш керак.

3. Учинчиси эса меъёрсиз жинсий муносабатдан сақланиш эди. Шу боис тариқатимиз (жалватийя) пирларидан Уфтода Ҳазратлари (ваф. 978:1570) сулук даврида муриди Азиз Маҳмуд Худойига (ваф. 1038:1628) ҳафтада бир маротаба хотини билан кўришишга рухсат берарди.

Таърифдаги «мақом» сўзи инсонлар наздидаги иззат ва ҳусни қабулни англатади. Бу ўринда, албатта, моддий бир мақом ва мавқе соҳиби бўлишга ҳожат йўқ. Халқ орасида шуҳрат таратиш ва инсонлар-ла муносабат ҳам ана шунга дахлдордир.

Мақом муҳаббати эса мол-дунё севгиси каби ўткинчи бир орзудир. Нафсининг бу орзусини тазкия этмоқ ва тарбияламоқ шарт. Одатий ўлим билан дунёдан ва дунё

молидан айрилган кишининг ҳоли «мавти фано» билан нафсини ўлдирган киши ҳолига ўхшайди. Ана шу иккинчи гуруҳга мансуб шахслар сулук йўлидан ажратмасин ва вуслатга тўсиқ бўлмасин дея дунёвий ришталарини узарлар. Агар оила қурган бўлса, оиласини бузмайди. Бўйдоқ бўлса, уйланмайди. Чунки оила куриш зехний парокандаликни юзага келтиради. Ҳолбуки бу йўл фавқулодда ғайрат ва тўлиқ ҳимматни талаб қилади.

Зухднинг ҳақиқати дунёда ҳам, охиратда ҳам зоҳидликдир. Инчунин, ҳадисда «Дунё охират аҳлига, охират эса дунё аҳлига ҳаром бўлса, валиларга ҳар иккаласи ҳам ҳаромдир», дея марҳамат қилингандир.

Юқорида зикр қилинган зуҳд дунёни тамоман тарк этмоқдир. Бунга «тарки дунё» дейилур. Аммо ҳақиқий зуҳд охират борасида ҳам зоҳидона ҳаракат қилмоқликни талаб этади. Зоҳид ҳеч бир аснода жаннат неъматлари-ю мартабаларига қизиқмаслиги ва боғланмаслиги шарт.

Охират ҳам махлуқдир, яратикдир. Яратувчи бор экан, яратилган билан боғланиш абасдир, хатодир. Шунинг учун ошиқлар бундай бойликларга илтифот этмаганларидек, жаннат неъматларига ҳам қизиқмаганлар. Чунки буларнинг ҳаммаси махлуқдир. Бу фориғликдан охиратни назарга илмаслик керак, деган хулоса келиб чиқмаслиги лозим. Аллоҳни мушоҳада этиш жойи бўлмиш охиратни сўфийлар зинҳор-базинҳор пастга урмайдилар.

Ҳадисдаги «ҳаром» сўзи «маън қилинган» деган маънони билдиради. Диний амрларда ҳам чегаралар бўлганидек, охират аҳли учун ҳам дунё билан боғланишлар таъқиқланган. Чунки дунё билан охиратни бирлаштириш мағриб билан машриқни бирлаштиришга ўхшайди, бу эса умуман тасаввурга сиғмайди. Булар икки кундош кабидирларки, бири рози бўлса, иккинчиси норозидир. Кўнук - саройлар қуриб, шаҳарларни ободонлаштириш, кўчат экиш, қудуқ қазишдан вақт орттириб, ҳамиша ҳам имали солиҳ уруғини сочмоқ мумкин эмас.

Валилар Аллоҳнинг хос қулларидир. Улар подшоҳнинг энг яқин хизматчиларига ўхшайдилар, фақат ҳукмдорга хизмат қиладилар. Жанг ва бошқа ишларга бош қўшмайдилар.

Аҳли дунёга охиратнинг маън қилиниши «ҳизлон», «ҳайлулат» ва «таваккули нафсий» деб ҳам аталади. Бир оятда: «... билинларки, шубҳасиз, Аллоҳ ҳар бир киши билан унинг қалби ўртасини эгаллаб турур...» (Анфол, 8:24), дея буюрилмишдир. Пайғамбаримиз эса: «Аллоҳим, мени бир лаҳза бўлса-да, нафсим билан ёлғиз қолдирма», дея илтижо этганлар.

Демак, Аллоҳдан мадад тилаш керак. Охират аҳлининг дунёдан, валиларнинг эса дунё ва охиратдан маън қилинишлари илоҳий бир ёрдам ва хос ҳидоятдир.

*Ҳаққа тушди йўлим менинг
Кетарман, алвидо, сизга.
Тарк айладим жону таним,
Кетарман, алвидо, сизга.
Аҳлуллоҳни кўр, неттилар,
Бу кавнайини тарк этдилар.
Охир Ҳазратга етдилар,
Кетарман, алвидо, сизга.
Азал оламиндан келдим,
Роҳат қилиб не кун кўрдим?!
Бу йўлларда ғариб бўлдим,
Кетарман, алвидо, сизга.
Икки жаҳон хаёл эмиш,
Бу халққа макру ол эмиш,
Мақсуд бўлган - висол эмиш,
Кетарман, алвидо, сизга.
Шудир сўзи Ҳаққий қулнинг:
Жумлангиз соғ-омон бўлинг,
Хешу қавм бунда қолинг,
Кетарман, алвидо, сизга.*

3. Аллоҳга таваккул

Таваккул худди ўлик янглиғ Аллоҳга ишониб, барча сабабу тадбирлардан йироқ бўлмоқликдир. Чунки, Аллоҳу таоло «...Ким Аллоҳга таваккул қилса, бас (Аллоҳнинг) Ўзи унга етарлидир» (Талоқ, 65:3), дея марҳамат қилгандир.

Табиий ўлимда руҳ бадандан айрилгач, бошқа у билан боғлиқликда фаолият кўрсата олмайди. Фақат қабрда савол-жавоб учунига унга имконият берилади. Ихтиёрий ва шуурли равишда ўлган киши ҳам боғу боғча, ҳунару касб билан моддий-маънавий бутун алоқа-ю қизиқишларини узмоғи, бутун ишларини Аллоҳга ҳавола этмоғи лозим. Айнан шу тарзда ўртадан ўзини йўқ қилган ҳақиқий мутаваккилнигина Аллоҳ асрайди, меҳнат-машаққат билан қўлга киритадиган нарсаларини ҳам унга бошқа йўллар билан насиб айлайди. Зеро, Аллоҳ дунёга: «Эй дунё, менинг йўлимда юриб менга хизмат қилганга хизматчи бўл!» дея хитоб қилгандир.

Иброҳим бин Адҳам ва унингдек буюк сўфийлар чўлу саҳроларда кезарканлар, уларга ноз-неъмат тўла дастурхон ёзилганлиги ривоят қилинади. Бошқа бир дарवेशга эса ҳар овқатланиш пайтида иссиқ бир бурда нон бериларкан. Уни ким келтирганлигини сўрашганида: «Аллақандай бир кампир келтираяпти», дея жавоб берган экан. Бу кампир эса дунё эмиш. Дунё аслида маккор бўлса-да, Аллоҳ дўстларига хизмат қилади. Ҳатто шайтон ҳам бир дарवेशнинг чироғини қирқ йил жомеъ масжидига кўтариб борган экан. Зеро, Куръони Каримда ҳам шайтоннинг ҳақиқий ихлос соҳибларини йўлдан адаштиролмаслиги таъкидлангандир (Ҳижр, 15:40).

Юқорида зикр қилинган таваккул тасаввуфий тарбия кўрган кишиларга хосдир. Оддий одамнинг таваккули эса сабабу тадбирлардан юзага келади. Деҳқон уруф сочиб, ҳайвон эгаси эса уни боғлаб бўлгачгина таваккул айлайди.

Солик ва дарвешнинг таваккули ҳақида ҳам турлича қарашлар бор. Тасаввуфий ҳаётга янги қадам қўйган киши билан унда маълум бир масофага етган кишиларнинг таваккул ҳақидаги тушунчалари фарқлидир. Илк даврларда дунё билан боғлиқ ишларини тамоман бир тарафга отмагунча, ботин оламини ўзгартириб бўлмайди. Шунинг учун мутлоқ таваккул зарурдир. Аммо маълум маънавий масофага етгач, тадбиру сабабларга аҳамият бериш-бермаслик унинг ихтиёридадир. Шайх Абу Мадян Мағрибий (ваф. 590:1194) муридларини мутлоқ таваккулга даъват қиларкан, шундай дерди: «Инсон бу дунёда Аллоҳнинг меҳмонидир. Меҳмоннинг уч кунлик таъминоти эса уй соҳиби зиммасида. Бу дунёнинг минг йили Аллоҳ наздида бир кундир (Ҳаж, 42:22). Меҳмон мезбон хонадонидида ўз тўрвасидан нон ва овқат чиқариб ейиши уят, ярашмайдиган ишдир». Қаранг, Аллоҳнинг дўстлари дунёга ана шундай назар билан қарайдилар, ўзларини меҳмондай ҳис этадилар. Уч минг йилга чўзилган меҳмондорчилик...

*Кўндир Ҳақнинг неъматлари,
Алҳамду лиллаҳил-Карим.
Вофирдир миннатлари,
Аш-шукри лиллаҳил-Азим.
Берди бизга чунким вуҷуд,
Даргоҳида қилдик суҷуд,
Ундадир ҳар фазлу вуҷуд,
Алҳамду лиллаҳил-Карим.
Кимки қилар Ҳақни талаб,
Дунё учун чекмас ҳеч таъб,
Восий турур эҳсони Раб,
Аш-шукри лиллаҳил-Азим.
Раҳмат ёғар кўкдан бизга,
Қудрат келар ҳар ожизга,
Эҳсони мўл бизга, сизга,
Алҳамду лиллаҳил-Карим.*

*Ҳар зоҳиру ботин-қамуғ,
Неъмат ила дунё тўлиғ.
Ҳаққий, не бир инъомдир бу,
Аш-шукри лиллаҳил-Азим.*

4. Қаноат

Қаноат яшаш учун зарур бўлган эҳтиёжлардан ташқари барча нафсий орзу ва ҳайвоний истаклардан худди жонсиз вужуддек йироқлашув, ейиш-ичиш ва уй-жой хусусида исрофга йўл қўймаслик, хусусан, қилъати таомга риоя этмоқ демакдир.

Исроф қилинмаслиги керак бўлган бу уч нарсани иккига тушириш ҳам мумкин. Чунки уйи бўлмаган одам форга ўхшаш жойларда ҳам яшай олади. Бунда исрофга ўрин қолмайди. Кийинишда ҳам зарурий бўлган талаб — вужудни иссиқ-совуқдан асраш, ёпилиши лозим бўлган жойларни ёпишдирки, бундан ортиғи исрофдир. Исроф билан табзир орасидаги фарқ қуйидагичадир: табзир — у ёки бу нарсани кераксиз жойларга сарф этмоқ бўлса, исроф керакли жойларга лозим бўлганидан ортиқча харжлаш демакдир. Шу билан бирга, хайрли, мақбул ишларга кўплаб сарфланса исроф эмас, балки савобдир. Чунки амалу ҳаракатларнинг ниятга боғлиқлиги ҳақида ҳам фикр ва мулоҳазалар мавжуд.

Валилардан бири зиёфат берганида мингта шам ёқибди. Меҳмонлар бунинг исрофлигини айтишганида, мезбон: «Ундай бўлса, ўчиринг», дейди. Йиғилганлар шамларни ўчиришга ҳарчанд уринмасинлар, уларни ўчира олмабдилар. Буни кўрган хонадон соҳиби: «Шамларни ўзимиз учун эмас, Ҳақ учун ёққан эдик. Бу исроф эмаслиги учун ҳам уларни ўчира олмадингиз. Зеро, Ҳақнинг чирогини ва нурини ҳеч кимса сўндирилмас», дея: «Улар Аллоҳнинг нурини оғизлари (яъни беҳуда гаплари) билан ўчирмоқчи бўлурлар. Аллоҳ эса гарчи кофирлар истамасалар-да, Ўз нурини (яъни динини) тўла

(яъни ҳар тарафга) ёйгувчидир» (Саф, 61:8), оятини ўқимиш.

Бу йўлдаги солиқ кунига бир марта овқатланади. Олдий инсонлар эса «...У жойда улар учун эрта-ю кеч ризқлари ҳозирдир» (Марям, 19:62), оятига биноан кунда икки маротаба емак ейдилар. Бир кунда уч карра овқат ейиш эса исроф саналади. Куч-қуввати жойида бўлган киши эса савми висол тутиши яхшироқдир. Зеро, Ҳазрати Идрис ўн олти йил емай-ичмай, бедорлик билангина вуслатга етмиш.

Дейдиларки, бир киши қирқ кунда бир марта овқат эса, малакут оламининг бутун сирлари унга очилади. «Арбаин» дейилган қирқ кунлик чиллада ана шундай кўп фойдалар бор. Ҳадисда ҳам: «Кимки қирқ кун ихлос ва самимият билан Аллоҳга ибодат қилса, қалби ҳикмат билан тўлади...», дея марҳамат қилингандир. Бундаги ихлос қалимаси эса комил бир имон, зикри бардавом, хилвати том ва ҳоказоларни англатади. Чунки ички ва ташқи шартлар мукаммаллашмагунча, қалбла илоҳий файз жўш урмайди.

*Қасрати асмодан эй дил айна ваҳдатдир ғараз,
Қалбни татҳир этмоқдан янбиғу ҳикматдир ғараз.
Бу нечук парҳез айлабон савми висол этмак надир,
Ийди акбар айлабон авлога вуслатдир ғараз.
Қофири ишқ бўлмоқ оламда шаковатдир қатъий,
Аҳли имон бўлмасдан ҳам саодатдир ғараз.
Сўфиёний татбу ҳавойи нафс ила улфат надир,
Чунки аҳли дил дунёда суҳбатдир ғараз.
Ли мааллоҳ хилватиға дохил бўлким, Ҳаққиё,
Хилвати такмилдан Ҳақ ила жалватдир ғараз.*

5. Узлат

Узлат — бамисоли ўликдек халқ билан бирга яшашдан инзиво ва хилват, ёлғизланиш йўли билан юз ўгирмоқ демак.

Соликнинг ғайбул ғуюб бўлган Аллоҳга йўналишидир. Шунинг учун у дунёга кўз тикмаслиги, Ҳақдан бошқа ҳеч ким билан олди-берди қилмаслиги шарт. Зеро, Боязид Бистомий (ваф. 261:874): «Ўттиз йилдан буён Ҳақ билан суҳбатдаман, халқ эса мени ўзлари билан суҳбатдош дея ўйлайдилар», деган эди. Бистомий халқнинг ботин ҳақиқатига, халқ эса Боязиднинг зоҳирий ва ташқи кўринишига эътибор қиларди.

Узлат сукутдек буюк фазилатни ҳам ўз ичига олади. Чунки узлат ҳаётини яшаган одам суҳбатдош тополмайди, шу боис сукут сақлайди. Сукут эса сулук шартларидандир. Юқорида зикр қилинган узлат муридларнинг, сулук ҳаётига эндигина одим қўйганларнинг узлатидир. У вужуд-ла адо этилади. Муҳаққиқларнинг узлати эса вужудга, қалбга асосланади. Чунки уларнинг қалбларида Ҳақдан ва илоҳий илмдан ўзга ҳеч нима йўқдир.

Узлатнинг сабаби иккидир: мурид ё халқнинг шарридан қочади ёки уларга зарар етказмаслик учун ўзини четга тартади. Иккинчи йўл янада яхшидир. Чунки инсоннинг ўз нафси учун суи зан қилмоғи бошқалар ҳақида суи зан қилишдан кўп карра мақбул.

Муриднинг унга маънавий тарбия берган шайх ва муршидига қилган хизматлари ҳам узлатга киради, асло халқ билан бўлган муносабат ҳисобланмайди.

Айни пайтда шайх зиммасига ҳам бир қанча талаблар юкланади:

1. Шайх Ҳаққа восил бўлган зот, комил, мурид тарбиясига қодир бўлмоғи шарт. Акс ҳолда сулук ниҳоясига етмайди. Бу ҳолатда мурид ора йўлда қолган йўловчига ўхшайди.

2. Шайх муридига шахсан раҳнамолик қилиши керак. Мурид узлат ҳаёти давомида дуч келадиган қийинчиликларни енгиб ўтиши учун шайхидан ажралмаслиги лозим. Буюк сўфийлар сайри сулукнинг икки жиҳати борлигини таъкидлайдилар: бири муриднинг мол ва вужуд

билан хизмат кўрсатиши бўлса, иккинчиси шайхнинг мурид қобилиятига яраша руҳ ва файз бахш этмоғидир.

Бу маълумотлардан кейин шундай дейиш мумкин: икки хил шайх бор. Бири муриднинг ўзи бош эгиб борган шайхидурки, бундан сўнгра тарбият учун ўша муршиддан бошқа муршид ёки шайх изламоғи ва интисоб қилмоғи унга раво эмас. Бу ҳол шайхи оламдан ўтгунча давом этиши керак. Иккинчи хил шайх эса муриднинг ўз шайхи бўлмаса-да, эҳтиром юзасидан зиёрат этилган ва дуоסי олинган зот бўлиб, муридга хизмат мажбуриятини юкламайди. Баъзан номи шайх бўлса ҳам замонамизда тубан ва нораво ишлари билан шухрат топган, тасаввуфий ҳоллардан мутлоқ бенасиб инсонлар ҳам мавжудки, улар ҳатто зиёрат этишга-да арзимайди. Агар шайх иршод салоҳиятига соҳиб бўлмаса, хизматидан айрилмасдан тариқат ва хонақодаги бошқа ихвон ва дўстлардан фойдаланиш керак. Аммо бундай шахс, албатта, қобилиятли ва шафқатли бўлмоғи лозим. Жумладаги шафқат ёнига келган муридни ҳаргиз рақиб деб билмаслик, билакс, унинг маънавий мартабаларда таҳликага тушиб қолишидан хавотир олиш маъноларини англатади ва бунга «ихвони филлоҳ» дейлади. Замонамизда эса бундай хислатли ва хосиятли инсонлар камёбдир.

Шайх гассолга ўхшайди. Шу бонс муриднинг шайхи ҳузуридаги ҳолати гассол олдида турган ва исталган томонга айлангириладиган жонсиз вужудга менгзайди.

Ушбу эътироф муриднинг эътирозни тарк этмоғини англатади. Таслимияти том бўлмагунча шайх ва устоздан баҳраманд бўлиш мумкин эмас. Файз олиш учун қалб робитаси ва алоқаси асосдир. Акс ҳолда ички дунёси туманли, хизмати нуқсонли, ҳаракатлари ноқис кимса ҳеч вақт кўзланган мақомга кўтарила олмайди.

Шайх валилик суви ила мурид вужудидаги кирларни ва унга кейинроқ илашадиган чиркиликларни поклайди.

Валилик сувидан мақсад илоҳий файздурки, инсон бу доира ичига кирмагунча ўша файзни кўнглидан ўтказолмайди. Бунда назарда тутилган нарса валояти омма эмас, балки валоят ва валояти хоссадир. Вужуддаги кирлар эса Ҳақдан узоқлашув касофати бўлиб, жунубликдек ёқимсиз бир нарсадир. Қуръони Каримни фақат покиза бўлганлар қўлга ола билганидек (Воқеа 56:79), маънан нопоклар ҳам илоҳий сирларга ҳаргиз яқинлаша олмайдилар. Жунублик инсонни масжиддан қандай йироқлаштирса, дунёга боғлайдиган ришталар ҳам инсонни худди шундай Ҳақдан йироқлаштиради. Намоз ўқиш учун таҳорат ва гусл нечоғлик лозим бўлса, тасаввуфий ҳаётда ҳам ботиний софлик ва дунёдан қўл силташ шу даражада зарурдир. Мана шу маънавий поклик учун валилик суви лозим. Шайхнинг муридга қалбий илмларни ўргатмоғи эса ана шундай кирлардан софланишига сабаб бўлади.

Инсонга илашган чиркинликлар дейилар экан, кенг маънода дунё назарда тутилмоқда. Бундаги «ҳада» сўзи интиҳоси-ю ибтидоси йўқ маъносини англатувчи «қадим» сўзининг аксидир. Солик дунё билан боғлиқ сайру сулук изида эмас, аксинча қадим бўлган буюк Борлиқ томон сайру саёҳат ичидадир. Пок бўлмаганлар эса юксак мақомларга ҳаргиз қадам қўя олмайдилар.

Эй ориф! Кўриб турганингдек, тасаввуфнинг аввали нафсий васф ва сифатлардан, охири эса ғайриятдан қутулмоқдир. Бу сифатлардан фориф бўлмагунча Ҳаққа элгувчи ҳеч қандай йўл топилмайди. Бу ишларнинг сирасрорини идрок этмай, бу завқни тотмай туриб, бизнинг сўзларимиз маънисини англаш анча мушкулдир.

*Кел бери, кел, мосиводан узлат эт,
Бадаху Мавлога қараб бор, суҳбат эт.
Қадам истасанг бисоти қурбатга
Нафсингни бос, ки бу йўлда ғайрат эт.*

*Сирри Ҳаққа этишмоқ охир мурод,
 Ботини татҳирга аввал ҳиммат эт.
 Гар ядуллоҳ сирридан вофиқ эрсанг,
 Муршиди комил қўлин тут, байъат эт.
 Оби файзи Ҳақ билан пок бўлмоққа
 Поклар-ла кеча-кундуз улфат эт.
 Мосиво афкорини дилдан кетказ,
 Ҳаққиё, Ҳақ билан унс эт, роҳат эт.*

Узлатнинг асоси хилват усули ва йўли билан кишининг ўз ҳис-туйғу аъзоларини ҳар хил тасарруфлардан узоқ тутмоғидир.

Ашённи таниб идрок этишда кўмакчи бўлган бу аъзолар эшитиш, кўриш, ҳид билиш, тотиб кўриш ва тутиш аъзоларидир. Масалан, қулоқ тинглаш ва эшита олиш қобилиятига эга. Бу қобилият бўлмаганда эли, эшитиш насиб этмасди. Аллоҳ сўзи, инсон овози, ҳайвон саси ва чолғу садосига ўхшаб овозларда ҳам махсус кайфият, маъно ва ҳоллар мавжуд. Қулоқ буларнинг барчасига жосусдир. Ташқаридаги бу овозларни тутиб олиб, қалбга етказди. Шу боис дин баъзи овозларнинг эшитилмаслигини истади. Қулоқ йўли билан қалбга борадиган бу овозлар инсоннинг ҳақ йўлдан узоқлашувига сабаб бўлур. Қолган барча аъзолар ҳақида ҳам худди шундай дейиш мумкин. Бу ерда ҳаммасини изоҳлаб ўтирмоқчи эмасмиз.

Узлат инсон руҳини синовчи турли офат, фитна-ю бало билан қувватлавишни, ёмон хусусиятларнинг тарбиясини ва назоратга олинмоғини таъминлайди. Туйғулар дарчасидан кирган орзу ва истаклар нафсни «асфали софилин» (Тин 95:5)га етаклайди, унга ҳукмронлик қила бошлайди ва ўз хоҳишлари билан қалбни қуршаб олади.

Яъни, нафс инсонга султонлик қилади. Буюк ҳукмдор бўлмиш руҳни ағлариб, қалб тахтини эгаллайди. Ҳолбуки, руҳ ва вужуд бирлиги руҳнинг баданга тегиш-

ли барча ишларига масъуллигидандир. Дунё низоми ҳам худди шунга боғлиқ. Бундан шундай хулоса чиқади: бирон кишига тобе бўлганлар янглиш ва бузгунчи бўлсалар, охир-оқибат ўзлари тобе бўлган шахсга ҳам ўз таъсирларини ўтказадилар, уни аслидан йироқлаштирадилар. Шунинг учун ҳам подшоҳларга қилинган насиҳатлар ичида шундай бир гап бор: «Инсонларнинг энг хайрлиларини давлат хизматига жалб этинг». Бир хабарда ҳам: «Бўрини чўпон қилиб тайинлаган киши қўйларга зулм қилмиш», дейилгандир. Хосиятсиз раҳбар билан халқ муносабати ҳақида ҳам худди шундай дейиш мумкин.

Хилват ва узлат орқали нафснинг ҳис ва шаҳват билан боғлиқ куч-қуввати ҳам қирқилади.

Бу йўл билан нафснинг ҳою-ҳаваси қанчалар заифлашса, қалб шунчалар қувватланади. Ҳаво — нафснинг ўзига мос ишларга майл кўрсатиши ва йўналиши бўлса, шаҳват — ақлнинг орқасига яширинган нарсадир. Зотан, «Ҳар қандай иш борасида олимлар билан маслаҳатлаш, аммо оқиллар билан алоҳида маслаҳатлаш. Агар бундай қилолмасанг, бу ишдан ўзингни тийгил!» дейилиши бежиз эмас. Шаҳватпараст кимсалар билан маслаҳатлашилган ишларнинг оқибати, албатта, хусрону фалокат. Малакларда ақл бор, шаҳват йўқ, ҳайвонларда фақат шаҳват бор. Инсонда эса ҳар иккиси ҳам мавжуд.

Шаҳват суфлий бўлган табиий сифатдир, ақл эса улвий бўлган руҳий сифат ва у олимнинг яроғидир. Илм ақлнинг ҳосиласи бўлганлиги боис ақлдан кўп устун эрур...

Зеро, табиб беморни даволай бошлаганида энг аввало ундан зарарли барча егуликлардан парҳез қилишни талаб қилади ва бу билан касалликнинг сабаблари учун тадбир белгилайди. Шу тарзда хасталикни юзага келтирган зарарли унсурлар билан бемор алоқасига чек қўяди, вужудни тозалайди. Табобатда «Парҳез барча дориларнинг бошидир», деган ҳикмат бор.

Масалан, инсонни заҳарли илон чақса ёки қутурган ит қопса, бу ҳайвонлар ўлдирилиши керак. Чунки касалликнинг сабаби улардадир. Тадбир ва парҳез бир-биридан айрилмаслиги лозим. Баъзан, худди Ҳиндистонда бўлганидек, фақат парҳезга аҳамият берадилар. Яъни, овқат туфайли меъдада ҳазмсизлик вужудга келса, беморни маълум муддат овқатланмасликка ундайдилар. Бемор шу йўл билан тузалади. Она-дўлида эса бундай беморларни овқатдан маън этиш билан эмас, балки бу ҳазмсизликни даф қилувчи нарсалар билан даволайдилар. Шундай бўлса-да, биринчи усул фойдалироқ дея тан олингандир.

Табиб беморнинг зарарли нарсалар билан алоқасини узганидан кейин баданидагиларининг ҳам йўқолиши учун унга мусҳил ичиради. Шундан кейин вужуд табиий ҳолатига, одатий ҳароратига қайтади.

Яхши билгинки, инсон тўрт унсурдан яралмиш. Булар: тупроқ, сув, ҳаво, оташдир. Иссиқлик, совуқлик, қуруқлик ва рутубат ҳам шулардан туғилади. Қон, балғам, савдо ва сафро эса иккинчи тўртликдан ҳосил бўлгандир.

Касалликнинг сабаби ҳаво, сув ва таомдан меъёрсиз фойдаланишдандир. Айниқса, ёшлар бунга эътибор бермайдилар, аммо кексайгач, бу лоқайдликларининг жабрини тортадилар. Афсуски, сўнгра дори-дармон ҳам фойда бермайди ва улар оҳу воҳ билан дунёни тарк этадилар.

Юқорида англатилган моддий вужудимизнинг ҳас-таликларига қараганда ҳам маънавий дунёмиз, ич оламимизнинг касалликларига алоҳида эътибор беришимиз ва ҳушёр бўлмоғимиз керак. Ҳақдан айро ва йироқ қолишдек дардга тенг келадиган дард йўқ. Бунинг давоси фақат тавҳиддир. Бунга эса ўз-ўзича эришиб бўлмайди, балки руҳоний бир табиб керак бўлади.

Бу қиёсдаги парҳездан сўнгра истеъмол қилинадиган мусҳилдан мақсад доимий зикрдир.

Мусҳил вужуддаги зарарли моддаларни ташқарига нечоғлик отиб чиқарса, давомли зикр ҳам инсоннинг кўнгил оламини ана шундай поклайди, дунёга боғлиқлигини узади. Чунки мосиво қоронғуликнинг, зикр эса нур ва ёруғликнинг тимсолидир. Қуёш нури тун зулматини қандай қувса, зикр нури ҳам маънавий барча қоронғуликларни супуриб ташлайди. Буни «сабоҳи тажалли» дерлар.

Бундаги гап муглоқ зикр эмас, балки доимий зикр ҳақидадир. Чунки зикрда тўхташ ва ғайратсизлик мақсад йўлидаги тўсиқдир. Бунда ҳар ким ўз бошича қилган зикри билан муваффақиятга эриша олмайди.

Илк фатҳ ва қалбнинг очилиши муршиди комилнинг қўли остида ўн-ўн беш кун доимий хилват ва зикр ила бошланади.

Бу нуқтада муршиднинг хизмати ўта муҳимдир. Чунки ҳеч бир киши ўзининг маънавий юксалганини ёхуд тубанлашганини идрок қилолмайди. Сўнгги фатҳ эса ўн йилдан ҳам ортиқроқ вақтга чўзилиши мумкин. Чунки тавҳид, тажрид, тафрид, офоқ ва анфуста навбатма-навбат кўтарилади. Бу мақомларнинг эшиклари бир лаҳзада очилмайди. Бош мақсадга етишмоқ учун узоқ муддат талаб этилади. Ҳатто фанодан сўнгра қирқ йилда валоят мартабасининг интиҳосига, бақо билан эса йигирма уч йилдан кейингина ниҳоятнинг ниҳоятига етишиш мумкин. Шунинг учун бир-икки кашфу тажаллига эришганлар «Иш ниҳоясига етди», дея алданмасинлар. Бу майдоннинг саҳни жуда кенгдир.

*Қув кўнгилдан ғайрни шарбати тавҳид ила,
Заъфи дилдан эт халос ул қуввати тавҳид ила.
Зикри доим бўлмаса файзи Худо этмас давом,
Жоми ваҳдат нўш этакўр касрати тавҳид ила.
Осмони ғайбга меърож айлар охир жону дил,
Бу шаҳодатдан олур пай қудрати тавҳид ила.
Ҳар на қадар дарби зикр айласанг, эй марди қавий,*

*Нафси кирдан покларсан шиддати тавҳид ила.
Сайри филлоҳға ниҳоя йўқ, деди аҳли камол,
Очилар бир дамда минг дари ҳиммати тавҳид била.
Ҳотами зикру Худо ила Сулаймон бўлиб юр,
Ҳаққиё, забт эт жаҳонни шафқати тавҳид ила.*

6. Доимий зикр

Аллоҳдан бошқа ҳар нарсани унутиб, фақат Уни зикр этмоққа давомли зикр дейилади. Зеро, Аллоҳу таоло: «...Унутиб қолдирган вақтингизда Парвардигорингизни зикр қилинг...» (Каҳф, 18:24), дея марҳамат қилгандир. Жумладаги унутиш бир ўлик мисоли Ундан бошқа бутун борлиқларни ва нарсаларни унутмоқни англатади.

Чунки икки зикр асло бир жойда мужассам бўлмайди. Ҳам дунё ила боғлиқ ишларни, ҳам Аллоҳни зикр этиш имконсиздир. Агар бундай ҳолат юз берса, зикри муттасил (бир-бири билан бирлашган ва доимий зикр) эмас, балки зикри мунтақий (узуқ-юлуқ ва кесик масофали зикр) қилган бўламиз ва қуллигимизнинг даражаси ҳам шу нисбат-ла кемтик ва қусурли бўлади. Шу боис ҳам Ҳазрати Оиша Расулulloҳ ҳолини сўраганларга: «Ул зот ҳар доим зикр қилардилар», дея жавоб берганлар. Пайғамбарларнинг ва буюк валиларнинг оддий муносабатлари ҳам зикр ҳисобланади. Чунки улар барча муомала ва амаларида Ҳақ биландирлар.

Зикрдан мақсад эса асло тил ҳаракати эмас, балки қалб ҳузур-ҳаловатидир. Бундаги давомли зикрдан мақсад ҳам хилват аҳлининг тилдаги доимий зикридир. Муздао эса қалбий зикрнинг бардавомлигини таъминлашдир. Тил зикрининг овоз (зикри жаҳрий) чиқарилиб қилинишида буюк таъсирлар бор. Овозли зикрдан мақсад уни Аллоҳга эмас, билакс, кўру қар нафсга эшиттиришдир. Чунки Аллоҳ учун зикрнинг садоли-садосиз, узоқ ва яқинлиги аҳамиятсиздир. Зеро, барча ашёда тажалли қилгувчи Удир. Зикри жаҳрийга қарши бўлиб, уни ёқтир-

маганлар тасаввуфий мақомларнинг ҳолларини англай олмаганлар ва беҳабарлардир.

Юқорида мусҳилни зикрга ўхшатган эдик. Бу билан айнан «Ла илаҳа иллаллоҳ» калимасини назарда тутмоқдамиз. Бу ифода эса нафий ва исботдан, яъни рад ва қабулдан ҳосил бўлган бир маъжуну даводир.

Бир маъжун бир қанча дорилардан таркиб топганидек, «Ла илаҳа иллаллоҳ» ҳам нафию исботдан иборатдир. Шу боис ҳам «Аллоҳ, Аллоҳ» ёхуд «Ху, Ху-Ху» каби зикрларга нисбатан устун саналади. Чунки Аллоҳнинг бошқа исмларида нафий ва исботдек икки жиҳат эмас, балки бирлик — тоқ жиҳат мавжуд. Шу боис бу исмларнинг «вирди лайлий» (махсус тунги зикр) бўлмоғи мустаҳабдир. Чунки кечада ҳам тавҳид мавжуд, касрат йўқдир. Кечаси коинотда ягона ранг ҳоқимдир. Калимаи тавҳид эса икки томонли бўлиб, унда касрат бордир. Шу боис унинг «вирди наҳорий» (махсус кундузги зикр) бўлмоғи янада афзалдир.

Нафий бўлими қалб, кўнгил хасталикларига сабаб бўлган, руҳни турли-туман машғулотлар билан боғлайдиган, нафсга қувват бериб, уни кучлантирадиган зарарли модда-ю микробларни йўқ қилади. Булар эса ёмон ахлоқ ва ҳайвоний истақлардир.

Вужуднинг султони руҳдир, султон тизгинда тутилиши ва занжирбанд қилиниши мумкин эмас. Қалбнинг ҳақ йўлдан бошқа бир йўлга чалғиш касаллигини келтириб чиқарган ёмон ахлоқлар эса жаҳолат, хасислик, кўрқоқлик, мунофиқлик, сабрсизлик, кибр, худбинлик, баджаҳллик, риёкорлик, мол-мулк ва амал севгиси каби феъл-атворлар бўлиб, булардан жаҳаннам эшиги очилур.

Ҳайвоний истақларга эса кўп ейиш, кўп ухлаш, ҳаддан ошиқ жинсий муносабат қилиш киради. Буларнинг барчаси тубан одатлардир. Уларга тобе бўлган кимса разилдир. Бундай чиркин истағу орзулар фақатгина «Ла» (йўқ, бўлмади) билан бир ёнга улоқтирилади.

Исбот бўлими эса қалб сиҳат-саломатлигини таъминлаб, феъл-атвор тубанликларидан кутқаради, аслий ҳувиятдан ажралишнинг олдини олади. Инсон ахлоқи-ю ҳаётини Аллоҳнинг нури билан мунаввар айлайди.

Асос эътибори ила қалб пок ва мусаффордир. Зикр қилинган қалбий хасталиклар унга кейин ёпишади. Бу борада Пайғамбаримиз: «Туғилган ҳар инсон фитратда туғилади. Сўнгра эса ота-онаси уни яҳудий, насоро ёхуд мажусий қилади», дея марҳамат қилганлар.

Табиий орзу ва истаклар ҳоким бўла бошлагач, руҳий қувватлар мағлуб бўлади. Шунда инсон ҳайвон ёхуд шайтонга ўхшаган бир махлуққа айланиб қолади. Шу боис ичилган дорининг хусусиятлари вужудни табиий ҳолига қайтарганидек, калимаи тавҳид фазилатлари ҳам инсонни илк шаклига, яратилишдаги софиятига қайтаради.

Шундан ҳам маълум бўлмоқдаки, асл мақсад нафий эмас, исботдир. Аммо кейин пайдо бўлган нарсалар учун нафий ҳам лозим бўлади. Аслида ваҳдати вужуддан ва ягона Борлиқдан бопқа ҳеч нарса йўқлиги ҳолда кофирларнинг ваҳмларини ўртадан олиб ташлаш учун калимаи тавҳидга нафий бўлими илова қилингандир. Тасаввуф йўлига эндигина кирган солиқда ҳам шундай ваҳму хаёллар бўлиши мумкин. Исбот ҳоким бўлган мажзуб кимсалар эса асосан «Аллоҳ, Аллоҳ» дея зикр қиладилар. Шайх Шиблий (ваф. 334:945) ҳам «Ла» даҳшати ва машаққатидан қочиб мудом «Аллоҳ, Аллоҳ» дея зикр қиларди.

Бу вазиятда руҳ, важд ва илоҳий нурнинг таъсирида ҳис қилган Ҳақ шоҳиди Ҳақнинг зот ва сифатлари тажаллисидан ойдинлашади. Аллоҳ: «Ер Парвардигорининг нури билан ёришди...» (Зумар, 39:69), дея марҳамат қилганидек, ер юзининг хусусияти бўлган зулматлар ғойиб бўлади.

Бу илоҳий нур аввал қалб ва руҳга тажалли қилади, сўнгра эса солиқ вужудига ҳам таъсир ўтказиб, уни нурлантиради, баракатлантиради. Шу боис тажаллига мазҳар бўлганларнинг жасадлари қабрда парчаланиб, чи-

риб ҳидланмайди. Уларнинг ташқи кўринишлари ҳам ич кўринишларидек нуруний бўлади. Аҳли таҳажжуд (кечаси туриб ибодат қилувчилар) ана шундай кишилар сирасига киради. Тажалли соҳибларининг нурлари бир-бирларига ўта олади. Ғофил эса уйку ва жасад зулматларида қолиб кетади. Хулоса қилиб айтганда, Аллоҳ зоти-ю сифатининг тажаллиси ила қулдаги барча зулматлар, қоронғуликлар йўқолади. Бутун ашё ва борликда илоҳий исмларнинг тажаллиси мавжуд. Масалан, сувга «Муҳйи» дейилади, аслида эса бу илоҳий бир сифатдир. Бу сифатнинг асари сувда зуҳур этган бўлиб, кўзини маънавий парда қоплаганлар бу сирни англамайдилар. Бу ҳақда Юнус Эмро (ваф. 720:1320) шундай дейди:

*Йўқотдим Юсуфни Канъон элида,
Юсуф топилди-ю, Канъон топилмас.*

Бу ерда Канъон эли касрат ва кўпликнинг тимсолидир. Шу касратнинг ичида Юсуф топилмайди. Канъон орадан кетгач, Юсуфдан ўзга ҳеч нима қолмайди. Кўринганларнинг барчаси эса унинг зот ва сифати эрур. Шунингдек, ашёга тажалли қилган зот ҳам якка-ю ягонадир. Тажаллиларнинг энг юксаги эса комил инсонларнинг ашёдаги мушоҳадаларидан айри ҳолда қалбларда чақнаган «тажалли чақмоғи»дир.

Бу даражага етганлар асло йўлдан тоймайдилар ва адашмайдилар. Билакс, шариат, тариқат, маърифат ва ҳақиқат мартабаларида аҳли суннат тушунчасига содиқ қоладилар. Аммо сўфийларнинг оиласи ва атрофидагилар унинг бу ҳолини идрок ҳамда ихота қила олмайдилар. Тақдидан тажалли аҳли бўлганлар эса ҳар он янглишишлари ва адашишлари мумкин. Юқорида зикр қилинган мартабаларнинг ҳар бири учун Аллоҳнинг айри-айри ҳамди ва тасбеҳлари бордир. Уларнинг йўл ва усулини ёлғиз комилларгина англайдилар.

«Албатта, Аллоҳ ғолибдир ва (у) ер бошқа ерга, осмонлар (ўзга осмонларга) айланиб қоладиган ҳамда (бар-

ча одамлар) ёлғиз ва қудратли Аллоҳга рўбарў бўладиган кунда (қиёматда) интиқом олгувчидир» (Иброҳим, 14:48).

Илоҳий тажалпининг натижаси ўлароқ ҳалок ва барбод бўлган дунёда бир қанча ўзгаришлар юз берганидек, комил инсонда ҳам Ҳаққа вусул этгач, ўзгача нашъа-ю завқ ҳоллари туғилади. Унда дунёда мавжуд бўлган таҳоратни бузиш, ташқарига чиқиш, аёлларнинг махсус ҳоллари ва шу қабилар бўлмайди. Чунки инсон «Мақони ав адно»дан (Нажм, 53:9) қайтгач, Ҳақ либосига бурканади ва бунга «жалват» дейилади. Бу мартабадаги сўфийларнинг икки жиҳати бор: инсон дея танилиб, бошқа инсонлар билан муносабатда бўладилар, малакут оламида яшайдилар. Иккинчи томондан эса кўринмайдилар, мажҳулдирлар, халқдан узоқ бўлиб, ғайб оламида яшайдилар. Шу боис булар «ғурабойи ҳақиқийя» (ҳақиқий ғариблар) дея ном олганлар. Зеро, Пайғамбаримиз: «...Ғариблар қандай саодатлидирлар!» дея марҳамат қилганлар.

Борлиқ олами тажалли ила йўқ бўлгач, инсонларнинг Қаҳҳор бўлган Аллоҳ ҳузурига чиқишлари гўё пўсти арчилган нарсанинг ичи-ю ташида сир қолмаслигига ўхшайди. Ҳамма нарса аслига қайтади. Шу боис ҳам Аллоҳ «...Унга қайтажақсиз» (Бақара, 2:28), дея буюрмишдир.

Агар вужуд ўзгариши ила руҳ қандай қилиб ўзгаради, дея сўралса, биз шундай деймиз: руҳнинг икки жиҳати — зоҳири-ю ботини бор. Буларнинг биринчиси ҳодис, кейин вужудга келган бўлса, иккинчиси қадимдир. Арш ва Курсига (Юнус, 10:3; Бақара, 2:255) юксалган вужудлар асло йўқ бўлиш нималигини билмайдилар. Руҳлар оламига яқин бўлган нарсалар ҳам у оламнинг амрларига итоат қилади ва бунга бақо дейилади. «Фавқ-ал арш» деганимиз «арш усти» эса файласуфлар айтганидек «Ла ҳала вала мала» (на бўш, на тўлиқ) эмас, балки, айнан руҳ ва малаклар оламидир.

Ҳақиқатдан ҳам кўнгил аҳли эрсанг, жуда муҳим бир мавзуда сенга маслаҳат бераман: «Мени зикр қилинг, токи

мен ҳам сизни зикр қилай», таклифига биноан, зокир ва мазкур, мазкур ва зокир ўрин алмаштирмақдалар. Зокир мазкурда фоний бўлади, мазкур эса зокирнинг халифаси сифатида боқий қолади. Бу вазиятда зокирни изласанг, мазкурдан топасан, мазкурни истасанг, зокир билан юзлашасан. «Мени кўрганингда Уни кўрган, Уни кўрганингда эса мени кўрган бўласан».

Бу ҳолатга мазкур ҳадиси қудсий ишорат қилмоқда: «Кулим нафл ибодатлари орқали Менга шу даражада яқинлашадики, бундан буён Мен унинг кўзи ва қулоғи бўламан...». Жунайд Бағдодийдан: «Ориф кимдир?» дея сўрадилар. У ҳам: «Сувнинг ранги ўзи қуйилган идишнинг рангидир», дея жавоб берди. Аслида сув, овоз, нурда ранг йўқ, аммо яшил ойнадан тушаётган нурнинг ранги яшил бўлиб кўринади.

Демак, тажалли ҳолини юқорида англатганларимиз билан қиёс қилишинг ва билишинг керак, токи Ҳақ сенга сенинг рангингга кўринсин. Чунки Унинг ранги йўқдир. Охиратда ҳам инсонлар Унга қандай ишонган бўлсалар, шу шаклда кўринади. Ҳақиқий кўринишидан эса фақат комилларгина насибасини оладилар. Чунки уларнинг ҳам аниқ жиҳатлари ва ранглари йўқдир. Бу ерда Ҳақни халқ билан бир дейишдан қочиб лозим. Бу фикр янглишдир.

7. Таважжух

Аллоҳга йўналиш (таважжухи том) ўлик мисоли Ундан ўзга ҳар қандай борлиққа даъват қилувчи ҳар қандай нарсадан юз ўгирмоқ демакдир. Бу ўринда сўфий учун Аллоҳдан бошқа ҳеч қандай матлуб, маҳбуб ва мақсад йўқ.

Ҳақиқатан Аллоҳга йўналган сўфийда Ундан бошқа изланган ва исталган ҳеч нарса бўлмаслиги шарт. Агар бу орзу Байтуллоҳни зиёрат қилиш бўлса ҳам талаб ўз кучини йўқотмайди. Қалбни бундай ҳиссу ришталар билан машғул қилмаслик лозим. Акс ҳолда инсон бутун куч-қуввати ва тафаккури билан Унга йўнала олмайди.

Бу ҳолга етишган сўфийга барча наби ва пайғамбарларнинг мақомлари арз ва таклиф этилади, аммо у бир лаҳза бўлса-да, уларнинг ҳеч бирига илтифот кўрсатиб боғланмаслиги керак.

Чунки мақом ишқи ва муҳаббати бу йўлни тўсадиган ҳисдир. Шу боис солиқ Ҳақ нақшларидан ўзга нақшни кўзламаслиги зарур. Ҳатто Ҳақни ҳам «орзу қилмаслиги» шарт. Зеро, У: «...Аллоҳ сизларни Ўзининг (азобидан) пок қилур...» (Оли Имрон, 3:28), дея буюрмиш. Чунки бирон нарсани исташда иккилик — истаган ва исталган мавжуд. Ваҳдат аҳли эса бу иккиликни қабул қилмайдилар. Мана шу ҳассосу нозик нуқтада жуда кўп солиқлар чалғиб мақсадга ета олмадилар.

Бу хусусда Жунайд Бағдодий шундай дейди: «Бир сиддиқ бир неча минг йил Аллоҳга йўналиб таважжуҳ қилсаю, бир он учун Ундан юз ўгирса, йўқотгани тоғанидан буюқдир.

Бунда сиддиқ ориф маъносини англатмиш. Ушбу мақомга эришган киши Аллоҳдан юз ўтириши мумкин эмас. Шу боис ҳам фикр фаразан баён этилгандир.

Жумладаги бой беришлик эса шундан далолат беради: яшалган ҳар қандай тасаввуфий ҳолнинг интиҳоси кейинги ҳолнинг ибтидосидир, яъни қисман уни ҳам ўз ичига олади. Бундан ташқари, кечирилган кейинги ҳол олдинги онларнинг хусусиятларини ўзида акс эттирур. Ақли аввалдан инсонгача етган барча мартабаларда ҳам ана шундай ўхшашлик мавжуд. Дастлабки мартабага қараганда кейингисида янада кўпроқ нарсалар бордир. Умуман, инсон барча мартабаларнинг хулосасидир. Ҳазрати Пайғамбар ҳам энг охирги пайғамбар ва бошқа барча пайғамбарлардан устундир. Ҳарфларда худди шундай аҳвол мавжуд: «Ху» икки ҳарфдан иборат.

Биринчи ҳарф «Х» махорижи ҳуруф (ҳарфларнинг талаффуз ўрни)нинг илк нуқтасида, иккинчи ҳарф бўлган «в» эса сўнги нуқта бўлмиш лаб билан талаффуз

қилинади. Шу боисдан ҳам «Ху» барча ҳарфларни ўз ичига олади. Сўфийлар шунинг учун ҳам унинг-ла вирд ва зикр қиладилар. Баъзи тасаввуфий маъноларни инкор ва рад қилмоқчи бўлган билимдонлар нечоғлик «Ху» бор-йўғи бир олмош, олмош билан эса зикр қилиб бўлмайди, дея даъво қилсалар-да, моҳият асло уларнинг назаридаги олмош билан чегараланмайди.

Келгин, сен бу сирни англа! Акс ҳолда йўлда тўхтаб қоласан ва ўсиб-унмассан.

8. Сабр

Сабр, мисли майитг нафсга ҳузур-ҳаловат бағишлайдиган нарсаларга мужоҳада билан барҳам бермоқдир.

Юқоридаги «мужоҳада» калимаси вазифанинг мушкуллигига ишорат қилади. Бу эса нафс истамайдиган нарсаларни унга етказиш билан амалга оширилади. Масалан, нафс ваҳдатни, ёлғизликни хоҳламайди. Касратни, анжуманни улфат ва дўст билади. Ҳаво-ю нафс бандаларида қўним бўлмаслиги шундандир. Улар қишин-ёзин умрларини номашруъ суҳбату йиғинларга бағишлайдилар, ёмон нарсалар тилларидан тушмайди, шеър-хонликни шайтонга ўхшаб ўзларининг Қуръонларига айлантириб олганлар. Инчунин, ҳадисда: «Жаннатнинг атрофи машаққат ва мушкулотлар билан, жаҳаннамники эса орзу-ю ҳаловатлар билан ўралгандир», дея буюрилгандир.

Эй мўъмин! Ана шу нуқтада адашма! Қалбинг қайси томонга майл этгани ва йўналаётганини яхши бил! Қара, инсонлар қандай қилиб бир ақчани Жаннатдан қизганадилар, аммо минг ақчани Жаҳаннамдан аямайдилар.

Шу тариқа нафс улфатлик қилган ва истаган нарсаларини унга бермасдан намунали, чиройли йўл устида тўппа-тўғри юришни таъминлашда сабот кўрсатиш керак. Зеро, Аллоҳ Таоло: «Улар (ўз динлари йўлидаги бало-

кулфатларга) сабр-тоқат қилишгач, Биз улардан (одамларни) ҳидоят қиладиган пешволарни чиқардик. Улар Бизнинг оятларимизга аниқ ишонар эдилар» (Сажда, 32:24), дея марҳамат қилмоқда.

Тариқатдаги асл муддао интисоб қилиш эмас. Тариқат воситадир. Бу йўлда юриб манзили мақомга етишмоқ лозим. Ундаги «истиқомат» тариқатдан кўп муҳимдир. Аллоҳ Таоло бир оятида: «Албатта, «Парвардигоримиз Аллоҳдир», деб сўнгра (ёлғиз Аллоҳга тоат-ибодат қилишда) — устивор бўлган зотлар...» (Фуссилат, 41:30) дея буюрмоқда. Демак, бу икки фазилатни бирлаштириш зарур. Аслида истиқомат ҳам тариқатлардаги муҳим унсурдир. Шунинг учун мазкур оятда сабр ва унинг натижаси ҳақида хабар берилмоқда. Шу боис хоҳ мурид, хоҳ муршид бўлсин, сабр қилиш асосдир. Сабрсизлар муршид ҳам, раҳбар ҳам бўла олмаслар.

9. Мууроқоба

Мууроқоба қўлнинг худди жонсиз кишидек барча куч-қувват ва ҳаракатлардан ажралмоғидир.

Бундаги ҳавл (ҳаракат) бир ҳолдан иккинчи ҳолга ўтмоқ бўлиб, бу Аллоҳнинг лутфидир. Шу боис дуоларда: «Эй ҳолу ҳаракатларни ўзгартирувчи Аллоҳ...», деган жумла ишлатилади. Ҳақнинг муҳаввил (ўзгартирувчи) эканлигини мууроқоба қилиш Уни шу сифат билан мушоҳада этиш демакдир. Куч-қувват ҳам Ундадир. Зеро, Аллоҳнинг гўзал исмларидан бири ҳам Қавий эрур.

Диққат билан назар қилсанг, улкан ва офир тегирмон тошини сувнинг қуввати айлантиради. Тошнинг айланувчилик қобилияти ҳам бор, аммо асосий ҳаракатлантирувчи куч барибир сувдир.

Бу мақомдаги солиқ итоат ва амали солиҳ ила Унинг лутфини орзу қилади, илоҳий армуғонларини кутади. Ундан бошқа бутун борлиқлардан юз ўгириб, Унинг ишқи дарёсига чўмади, Унга қовушиш ишгиёқини ҳис қилади

ва ниҳоят Унинг ҳузуриди шавққа тўлиб йиғлайди. Фақат Унга суянади ва фақат Ундан мадад истайди.

Илоҳий армуғонлар важд, илм, файз каби ҳоллардир. Шубҳасиз, булар ҳар кимнинг мартабасига ярашадир. Унинг лутфи эса амали солиҳ орқали сўралади. Бир ҳадиснинг маъноси қуйидагичадир: «Ё Раб! Авфу мағфиратга йўл очадиган амали солиҳда муваффақият насиб этгайсан...». Тилимиздаги «Бола йиғламаса, она эмизмас», ҳикматли сўзи ҳам шу мавзуга дахлдор.

Маънавий мақомларга кўтарувчи нарвоннинг пояси амали солиҳдир. Поясиз нарвон билан ҳеч жойга чиқиб бўлмаганидек, амалсиз ҳам ҳеч бир мартабага эришиш мумкин эмас. Чунки амали солиҳ илоҳий амрдир. Унинг амрига итоат қилмаган Унга етолмайди. Бу мавзу тасаввуфда ўта муҳим мавзулардан бўлиб, бир қанча муридлар шу боис ҳам ора йўлда қолиб кетишган. Амалу ибодатга аҳамият бермаганлар бир алоқа ва риштадан ўзини халос этса-да, яна мингтасига рўбарў бўлади. Шунинг учун ҳам «Молини севган мафтун, бола-чақасини севган мағбун (алданган) ва ҳолини севган мажнун бўлур», дейишади.

Унинг ишқи уммонига чўмиш учун барча дарёлардан кечиб ўтмоқ керак. Зеро, Мажнун аввал Лайлига ошиқ бўлди — мажозий ишқни бошдан кечирди. Ана шундан кейингина ҳақиқий Ишқни ва Маъшуқани топди.

Иштиёқ эса муҳаббатдан туғилган бир туйғудирки, инсон маъшуқа васлига етгач, иштиёқ янада кучаяди, мушоҳадаси чегара билмайди, кундан-кунга гўзалликлари ортиб боради. Бу ҳолатда инсон барча дарёларни бирлаштирган, лекин сира тўлиб-тошмайдиган денгизга ўхшайди, чанқоқлигини ҳаргиз қондиrolмайди. Муштокул Акбар бир байтида: «Қалбим Сендан ўзга ҳеч нарса ни хотирламайди, кўнглим сен билан қовушишдан тўймайди», деган эди. Шавқда эса бундай бир хусусият йўқ. Васлга етгач, таскин топади, охирга етади. Бир шоир

шундай деган эди: «Дўстларим йироқлашгани замон уларга бўлган шавқимдан, яқинлашганимизда эса айрилиқ қўрқувидан йиғларман. Гулга ошиқ булбулнинг оху ноласи янглиғ, ошиқлар ҳар икки ҳолатда ҳам йиғлайдилар. Шундай бўлса-да, вуслат яна ва яна нашъа-ю сурурни талаб қиладиган ҳолдир».

Сўфи Унинг ҳузурнда экан, шавққа тўлиб йиғлаши ҳам вуслат қувончи-ю ҳаяжонининг натижаси. Ҳижрон кўз ёшлари қайноқ бўлса, вуслатники совуқдир. Муроқба ҳолидаги сўфий Аллоҳнинг лутфи учун боз Унинг лутфини сўрайди. Унинг даргоҳига етишмоқ учун Ундан йўл, ёрдам ва мадад тилайди. Бунда у онаси урса ҳамки «Онажон!» дея йиғлаб, марҳамат сўраётган болага ўхшаб кетади. Аллоҳ эса онадан кўра марҳаматли ва шафқатли.

Ниҳоят, Аллоҳ Таоло Ўзининг буюк нури билан солиқ учун ҳеч ким беркита олмайдиган раҳмат эшикларини очди ва ҳеч ким очолмайдиган азоб эшикларини ёпади.

Бундаги «раҳмат»дан «раҳмати хосса», яъни хос раҳмат назарда тутилган бўлиб, қурб ва вуслатнинг тимсолидир. «Азоб» ҳам хос маънода Ундан узоқ ва айро қолмоқликни англатади. Шундан ҳам равшанлашмоқдаки, вуслатдан сўнг ҳижрону айрилиқ йўқдир. Абу Сулаймон Дороний (ваф.215:830) «Вусулдан ортга қайтмоқ йўқ», демишлар. Мана бу сўз ҳам мавзуимизга оид: «Фано мартабасига етишган киши яна олдинги васфларига қайтмайди» (Калабозий, «Ат-таарруф»). Бу худди пайвандланган дарахт эски ҳолига қайтолмаслиги ва олтиннинг мис бўлолмаслигига менгзайди.

Нафси аммора мушоҳада ва риёзат йўли ила ўттиз йилда йўқотилиб бўлмаса-да, мана шу мартабада тез йўқолади. «Ахёр» дея ном олган бундай сўфийлар: «...Чунки нафс — агар Парвардигорининг Ўзи раҳм қилмаса — албатта барча ёмонликларга буюргувчидир. Дарҳақиқат, Парвардигорим мағфиратли, меҳрибондир» (Юсуф, 12:53), дея ишорат қилинган зотлардир.

Бу жамоанинг нафси нафси марҳумадирки, улар Жаноби Ҳақнинг хос раҳмати ила шарафлангандирлар, узоқ чўзиладиган мужоҳада ва риёзатга эҳтиёжлари йўқ. Чунки бу усул ишқ, муҳаббат ва жазбага асосланган усул ва сулук шаклидир. Зеро, Пайғамбаримизга Меърож кечаси нурдан нарвон бахшида этилган бўлиб, бу қадам ба қадам кўтарилишнинг эмас, жазбанинг тимсоли эди. Сурат ва жасад билан меърожга юксалиш узоқ вақт талаб қилади, меърож эса таййи замон ва таййи макондир. Олами малакут билан олами мулкни қиёслаб бўлмайди. Малакут оламида руҳ билан, жабарут ва лоҳутда эса сир билан сайру саёҳат қилинади.

Қуръони Каримда ҳам таъкидланганидек (Фурқон, 25:70), Аллоҳ уларнинг ёмонликларини яхшиликларга айлантиради. Ва бундай кишилар «аброр» дея ном оладилар.

Аброр ҳолига мақоми мағфират ҳам дейилади. Авф ва мағфират орасида тафовут бор. Авф ёмонликларни орадан бутунлай чиқариб ташламоқ, мағфират эса яширмоқдир. Аллоҳ учун бунинг ҳеч қандай мушкуллиги йўқ.

Руҳ тарбияси орқали нафси аммора ҳам нафси мутмаиннага эврилади. Айрим бир гуноҳлари бўлса ҳамки, руҳнинг кимёси ила яхшилик суратига киради. Дунёда қанчадан-қанча юзлар авлиё кароматлари-ю пайғамбар мўъжизалари билан гўзаллашган бўлса, яна неча гўзал юзлар айнан шу сабабдан маймун ва тўнғиз суратига киргандир.

Ва «аброр» дея ном олган бу гуруҳнинг яхшиликлари «муқаррабин»нинг ёмонликларига ўхшайди. Аллоҳ Таоло: «Чиройли амал қилган зотлар учун гўзал оқибат ва зиёда неъматлар бордир...» (Юнус, 10:26), дея буюрмиш.

Мана шу кенглик ва кўплик Аллоҳ лутфларининг шарофати демак. Уларнинг энг буюги эса руъят, яъни илоҳий жамол мушоҳадасидир. «Аллоҳ истаганига бергувчидир», ҳукми эса муқаррабинлар тоифаси ҳақида. Улар хавоснинг хавосидир ва охиратдаги мақомлари ҳам жаннатнинг энг олий мартабаси бўлган Фирдавс жан-

натидир (Каҳф 18:107). У ерда, жаннатда Пайғамбарга ҳамсоя бўладилар. Бу қўшничилик дунёдаги маънавий ришталарнинг узвий давомидир. Абу Саид Харроз бу борада: «Аллоҳ муқаррабин тоифасига шу даражада лутф ва эҳсон қиладики, оқибатда аброр ҳасаноти уларга қиёсан саййиот (гуноҳлар)га ўхшаб қолади», демиш.

*Ё Расулulloҳ, мақоминг жумладан аъло эрур,
Дам-бадам ҳолинг шуҳуди ҳазрати Мавло эрур.
Кавсари файзингдан ўлмас ҳеч бир дил ташнаи сир,
Салсабил жаннати Фирдавсдан аъло эрур.
Гарчиким оинаи сирдир саросар коинот,
Жумладан аммоки рўйи анворинг ажло эрур.
Бир нигоҳла айларсан ошиқи фавқ-ал ала,
Паст қилмассан мақоминг, ҳимматинг боло эрур.
Чунки кўндир зоҳиру ботин бу Ҳаққийда қусур,
Илтифотинг, ё Ҳабибаллоҳ, унга авло турур.*

10. Ризо

Ризо - бир марҳумнинг таслимияти мисоли нафс розилигидан айрилиб, ҳеч бир азалий ҳукмига эътироз қилмай, муноқаша қилмасдан барча ишларини Унинг абадий тадбирларига ҳавола қилмоқ ва шу тариқа Унинг ризосига эришмоқ демакдир.

Инсон ва қул орасидаги энг гўзал ахлоқ ризо ва таслимият бўлиб, Ҳазрати Иброҳим ҳамда ўғли Исмоил ўрта-сидаги воқеа тилларда дostonдир (Сафот, 37:99 - 110).

Баъзи сўфийлар шундай дейдилар: «Жами ишларимга севгилимни вакил қилдим, истаса ҳаёт бағишлайди, истаса ўлдиради».

Ризо аҳлига кўра лутф ва қаҳр айнаи бир нарса. Иккиси ҳам маҳбубдан келади. Уртадаги тўсику пардалар кўтарилиши билан ҳар иккаловининг ҳам бир нарса эканлигини кўриш мумкин.

Кимки бу дунёнинг пардаларидан, қоронғу васфларидан кутулса ва ихтиёрый равишда нафсини ўлдирса,

Аллоҳ уни инояту ёрдами билан қайтадан тирилтиради. Зеро, Куръони Каримда ҳам: «Аввал ўлик бўлган, сўнгра биз уни тирилтириб, унга одамлар орасида ўзи билан бирга олиб юрадиган нурни бериб қўйганимиз бир киши зулматларда қолиб кетган ва ундан ҳеч чиқувчи бўлмаган кимсага ўхшайдими?!...» (Анъом, 6:122) дейилмишидир.

Шуурли ўлимдан кейинги бу ҳаётга «ҳаёти ҳаққонийя» деб ном берилган. Бунда фоний нечоғлик эриб, оқиб кетса, боқий шунчалик устуворлашади. Ва бундан кейин боқийнинг ҳукми вожиб бўлади. Оятнинг изоҳини Нажмиддин Кубродан тинглайлик.

Яъни, тошдек қаттиқ ва мустаҳкам бўлган «Ана — Мен»нинг қоронғуликларидан халос айлаб, раббоний васфларимиз ила унга ҳаёт бағишлаймиз.

Ушбу пардаларнинг очилишидан кейинги ҳол пайванди дарахт мевасининг аввалги ҳосилга ўхшамаслиги кабилдир.

Сўнгра унга жамолимиздан бир нур улашамизки, энди сўфий инсонлар орасида фаросат ила уларнинг ҳолларини мушоҳада қилади.

Басирати очиқ бўлганлиги боис ориф халқ ҳолларини англайди, аммо халқ бундан беҳабар қолади. Фаросат руҳнинг илоҳий бир қувват ила мулоҳаза-ю тафаккурсиз ғайбий маъноларни англамоғидирки, бунга фаросати ақлийя, кашфийя ва илоҳийя ҳам дейилади.

Солик моддадан маънога интиқол этади ва ушбу фаросат уни асло адаштирмайди. Бундан бошқа фаросати табиийя ҳам борки, унинг адаштириши эҳтимолдан холи эмас. Фаросат соҳибларининг мартабаларини эса тўрт асосий гуруҳга ажратиш мумкин:

1. Имон. Кенг маънода барча мўъминларнинг ҳолидир ва дарахт гулига ўхшайди.

2. Валоят. Хос мўъминларнинг сифатидир. Бу мартаба эҳсон мартабаси деб ҳам номланади. Дарахтнинг мева-

сига ўхшайди, чунки имон, илм ва амали солиҳдан мақсад мушоҳада мақомига юксалмоқдир. Зотан, дарахт ҳам меваси учун экилади.

3. Нубувват. Аҳосул хавос — хосларнинг хоси мартабаси. У меванинг ўзи кабидир.

4. Рисолат. Бу эса ўзнинг ўзи кабидир. Биринчи ва иккинчи мартаба касбий, яъни мужоҳада ва ғайрат билан қўлга киритилади. Кейинги иккитаси эса ваҳбий, Аллоҳнинг лутфидир.

Ҳар вали ҳам бир жиҳатдан ўзнинг ўзидир. Аммо Пайгамбарга нисбатан сирт ва пўст ҳисобланади. Энг юксак мартаба эса Ҳазрати Муҳаммадга оиддир.

*Бир танловдир бу вужуди одам дунёда боқ,
Унга асмодан берибтур Ҳақ ҳилол ила вароқ.
Меваси илми илоҳийдир, эй бемазоқ,
Орифи биллоҳ бўлганларки топмишлар завқи Ҳақ.
Кел, валоят мусҳафидин ўқи асрори Ҳақни,
Бир валининг мактаби ирфонига кир, ол сабоқ.
Зулмати нафс ичра қолма - ким, сабоҳга етди шаб,
Боқ, қай важҳ билан тажалли айлар Раббул фалақ.
Ҳаққиё, хуффош бўлганлар кўрмади нури Ҳақни,
Гарчи ким, офоқдан партавнисор бўлди шафақ.*

Аллоҳга ҳамд бўлсин, бу шарҳ Шайх Исмоил Ҳаққий тарафидан 1137 (1724) йилда Бурсадаги Ломейи Муҳаммадий масжидига тугаш кутубхонада ниҳоясига етказилди*. Ушбу дастурхондан маънавий насиба олганларга офият ва бу шарбатдан ичганларга соғ-саломатлик тилайман.

Аҳли ҳидоят муҳибларига эса саломлар бўлсин.

* Бурсада ушбу жомеъ атрофида ҳозир бундай кутубхона биноси йўқ. (Мустафо Қора изоҳи)

رسالة الى الهائم
الخائف من لومة لائم

Рисола илал ҳоим

*(Рисола илал ҳоимил
хоиф мин лавматил лоим)*

*(Маломат қилувчининг
маломатидан қўрқувчи ошиқ
рисоласи)*

Мадад бергил, мушкулимни осон айла, Аллоҳим!

Буюклигига ҳамма нарса бош эгган Аллоҳга ҳамд бўлсин. Қудрати қошида ҳар кимса заиф бўлган Аллоҳга ҳамд бўлсин. Куч-қуввати қаршисида ҳамма нарса таслим қолган Аллоҳга ҳамд бўлсин. Ва салтанатига ҳар-кимса бўйин сунган Аллоҳга ҳамд бўлсин.

Унинг Бирлигига, Ундан бошқа илоҳ йўқлигига, мислсизлигига, Муҳаммад (с.а.в.) Унинг кули-ю пайғамбари эканлигига, кофир ва мушриклар истамаса-да, — бошқа динлардан устун келиш учун — уни ҳидоят ва ҳақ дин билан юборганлигига (Муҳаммад, 48:28) шаҳодат берурмиз.

Унга аввалгиларнинг ва кейингиларнинг орзумандлик этганликлари қадар салот ва салом бўлғай.

Энди шуни баён этурмизки, мазкур рисола ушбу кайфиятдаги кишилар учундир: улар ҳайратланурлар, маломат қилгувчиларнинг таъна-ю маломатидан қўрқурлар, қалби ила толиб бўлгани ҳолда қолипи ва вужуди билан (бу ишдан, сўфийлик йўлидан) қочурлар. Аммо, Аллоҳ Таолонинг каломидаги ваъдаларни эшитиш, Расулulloҳ (с.а.в.)нинг суннاتини англаш, саҳоба ва уларга чиройли тарзда итоат қилган тобеиндан келган хабарларни ўзлаштириш, шайхларнинг ҳол, мақом ва манқабаларини ўрганиш кабилар билан қалбларидаги нур узлуксиз равишда кўнайиб борур.

Шубҳасизки, Аллоҳ Таолонинг арзу самосидаги Ҳақ

аскарлари (жундуллоҳ) валилардир. Аллоҳ қулларини Унга мана шу зотлар даъват қиладилар. Хусусиятлари зикр қилинган кишини Аллоҳ Таолонинг нури ҳақиқат йўлига киришга ундайди. Бироқ биродарлари ва дўстларининг маломати унинг тўғри йўлга киришига монеълик кўрсатади. Шубҳа уйғотувчи нафс билан йўлдан озган шайтон уни васвасага солади. Шу тариқа уни мақсадидан воз кечишга даъват қилади. Уни ўз ақли салими ва бурҳони ила ёлғиз қўймайдилар. Мана шу мискинга баъзан яқийн қуёши тажалли қилади, у эса ана шу (тажалли) нури ила илгарилайди. Баъзан шак ва шубҳа қоронғуликлари пардага айланиб, бирор иш қилишга имкон қўймайди. Ҳайронлик ичра қолади. Гўё бир чўлки, зимистонларга тўла.

«...Ёки устма-уст тўлқин ва унинг ҳам устида булут қоплаб олган денгиздаги зулматларга ўхшайди. Устма-уст зулматлардир. У ўз қўлини чиқариб кўришга яқин бўлмас. Кимга Аллоҳ нур бермаса бас, унга ҳеч қандай нур бўлмас...» (Нур, 24:40).

Асҳоб асри саодатда Пайғамбаримизни ва унинг мўъжизаларини шахсан ўзлари кўрганликлари ва Қуръони Каримни дастлаб, яъни илк бора эшитганликлари боис Аллоҳ уларнинг қалбига имон ато этди. Уларни ўзининг нури билан қувватлантирди (Мужодала, 58:22).

Шу тариқа улар Аллоҳнинг нури ила Пайғамбар билан бирга яшадилар. Бири руҳини, бири молини фидо қилди, яна бири оиласини бахшида этди, яна бири эса дунё зийнатини тарк қилиб факрни ғинога, зиллатни иззатга, фанони ҳаётга таржиҳ этди. Улар (р.а.) бу ҳаракатлари билан Аллоҳ Таолонинг ва Расулининг (с.а.в.) розилигини талаб этган эдилар.

Зеро, бу ҳақида Расулulloҳ шундай дея марҳамат қилган эдилар: «Мен сизларга фарзандларингиздан, ота-онангиздан ва барча инсонлардан ҳам суюкли бўлмагу-

нимча ҳақиқий маънода имонли бўла олмайсиз». Шунда Ҳазрати Умар: «Эй Аллоҳнинг Расули, сиз менга - ўзим мустасно — фарзандлариму ота-онам ва барча инсонлардан ҳам суюклисиз», деди. Пайғамбаримиз: «Ўзингдан ҳам», дея илова қилишлари ҳамано: «Ҳа, Расулulloҳ, сиз менга фарзандимдан, ота-онамдан, ўзимдан ва барча инсонлардан ҳам суюклисиз», дея тасдиқ этди. Ҳазрати Пайғамбар эса: «Мана энди ишондим, таслим бўлдинг, тасдиқ этдинг ва чин имонга эришдинг», дея марҳамат қилдилар.

Аллоҳу таоло ҳам шундай тушунчадаги саҳобаларни мақтаб: «...У билан бирга бўлган (мўъмин)лар кофирларга қаҳрли, ўз ораларида (мўъминлар билан) эса раҳм шафқатлидирлар. Уларни (мудом) Аллоҳдан фазл-марҳамат ва ризолик тилаб рукуъ, сужуд қилаётган ҳолларида кўрурсиз...» (Фатҳ, 48:29), дея марҳамат қилади.

Яна бир оятда эса шундай дея буюрилмиш: «Эй мўъминлар, сизларнинг ичингиздан кимда-ким динидан қайтса, Аллоҳ бошқа бир қавмни келтирурки, Аллоҳ уларни яхши кўрур, улар Аллоҳни яхши кўрурлар. Улар мўъминларга хоксор, кофирларга эса қаттиққўл, бирон маломатгўйнинг маломатидан қўрқмай Аллоҳ йўлида курашадиган кишилардир. Бу Аллоҳнинг фазлу марҳамати бўлиб, Ўзи хоҳлаган кишиларга берур...» (Моида, 5:54). Асҳобга назар қил, сўнгра ундан кейингиларга қара! Ораларида бирон ўхшашлик борми?

Шу билан бирга Пайғамбаримиз бир ҳадисларида: «Умматим ёмғир кабидир. Аввали хайрлимикан ёхуд сўнгими, билиб бўлмас», дея марҳамат қилганлар.

Энди маломатчиларнинг таъна-ю маломатидан ва гийбатидан қочган ошиқ ва дарвешларнинг давоси масаласига келсак. Шахсан ўзим ҳамсуҳбат бўлган дин арбобларидан бири шундай деган эди: «Қадим-қадимда, илк даврларда инсонлардан нафс ва шайтонлар бир нималар ўғирлаб қочишарди. Ҳозир эса ўғирликка ҳожат

қолмади, ҳамма нарса уларники. Бас, шундай экан, сиз улардан бирон нарсалар ўғирланг!» Мен: «Нимани ўғирлайлик?» дея сўранимда эса шундай жавоб бўлди: «Умрингиздан бир он... Уни олинг-у, Аллоҳ йўлида сарфланг!».

Эй содиқ, ихлосли толиб ва мурид, сурату сийра-тингни покла! Кир ва ифлосликларни тозаламагунча қудсий ва раббоний ҳузурга юксалиб бўлмас. Ички ва ташқи покизаликка эса ўн асос (усули ашара) ва қуйидаги шартлар адо этилмасдан эришиб бўлмайди.

1. Вужуд покизалиги

Вужуд покизалиги гусл талаби ва аъзолардаги ҳадасу кирларни тозалашдир. Пайғамбар (с.а.в.): «Таҳорат мўъминнинг аслаҳасидир. Таҳоратли ҳолда тақрор таҳорат олиш эса нур устига нур. Чунки қудсий руҳ тупроқ ила қоришган ва кирлангандир, дея марҳамат қилмишлар. Аллоҳ Таоло ҳам: «Дарҳақиқат, уни (яъни ўз нафсини-жонини иймон ва тақво билан) поклаган киши нажот топди. Ва у (жонни фисқ-фужур билан) кўмиб хорлаган кимса номурод бўлди» (Шамс, 41:9-10), дея буюрмиш.

Рухнинг тупроқ-ла кирланиши завқ учун ейилган луқмаларидан ҳосил бўлгандир. Сув эса тупроқ ва балчиқни тозалаш учун яратилган. Одатий ва тўла таҳоратда ишлатиладиган сув мана шу қудсий руҳ юзидаги тупроқ изларини тозалайди. Тупроқ билан боғлиқ юкларни аритиб, уни енгиллаштиради. Бу тозалик узлуксиз равишда адо этилсагина раббоний нурлар барқ ура бошлайди. Хаёл кўзгусига монанд бу нурлар фақат басират билан кўрилуру.

2. Хилват

Хилват қуёш шуълалари ва кундуз ёруғлиги кирмайдиган қоронғу бир ерда турли хил машғулотлардан йи-

роқлашиб ибодат қилмоқдир. Хилватга кирган киши туйғу аъзоларини жиловлайди, фаолиятдан тўхтатади. Бу эса қалбнинг очилиш шартларидандир.

Диққат билан мушоҳада қил! Бедорлигингда кўрмаган қанчадан-қанча нарсаларни уйқуда кўра оласан. Шунингдек, хилват усули билан уйғоқлигингдаёқ туйғу аъзоларини жиловласанг, сен учун қалбий туйғуларинг эшиги очилади. Шу боис Расулуллоҳ ҳали пайғамбарлик келмасидан аввал хилват ҳаётини севган эдилар. Ўша йилларда Аллоҳнинг суюкли қули ўлароқ ул зот маълум бир куну тунларда Ҳиро тоғига чиқар ва ибодат қиларди, нубувватдан ўн беш йил аввал Аллоҳнинг нуруни кўришга мушарраф бўлган эди.

Хилват нима учун керак? Нафс ўйин-кулгу ва халқ билан унсият қуради. Инсон хилват усули билан нафсини инсонлардан йироқлаштиради, уни ҳибсга олади ва ножоиз нарсалардан тийиш билан уни (истаклари амалга оширилмаганлиги боис) заифлаштиради, далилу бурҳонларини йўққа чиқаради. Уларнинг ғарқ бўлиши ва кўпорилиши билан (қарама-қарши равишда) қалб бурҳони зухур топади ва ғайб нури билан ёришади.

3. Давомли сукут

Азизу жалил бўлган Аллоҳнинг зикридан ташқари мудом сукут сақлаш керак. Пайғамбаримиз: «...Инсонларни юзтубан ҳолда оташга судраган нарса ўз тиллари экиб-ундирган нарсалардан бошқа нима ҳам бўлиши мумкин?» демишлар. Инсонлар мунофиқлик ва ёлғончиликдан сукут билан қутуладилар. Зеро, Аллоҳ Таоло ҳам: «...Улар тилларида, дилларида бўлмаган нарсани ёлғонни айтурлар...» (Фатҳ, 48:11), дея марҳамат қилмишдир. Алалхусус, Закариё пайғамбар Яҳёни сўраган пайтида ҳид билиш билан кифояланиб, сукут сақлашга буюрилган эди. Аллоҳ унинг сукутини истаганди: «...Сенга белги шуки, соппа-соғ бўлган ҳолингда уч

кунгача одамларга гапира олмайсан». Бас, (Закариё) меҳробдан қавмининг олдига чиқиб, уларга эрта-ю кеч (Аллоҳни) поклаб-ибодат этишни ишора қилди» (Марям, 19:10-11).

Шундай қилиб, сукут Яҳё пайғамбар ва ҳаётининг ҳам ахлоқи, ҳам ишорати бўлди. Ҳазрати Яҳёнинг гўдак-лигида сўзлашининг сири ана шунда эди.

Сен ҳам беҳуда гап-сўзлардан кечиб сукут қилсанг, қалб каломию садосини эшитишинг эҳтимолдан холи бўлмас. Ҳақ Субҳонаху ва Таолога борадиган йўлдаги чақалоқ бу каломдир. Шунингдек, мурғак бир гўдак бўлган Ҳазрати Исонинг гапиришини истагани замон Аллоҳ унинг онаси Марямга сукут қилишни ва кўринган одамларга: «...Мен Раҳмон йўлида рўза тугмоқни назр (аҳд) қилганман, бас, бугун бирон инсонга сўзламайман...» (Марям, 19:26), дея жавоб беришни амр этган эди. Хуллас, тил гапира бошласа қалб жим қолади ва фароғат топади. Аммо тил сукут сақласа, қалб сўзлай бошлайди.

4. Давомий рўза тутиш

Аллоҳ қудсий бир ҳадисиди: «Рўза мен учундир. Мукофотини ҳам ўзим бераман», дея марҳамат қилади. Яна «Рўза (ёмонликларга қарши) қалқондир», дея буюрилгандир. Нафс ва шайтон билан мужодала қилган киши учун бу қалқон жуда зарурдир. Фақат унинг воситасидигина шайтон ўқларидан қутулиш мумкин.

Рўза вужуддаги сув ва тупроққа оид нарсаларнинг камайишига таъсир этади, қалбни губор, кир ва мубҳамликлардан поклайди. Зеро, Расулulloҳ: «Баъзан қалбимда бир губор ва кўланкали ҳолни сезаман ва дарҳол Аллоҳга етмиш марта (бир ривоятда юз марта) тавба-ю истиғфор қиламан», дея марҳамат қилганлар.

Қалбнинг тубан (райн) ҳоли кофирлар учун хосдир. Жумладан, бир оятда: «Йўқ, (ундоқ эмас)! Балки улар-

нинг дилларини ўзлари касб қилгувчи бўлган гуноҳлари қоплаб олгандир» (Мутаффибун, 83:14), дейилади. Қалбнинг булутли (ғайм) бўлиши эса мўъминларга дахлдор. Усайд бин Ҳудайр Пайғамбаримизга келиб:

- Ё Расулуллоҳ, бу кеча «Каҳф» сурасини ўқиётган эдим, тўсатдан бошим устида қандил янглиғ булутларни кўрдим, улар нима эди?» дея сўраганида, Аллоҳнинг Расули:

- Улар сакинатдир (бошқа бир ривоятда малаклардир). Ўқиладиган Қуръони Каримни эшитиш учун келган эдилар», дея жавоб бердилар.

Қалбнинг мубҳамлиги (ғайн) эса пайғамбарларга хосдир. Бу юқоридаги ҳадисдан ҳам англашилиб турибди.

5. Узлуксиз зикр

Зикр қалб ҳузури ичида, зўр қувват билан овозни кўп кўтармасдан, тил билан томир ва шоҳтомирларга таъсир қиладиган тарзда Аллоҳ Таолони хотирлаш эрур. Шайтон зикри жаҳрий қаршисида ортга чекинади ва ўз қалқонини ишга солади. Энг фазилатли зикр эса «Ла илаҳа иллаллоҳ « калимасидир (Саффот, 37:55; Муҳаммад, 48:19). Чунки нафс қалбни истило этгач, ҳукмронлик ва улухиятни даъво қилур. Ҳою-ҳаво, шаҳват ва шайтон эса нафс лашкарини майдонга келтиради.

Кул «Ла илаҳа иллалоҳ» (Аллоҳдан бошқа илоҳ йўқ) деганида — зеро, бу ифода нафий ва исботдан, рад ва қабулдан иборатдир — рубубият иддио этган, нафсу ҳаво ҳамда шаҳват туфайли улухият талаб қиладиган илоҳларнинг рад ва инкори назарда тутилади. Чунки, Аллоҳ Таоло: «...Ким ҳаво-ю нафсларини илоҳ қилиб олган бўлса...» (Фурқон, 25:43); «...нафс, албатта, барча ёмонликларга буюргувчидир...» (Юсуф, 12:53); «Аниқки, шайтон сизларга душмандир, бас уни душман тутинглар! Шак-шубҳасиз у ўз фирқасини (яъни ўзига эргашган кимсаларни) дўзах эгалари

бўлишлари учун даъват қилур» (Фотир, 35:6), дея марҳамат қилгандир.

Зокир кул «Ла илаҳа» ифодасидаги нафий бўлими билан ўз душманларининг орзу салтанатларига барҳам беради. Исботни ифодаловчи «иллаллоҳ « қисми эса Ҳақ ва Унинг аскарлари (Тавба, 9:40) даражасида бўлган қалб, илм, Куръон, суннат ва илҳом ҳокимиятини пайдо қилади. Ҳақ аскарларининг ҳокимияти майдонга чиққач, қалб табиат чоҳидан Ҳақнинг яқинлик фазосига юксалади. «Ҳеч бир кўз кўрмаганни кўриб, ҳеч бир кулоқ эшитмаганни эшитади».

Табиат денгизига чўмган ва ҳеч кимсанинг ақлидан кечмаган нарсалар солиқ қалбида тажалли қилади. Табиат чоҳидан эса фақат Куръони Карим ипига ёпишган ва зикр этагини маҳкам тутган кишигина халос бўлади. Бундан бошқа нажот йўли йўқдир. Зеро, Аллоҳ Таоло ҳам: «Ва барчангиз Аллоҳнинг арқонига (Куръонга) боғлангингиз ва бўлинмангиз!...» (Оли Имрон, 3:103) «...Ким Аллоҳга боғланса (яъни, Унинг динини маҳкам ушла-са) бас, муҳаққакки, тўғри йўлга ҳидоят қилинибди» (Оли Имрон, 3:101), дея марҳамат қилади. Пайғамбарига хитобан эса шундай буюради: «...Албатта, сиз (ўзингизга тушган ваҳий ёрдамида) Тўғри йўлга етаклайсиз» (Шуро, 42:52).

Зикр биззот Аллоҳга юксалади. Чунки У: «... (Ҳар бир) куш сўз Унга юксалур ва яхши амални ҳам (Аллоҳ ўз даргоҳига) кўтарур» (Фотир, 35:10), дегандир.

Кимда-ким зикрни маҳкам тутса, Ундан йироқлик ботқоғидан қутулади – Унга яқинлик бахтиёрлигига эришади. Ўзига яқин бўлган Аллоҳга муножот қилиш ҳуқуқини қўлга киритади. Бу ҳақида шундай дея буюрилгандир: «Бандаларим Сиздан (эй Муҳаммад) Мен ҳақимда сўрасалар, Мен уларга яқинман. Менга дуо қилган пайтларида дуоғўйларининг дуосини ижобат қиламан...» (Бақара, 2:186); «Бас, Мени

эслангиз, Мен ҳам сизларни эслайман...» (Бақара, 2:152); «Эй мўъминлар, Аллоҳни кўп зикр қилинглар! Ва эрта-ю кеч У зотни поклаб тасбеҳ айтинглар!» (Аҳзоб, 33:41-42).

Зикр нурдир. У қалбни ишғол этиб ўз ҳукмига олганда қалбни ҳам, қалб кўзини ҳам нурлантиради. Шу тарзда олдин кўришига тўсқинлик қилган қоронғу ерларда ҳам нарсаларни худди мана шу қалб кўзи билан кўришга етишади. Зеро, ўлим тўшагида ётган киши ҳам ёнида ҳозир бўлган кимсалар кўрмаган нарсаларни кўра олади. Бу ҳақида Ҳақ Таоло: «...Бас, Биз сендан пардангни очиб юбордик. Энди бу кун сенинг кўзинг жуда ўткирдир» (Қоф, 50:22), дея буюради.

Қул зикрни давом этдираркан, Аллоҳнинг дўсти, Аллоҳ ҳам унинг дўсти бўлади ва уни зулматлардан нурга чиқаради: «Аллоҳ мўъминларнинг дўстидир. Уларни қоронғу зулматлардан ёруғлик нурга чиқаради...» (Бақара, 2:257); «Ахир Аллоҳ кўксини Аллоҳ учун кенг қилиб кўйган, бас, ўзи Парвардигори томонидан бир нур — ҳидоят устида бўлган киши (куфр зулматларида адашиб-улоқиб юрган кимса билан баробар бўлурму)?! Бас, диллари Аллоҳни эслашдан қотиб қолган (яъни, Аллоҳни эслашни тарк қилган) кимсаларга ҳалокат бўлғай!..» (Зумар, 39:22). Мазкур оятда қулнинг жуда қувватли тарзда зикр қилишига ишорат бор. Чунки Аллоҳ қалбларни қасват сифати билан тавсифлагандир. Қайғу ва ғам, қаттиқлик эса тошнинг сифати. Зеро, Аллоҳ Таоло шундай марҳамат қилади: «Сўнгра шундай мўъжизаларни кўрган-дан кейин ҳам дилларингиз қотди. Бас, у диллар тош кабидир ёки ундан-да қаттиқроқдир. Зеро, шундай тошлар борки, улардан дарёлар отилиб чиқади, яна шундайлари борки, ёрилиб ичидан сув чиқади, яна шундайлари ҳам борки, Аллоҳдан кўрққанидан пастга қулайди...» (Бақара, 2:74).

Тош қаттиқлашгач, уни фақат кучли болта зар-

баси билан синдириш мумкин. Бунда тош қалб бўлиб, болта зикр қилувчининг тили, темир эса зикрдир. Аллоҳ Таоло Қуръони Каримда темир билан зикрни инзоли-танзил калимаси билан ёнма-ён келтирган ва худди шу калимани (инзол) қўллагандир: «...Яна Биз темирни туширдик – яратдик. Унда куч-қувват ва одамлар учун манфаатлар бордир...» (Ҳадид, 57:25); «Албатта, бу эслатмани (яъни Қуръонни) Биз Ўзимиз нозил қилдик ва шубҳасиз, Ўзимиз уни сақлагувчимиз» (Ҳижр, 15:9). (Шу тариқа темир ҳам, зикр ҳам инзол қилингандир).

Бу яқинликдан маълум бўлмоқдаки, қалбга улашган зикрдан бир оташ ҳосил бўлади ва бу оташ Аллоҳ билан кул орасидаги барча пардаларни ёқади, зикрни Унга етказди. Чунки, «...(Ҳар бир) хуш сўз Унга юксалур...» (Фотир, 35:10), дея буюрилоқда. Пайғамбаримиз ҳам: «Аллоҳ билан кул орасида нур ва зулматдан майдонга келган етмиш минг парда бор. (Агар) бу пардалар очилса, ваҳҳининг нури ҳамма ёқни куйдириб, кул қилиб ташлайди», дея марҳамат қилганлар.

6. Таслимият

Бу калима ризо ва тафвиз билан бир қаторда таваккулнинг илк сафҳасини ҳам ўз ичига олган. Аллоҳ: «Эсланг: Парвардигори унга: «Бўйинсун!» – деганида: «Бутун оламлар эгасига бўйинсундим», – деди» (Бақара, 2:131), дея буюради. Асҳоб (р.а.)ни мақтар экан, шундай марҳамат қилади: «Мўъминлар у фирқаларни кўрган вақтларида: «Бу Аллоҳ Пайғамбари бизларга ваъда қилган нарсадир (яъни имтиҳондир). Аллоҳ ва Пайғамбарининг сўзи ростдир», дедилар ва (устларига бостириб келаётган фирқаларнинг сон-саноқсизлиги) уларнинг (Аллоҳга бўлган) имон ва итоатларини янада зиёда қилди, холос» (Аҳзоб, 33:22), «Ким чиройли амал қилувчи бўлган ҳолида ўзини Аллоҳга топширса, бас у мус-

таҳкам халқани ушлабди...» (Луқмон, 31:22), «Ҳақиқий мусулмон бўлган ҳолида ўзини Аллоҳга топширган ва ҳақ йўлдаги Иброҳимнинг динига эргашган кишининг динидан ҳам гўзалроқ дин борми?!» (Нисо, 4:125) дея марҳамат қилгандир.

Аллоҳнинг муқаддар қадарига ва муборак қазосига розилик таслимият талабларидандир. Куйида келтирилганлар ҳам таслимиятга дахлдордир. Булар: фақр-ғино, ҳузун-хафв, қабз-баст, унс-ҳайбат, маърифат, муҳаббат, маҳв-исбот, ҳузур-ихзор, шуҳуд-ишҳод, буд-ибад, қурб-тақарруб, саҳв-сакр, сабр-шукр, маҳвул асар, маҳвул айн, маҳвул эйн, мужоҳада-мушоҳада, ҳумуд-жумуд, ўргимчаклар уя тўқиган манзилларнинг зуҳур қилиши, мунодама-муноҳаса, муножот-муҳовара, мукошафа-муҳодаса. Шулар туфайли қалбим менга Раббимдан хабар берди. Таҳалли – ладуний илмлар нақшланган лавҳларнинг тажалли этмоғи бўлса, тоҳолли убудият-хурриятдир, ўтмишдан ва келажакдан андиша этмоқдир. Азалий иноят ва абадий қиёфатга келсак, ғайб оламида бўлган қалб қуёшининг (у муқаддим-ул ғайб, шайх-ул ғайб, мезон-ул ғайб, шамс-ул қалб ва шамс-ул иқон, шамс-ул ирфон, шамс-ур руҳония ҳам дейилади) туғилишидир. Бунга нафси нотиқа ва қалб даҳлизи ҳам дейилади. Барча жамолий ва жалолий сифатларнинг шоҳидлари, азамат, аҳадият, қаҳр, галаба, иззат, камол ва латиф сифатлар мана шу қалб даҳлизида таваллуд топади.

Сайёрга бу мақомлар тажалли этгани ҳамон у бир титроқ ва паришонлик ҳоли бағрига киради. Бу оннинг сири учун мана бу оят тиловат қилинади: «... Қачонки Парвардигори у тоққа кўринган эди, уни майда-майда қилиб ташлади ва (бу ҳолни кўрган) Мусо ҳушсиз ҳолда йиқилди...» (Аъроф, 7:143).

У руҳ ва жасадларни мунозаа этувчи виждоний ёғдулар ва раббоний шуълалардан юзага келган атиф, таат-

туф, фазл ва раҳмат ҳолини яшайди ва ундан тотади, ҳузурланади. Қиёмат кунда шу оятнинг ўқилганини ҳис қилгандек бўлади: «... Бу Кунда подшоҳлик кимникидир? Яккаю ягона голиб зот Аллоҳникидир?» (Ғофир, 40:16).

Шунда қалбни қуршаган шак-шубҳа аскарлари қочади, малаклар у ерга нур қатралари ва раҳмат булутлари шаклида инадилар. Қалб ҳузур-севинчга тўлади, раҳмат ёмғирларидан қонади: «... Уларни ёлғиз Ўзигина билур...» (Анъом, 6:59). Ниҳоят тил Унинг кибриё, жалол ва азамат сифатларини васф қилолмайдиган ҳолга етади. Шунда беихтиёр лисони қалб ила: «... Аллоҳни тўғри таний олмадилар...» (Анъом, 6:91), ояти ўқилур.

7. Хотирани поклаш

Бу (нафси хавотир) мужоҳада йўлидагилар учун бағоят қийин бир ишдир. Аллоҳ: «Тақво қилгувчи зотларни қачон шайтон томонидан бирон васваса ушласа, (Аллоҳни) эслайдилар, бас (Тўғри Йўлни) кўра бошлайдилар. Уларнинг (шайтонларнинг) дўстлари эса йўлдан оздиришда уларга (шайтонларга) ёрдам берадилар, сўнг (бу иғволарини) тўхтатмайдилар» (Аъроф, 8:201-202), дея буюрмишдир.

Шунингдек, «Шайтон сизларни (агар инфоқ-эҳсон қилсангиз камбағал бўлиб қолишингиздан кўрқитади ва фаҳш ишларга буюради. Аллоҳ сизларга ўз тарафидан мағфират ва фазлу карам (бойлик) ваъда қилади...» (Бақара, 2:268); «Албатта ўзларига ҳидоят (йўли) аниқравшан бўлганидан кейин яна ортларига (куфрга) қайтиб кетган кимсаларга (бу ишларини) шайтон чиройли қилиб кўрсатди ва улар учун (пуч орзу-хаёлларни) узун қилиб кўяди» (Муҳаммад, 47:25); Ҳазрати Яъқуб: «...Йўқ! Сизларга ҳавойи нафеларинг бирон (ёмон) ишни чиройли қилиб кўрсатган...» (Юсуф, 12:18); Ҳазрати Юсуф: «...Мен нафсимни оқламайман...» (Юсуф,

12:53); «Мен қиёмат кунига қасам ичурман ва мен маломатгўй нафсга қасам ичурман» (Қиёмат, 75:1-2); «Қачонки, иш тугагач (яъни, жаннат аҳли жаннатга сазовор бўлиб, дўзахилар дўзахга ҳукм қилинган), шайтон деди: «Албатта, Аллоҳ сизларга ҳақ ваъда қилган эди. Мен эса (ёлғон) ваъдалар бериб, сизларни алдаган эдим. (Лекин) мен учун сизларнинг устингизда ҳеч қандай ҳукмронлик йўқ эди, илло мен сизларни (куфр йўлига) чақирим биланоқ ўзингиз менга итоат этдингиз. Энди мени эмас, ўзларингизни маломат қилингиз...» (Иброҳим, 14:22); «Қасамки, энди мени йўлдан оздирганинг сабабли мудом Сенинг Тўғри Йўлинг устида уларни (Одам болаларини) кутиб ўтирурман...» (Аъроф, 7:16); «...Албатта, шайтонлар ўз дўстларини сизлар билан жанжаллаштирилари учун васвасага солурлар...» (Анъом, 6:121); «Шунингдек, ҳар бир пайғамбар учун инсужин (дан бўлган) шайтонларни душман қилиб қўйдик. Улар бир-бирларини алдаш учун гўзал (ялтироқ) сўзлар билан васваса қиладилар...» (Анъом, 6:112); «Эй мўъминлар, ароқ (маст қиладиган ичкилик ичиш), қимор (ўйнаш), бутлар (яъни, уларга сиғиниш) ва чўплар (яъни, чўплар билан фолбинлик қилиш) шайтон амалидан бўлган ҳаром ишдир») (Моида, 5:90), каби кўпгина оятлар нафс ҳисларини ва шайтон васвасаларини очиқ-ойдин кўрсатмоқдадир. Бу ҳақида Пайғамбар (с.а.в.)дан келган «Шайтон инсон фарзандининг қон томирларида қонга ўхшаб айланади, сизга бирон нарса отишидан андиша этдим» ёки «Шайтон одам фарзандига қон томирларидан нуфуз қилади», каби саҳиҳ ривоятлар ҳам шундан далолат беради.

Яна у зот «Шайтон азон овозини эшитгани ҳамон (бу овозни эшитмаслик учун) ел чиқарган ҳолатда қочади. Азон тугаши билан қайтиб келади. Иқомат келтирилаётганида яна қочади, тугаши ҳамон орқасига қайтали ва қул ила қалби орасига кириб: «Фалон нарсани эсла,

пистон нарсани хотирла», дея аввал хаёлига келмаган нарсаларни хотирлатади. Шу боис ҳам банда намоз ўқидими ёки ўқимадими, билолмай қолади»; «Шайтон Умарнинг ҳатто соясидан қочади»; «Бугун кечаси шайтон менга осилиб намоздан чалғитмоқчи бўлди, уни имонга даъват этдим. Сўнгра тутиб олиб масжид устунларидан бирига боғлаб, сизларга кўрсатмоқчи бўлдим. Аммо биродарим Сулаймон (пайғамбар)нинг «Раббим, менга шундай мулк ва салтанат бергинки, токи у мендан ўзга ҳеч кимсада бўлмасин», дея қилган дуосини эсладим. Сўнгра уни қувиб юбордим, у кетди»; «Туғилган ҳар шахснинг жинлардан бир дўсти ва биродари бор», деганларида, асҳоблари: «Ё Расулуллоҳ, сизда ҳам борми?» дея сўради. Расулуллоҳ: «Ҳа, менда ҳам бор. Аммо унга қарши Аллоҳ менга ёрдам қилади», дея марҳамат қилдилар».

Яна бир қанча ҳадислар мавжуд. Саҳоба ва тобеиндан қуйидагича нақл ва хабарлар етиб келган. Абдуллоҳ бин Масъуд: «Расулуллоҳ шундай дедилар: «Мўъминнинг қалбига шайтоннинг бир уриши ва малакнинг бир уриши бордир. Шайтоннинг инмоғи ёмонликни ваъда қилур, ҳақни ёлғон дейишга ундар. Малакнинг инмоғи эса яхшилиқ кафолатидир ва ҳақни тасдиқ эттирар. Ким ўзида кейинги ҳолатни ҳис этса ва кўрса, дарров Аллоҳга ҳамд тусин. Шайтон билан боғлиқ ҳолни ҳис этган киши эса ҳамон унинг шарридан Аллоҳга сифиниши керак», дея ривоят қилади. Ушбу оят ҳам ибн Масъуднинг сўзини тасдиқлайди: «Шайтон сизни фақирлик билан кўрқитали ва ёмонликка буюради...».

Биз англаймоқчи бўлган хавотир олти эмас, беш қисмдир.

1. Хавотири Ҳақ. Бу илк хотир ҳеч қандай ташқи сабаб ва ҳукмга боғлиқ бўлмасдан қалбда вуқуъ бўлган хотир маъносини беради. Ҳақ Таолонинг хотири шуғир. Бу ҳам икки турли: бири яқозо ҳолида хавотирга

муҳолиф бўлади. Лекин уни титратмайди, сиқмайди, азобламайди, ҳайдамайди. Аксинча қалбда абадиян мутмаин бўлиб қолади. Иккинчиси эса илҳом дея номланган бўлиб, ҳақдир, Ҳақ хотиридир. Аллоҳ Таоло: «Жонга ва уни расо қилиб яратиб унга фиққ-фужурини ҳам, тақвосини ҳам илҳом қилиб ўргатиб қўйган зотга қасамки, дарҳақиқат, уни (яъни ўз нафсини-жонини имон ва тақво билан) поклаган киши нажот топди. Ва у (жонни фиққ-фужур билан) кўмиб хорлаган кимса номурод бўлди» (Шамс, 91:7-10), дея марҳамат қилгандир.

Аллоҳ Таолонинг илҳомга мазҳар бўлган қалбда яратган илми илҳомнинг ҳақиқатидир. Агар қалбдаги илмга таянилса, шайтон ҳеч бир нарсани яратишга қодир бўла олмайди.

Пайғамбаримиз: «Шайтон хартумини мўъминнинг қалбига санчади. Агар бу қалбда Аллоҳ зикри бўлса, у зикр билан машғул эса, дарров тортиб олишга мажбур бўлади», дея буюрганлар. Нос сурасида ҳам шундай марҳамат қилинмоқда: «...ўзи жин ва инсонлардан бўлган, инсонларнинг дилларига васваса соладиган, (қачон Аллоҳнинг номи зикр қилинганида) яшириниб оладиган васвасачи (шайтон)нинг ёмонлигидан паноҳ беришингни сўраб илтижо қилурман» (Нос, 114:4-6).

2. Ҳавотири қалб. Қалб хотирининг табарруклиги учун қўйдаги шартларни бажо келтириш лозимдир:

а) қалб шайтон ҳукмларига таслим бўлмаслик;

б) нафсининг ҳавожизидан солимлиқ;

в) жамол ва жалолнинг мушоҳадаси ила зийнатланиш;

г) чиркинлашувга сабаб бўлган гуноҳлардан, қўпол ва ёмон хулқлардан йироқлашув. Чунки бу гуноҳлар кофирларнинг қалбларини бузганидек, мўъминларникини ҳам кирлатади. Ушбу оят ҳам ана шу мавзуга алоқадордир: «Йўқ, (ундоқ эмас)! Балки уларнинг дилларини

ўзлари касб қилгувчи бўлган гуноҳлари қоплаб олгандир!» (Мутаффифун, 83:4).

Мўъминларнинг қалблари ҳақида эса шундай дея марҳамат қилинган: «(Камбағал-бечораларга) берган садақаларини (қидёмат кунида ҳисоб-китоб учун) Парвардигорга қайтгувчи эканликларидан диллари кўрқиб турган ҳолда берадиган кишилар» (Мўъминун, 23:60); «Фақат Аллоҳ (номи) зикр қилинганда қалбларига кўрқинч тушадиган, Унинг оятлари тиловат қилинганда имонлари зиёда бўладиган кишилар (ҳақиқий) мўъминдирлар» (Анфол, 8:2); «Албатта бунда (огоҳ) қалб эгаси бўлган ёки ўзи ҳозир бўлган ҳолда (яъни сидқидилдан) қулоқ тутган киши учун эслатма-ибратлар бордир» (Қоф, 50:37); «У кунда на молу давлат ва на бола-чақа фойда бермас, магар Аллоҳ ҳузурига тоза дил билан келган кишиларгагина (фойда берур)» (Шуаро, 26:88-89). Зеро, Пайғамбаримиз ҳам: «Муфтилар сенга нечоғлик фатво берсалар-да, сен барибир қалбингдан сўра, ундан фатво иста», «Шубҳали бўлган нарсани тарк эт, шубҳасиз бўлганини ихтиёр эт», дея буюрмишлар.

Қалбга келган хотирнинг аломатию ишорати шудир: нафс, қалб, ҳатто узвлар у келиши билан бахтиёр бўладилар. Бу ҳолатдаги қалб нима бўлганда ҳам эътироз этмайди, аксинча ҳар нарсага таслим бўлади. Иршод қилинишни истайди, шак ва шубҳа панжасидан қутулишни орзу этади.

3. Хавотири малак. Бу сакинатдир. Аллоҳ Таоло шундай буюрмишдир: «У (Аллоҳ) ўз имон-ишончларига яна ишонч қўшишлари учун мўъминларнинг дилларига сакинат – ором туширган зотдир...» (Фатҳ, 48:4). Дейдиларки, сакинат - ёмғири тўкилган булутдир. Яна айгишларича, сакинат мушук бошли бир нарса эмиш. Яна эса малакларнинг бир тоифасига ҳам ушбу ном берилган экан.

Ушбу хотир асос эътибори билан хотири қалбга ўхшаса-да, ораларида нозик тафовут мавжуд. Буни шариат аниқлаган. Саҳобалардан ибн Аббос шундай демиш:

«Расулуллоҳ (с.а.в.) хайру ҳасанот борасида инсонларнинг энг жўмарди, саховатлиси эдилар. Ва энг жўмард бўлган пайтлари рамазон ойи эди. Жаброил ҳар кеча унинг қошига келар, Куръонни музокара қиларди. Шу боис ҳам Расулуллоҳ (с.а.в.) хайру ҳасанотда жўмардлиги асло тўсиққа учрамайдиган бир рўзгор (шамол)га ўхшардилар».

4. Хавотири шайтон. Бу хотир қулни залолату тубанликка бошлайди. Мужоҳада соҳибини ҳам гуноҳга ундайди, агар у бу даъватдан юз ўгирса, бошқа бир гуноҳга бошлайди. Хавотири шайтоннинг ажойиб лутфлари ва ғаройиб ўйинлари бор. У ҳар инсонни унга хос бир ҳийла-ю ўйин билан йўлдан чалғитади. Жоҳилларни жаҳолатлари билан, олиму зоҳидларни эса яна бошқа бир тарзда йўлдан уради. Масалан, олим илмига мувофиқ амал этишни истаса, унга яқин келиб: «Барча илмларни эгаллаб бўлганмидинги, амал билан машғул бўлмоқчисан?» дея шивирлайди. Пайғамбарнинг (с.а.в.) шу сўзларига амал қилсанг-чи: «Бир фақиҳ шайтонга минг обиддан кўра даҳшатлироқдир».

Сўнгра ушбу икки оят ва ҳадисни унга талқин қилади: «...илм ато этилган зотларни (баланд) даража-мартабаларга кўтарур...» (Мужодала, 58:11); «Дегин: «Парвардигорим, илмимни янада зиёда қилгин» (Тоҳа, 20:114); «Чинда бўлса ҳам илм истанг». Шундан кейин нафс унга эргаша бошлайди. Нафс соҳибни ҳам алданиб, ўз-ўзига шундай дейди: «Олдинда ҳали анча кунлар ва йиллар бор... Ҳозирча илм таҳсил этгин. Келажакда, умрнинг сўнгида — ўлим келмасидан аввал уларга амал қилсан...»

Шайх (р.а.) шундай дедилар: «Бир кун Аллоҳ учун мужоҳадада эканман, хилватиму жаҳдимни қориштириш

учун шайтон келди ва менга: «Сен олим бир одам бўлсанг, Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг суннатларига амал қилаётган бўлсанг. Энди муҳаддис устозлардан ва ҳофизлардан осор ва пайғамбар суннاتини ўргансанг, ҳозирги ишингдан кўра яхшироқ бўларди. Агар бу мужоҳадангни тарк қилмас экансан, буюк муҳаддис устозлар ва уларнинг олий санадларидан истифода этиш имкониятини қўлдан бой берасан». Ана шу гапларга ишониб сал бўлмас йўлдан адашардим. Худди шу лаҳза гайбдан шундай садо эшитдим: «Воситасиз хабар олган кишига восита билан хабар тинглаш ҳаромдир». Ва шу ондаёқ Шайх Муҳаммад бин Ҳусайн Суллабийнинг умри сўнгида айтган ушбу сўзларини эсладим: «Дунёнинг безаги-ю зийнатларидан бири бўлган олий санадлардан Аллоҳга тавба қилдим». Шундан сўнгигина бу хотирнинг васваси шайтон эканлигини англадим. Уни қувиб-ҳайдаб, хотирамни покладим.

Иккинчи марта янада жозиб бир таклиф ва бутунлай бошқа васваса билан олдимдан чиқди ҳамда: «Ҳийла-ю васвасаларимни жуда аниқ билиб англамоқдасан. Энди буларни тўплаб бир китоб тузгин ва номини «Ҳиялул марид алал мурид» дея қўй. Бу ишинг сен учун дунё-ю охиратда бир хазина бўлиб қолсин. У ўқилгани сайин сен савоб топасан. Ҳақ Таоло толиблари китобингда келтирилган ҳақиқатларни эгаллаб, шайтоннинг ҳийла-ю тузоқларидан нажот топадилар. Ана шу яхшироқ эмасми?» деди. Бу таклиф менга жуда маъқул келди ва уни амалга оширишга киришмоқчи бўлдим. Шунда шайхим (р.а.) менга: «Бу ҳам шайтон тузоқларидандир. Сени китоб ёзиш билан овора қилиб вақт, унс, зикр ва қалбингдаги ваҳдатни тарқатиб юбориш, улар билан ришталарингни узиб ташлашни истаяпти», дея танбеҳ бердилар. Дарҳол ғафлат уйқусидан уйғондим ва бу ишдан тамомила воз кечдим».

Хулоса қилиб айтсак, мужоҳада-ю риёзат билан маш-

ғул бўлган кишига хавотир катта Эрам селидек (Сабаъ, 34:16) ёпирилиб келар. Ундан талаб қилинадиган нарса буларнинг ҳеч бирига илтифот кўрсатмаслик ва барчасини унутмоқдир. Сўнги камолат даврида эса ҳақ бўлган хавотир билан ҳақ бўлмаганини бир-биридан фарқлаб, лозимига амал қилишдир.

5. Хавотири нафс. Бу хотир ақл-фаросатсиз гўдакка ўхшайди. Масалан, тенгдошлари билан ошиқу ёнғоқ ўйнамоқчи бўлган гўдакка минглаб тилла (ва чиройли нарса-лар) берсангиз ҳамки, уни мамнун қила олмайсиз.

Муридларга келадиган энг кучли ва шиддатли хавотир мана шудир. Чунки нафс инсон ички оламининг султонига ўхшайди. Унинг лашкарини эса шаҳват, ҳаво, ҳавас, башарий ва ҳайвоний руҳ ташкил этади. Мурид бу пайтда сўқир бўлиб, таҳликаларни кўрмайди ва яхши-ю ёмонни бир-биридан фарқлолмайди. Бу ҳолат Аллоҳнинг инжа ҳикмати, гўзал муомаласи ва кенг раҳмати билан басирати нурлангунга қадар давом этади. Ана шундан кейингина мурид дўсту душманни ажратади. Нафс мана шу вақтда инсоний қолипда тўнғиз ҳирси, кўппак душманлиги, йўлбарс важоҳати, бўри фитнаси, тулки ҳийласи, маймун эҳтироси, эшак шаҳвати, ҳўкиз орзуси, шайтон макри ва ҳасад оташи билан тўлиб тошади. У бу пайтда шу ҳолатга сабр қилиб ўтиргани ва уларга омонлик бергани учун ўзини маломат қилади. Ҳамда уларни ўз вужудидан йўқотиш учун тузоқлар қўяди, улар ёрдамида бадан уйини тозалайди. Сўнгра разиллик асоратларидан ҳам поклайди. Шу тариқа имоннинг олтмишдан (бир ривоятга қўра эса етмишдан) ортиқ шўъбаси билан зийнатланади.

Нафс ана шундагина гўзалланади ва рози бўлади. Зеро, Аллоҳ ҳам: «Эй хотиржам - сокин жон, сен (Аллоҳ ато этган неъматлардан) рози бўлган (ва Аллоҳ Таоло томонидан сенинг амалларингдан) рози бўлинган ҳолда Парвардигоринг (ҳузури)га қайт!» (Фажр, 89:27-28) дея

буюргандир. Ушбу оятда зикр қилинган нафс қалбдан бошқа нарса эмас.

Нафсининг уч ҳоли бордир:

1. Нафс ёмонликка амр қилади (нафси аммора).
2. Нафс маломат қилади (нафси лаввома).
3. Тамкин ва истиқомат ҳолига эришади (нафси мутмаинна). Шундай қилиб яқийн куёши порлайди ва нафс «қалб» дея ном олади.

Биз бошланғич ҳолдаги муридга барча хавотирдан фориғ бўлишни буюрган эдик. Ахир у тариқатга эндигина қадам қўйган ва маълумоти етарли эмас. Нима тўғри-ю нима нотўғрилигини узил-кесил фарқлолмайди. Нажот топиш учун эса ҳар иккаловини тарк қилиш зарур. Агар хотир малак ва қалбга оид бўлса, собит қолади, муриднинг қатъияти ҳам уни кетказа олмайди.

Агар у нафс ва шайтонга оид хавотир бўлса, йўқолади. Аллоҳ Таоло ҳам: «Аниқки, то бирон қавм ўзларини ўзгартирмагунларича, Аллоҳ уларнинг аҳволини ўзгартирмас...» (Раъд, 13:11), дея амр этмишдир.

8. Робитан шайх

Шайх тариқат ва йўл биродаридир. Аллоҳ: «Эй мўъминлар, Аллоҳдан қўрқингиз ва имонларида ростгўй бўлган зотлар билан бирга бўлингиз!» (Тавба, 9:119) дея марҳамат қилмоқда.

Ҳазрати Пайғамбар эса: «Асҳобим юлдузларга ўхшайдилар. Қайси бирига эргашишингиздан қатъи назар, тўғри йўлни топасиз», «Мендан кейин иккита кишининг йўлидан юринг: улар Абу Бакр ва Умар (р.а.)дирлар», «Юлдузлар аҳли сано кафолатидир. Улар ғойиб бўлишлари билан таҳдид қилинган нарсалар ердагиларнинг бошига келади», дея буюрмишлар.

Аллоҳ Таоло пайғамбари Ҳазрати Мусо билан валиси Ҳазрати Хизр орасидаги суҳбатни нақл қиларкан, шундай дейди: «Мусо унга: «Сенга билдирилган билим-

дан менга ҳам тўғри йўлни таълим беришинг учун сенга эргашсам майлими?» деди. У (Хизр) айтди: «Аниқки, сен мен билан бирга (илм машаққатларига) сабр қилишга ҳаргиз тоқатинг етмас» (Каҳф, 18:66-67).

Шайх ҳақ йўлга сулук этган, бу йўлнинг зарарли, қўрқинч ва таҳликали томонларини яхши билган, вақт, манзил, ҳолу мақомлардан муридига таълим бериш билан иршод қилувчи, фойдали-ю зарарли нарсаларни танитувчи зотдир. Суҳбати солиҳларнинг суҳбатидан ҳам оз фойда берадиган киши эса шайх бўлолмайди. Зеро, бир ҳадиси шарифда: «Солиҳларнинг мажлиси хушбўй атирлар сотиладиган аттор дўконига ўхшайди. Сотиб ололмасанг ҳамки, бўйидан баҳраманд бўласан. Ёмонларнинг мажлиси эса темирчининг ўчоғи кабидир. Ёнмасанг ҳам тугуни-ю ҳидининг офатидан қутулмассан», дейилгандир.

Шундай валилар ҳам борки, Ҳақ Таоло уларни ўзига жазб этиш билан яқийн даражаларига эриштиради, уларда сайру сулук ва мужоҳадага муҳтожлик бўлмас. Мана шу тарзда вали бўлиш жоиздир. Аммо бундай кишилар иршод қилиш салоҳиятига эга эмасдирлар. Чунки улар амалу мужоҳадасиз ҳаққа восил бўлгандир. Халқни иршод қилиш лаёқатига эга киши эса тариқатга сулук қилган кишидир. Бу зот йўлдаги фойда-ю зарарларни, манзилларни, мақомларни, кароматларнинг ҳолларини яхши билади ва мужоҳадалар воситасида мушоҳадалардан насибини олади.

9. Фақат мажбурият ҳолида ухлаш

Зарур пайтда ухлашнинг ўлчови уйқусизлик асносида зикрни бир-бири билан қориштирмасликдир. Мурид худди шу аҳволда истироҳат қилади. Нима дейишни билгунига қадар ухлайди, сўнгра (такрор туриб) зикрни давом эттиради.

Чунончи, Аллоҳ Таоло: «Улар кечадан озгина (фурсатгина) кўз юмар эдилар. Ва саҳарларда улар (қилган саҳву хатолари учун) Парвардигордан мағфират сўрар эдилар» (Зориёт, 51:17-18); «...Кечаси (бедор бўлиб, намозда) туринг! Фақат озгина – унинг (кечанинг) ярмида (ухлаб ором олинг) ёки (уйқуни кечанинг) ярмидан ҳам бир оз камайтиринг, ёхуд унга (бир оз) зиёда қилинг (яъни кечанинг ярмидан кўпроғида ухлаб, истироҳат қилинг) ва Куръонни тартил билан (яъни дона-дона қилиб) тиловат қилинг!» (Муззаммил, 73:2-4); «Яна кечанинг бир қисмида ҳам У зотга сажда қилинг ва тунда узоқ (бедор бўлиб), у Зотга тасбеҳ айтинг!» (Инсон, 76:26); «(Аллоҳ) бир кеча, Ўз бандаси (Мухаммад)ни унга оят-мўъжизаларимиздан кўрсатиш учун (Маккадаги) Масжид-ал Ҳаромдан (Қуддусдаги) Биз атрофини баракотли қилиб қўйган Масжид ал-Ақсога сайр қилдирган (барча айбу нуқсондан) пок зотдир...» (Исро, 16:1); «Мусо билан ўттиз кечага ваъдалашган эдик. Сўнгра уни яна ўн (кеча) билан тўлдирдик. Бас, Парвардигорининг (унинг учун белгиланган) вақти комил қирқ кеча бўлди...» (Аъроф, 7:142), дея марҳамат қилгандир.

Ушбу оятларда зикр қилишнинг кундузи эмас, айнан кечада амалга оширилиши уйқу билан боғлиқлиги туфайлидир. Чунки ваъда қилинган нарсани кутаётган кимса бедор кутади. Аллоҳ Таоло бунга бошқа бир оятида ҳам: «Уларнинг ёнбошлари ўрин-жойларидан йироқ бўлур (яъни тунларини ибодат билан ўтказишиб, оз ухлайдилар...)» (Сажда, 32:16), дея ишорат қилмоқда.

Бир ҳадиси шарифда ҳам: «Инсонлар ухлаётганда, кечаси туриб намоз ўқишга диққат қилинг», дейилмиш. Чунки мужоҳада ва риёзат вужудни толиқтиради, уйқу эса аксинча роҳат беради. Шунга биноан уйқу ва риёзат ўзаро зиддир.

Аслида уйқунинг ҳақиқати қалбдаги туйғу аъзолари очилсин, деб зоҳирий ва ташқи туйғуларни беркитмоқ, яъни, зоҳирдаги туйғу узвларининг ёпилиши туфайли қалбдаги туйғу узвларининг очилиши эрур.

Уйқудаги ҳикматни эса шундай изоҳлаймиз: руҳи қудсий, нафси нотиқа ва раббоний латифа суфлий вужудимизда ғариб бир ҳолдадир. У вужудимизни ислоҳ қилиш, фойдалини эгаллаш, зарарлиларни эса даф қилиш учун ғайрат кўрсатади. Киши уйғоқ экан, руҳ баданда ҳибсланади. Инсон ухлаши билан қудсий руҳ ҳам аслий ватани — ладуний ва илоҳий манбаига парвоз қилади. Ғайб ва маъно оламини танишдан, руҳлар ила мулоқот бахш этган ҳузурдан яйрайди. Малакут оламига етганда эса уни шаҳодат оламида мисоллари ила кўрур. Туш таъбирининг сири ҳам худди ана шундадир.

Мужоҳада аҳлидан бўлган зот истироҳат ва уйқуни тарк этаркан, тупроқ, сув, олов ва ҳаводан иборат тўрт унсурнинг ҳокимияти эриб битади, йўқ бўлади. Қалб бу пардалардан сидирилиб соф ҳолга келиши билан мужоҳада аҳли бўлган кимса басират кўзлари ила малакут оламини томоша айлайди ва Раббига иштиёқ сезади.

10. Ейиш-ичишда ўрта йўлни танлаш

Бу йўл ҳаддан ортиқ оч қолмаслик, аммо тўйиш даражасидан ортиқ ҳам емасликдир. Инчунин, Аллоҳ Таоло: «... еб-ичаверинглар, фақат исроф қилманглар» (Аъроф, 7:31); «Улар инфоқ-эҳсон қилган вақтларида исроф ҳам, хасислик ҳам қилмаслар, (балки эҳсонлари) ана ўша (хасислик билан исрофнинг) ўртасида — мўътадил бўлур» (Фурқон, 25:67), дея буюрмиш. Ҳадисда ҳам: «Ишларнинг энг яхшиси васат бўлганидир», дейилмишдир. Ўртанинг икки тарафи ҳам (ифрот ва тафрит) ёмондир.

Пайғамбаримиз (с.а.в.): «Мўъмин бир меъда билан, кофир эса етти меъдаси билан ейди», «Меъданинг учдан бири таом, учдан бири сув, қолган қисми эса нафас олиш учун бўш қолиши керак», дея буюрганлар.

Аллоҳ Таоло кўп ейиш ила орттириладиган куч-қувватни «Озгина вақт еб, фойдаланиб қолинглар! Албатта, сизлар жиноятчидирсизлар!» (Мурсалот, 77:46) дея маломат қилгандир.

Яна Ҳазратимиз (с.а.в.): «Бир кун тўқ бўлсам, бир кун очман», демишлар. Мавзуга тегишли шундай ривоят ҳам бор: Шиблий (р.а.)дан «Яқийн недир?» дея сўрмишлар. У бунга: «Очлик, очлик, очлик», дея жавоб бермиш. Яна сўфийлардан бири: «Руҳий офат ва балоларнинг ҳаммаси тўйишу тўқ бўлишда мужассам. Хайру барақот эса оч қориндадир», демиш. Пайғамбаримизнинг «Инсон фарзанди тўлдирган энг ёмон қоп бу қориндир», ҳадислари ҳам юқоридаги сўзларнинг тўғрилигидан далолат беради.

Тўқликнинг офатлари бисёр. Булардан айримлари эса қалбнинг қаттиқлашуви ва пардаларнинг қалинлашувидир. У мушоҳадани сусайтириб, мискинлик ва танбалликни келтириб чиқаради. Тозалик ва таҳоратга монелик қилади. Бундай нарсалар эса малакларни инсондан узоқлаштиради. Вақтни зойеъ этади. Энг ёмони эса Куръон тиловати, намозга тўсиқлик қилади.

Вараъ соҳиби бўлган бир сўфийдан: «Нега нон емасдан шўрва ичаяпсан?» дея сўраганларида, у: «Нонни чайнаб ютган вақт ўрнига Азиз ва Жалил Аллоҳ китобидан бир парча тиловат қилишим мумкин...», дея жавоб берган экан. Инсонларнинг азиз умрларини маъмур айлашга бўлган иштиёқларига назар қил ва ибрат ол.

Айтишларича, сурувини боқаётган чўпондан бир йўловчи сув сўради. Суви йўқлигини айтганида, йўловчи: «Ҳеч бўлмаса сут бер», деди. Подачи дарров бир қўйнинг сутини идишга соғиб, мусофирнинг чанқо-

ғини қондирди. Аммо озгина сут ортиб қолди. Йўловчи чўпондан «Сен ичмайсанми?» дея сўраганида, у: «Мен рўза тутганман», дея жавоб берди. Шундай жазирма ёз кунда қандай қилиб рўза тутаяпсан?» дея ҳайратланганида, чўпон: «Қарасам, кунларим беҳуда ўтиб кетмоқда. Уларни шу тарзда қадрламоқчи бўлдим. Аллоҳ сизларга ҳам нофиз ва ўткир басират насиб этсин. Унга итоат бобида ҳам муваффақиятлар эҳсон айласин. Ҳаммамиз Унинг раҳматига муҳтожмиз», дея жавоб берди.

Ҳидоятга ташвиқ қилувчи ҳам ёлғиз Аллоҳ (ж.ж.)дир.

فوايح الجمال و فواتح الجلال

Фавойиҳ-ул жамол

*(Фавойиҳ-ул жамол
ва фавотиҳ-ул жалол)*

*(Жамол хушбўйликлари
ва жалол кашфи)*

Бизга мантикут тайрни ўргатган (Намл, 27:16), бизни ғайрнинг ташвиши-ю машғулиятларидан йироқлаштирган, сайри сулук аломати ва ишоратларини кўрсатган Аллоҳга беҳад ва беҳисоб ҳамду санолар бўлсин...

Унинг улуғ Расулига салоту саломлар айтамиз. Ҳазрат шайхимиз, буюк имом, дину мазҳаб юлдузи, мусулмонларнинг ва Исломнинг қутби, тариқатнинг бурҳону далили, суннатни тирилтиргувчи ҳужжат-ул Ҳақ, Нажмиддин Кубро номи билан машҳур Абулжанноб Аҳмад ибн Умар ибн Муҳаммад ибн Абдуллоҳ Сўфий Хивақий Хоразмий – Аллоҳ руҳини муқаддас қилсин ва ота-онасидан рози бўлсин ва уларни ҳам рози қилсин – бундай дейди:

Суюкли дўстим, яхши билгилки, Аллоҳ севгани ва истагани учун сени муваффақиятга эриштирди. Мурод Аллоҳу таолодир ва мурид ундин бир нурдир... Аллоҳ ҳеч бир кимсани зулматга ташлаб қўймагандир, ҳеч кимсага зулм ҳам этмас. Зеро, У ҳар бир инсонга руҳ ва ақл ато қилганидек, «қулоқ, кўз ва кўнгил» ҳам бергандир. (Аҳкоф, 46:26). Аллоҳ пардадан халос айлаган кишилардан бошқа барча кимсалар эса кўрдир. Бу парда ўша кимсалардан айри бир борлиқ эмас, балки уларнинг ўзларидаги, ўз вужудларидаги қоронғуликдир.

Ардоқли дўстим, кўзларингни юмгил ва қара! Қани, нимани кўра оласан ва қандай кўрасан? Агар: «Ҳеч нарсани кўрмаяпман», десанг, янглишасан. Аслида сен худди

ўша онда кўраяпсан. Аммо вужуд ва жисмоний борлигининг зулмати уни сенинг басиратингдан ва нигоҳингдан йироқлаштирмоқда, шу боис ҳам ҳеч нимани топа олмайсан ҳам, кўра билмайсан ҳам.

Мабодо кўзларинг юмилган ҳолда уларни топиш ва кўришни истасанг, вужудингдаги айрим нарсаларни камайтир, бошқача қилиб айтганда, бир қанча нарсаларни танингдан йироқлаштир. Бунга эришмоқнинг йўли эса мужоҳададир. Мужоҳада — ағёрни (ҳақиқий дўст бўлмиш Аллоҳдан бошқасини)¹ ҳайдаш, ҳатто йўқотиш учун жаҳд ва ғайрат кўрсатмоқ эрур. Ағёр эса вужуддир, нафсдир, шайтондир.

Бу мужоҳаданинг йўли уч турлидир:

1. Аста-секинлик билан вужудни кўниктира-кўниктира ейиш-ичишни камайтирмоқдир. Чунки таом вужуд, нафс ва шайтоннинг қувват манбаидир. Қилъати таом уларнинг руҳ устидаги салтанату ҳукмдорлигини кескин заифлаштирур.

2. Истак, ирода ва ихтиёрни тарк этмоқ. Мурид ислоҳ қилишда унга мос усулни танлаши учун иродасини ишончли шайх ихтиёрига таслим қилмоғи керак. Мурид ҳали балоғатга етмаган ёш болага ёхуд ўринсиз сарф-харажат қиладиган нодонга ўхшайди. Бундай кишиларнинг ишини бошқаришда ё султон ё қози, ё валий ё ҳомий лозим бўлганидек, муридга ҳам шайх зарур.

3. Жўнайд Бағлодий (Аллоҳ у кишининг руҳини муқаддас қилсин) тариқатидаги қуйидаги саккиз шартни адо этмоқ:

- 1) доимо таҳоратли юриш;
- 2) рўзада бардавом бўлиш;
- 3) мудом сукутда бўлмоқ;
- 4) давомли хилват;
- 5) доимий зикрда бўлмоқ (Ла илаҳа иллаллоҳ дейиш);
- 6) шайхи ила мудом қалбий робита ва алоқада бўлиш,

ўз тасарруфини шайхи тасарруфига топшириш орқали унинг воқеот илмидан истифода этиш;

7) ҳар доим хаёлга, ақлга келаётган нарсаларни унутмоқ, уларни хотирламаслик;

8) Аллоҳдан нимаики келса — у хоҳ фойдали бўлсин, хоҳ зарар етказсин — мутлақо эътироз этмаслик. Шунингдек, жаннатни иташ ва жаҳаннамдан паноҳ тилашни ҳам тарк этмоқлик.

Мушоҳада мақомида вужуд, нафс ва шайтон орасидаги тафовут

Вужуд, яъни инсон бадани илк кўринишда қуюқ қоронғуликдир. У биров покланиб, тозалангач, сенинг наздингда сиёҳ булут ҳолига келар. Бадан шайтон аршига айланганда эса қирмизи рангга киради. Анча кейин ислоҳ қилиниб, моддий ҳузур ва лаззатлардан қутулса, ҳуқуқларни барқарорлаштира, у тиниқлашади, оқ тусга киради ва ёмғир булутига ўхшайди.

Нафс зуҳур этганда эса унинг ранги кўк ва мовий тусда кўзга ташланади. Ва унда ер остидан отилиб чиқаётган сув булоғига ўхшаш бир тошқинлик бордир. У шайтоннинг арши ҳолига етдими, зулмат ва оташдан иборат бир булоққа ўхшаб қолади. Бунда тошқинлик нисбатан сустроқ бўлади. Шайтон ва нафс вужудга файзу тарбия беришга отланса, бундан ҳеч бир хайр чиқмайди. Қачонки нафс тоза ва пок бўлсагина вужудни хайр-яхшилик қуршайди, ундан яхши ва фойдали ишлар воқеъ бўлади. Шар ва гуноҳ ўраб олганда эса фақат ёмонлик ҳосил бўлади.

Шайтон куфр булутларининг ўзаро бирлашувидан пайдо бўладиган улкан кўринишдаги нопок бир оловдир. У қаршингда ҳайбатли, новча бир занжига ўхшаб пайдо бўлади. Оғзингдан кириб кетишни истагандек елиб келади. Агар шу онда ундан қутулмоқ ва узоқлашмоқни истасанг, қалбдан: «Эй нажот тилаганларнинг нажоткори,

менга ёрдам э!» дея ёлвор, шунда дарров қочади. Билгинки, у сени кўради, сен ҳам уни кўрасан. Унинг либоси либосингга тикилгандир. Бу либосларни бир-биридан айирсанг, кўзи кўр бўлиб, яланғоч бўлиб қолади. Аммо шунда ҳам у сени биледи ва қаёққа борсанг, сенга эргашади. Истаги — сенсан ва баъзан сенга хунар кўрсатади. Сен билан ҳамкор бўлмоқ, ўйнаб-кулмоқ, мусобақалашмоқ, ўзига лаънат айтмоғингни хоҳлайди. Бу истагини бажо келтирганинда эса сен билан гаплашиб, хунарларининг намойишини давом эттиради ва лаънатдан қувватланади. Шу тариқа сен билан муносабатини чўзаверади. Агар унга нисбатан сукут сақласанг, сенга хунарини кўрсатиши ҳам, кўрсатмаслиги ҳам мумкин. Шунда Аллоҳга таваккул қилсанг, у сендан ўзини тортади. Бу ҳолатда у сенга хунар кўрсатишдан ожиздир. Мабодо: «Мадад сўрагувчиларнинг додига етгучи, додимга етгил», деб юракдан айтсанг, шайтон: «Раббимдан мадад тилади», дейди ва сендан бор қуввати ила қочади.

Зикр оташи ва шайтон оташи ўртасидаги тафовут

Зикр оташи соф, шиддатли ва юқориларга қараб юксалувчи бир оташдир. Шайтон оташи эса қоришиқ, туманли, зулматли ва сустдир. Бу икки оташ ўртасидаги фарқ эса фақат ҳол ила билинади. Сайёҳ ўз устида оғир юк ва юрак сиқилишини ҳис қилади: қалби фараҳ, кўнгли роҳат топмай гўё барча аъзолари тош билан қарскурс синдирилаётгандек ҳолатни бошдан кечиради. Бундай ҳолдаги сўфий қоронғу оташни мушоҳада этади, бу эса шайтон оташидан ўзга нарса эмас.

Баъзан сайёҳ бунинг акси ўлароқ бир енгиллик, ич ҳузури, қалб гўзаллиги ва қаноат ҳис қилганида юксакларга ўрлаган соф оташни кўради. У қуруқ ўтиннинг оташига ўхшайди. Ва мана шу оташ қалбнинг фазоси-ю самосидаги зикр оташидир.

«Зикр олови» «ҳар нарсани ёқиб йўқ этувчи» (Муд-лассир, 74:28) оловдир. Кирган уйида (қалба) шундай дер: «То мен бор эканман, мендан ўзга ҳеч нарса бўлмас». Бу эса «Ла илаҳа иллаллоҳ» (Аллоҳдан ўзга ҳеч бир илоҳ йўқ) маъносини билдирур. Уйда ўтин бўлса уни ёқар, ўтин олов бўлар. Агар у уй (қалб) қоронғу бўлса, зикр нур таратар, қоронғуликни қувар, уйни нурга чулғар. Уй нурга тўлғач, унга қаршилиқ қилгувчи ҳам, рақиб ҳам қолмас. Аксинча, зикр, зокир (зикр қилувчи), мазкур (зикр қилинувчи) дўст бўладилар. Ана шунда «Нур устига нур» (Нур, 24:35) ёғилгай.

Зикр ҳақдир, ҳақиқатдир ва ҳақиқатнинг сифатидир. Лаззатларни йўқ этар, ҳақиқатлар боқий қолар...

Ҳақиқатлар ўртасида номувофиқлик бўлиши эса асло мумкин эмас. Ҳузурлар эса борлиққа оид бир талай кераксизликлардирки, у исрофдан, ҳаддан ошишдан майдонга келади. Шу боис ичга зикр оташи кириши ҳамона ҳаммаси барҳам топади. Ҳаром луқмалардан майдонга келган парчалар ҳам худди ана шундайдир. Зикр салтанати сийратни эгаллагач, уларни ҳам ёқиб йўқ қилади. Аммо ҳалол луқмалардан пайдо бўлган жузъларга эса ҳеч ким қўл теккизолмайди. Чунки улар ҳақдирлар.

Вужуд мазкур тўрт унсурдан майдонга келгандирки, ҳаммаси «Устма-уст зулматдир» (Нур, 24:40): тупроқ, сув, оташ, ҳаво.

Сен ана шу унсурларнинг ҳокимияти остидасан. Улардан айрилиб бошқа нарсани ҳам тамаъ қилолмайсан. Чунки бу ҳақни ҳақ соҳибига қайтиб бериш билангина амалга оширилади. Бу ҳам бўлса жузъни куллга — бўлакни бутунга қовуштирмақдан иборат. Шу тариқа тупроқ тупроқлигини, сув сувлигини, оташ оташлигини, ҳаво ҳаволигини эгаллайди. Буларнинг ҳар бири ўз ҳиссасини олдими, вужуд барча юклардан фориғ бўлади.

Тариқатимиз ва йўлимиз кимё (маъданларни олтинга айлантириш санъати) йўлидир. Тоғлар бағридаги ну-

роний ва латиф нарсаларни қазиб чиқармоқ шартдир. Тупроқ билан боғлиқ ҳузуринг йўқ бўлгач, бир саҳро кўрурсан. Бу саҳрони қатъ қилурсан, энди бу гал саҳро сенинг оёғинг остида юрар. Гўё чўл оёғинг остидан кечиб кетмоқда. Ҳолбуки, кечиб кетаётган чўл эмас, сенсан. Зеро, кемадаги йўловчи ҳам кема эмас, балки рўпарасидаги соҳиллар ҳаракат қилаётир деб ўйлайди. «Сиз тоғларни кўриб тек қотиб турибди, деб ўйларсиз. Ҳолбуки, улар ҳам худди булутлар юргандек юрарлар...» (Намл, 27:88).

Бу пайтда яна ўзингни юқоридан пастга тушувчи, аслида эса пастдан юқорига чикувчи бир қудуқдагидек ҳис этурсан. Ёки тепадан тушган ва пастда йўқ бўлиб кетган бир қишлоқ, шаҳар ёхуд уйда эканлигингни кўрурсан. Худди денгиз канорасида туриб денгизга йиқилган ва ғарқ бўлаётган бир деворни кўргандек бўласан.

Дўстим, яхши билгинки, сен буюк ўлимдан ташқари ушбу тўрт унсур — ҳаво, оташ, сув ва тупроқнинг борлигидан ўзингни асло қутқара олмассан. Бу ўлим сендаги унсурлар билан боғлиқ айрим нарсаларни йўқ этар. Ана шундан кейингина сен илгари ақл ила билган ва эшитган нарсани ўз кўзларинг ила мушоҳада этурсан.

Агар сен бир денгиз кўриб, нариги соҳилга ўтишни истасанг ва ғарқ бўлаётганингни мушоҳада қилсанг, яхши билгилки, бу сув билан алоқадор лаззатларнинг фано топмоғидир. Денгиз соф бўлиб, унга қуёшлар, нурлар ёки оловлар чўккан ва чўмган бўлса, хўб англагилки, бу денгиз маърифат денгизидир.

Ёмғир ёғаётганини кўрсанг, билки, бу раҳмат ўлик ерга ўхшаб қолган қалбларга ҳаёт бахш этмоғи учундир.

Бир оташ ичига кириб унга чўмганингни ва ундан чиққанингни мушоҳада этсанг, билгилки, бу олов унсурига даҳлдор лаззатларнинг фаноси эрур.

Агар кўз олдингда чексиз бир фазо, бепоён бир кенглик, ундан юксакда мусаффо ҳаво ва охирда бир қанча

яшил, қирмизи, сариқ, мовий сингари ранглар гавдаланса, билки, сен ушбу ҳаводан мана шу рангларга етишурсан. Аслида ранглар ҳолларнинг рангларидир.

Яшил ранг қалб ҳаётига, соф оташ ранги бўлмиш қирмизи эса ҳиммат ҳаётига, яъни қудратга ишорат эрур. Ҳимматнинг маъноси қудратдир. Агар бу ранг қоришиқ қирмизи бўлса, у шиддатнинг оташидир. Бу эса Сайёрнинг нафс ва шайтон-ла қилган мужоҳадаси қаттиқ бўлганлигини, унинг толиққанлигини англатур. Мовий — нафс ҳаётининг ранги, сариқ эса заифлик ва заифликнинг тимсоли. Буларнинг барчаси завқ ва мушоҳада лисони ила соҳиби билан юзма-юз гаплашувчи маънолардир.

Бу завқ ва мушоҳада икки одил шоҳид эрур. Чунки сен кўзинг ила мушоҳада этганингни нафсинг билан тотасан, у билан тотганингни басиратинг ила кўурсан. Бу яшилликни кўрганинг замон қалбингда бир ҳузур, кўнглингда фараҳ, ичингда гўзаллик, руҳингда эса лаззат ва кўзингда равшанлик мушоҳада этурсан. Буларнинг барчаси ҳаётнинг сифатлари дир.

Бу ҳолатга ўсимликларнинг ҳолларини далил келтириб шундай дея оламиз: дарахтларнинг яшиллиги жонли, қувватли ва жуда тез шаклланишга қодир эканлигини, сарғайиш эса ўзидаги айрим сабаб ва касалликлар туфайли қурий бошлашини намоён этади. Шунга ўхшаб юзнинг қизариши ҳам ё ҳаё, ё уят, ё кўрқув ва ёхуд севинч ва ёки ғам-аламу ғусса туфайлидир.

Яхши билгилки, рангнинг бирлашуви истиқоматга ва шу ҳолнинг тўла ва мукамаллигига (жамъият) ишоратдир. Рангларнинг бир жойга жамланиши ва бир-бирига қоришиб ягона рангга айланиши эса талвин эрур. Агар яшил ранг ўзгармасдан доимо ўзининг рангини сақлаб қолса, бу тамкиндур... Яшил кейинда қолган охириги ранг. Бу рангдан чақмоққа ўхшаб оловлар ва ойдинликлар барқ уради.

Яшиллик соф ҳам, қоришиқ ҳам бўлиши мумкин. Софлиги Ҳақ нурининг ғолибиятидан, қоришиқлиги эса вужуд ва борлиқ қоронғуликларининг устунлиги ва ҳокимлигидан юзага келур.

Қалб дея аталмиш латифа — сув қуйилган идишнинг рангини акс эттирганидек ёки само-ю тоғларнинг (яъни, Қоф тоғининг) рангидек — бир ҳолдан бошқа бир ҳолга эврилиши мумкин. Бу эврилишни қабул этганлиги боис ҳам қалбга қалб дейилгандир. Хусусан, руҳ ва вужуднинг ҳам қалби-ю ўзи бўлганлиги учун (ич ҳамда ўз маъносини англатувчи) мана шу исм билан номлангандир.

Қалб (қаттиқ, дағал ва куюқ эмас) латифдир. Ашённи ва ашён атрофида чарх айланаётган маъноларни акс эттиради. Атрофидаги маъно ва ашённи инъикос эттиради. Бу шаклу суратларнинг ойнада ёки тиниқ сувда акс этиши ва гавдаланишига ўхшайди. Бирор нарсанинг ранги унинг қаршисида турган латифада ўз суратини топади, шакли акс этади. Бу суратларнинг тиниқ сувда ва ойнада акс этишига ўхшайди.

Вужуд қолипидаги қалб нурга эга бўлганлиги учун ҳам унга қалб дея ном берилган. Бу Юсуф пайғамбар (алайҳиссалом)нинг қудуқдаги нурига (Юсуф, 12:10-15) ўхшайди.

Яхши билгинки, вужуд қолипи олдинда, юз ойнасида теран, аниқ-тиниқ ҳолда кўринур. Шаҳодат оламида ундан теранроқ бошқа ҳеч нарсани кўра олмассан. Бу қудуқ авваллари бошингнинг устида бўлмай, сўнгра ўзингга, яна кейинроқ эса оёқларингнинг остида зухур этар. Ушбу ҳодиса йўлнинг сўнгида воқеъ бўлур. Бу пайтга келиб вужуд қудуғининг тубида бир яшил нур кўрурсан. Бу борлиқ ва ҳудуснинг интиҳоси, қадимнинг эса ибтидосидур.

Бу қудуқ сенга яқозо ҳолингга тажалли қилса, уни эқтирасан ва унга яқинлик сезасан. Файбат ҳолида тажалли этса, ундан етган бир ҳайбат, бир шиддат ва тит-

ратма сени ўз таъсирига олади. Шунда руҳинг сени тарк этаётгандек бўлади ва ўламан дея ўйлайсан, бу пайт сенга зикрдан ўзга халоскор бир ҳол топилмас.

Бу қудуқда жабаруг оламининг барча гаройиботи ва малакут оламининг жами ажойиботи намоён бўлур. Буларни абадул абад унуга олмассан. Чунки бу йўлда жуда шиддатли қувват, қўрқув ва қийинчиликларга юзма-юз келасан. Бу билан севинасан, ундан қўрқасан, у билан унсият қурасан. Ана шу боис ҳам бир ҳол ичида бир-бирига зид ҳолларни бошдан кечирасан. Баъзан у мушоҳаданинг илк пайтларида улкан тасаввур ичра қоронғуликда, ҳоли ва тамали бузилган равишда тажалли этар. Анча кейин бу қоронғуликлар барҳам топиши билан тамал тузалади ва устма-уст терилган фиштлар билан тартиб топади. Кейинроқ эса бино-ю фиштлар билан боғлиқ барча шакллар йўқ бўлади ва нурдан ёхуд яшилликдан ҳосил бўлган бир қудуқдан ўзга нарса кўра олмассан.

Илк даврлардаги қоронғулик - бу шайтон мақоми эди. Кейин эса у раҳмат ва малаклар инадиган манзилга айлангани учун яшилланди ва нурланди.

Яхши анлагилки, вужуд ягона нарса эмас. Унинг устида Ҳақнинг вужудига қовушгунча ундан-да хос, ундан-да гўзал бошқа вужудлар мавжуд. Ҳар вужуд учун ҳам бу йўлда қудуқлар бор. Вужуднинг турлари етгитадир.

Ер ва кўкнинг еттига ажратилишида ҳам шунга ишорат бор. Борлиқ турларини акс эттирган бу етти қудуқдан юксалтирилганинда сенга рубубият ва қудрат самоси кўрингай. Бу самонинг ҳаво қатлами ҳаёт зотидан саналмиш қуюқ яшил бир нурдир, ул нурларнинг баъзилари доимий равишда иккинчисига қараб ҳаракатланурлар. У ерда руҳлар таҳаммул эта олмайдиган бир қувват бордир. Шунга қарамай, руҳлар завққа асосланган чуқур бир севги-ю ишқ ила унга ошиқдир. Яна кўк юзида оловдан ҳам қирмизи нуқталар ва муганосиб шаклда бешта-бешта қилиб тизилмиш лаъл ва ақиқ тошлари бор.

Ҳол соҳиби уларга ичдан иштиёқ сезар, шавқ туяр ва уларга етишмоқ истар.

Яхши анлагилки, Сайёрни ушбу қудрат ва рубубият мақомига тўртга малак олиб чиқади. Бири ўнг, бири сўл, бири паст ва бошқаси ортда туради. Бу мақомга юксалгач, Сайёр қуллик ожизлиги ила шундай дейди: «Сен менинг Раббимсан ва менинг ҳокимимсан, қудратлисан ва соҳибимсан... Истасанг, мени яшатурсан, истасанг ўлдирурсан!..» Мана шу вақтда жуда кучли ва шиддатли қувват билан рўбарў қолмоқдан кўрқади. Шу боис руҳининг олинисини ва шу ерда қолдирилишини орзу этади. Ўзини руҳи ва нафсидан ажралаётгандек ҳис қилади. У оламга кетаётиб қачонки қудуқдан чиқарилса, унда руҳ ёки нафс қолмайди. Сўнгра ана шу ердан олами шаҳодатга қайтарилади.

Сайёр илк бора луч келадиган нурлар боши устидан ёғиладиган тажалли мақомидаги иззат нурларидир. Ўзига ворид бўлган ушбу нурлардан туғилган даҳшат ва кўрқув уни титратар, изтиробга солар, оқибат у қабз ҳолига кечар. Истар-истамас сажлага бош кўяр. Сўнгра қудуқдан юқорига чиқарилур. Зеро, қоронғу бўлган нарсалар тозаланиб, нурланмагунча ва нур жинсидан бирор нарсага айланмагунча нуронийга етишолмас. Восиллик ана шундан кейин ҳосил бўлур.

Малаклар, асосан, инсонга орқа томондан, баъзан юқори тарафдан ташриф буюрадилар. Малаклар жамоатидан иборат сакинат ҳам (Бақара, 2:248) худди шундай-дир. Сакинат қалбга инар. У инганида қалбингда бир фароғат, қониқиш ва хотиржамлик ҳис қиларсан. Шунда бутун борлигинг сендан ажратилар, сўз ва ҳаракат хурлиги хотима топар. Энди хавотиринг Ҳақдан бошқа ҳеч бир томонга асло майл кўрсатмас. Бунда Пайғамбарга ҳамдамликнинг аломати ва ишорати ғайриихтиёрий равишда тил ила Унга узлуксиз салоту салом айтмоқдир.

Кунлардан бир кун бир малак мени юксакларга олиб

чиқди. У мени орқамдан тутиб елкалаб олган эди. Сўнгра олдимга ўтди ва мени ўпди. Унинг нури кўзларимга ёйилди. Кейин «Бисмиллаҳиллазий ла илаҳа иллаҳу вар-роҳманур раҳийм», деди. Яна бироз юксалтти ва мени ташлаб кетди.

Яна бир кун саҳар вақти хилватда зикр қилаётиб малакларнинг тасбеҳини эшитдим. Ҳақ Таоло гўё дунё самосига инганди. Малаклар эса ғазабланган отанинг калтагидан қўрққан бола нажот истаб: «Тавба, тавба қилдим», деяётгандек тез-тез сўзлай бошлаган эдилар. Қўрқув ҳоллари кучайган малакларнинг «Ё Қодир, Ё Қодир, Ё Қодир, Ё Муқтадир», дея ёлвораётганларини эшитдим.

Бу қўрқув ҳоли ўтиб кетгунча улар: «Аллоҳим, савоб ўлароқ бизга жаннатларингни лутф эт, азобдан ҳам омон сақла», дея дуо қиладилар.

Хавотири ҳақ билан хавотири нафс ўртасидаги тафовут

Хотири Ҳақ. Хотири қалб билан хотири малак ҳам хотири Ҳаққа дахлдордир. Аммо хотири нафс хотири шайтонга тааллуқли эмас. Орада бироз фарқ мавжуд.

Хотири қалб ва хотири малак Азиз ва Жалил Аллоҳнинг изнига боғлиқ. Бу иккаласи гуноҳсиз, Аллоҳ амрларини тўлиқ адо этадиган ва Унга осийлик қилмайдиган икки малақдир («Таҳрим», 66:6).

Соф хотири Ҳақ эса илҳомдандир, илҳом эса саҳиҳдир. Келган илҳомга ақл, нафс, шайтон, қалб ва малак эътироз этолмайди, уни рад ҳам қилолмайдилар. Бу илҳом баъзан ғайбат ҳолида келади. Шунда у янада равшан ҳис қилинади ва завқ ҳолига янада яқин бўлади.

Бундаги сир ва инжалик ҳаққоний хавотирнинг илми ладун (маърифат, кашф, илҳом...) эканлигидир. Яъни, илҳом аслида хотир эмас, балки «Аласт базми»да Аллоҳнинг руҳларга «Мен сизларнинг Раббингиз эмасманми?» дея қилган хитоби (Аъроф, 7:172), «Ва У зот Одамга

барча нарсаларнинг исмларини ўргатди...» (Бақара, 2:31) ояти ишорат этган азалий илмдир. Руҳлар ҳам буни худди шундай ўзлаштирдилар. Руҳлар илми ладунийни ҳануз ўрганиш иштиёқидадурлар. Фақат бу илм баъзан вужуд ва борлиқ зулмати ила ўранади. Сайёр вужуддан йироқлашиб ғойибликда поклангани замон ладуний илм ёхуд унинг ҳукм ва ҳикматларидан бир ҳикмат юзага чиқади.

Сайёр анча кейин бу илм ва илҳом билан такрор вужудига қайтади. Мана шу илм илҳомдир. Энди бу вужуд чанг ва кирдан кўринмай қолган ва тозалангач, тўла тикланган лавҳдаги ёзувга ўхшайди.

Бир марта ғайбат ҳолида бўлганимда, Ҳазрати Пайғамбарни Ҳазрати Али билан бирга кўрдим. Дарҳол югуриб бориб Ҳазрати Алининг қўлларини олиб мусофаҳа этдим — кўришдим. Шу пайт менга илҳом келди: «Расулуллоҳдан келган хабарларда шундай нарса эшитгандек эдим: «Кимки Али билан мусофаҳа қилса, жаннатга киргайдир». Қайтиб Ҳазрати Алидан: «Бу ҳадис саҳиҳми?» дея сўрай бошладим. «Ҳа, Расулуллоҳ (с.а.в.) шундай деганлар. Расулуллоҳ ростдан ҳам шундай деганлар. Мен билан мусофаҳа этган жаннатга киради», дея жавоб бердилар.

Тобъ ва итоаткор руҳлар шарафли руҳлардан билим оладилар. Бу таълим ҳозир ҳам давом этмоқда. Аммо бу шаҳодат оламида эмас, балки ғайб оламидадир. Бу худди валиларнинг пайғамбарлар руҳлари ила учрашувига ўхшайди. Сайёр то борлигидан ажралгунча буни тотади ва ҳис этади.

Илҳом баъзан ҳузур ҳолида вуқуъ этар. Аммо бундай илҳом аввалги шаклидан, ғайбат ҳолида вуқуъ бўлган илҳомга нисбатан мубҳам ва яшириндир. Шу билан бирга унга ҳеч нима (нафс, руҳ ва шайтон) эътироз эта олмас, узвлар унга таслим бўлур, нафс бўйин эгиб, кўнгил у билан фараҳ тоғур ва қалб тағмин бўлур.

Нафс хоҳишига қарамай малак доимо яхши ва гўзал

нарсаларни ташвиқ қилади. Бироқ нафс тазкия этилиб поклангач, хотирларнинг ўзаро тафовутлари энди унга сир бўлмай қолади. (Хотири малак ёхуд хотири шайтонлигини узил-кесил айира олади).

Қалб ҳам худди шундайдир. Аммо қалб малакдан шаҳват, шавқ, ҳонин, тайш, таёрон, инсибоб, рағбат, муҳаббат, ишқ, валаҳ, жунун ва Ҳақда жунун¹ хусусиятлари ила ажралиб туради. Мўъминларнинг малаклардан устунроқ бўлишининг боиси ҳам айнан мана шундадир.

Абул Ҳасан Ҳарақоний (ваф. 425:1033) бундай дейди: «Бир кун пешин вақти Аршга юксалдим, тавоф эта бошладим. Минг марта ёхуд мингга яқин марта тавоф этдим. Шу аснода Арш теварагида менга номақбул бир ҳолда тавоф этаётган ва тавофларимнинг суръатидан ҳайратга тушган сокину мутмаин бир жамоатни кўрдим ва сўрадим:

— Кимсиз, тавофларингиздаги бу совуқлик ва оғирликнинг боиси недур?

— Биз — малакмиз, биз — нурмиз, табиатимиз шундай. Бундан бошқача тарзда тавоф этмоққа кучимиз етмас, — дедилар.

Сўнгра улар мендан:

— Сен кимсан? Тавофингдаги бунчалар суръату ҳаяжонга сабаб недур? — дея сўрадилар.

— Мен — инсон ўғлиман. Менда нур ва нор хусусияти бор. Суръатим эса шавқ оташи туфайлидир, — дея жавоб бердим».

Орзу ва шаҳват малаклар учун мутлақо хос эмасдир.

Хотири нафс. Хотири нафс роҳат ва истироҳатни юзага келтирувчи бир хотирдир. Покланса, софланса, таслим бўлса-да, ҳолат ўзгармас. Фақат поклангани замон ибодатларидан ҳузурланар ва хайрли ишларидан завқланар. Худди шундай жойлардан роҳат излар ва топар.

¹ *Истилоҳлар учун қаранг: Kelabazi, Terc. S, Uludag, Dogus devrinde tasavvuf (Ta'arruf), s. 278-308 (ist. 1979).*

Чиркинлашиб кирланганида эса ёмонликларга буюрар (Юсуф, 12:53). Поклангач, хотир янада яхшиланади. Бунинг аломати эса қалбнинг хотиржам бўлиб, фароғат, фараҳ ва татмин топмоғидир. Тазкия қилиниб поклан-маса, хотир булганч ҳолда қолур. Бунинг аломати эса қалбни алам, руҳни бир сиқилиш, аъзоларни оғриқ, нафсни кўрқув эгаллашидир. Шубҳа йўқки, нафс тўғно-гич ё жийда ёхуд тухум ўғирлаб қочган болага ўхшаб кўрқоқ ва инкорчидир. Мана шундай нафс соҳиби икки жаҳоннинг ва икки жаҳонда мавжуд нарсаларнинг унга эътироз этишини ҳис этади.

Хотири шайтон. Хотири шайтон баъзан ибодат, хайр-ли ишларда қувват ва кароматни орзу қилади. Бу ҳолат киши ҳақиқий ихлос соҳиби бўлгунга қадар давом этади. У ихлос соҳиби бўлгач, ушбу ҳол ундан йироқлашади, сўнгра унга асло яқинлаша олмайди. Ҳолбуки шайтон нафс хотирига мувофиқлашур.

Агар хотир ёмон бўлса — ташвиқотчиликка ўтади, унга ҳоким бўлади, ёмонни яхши қилиб кўрсатади. Хотири шайтон хотири нафсдан янада ёмондир. Чунки нафснинг хотири ягона фан ва ўйин бўлса, шайтонники жуда кўп фанлар ва ўйинлардир.

Нафс ёш гўдакка ўхшайди. Душман бўлмиш шайтон унга бирор нарсани рўбарў қилади, нафс эса ёшлиги ва парвосизлиги туфайли уни тасдиқлайди. Чунки шайтон ўйину ҳийлаларда бағоят моҳир ва устадир. Ихлос эшигигина истисно, ҳар қандай йўл ва эшикдан бемалол қалбга кира олади.

Дўстим, ихлосли ва самимий бўл! Агар ихлосга эришган бўлсанг, ўзингни асло ихлос мақомида кўрма. Чунки ихлосинг учун бу бир нуқсондир ва айнан шу тарзда шайтон ич дунёинга кириб келади.

Хотири шайтоннинг аломати шундай: ушбу хотир келгач, жонсараклик ва саросималик юз беради, қалб-бингда унга қарши ҳаловат топилмайди.

Гўё зулматлар билан юзма-юз қолгандай, риё билан ҳашру нашр бўлурсан, Ҳақдан бошқасига юз бурасан. Унинг ташрифи аъзоларингни парча-парча этур.

Буюк Аллоҳ баъзан ҳолатлардаги нозиклик ва ҳикмат эҳтиёжи юзасидан қулларини шайтон воситаси ила қурб мақомига кўтарур. Бу эса қуйидагича содир бўлур: шайтон халқ назарида риё мақсади ила ана шу қулларнинг қалбларида ибодат севгисини уйғотади. Натижада улар ҳам халқ илтифоти учун ибодат қила бошлайдилар. Халқнинг уларга илтифоти-ю эътибори кўпайгани сайин рағбатлари ҳам зиёда бўлади. Аммо бундан лаззатлангач, ҳақиқий қуллик дарёсига чўмадилар. Бир тарафдан Ҳақ учун ибодат қилишни истайдилар, бошқача бўлишидан ўзларини асрайдилар. Ана шу зайлда зикрулюҳ ила Ҳаққа ибодат лаззатини тотайдилар. Улум, асрори нур ва асрор сирларидан бўлган зикр ва ибодатларнинг мақоми зуҳур этади. Шу тарзда халқдан фирор айлаб, Ҳаққа юзланадилар.

Бу дунёнинг энг майда бирор бир нарсасига боғлиқлигинг бор экан, ҳеч вақт шайтон ҳийлаларидан омон қолмассан! Буни яхшилаб англа!

Нақл қилинишича, Ҳазрати Исо бир кун бошларини бир фиштга қўйиб ухлаётган эканлар. Чўчиб уйғонгач, тепасида лаъинни (шайтонни) кўрди ва: «Нечук ёнимга келдинг? Менда нима ишинг бор?» дея сўради. Шайтон: «Сени йўлдан оздириш ниятидаман», деганида, Ҳазрати Исо: «Эй малъун, мен Аллоҳнинг руҳиман, бу ишга қандай журъат қилурсан?» деди. Шайтон: «Тўғри-ку-я, аммо менинг матоҳимни олдинг, шу боис ҳам ёнингга келдим», дегач, «Нима экан у матоҳинг?» дея сўради. «Бошинг остидаги мана шу фишт менинг матоҳим бўлади». Бу гапни эшитган Ҳазрати Исо дарров фиштни ирғитиб юборди, пишиқ фишт парчаланиб кетди.

Бир кун хилватда зикр ила машғул эканман, шайтон келди. Хилват ва зикр ҳаётимни издан чиқариш учун

ҳийла бошлаб, тузоқларини орттирди. Иттифоқо, қўлимга бир ҳиммат қиличи берилди. Учидан дастасигача «Аллоҳ, Аллоҳ» калималари ёзилган эди. Бу қилич билан инсонни машғул этувчи ва Аллоҳ зикридан йироқлаштирувчи хотирларни йўқотар эдим.

Хилватда ногоҳ қалбимга «Ҳиялул марид алаал мурид» («Йўлдан озган шайтоннинг мурид учун қўйган тузоқлари») номли бир китоб ёзиш нияти пайдо бўлди. Уни шайхимнинг рухсатисиз ёзиш тўғри бўлмас, деб ўйладим. Шайхим ила робитам кучли бўлганлиги боис шу пайт унинг овозини эшитдим. У бундай дерди: «Бу фикрдан кеч...» Шайхим ила ғойибона кенгашдим. Улар: «Аллоҳ бундан йироқдир ва ушбу хотир шайтондандир. Шайтон ўзига марид дея исм берди. Шунинг учун ҳам сен шайтон ўзини бу тарзда ҳақоратламайди, дея ўйладинг, унинг бу ҳаракатини эҳтимолдан узоқ деб тушундинг. Зеро, ғояси ҳам сени (китоб ёзиш билан) машғул қилиб, Ҳақ зикридан тўхтатмоқ ва ишингни мушкуллаштирмоқ эди», дедилар. Шундан сўнг бедор бўлдим — уйғондим ва ниятимдан воз кечдим.

Кўнглинг фазосида ёки қалбингда бир хотир ҳис қилганинг замон дарров шайхинг билан мушовара қил. У бу хотири Ҳақдир, деса, билки, худди ана шундайдир.

Агар «Бу хотири нафсдир ва бундай ёхуд шундайдир», деса ҳам билгинки, у ҳақдир. То завққа етишгунингча сен учун ягона қоида мана шу йўл ва усулдир. Завққа восил бўлганинг замон хотирни тотарсан, танирсан ва Ҳақ хотир билан Ҳақ хотир бўлмаган нарсанинг тафовутини кўрарсан. Ари уясидаги бол билан Абу Жаҳл тарвузининг фарқи қандай билинади? Албатта, тотиб кўрилганда. Бу ана шунга ўхшайди. Буларнинг фарқини сўз билан англаштиш ғоятда мушкул. Масалан, сен фарқлашда мана бу ширин, мана бу эса аччиқ дейсан. Аммо шунда сендан: «Аччиқ ва ширин нимадир?» дея сўралади. Қани, буларни таърифлаб бер-чи! Энди фақатгина аччиқ ва ширин-

нинг аломату натижаларини эслаб англатишдан бошқа нарсани тушунтира олмайсан, шу боис ҳам шундай жавоб берасан: «Аччиқ — нафсни ижирғантирган, уни сиқилтириб қочирган ёқимсиз нарса. Ширин эса унга хуш ёқувчи ва кайф бахшида этувчи нарсалар эрур. Ёхуд бу хушдир, мувофиқдир, бу эса мухолиф ва ёқимсиздир. Бу бузиб, айириб роҳатсиз этса, буниси тузатади, бирлаштиради, таскин беради. Буни меъда қабул қилади, буни эса қабул қилмайди ва ҳақозо...», дея аччиқ билан ширинни тушунтиришга ҳаракат қиласан.

Икки хил аччиқлик билан икки турли ширинлик ўртасидаги тафовутни завқи салим бўлсагина фарқлаш мумкиндир. Аммо бу завқ бузилса, ширинни аччиқ деб биласан. Зеро, бу ҳақда шоир: «Хасталиги туфайли оғзи бемаза бўлган киши ширин сувни аччиқ дейди», демиш.

Тасаввуфий ҳаётнинг ибтидоси интиҳосига нисбатан ана шундайдир. Шубҳасиз, унинг ҳам боши хасталик, сўнгги эса саломатликдир. Зеро, бошланғичда қалб хастадир. Ҳассос ва талабчан табиб, яъни шайх даволагачгина қалб сиҳат-саломатликка эришади. Шу боис бошланғичда ибодатдаги лаззат аччиқ, гуноҳдаги нордонлик эса ширин туюлади. Аммо қалб соғайгач ва завқи салим бўлгач, буларга тобе бўлган ҳар нарса ва барча аъзолар ҳам саломатликка етишади.

Таклиф зиммадан тушадими?

Валоят мартабасига етишган хавос (намоз ва рўза каби) кундалик ибодат масъулиятидан фориг бўладими?

Таклиф калимасининг машаққат маъносини англатувчи кулфат сўзидан ясалишини назарда тутсақ, шундай бўлади. Зеро, валилар ҳеч бир кулфат ва машаққатга сира ён бермасдан ибодат қиладилар, аксинча ундан завқланадилар, хушнуд бўладилар. Ана шу маънода таклиф инади.

Албатта, шак-шубҳасизки, намоз бир муножотдир.

Лекин обид шайтонга мувофиқ, Раҳмонга муҳолиф ҳолида муножот лаззатини тотмас, билакс, бу унга юк бўлиб, машаққат туғдиради. Зеро, муҳолифнинг муножоти вужуд учун оғир ва қийиндир. Бироқ обид Раҳмонга мувофақат, Шайтонга душманлик қилдими, энди бу муножоти ҳақиқийдир. Лаззатларнинг энг аълоси ҳам ана шудир. Шунда намоз севгили билан суҳбат ҳолига айланади. Энг лаззатли нарса ҳам худди ана шудир.

Хадрабийнинг бундай дегани ривоят қилинади: «Бир гуруҳ одамлар менинг ҳулулий эканлигимни айтмоқдалар. Мен эса куллардан ибодат эмас, кулфатининг соқит бўлиши ҳақида сўзлайман. Хўш, Аллоҳдан ўзга бир борлиқ кўрмайману, қандай қилиб ҳулулий бўла оламан? Болалигимдан то шу кунга қадар асло тарк этмаган вирд ва зикрим бор экан, наҳотки, таклиф зиммадан соқит бўлади, дейишга журъат қила олсам? Аммо мен шуни айтишни хоҳлардим: Аллоҳнинг хос кулларининг ибодатларида кулфат йўқлиги ростдир.

Завқ табдили

Мушоҳада ва завқ баробар келади. Бироқ мушоҳаданинг сабаби қалбни ўраган парданинг кўтарилиши, басиратнинг очилиши бўлса, завқники вужуд ва руҳларнинг ўзгартирилишидир.

Завқ сенга келган бирон нарсани англамоқдир. Бундай табдил ва ўзгарувчанлик туйғу аъзоларимизга ҳам хос. Зеро, бешта туйғу аъзоларимиз бошқа туйғу аъзолари билан ўрин алмашиши мумкин. Бунга уйқу чиройли намунадир. Инсон ухлаб, оз бўлса-да вужуд юкларидан фориф бўлгач, вужуд денгизи ила туйғу аъзолари қуршалгани замон кўз, қулоқ, таъм билиш, оғиз, қўл, оёқ ва ўзга вужуд навидан ғайб оламига бошқа туйғу аъзолари очилади. Инсон энди худди шу аъзолари билан кўради ва эшитади. Ғайбдан насиба олади ва тановул қилади. Баъзан эса бедор бўлганда ҳам оғзида ана шу таомнинг

таъмини ҳис қилади. Гаплашади, юради, ушлаб кўради, узоқ жойларга боради. Узоқлик унга тўсиқ бўла олмайди. Ва ана шу вужуд бу вужудимизга қараганда мукамал-роқдир. Чунки кўпинча у парвоз қилиш, денгиз сатҳида юриш ва оловга кирса-да ёнмаслик кучига қодир эрур. Буни зинҳор-базинҳор бемаъни нарса деб билма! Бу ҳақиқатдир. Ва уйқу ўлимнинг биродаридир.

Халқ бу оддий вужуд қуввати ила уйқуда топган нарсани Сайёр уйқу ила яқозо орасида бўлганида моддий ва оддий бўлган вужудининг заифлиги-ю ўзга маънавий ва шарафли вужудининг қуввати билан бу кучга эришади.

Сўнг ушбу шарафли вужуд кучга киради, энди олами ғайба бўлганидек, олами шаҳодатда ҳам бундай феъл ва ҳаракатлар воқеъ бўла бошлайди. Натижада у ҳавога учади, сув устида юради, оловга кирса ҳам зиён кўрмайди. У кўрар, эшитар, олар, чиқар, тушар, ҳиммат қўли ила тасарруфда бўлар. У билан бирга бўлган киши эса касиф вужуди ила тўсилгани боис буни ҳис қилмайди ва кўрмайди.

Яхши билгинки, мушоҳада аввал сурат, шакл ва ҳаёллар ила юзага келади, ранглар зуҳур қилгач эса зотлар ила зуҳурланур. Кейинроқ эса зотлар ҳам бир зотда фано топгайлар.

Сурат ва ҳаёлнинг сабаби аввал ақлга хизмат қилган икки қувватдир, булар ашёни ақл учун забту қайд этарлар. Бу эса овчининг ипи ва тузоғига менгзайди. Сурат ва ҳаёл ашёни эгаллайди, ақл эса унинг устида ҳукм юрилади.

Назар (тафаккур ва истидлол) эса овчининг тозисига ўхшайди, борлиқлардан маънолар ҳосил бўлганида ақл дарҳол тасаввур ва таҳайюл кучини уларга юклайди ёхуд назар итини уларнинг изидан жўнатади — ортидан югуртиради, ана шу тарзда уларни тасаввур ва таҳайюл кучининг тишлари ила овлайди. Яна кейинроқ эса буларнинг устида ақл тасарруф этмоғи учун ҳофиза ва хотира кучи ушбу маъноларни муҳофаза этади. Шу зайлда

ақл уларни, яъни маъноларни сўроққа тутади, сўнг бу маънолар устидан ҳукм чиқаради, ҳайратини енгади.

Муҳаййила қуввати бир маънони шу маънога лойиқ бир қиёфат ичида таҳайюл этса, тасаввур кучи унга сурат ва шакл беради. Масалан, оддий бир душман ит суратида, ҳайсиётли ғаним арслон шаклида, буюк одам тоғ шаклида кўринса, подшоҳ денгиз тарзида, яхши одам мевали дарахт, ёмон одам эса мевасиз дарахт тимсолида, фойда-ю ризқ таом ҳолида, дунё эса нажосат ва эру хотин қиёфасида... тасаввур қилинади, айни шундай суратларда кўринади. Таъбир илмидаги сир ҳам худди мана шудир.

Ақл эҳтиёжини, ҳаддини ва ўзидан йироқлаштириш ишини ўз ўрнида қўллаб, том бир ҳайрат ичра қолганида унга кўриб-эшитгани, тотиб-топганидан бошқа ҳеч бир борлиқ йўқдир, деяётган илк ҳис ва идрокнинг ёлгон сўзлаётганини дарҳол англаб етади. Ҳолбуки, ундан аввал ақл ушбу илк ҳис ила узоқ вақт биродарлик қилган, оризий бўлса ҳамки, уни мудом тасдиқлаган. Энди эса бошқа бир илм (маънавий ва улвий), ўзга бир ҳисни топгач, ақл уни ҳам қувватламиш. Зеро, бу гайбий ҳисни инкор қилгудек бўлса, гайбнинг рақиблари унга худди ҳақиқатларнинг борлигини иддио қилувчиларнинг софистларга қилган ишини татбиқ этади. (Ашё ҳақиқатларини инкор қилган софистларга эса ҳақиқатларни тасдиқ этишлари учун ҳар турли оғир жисмоний ранж етказилгандир).

Буни билгани замон ақл илк ҳис ва идрокни ёлгончига чиқаради, ундан юз ўтириб, ҳиссий нарсаларни овламоқдан ортга чекинади. Узоқ вақт ўтгач, тасарруф кучи заифлашади. Шундай қилиб, сурат ва хаёл оламига, яъни, моддий оламга нисбатан бир безгинлик ҳолига тушади. Алал-оқибатда ов итлари ва тузоқларини сайд ишида фойдалана олмаслик ҳолига етади. (Таҳайюл ва тасарруф кучи ила ташқи оламда фаолият кўрсата ол-

майди). Бунинг устига маънолар зухур этади. Зеро, бу маънолар ила басират орасида робита либоси бордир.

Сўнгра бу маънолар ҳам маъно манбаида барҳам топади. Бу манба эса Қалбдир. Шунда иш якранглик ҳолига келади. Бу ранг эса қалб ҳаёти ва жонлилигининг рамзи бўлган яшил рангдир. Бу рангдан кейин ақиқ тошининг ранги пайдо бўлади. Бу эса ақли кабирнинг рангидир. Бирор киши ақли кабирнинг ранги ила сифатланса, бу ақл соҳибини ўзи истаган ишини амалга оширишга рағбатлантиради: у истаса истамаса-да, майдонга келишини хоҳламаган ҳар нарсага тўсқинлик қилади. Яна ҳам очиқроқ айтсак, унга ҳеч бир маънода қарши туrolмайди. Зеро, сен ҳам оташдан халос бўлай, дея унинг фойдасидан кечмассан.

Бу ранг қийинчиликдан кейинги осонлик билан юзага келар. Бу қийинчилик эса мужоҳаданинг мушкуллиги эрур. Мужоҳид сидқ билан ихлос жабҳасида навбат кута бошлагани ҳамон устига улкан тоғлардек оғир воридлар ингай. У буларнинг остида эзилади, гўё ернинг қаърига киради. Аммо бунга сабр айлайди, асло инграмайди ва маълум бир муддат сокинлашади, ҳаракатдан тўхтайдди. Ақли кабирга етишувнинг ҳақиқати ана шудир.

Ақли кабирнинг ранги устида ақиқ тош янглиғ қирмизи нуқталари бор қора бир лавҳа каби пешонада намоён бўлади. Парданинг йиртилиши нисбати ила каттайиб-кичрайдди. Бу парда пардаларнинг энг қалини, йиртилиши жуда қийиндир. Бу ранг ғайбат ҳолида кўрилган Сайёрни паришон айлар, парчалар, қамраб олар ва силкитар. Бунинг сабаби эса шундай: заифнинг кучлига қарашга кучи етмас. Аммо бу ҳол илк замонларда эмас, тасаввуфий ҳаётнинг интиҳосида воқеъ бўлади.

Истиғроқ

Илк истиғроқ зикрда вужуднинг истиғроқидир. Бу ҳам фақат вужуд ва борлиқдаги нопок, кир парчалар йўқо-

тилган, гўзал ва яхшилари бириккани замон ҳосил бўлар. Шунда борлиқ зикрини эшитурсан. Ҳар парча ва заррадан най овози ёхуд довул садоси каби зикр овозини тинглайсан. Буларнинг зикри буткул муқим ҳолга келгач, у асаларининг визиллашига ўхшайди.

Муқим ҳолга келмасидан (истиқомат) аввал зикр бош доирасида пайдо бўлади. Чунки бош юқоридадир. У ердан ногора, довул ва дабдаба овозларини эшитурсан. Зикр бир султон ва ҳукмдор. Унинг дабдаба-ю ҳашамати доимо ўзи билан биргадир. Бир неча бора бу ҳолат ақлдан озиш ва ўлим таҳликаси юзлангунга қадар давом этар. Бироқ содиқ кишиларга бундай ҳолатларнинг зиёни бўлмас.

Мен бир кун хилватда зикр қилар эканман, шиддатли бош оғриғи билан бирга шу каби овозларни эшитдим. Ҳолбуки, мен бу ишда самимий ва содиқ эдим, ушбу даргоҳдаги оёқларнинг тупроғига ўзимни фидо этган эдим.

Ўша овоз ва сиқилишларимни шайхимга арз қилдим. «Ўлмасдан ва ақлингни йўқотмасдан аввал дарров хилватдан чиқ, зикрни қўй», дедилар. Мен: «Йўлда ўлмогим ҳар қандай (тасаввуфий мақомда ва) манзилда ўлмогимдан кўра яхшироқ», дея жавоб бердим. Шунда шайхим: «Мен шу ондаги ич аҳволингни англатмоқдаман. Модомики, бу йўлда жонингни фидо этмоқ учун сидқидилдан азму шиор этган экансан, нечун бундай нарсаларга эътибор бермоқдасан?» дея эътироз этдилар.

Бу ҳолат ва қийинчиликлар — Аллоҳ бу тугунни ечгунга қадар — бир ҳафта давом этди. Зикр такрор бошимга келиб инди, ўрнашди. Бахтиёрлик, нафс истаклари, руҳларнинг лаззатлари ва қалбларнинг гўзалликлари зухур этди.

Бу эшикнинг очилишига сабаб эса ўша кунларда ихлосда самимий ва саботкор бўлмоғим эрур. Бу эшикнинг очилиш сири Унинг тафвиқидан ўзга ҳеч нарса эмас эди.

Ушбу қувватли овозларнинг сири эса зикрнинг Ҳақ мосивосига зидлигидандир. У бирон жойга етгач, энг аввал зиддини йўқотар. Зеро, сен олов бор жойга сув келтирсанг, худди шу ҳолатни кўрасан. (Зикр Аллоҳдан бошқа ҳар нарсани ёқиб кул қилади).

Бу довул ва най овозларининг орқасидан яна хилма-хил оҳанглар эшитасан. Булар: сув шилдираши, шамол товуши, ёнаётган олов чирсиллаши, кийик овози, ухлаганда от ва тойдан чиқадиган сас, бўрон пайтида дарахт япроқларидан эшитиладиган садо... ва ҳоказолардир.

Бунинг сири эса шундай: инсон фарзанди қийматли-қийматсиз турли унсурлардан яралган. Ер, кўк ва улар орасидагилар ҳам шу унсурлардандир. Мана шу овозларнинг барчаси ўша жавҳарлар ва унсурларнинг зикрларидан иборат. Бу овозларни эшитган киши Аллоҳни барча лисон ила (бутун борлиқлардан тараладиган овозлар ила) тасбеҳ ва тақдис этади. Мана шу тушунча тариқат шартларидан ҳисобланади. Ушбу истиғроқ кучли бир тарзда адо этилган тил зикрининг бир натижасидир.

Иккинчи истиғроқ. Ундан кейин зикр бошнинг ён томонидан доирага ўхшаш юмалоқ бир дарча очади. Бу ерга юқоридан аввал бир қоронғулик, сўнгра бир оташ, ундан кейин бир яшиллик инади. Қоронғулик — вужуд зулмати, оташ — зикр оташи, яшиллик эса қалб яшиллиги эрур.

Аввал бош тепасидан бир эшик очилади. Чунки зикр чиройли калима бўлганлиги ва биззот Унга юксалиши (Иброҳим, 14:24) туфайли ҳувияти юксақладир. Гўзал калима бўлган зикр ҳам Унга юксалади. Ҳақ ҳам қудсий нурлар ва руҳий воридлардан юзага келган фазлу марҳамати ила зокирни мукофотлантиради. Бошдан оёғигача уни амният, имон, рағбат, шавқ, муҳаббат, иқон, итқон ва ирфон билан тўлдиради.

Қалб шу аснода фараҳлангай. Саломатлик ҳолида Раб-би (ж.ж.)га рағбат туяр. Бу истиғроқ фано маъносидаги

истифроқ эмас, балки қалбда юзага келган зикрнинг истифроқи эрур. Қалб бир қудуқ, зикр эса шу қудуқдан сув тўлдириб бўшатишган бир челақдек тасаввур этилади. Бу онда аъзоларда парвоз ҳисси майдонга келади, титраётган кишининг ҳаракатлари янглиғ ғайритабиий ҳаракатлар кўзга ташланади.

Сен қачонки зикрдан тўхтаб, сукут ҳолига ўтсанг, кўксингдаги қалб зикр талаби ила ҳаракат қила бошлайди. Бу худди она қорнидаги боланинг ҳатти-ҳаракатини эслатади. Чунки қалб Ҳазрати Исога, зикр эса уни қондирган сутга менгзар. Қалб кенгайса ва қувватланса, ундан чиқаётган нолалар, оху фиғон Ҳаққа юксалади, зикрга ва мазкурга эшитилган иштиёқнинг таъсиридан ҳосил бўлган ўздан кечилар ва овозлар юзага қалқийди. Қалб соҳиби зикрдан ва мазкурдан ғофил бўлса ҳам, яъни буларни фарқламаса-да, ҳолат ўзгармайди. Қалб зикри ари визиллашига ўхшайди, чунки у на баланд, на-да ҳаддан ошиқ даражада паст ва яширин эрур!

Қалбда майдонга келган зикрнинг аломат ва ишорати ўнгингда шиддатли бир тарзда нур сочаётган бир манбани мушоҳада этмоғингдир. Сайёр унда татмин бўлур ва унинг-ла дўстлашар.

Бунинг бошқа бир аломат ва ишорати эса куйидагичадир: зикр ўнг тарафни очади ва у ерни муҳрлайди. Гўё чандиқдек бир из қолдиради. Ва ана шу ердан зикр нурлари порлайди. Сўнгра бу из айланиб-айланиб қалбдаги зикр ҳаракатига яқинлашади, зикр билан баробар қалб юзига йўналади. Сўнг ён томондан ортга қайтади. Шу онда Сайёр буни дохилда ва хорижда ҳис қилади. Қалб ва қудсий руҳ ана шу эшикдан чиқади. Шу тарзда от соҳиби от устига минар, ҳолбуки, бир оз аввалги ҳолат бунинг акси эди. Бу ўринда отлиқ деганда латифайи нотикани, от деганда эса вужудни назарда тутмоқдаман. Яна кейинроқ у билан бирга (ушбу от билан) ҳузурларга, юксак мақомларга, Ҳақ ҳузурига (ва тажаллиларга) юксалади.

Учинчи истиғроқ. Зикрнинг сирга инмоғидир. Бу эса мазкур (Аллюҳ)га етишган зокирнинг зикрдан ғойиб бўлиши, Унда фарқ бўлиб, Ишқ ҳайратлари ичра қолмоғи демақдир.

Бунинг аломатларидан бири — сен зикрни тарк этсанг-да, зикр сени тарк қилмаслиғидир. Зикрнинг ботинингдаги парвози эса сенга ғайбат ҳолидан ҳузур ҳолига ўтишини эслатади. Яна бошқа аломати зикрнинг бош ва бошқа аъзоларини банд қилмоғидир. Бу ҳолатда ип ва боғлар ила маҳкам боғланган кишига ўхшарсан.

Учинчи аломати зикр оташининг сўнмаслиги ва нурларининг ғойиб бўлмаслиғидир. Доимо бир томондан юқорилаётган, бошқа бир тарафдан эса пастлаётган нурларни кўрасан. Атрофингдаги оташлар софдир, ўзаро туташар, ловуллаб турар.

Мана шу ҳолда ҳузур ҳолига етмасдан ҳарфлар ила қилинган зикр — тил зикри, қалбдаги ҳузурнинг зикри — қалб зикри, мазкурда ҳузурдан етган ғайбат зикри — сир зикри дейилади.

Ҳузур ҳолига қайтган пайтингда зикр тушунарли бўлса, бир даража пастга инасан. Агар ҳузурдан ҳам, мазкурдан ҳам ғофил эрсанг, фақат тил ҳаракати билан овора бўлсанг, демак, яна бир даража пастларсан (танзили рутба — мартабадан тушиш).

Зикр фақат тил билан айтилса ҳамки, унинг буюк бир салтанати ва қудрати бордир. Аммо вужуд ва борлиқ пардалари зикр салтанати пардаларидан янада қалин ва кучли бўлганлиги боис унинг қошида зухурланиши мумкин эмас. Сайёр уйқу ёки ғайбат ҳолида вужудини ушбу пардалардан халос этса, вужуднинг бу заифлигидан фойдаланиб зикр султони майдонга чиқади. Бу шундай бир нурдирки, у ё юқоридан, ё орқадан ёхуд олдиндан унга ёғилар.

Шу лаҳзада Сайёр титрар, тебранар ва қўрқув чорасизлиги ичра зарурат тақозоси ила «Ла илаҳа иллаллоҳ»,

дер. Шундан сўнг ўзида муаззам бир қувват, даҳшатли бир қудрат ҳис этар. Шу аснода унинг таъсири ила саждага бош урар, тавба қилар, исми азиз бўлган Аллоҳга таслим бўлар, мўмин бўлар. Бу ҳолат зикрга хизматчи бўлган ва уни давом эттирган пайтида зуҳур қилар.

Нафс

Уч хил нафс мавжуддир.

Нафси аммора (ёмонликка буюрувчи нафс). Умуман, бу нафс барчада мавжуддир. У қоронғуликдан таркиб топган. Зикр-ла юзланса, ойдинлашади. Чунки зикр қоронғу хонадаги қандил кабидир. Шунда у нафси лаввомага айланур ва ўзининг чиркинликлар, ҳайвоний (ит, тўнғиз, шер, илвасин, эшак, хўкиз, фил) сифатлар, шунингдек вужудда мавжуд бўлган бутун тубанликлар ила тўлганлигини идрок этар.

Нафси лаввома йиртқичликнинг ҳар қандай туридан келган жароҳат ва ёмонликлар қолдирган кирларни поклаш ва вужуд қасридан суриб чиқариш учун ғайрат кўрсатар. Шу боис тўхтовсиз зикри Ҳақ ва Унга тавба ила машғул бўлар. Шу зайлда зикр султони уларнинг устидан ғалаба қозонур. Сўнгра нафси мутмаинна ташриф буюрар. У уй безатулғунига қадар керакли нарсаларни ҳозирлаш учун тўхтовсиз ҳаракат қила бошлар. Шу зайлда уй ашё билан зийнатланар, султоннинг унга ташрифи учун мувофиқ ҳолга етказилар. Ва султон ўз жойини эгаллар. Султон кириб, Ҳақ тажалли етгач, у ҳам қаноат топар.

Яхши билгилки, мушоҳада марҳалаларида ҳам нафси амморанинг бир қанча белги ва ишоратлари бордир. У сенинг олдингда пайдо бўладиган қоп-қора мум янглиғ улкан бир доирага ўхшайди. Бир муддат кейин йўқолади. Сўнг ўнг тарафингдан бир булутга ўхшаб яна юзага чиқар. Сўнгра эса у булут ҳолида экан, ёнидан ой мисоли бир нарса зуҳурланар.

Кейин яна пайдо бўлар, бу ғал ҳилолга ўхшаш бир нарса ўртага чиқар. Ва у булутлар бағридан уч кўрсатар, ниҳоят ҳилол шаклига кирар. Сўнгра Сайёр нафсини яна қийнагач, ўша доира ўнг ёноқдан куёш қизиллиги ила пайдо бўлади. Бу катта доира баъзи пайт қулоқ ёнидан, айрим вақт манглай олдида, гоҳо эса бош устидан тугилади. Ақл дея атаганимиз ушбу нарса нафси лаввома эрур.

Нафси мутмаинна учун ҳам мушоҳада ҳолларида аломат бор. Улар баъзан нурлар сочаётган улкан сув булоқларидаги доираларга ўхшаш бир шаклда намоён бўлади. Гоҳо эса уни ғайбат ҳолида порлоқ бир ойнадек соф нур ўлароқ юзинг атрофида кўрарсан.

У юзингга қараб юксалади ва юз унда фоний бўлгани замон сенинг юзинг нафси мутмаинна бўлур. Бошқа бир ғайбат ҳолида уни ўзингдан узоқда кўрурсан: гўё сен билан унинг доираси ўртасида минглаб манзиллар борга ўхшайди. Шунда у томон бир манзил яқинлашсанг, сени ёндиради.

Яхши билгилки, сайр ва сулук сўнггида юзда зухурланадиган бир қанча доиралар бўлади. Ўнгга ва сўлга ҳар боққанингга кўриладиган нурдан яралмиш икки кўз доираси ана шулардандир. Икки кўз ва икки қош оралигидан зухурланадиган Ҳақнинг нур доираси ҳам шулар жумласидан ҳисобланади. Бироқ бу доиранинг кўздагидек ўртасида нуқтаси йўқдир. Баъзан кўзнинг икки доираси шу нуқтада ғойиб бўлур. Нуқта қолар, доиралар йўқолур. Руҳ доираси эса бурун сатҳида ўртага чиқар. Тилнинг нури доира эмас, балки мутлақ нурдир. У соф бир томчи ҳолида бўлиб, доирасиздир. Эшитиш нури ҳам шундай бўлиб, у икки кўз айланасининг ортидан пайдо бўлган нурли икки нуқта эрур.

Бир кун хилватда ғайбат ҳолига кирдим. Кейин баландга юксалтирилдим. Энди бош кўтарган куёшнинг яқинига етдим. Унинг шиддати ва улкан қувватига дош

бергандан сўнг куёшга сингиб кетдим. Кейин буни шайх-хим Аммор Ёсир (ваф. 582:1186)дан сўрадим. Шайхим: «Аллоҳга ҳамд бўлсин! Мен ҳам шу кеча иккимиз бир-галикда Маккага борганимизни кўрдим. Куёш кўкнинг қоқ ўртасида бўлган бир пайтда Маккада, Ҳарами ша-рифда менга:

— Эй шайх, мен кимман? Мени танияпсизми? — де-динг.

— Сен кимсан? — дея сўрадим.

Сен эса:

— Мен кўкдаги ана шу куёшман, — дея жавоб қай-тардинг», дедилар.

Ушбу икки ҳодисанинг бир-бирига мувофиқ кели-шидан шайхим ниҳоятда мамнун бўлди, суюнди ва мен-га ўз ҳолини баён этди: «Мен қалб оламига чекиниб, кечалари Аллоҳ йўлида мужоҳада қилдим. Осмон ичим-га киргунига қадар доимий тарзда кўкка термулардим. Ҳатто завқнинг зўридан ўзимни осмон дея ҳис этар-дим. Айрим тунлари эса осмонни ҳозир юқорида кўриб турганимдек ўзимни тепасида кўрмагунча самога кўз тикканим тиккан эди. Бошқа бир кечаларда арзга қараб: «Вожаб, у недур?» - дея ўзимча уни англашга уринар-дим. То нурдан бир доира фоний бўлгунча бу ҳолим давом этарди.

Бу воқеотдан (доимий хотир, илҳом, мушоҳада, ка-ромат...) илмий хулоса шудир: қудсий руҳ латиф ва са-мовийдир. У ҳиммат қуввати ила тўлиб-тошгани замон руҳ самога битишур ва само унда фарқ бўлар. Аслида руҳ билан само айни бир нарса. Бу руҳ бетиним равишда парвоз этар, юксалар, қувватланар, тарбияланар ва му-камаллашар, самонинг шарафидан ҳам кўп устун бир шарафга эришмоқ учун ушбу ҳол давом этар. Ниҳоят само чўққисини ишғол этар...

Ёхуд шундай дейишимиз ҳам мумкин: ҳар бир маъ-дан соҳиби ўз жинсидан бўлган жавҳарни излайди. Иро-

даси, талаби самимий ва жиддий бўлса, аслини топгай ва унга қовушгай. Самони пастда ва дохилда фақат мазкур ҳоллардан кейингина кўрдим: «Мен нима учун самода ёхуд самодан-да буюк бўлган нарсада ва ёки самонинг устида эмасман?» дея дохилимда бир талаб ва итоб ҳам қойим бўлди. Бунинг устига маъданларига нисбатан соғинч ҳис этган ғариб жавҳарлар самимийлашиб, оху фиғон ҳолига кирдилар ва мен ҳам уларга етишдим. Арз фоний бўлган доира эса қудрат доирасидир.

Мушоҳада

Мушоҳада икки турлидир. Бири — Адно, иккинчиси — Аъло.

Адно (энг паст босқичдаги) мушоҳада. У арзда мавжуд нарсаларга тегишли. Бунда мен шаҳодат оламидаги эмас, балки ғайб оламидаги арзни назарда тутмоқдаман. Ундаги шакллар, ранглар, денгизлар, оловлар, чўллар, шаҳарлар, қишлоқлар, кўшқлар ва шунга ўхшаш борлиқларнинг идроки томошаси ана шу мушоҳадага дахлдордир.

Аъло (энг юксак даражадаги) мушоҳада. Бу самодани борлиқларга алоқадор. Куёш, ой, юлдузлар, буржлар, ой гардиши ва шунингдек, фақат бир қисмини кўриб мушоҳада этиладиган ҳамма нарса Унга тегишлидир. Чунончи, биз жавҳар фақат маъданини мушоҳада этар, ёлғиз уни орзу қилар, фақат ўз маъданига соғинч туяр, деган эдик.

Агар осмон, ер юзи, куёш, юлдузлар ва ойни мушоҳада эта олсанг, билгилки, ўша маъдандан сенда мавжуд бўлган бир парча покланган. Агар у тазкия бўлмаса эди, мушоҳада воқеъ бўлмасди.

Файбат ҳолида мушоҳада қилинган осмонни кўриб турганинг мавжуд осмон деб ўйлама. Ғайб оламида янада латиф, янада яшил, яна ҳам соф ва бениҳоя порлоқ, сонсиз-саноксиз кўклар бордир.

Ўз ботиний поклигинг ортгани ва илгарилаганинг сайин само ҳам сенга беҳад очиқ, гўзал ва соф кўринар. Бу ҳолатинг Аллоҳ сафосини сайр қилгунингга қадар давом қилади. Аллоҳ сафосида сайр сайри сулукнинг ниҳоятидир. Аслида эса Аллоҳ сафосининг интиҳоси йўқ.

Етишган мақомдан сўнг яна бошқа мақомлар йўқ дея шубҳаланишдан эҳтиёт бўл! Яхши билгилки, Аллоҳнинг бир қанча маҳзар (мазҳар, мажло ва тажаллигоҳ)-лари бор. Булар сифатлар тажалли этган жойлардир.

Бир маҳзарни бошқа маҳзардан ҳолинг ила ажрата оларсан. Бу мақомга юксалганинг замон ул маҳзар ва мазҳарнинг исми ва сифати беихтиёр тилингдан чиқа бошлайди. Сўнгра маҳзар ва мазҳарнинг сифатига эришасан. Ана шунда Аллоҳни унинг-ла тасбеҳ этурсан. Бир сафар «Субҳона алийюл кабир» дерсан, бошқа бир пайт «Субҳона алийюл аъло», яна бир вақт «Роббий ва Қодирий», ниҳоят «Аҳад, Аҳад», дерсан. Бу дуолар барча маҳзарлар учун тегишли. Қалб учун азза ва жалла Аллоҳнинг зот ва сифатларидан бир насиб бор ва бу муттасил ортиб боргай.

Бу борада арбоби қулубнинг ҳолатлари ва маҳзарларнинг сифатлари хусусида кўп хилма-хиллик мавжуддир.

Ҳақнинг ҳар бир сифатидан қалб бир ҳиссага эга. Шу боис ҳам ушбу сифат қалбдаги насиб ва улуш воситаси ила тажалли этур. Шу тақлид сифатлар сифатлар учун, зотлар зотлар учун тажалли қилур. Баъзан сифатлар Уни мушоҳада қилар, баъзан эса сифатларнинг маҳзарларида мушоҳада этар.

Тажалли энг аввало илм ила ҳосил бўлади. Сифатлар уни кўрсин ёхуд сифатларнинг маҳдарида кўрсин дея тажалли мушоҳада ила юзага чиқур.

Сўнгра тажалли иттисофдан майдонга келади. Бу эса фазл ва адл (жамолий ва жалолий тажалли) сифатларидан бўлмиш (таквин, ижод, ўлдирмоқ — тирилтирмоқ,

марҳамат қилмоқ — жазо бермоқ ва шу каби) феълларга эришиш орқали қалбнинг мазкур ахлоқлар ила ахлоқланиши ҳамда бу сифатларга муттасиф бўлишига боғлиқдир.

Иттисофнинг даражалари қуйидагилардир:

Биринчиси инсоннинг айрим маъноларни ўзгартириш иштиёқида ўзига нисбат-ла баъзи сифатлар ила сифатланиши.

Иккинчиси эса яна бир қанча маъноларни ўзгартириш истагида ўзи ва ўзга инсонларга нисбат-ла айрим сифатларга эришуви.

Учинчиси мутлоқ тарзда бутун борлиқ ранг ва маъноларни тасарруф этмоққа йўналтирилган сифатларга етишмоқдир. Бу борадаги камол исми Азиз бўлган Аллоҳга оид.

Шуни яхши билгилки, инувчи ва юксалувчи нур мавжуддир. Юксалувчи нур қалбдан юксалар. Инувчи нур эса Аршдан тушар. Вужуд қалб ва Арш ўртасида бир пардадир. Орадаги бу вужуд шикаст топса ва қалбдан Аршга томон бир эшик очилсагина, жинс ўзининг жинсига соғинч ҳис этади. Шунда нур нурга юксалур, нур нурга инар, «Нур устига нур бўлур».

Жамъиятнинг ҳақиқати шудир: қалб Аршни соғинар, Арш ҳам қалбга иштиёқ туяр. Ўрталаридаги вужуд ва нафс шу тариқа жамъ этилур. Янаям очиқроқ айтилса, ораларидаги нарсалар барҳам топиб ўртадан кўтарилур. Зеро, икки қўл орасида ҳам ҳаво бор. Аммо икки қўлингни бир-бирига урсанг, ҳаво йўқолар. Икки тош орасидаги таом ҳам худди шундай. Тегирмон тошлари бир-бирига тегиши билан дон эзилар ва орадан чиқар.

Сендаги қийматли жавҳарлар сенда ишқ, муҳаббат ва шавқ алангаси каби бир қанча жавҳарга монанд ҳол ёхуд самовий мушоҳадаларнинг юзага чиқишини талаб этади. Қай замон сендан нур кўтарилса, сенга ҳам нур ёғар, не вақт сендан олов кўтарилса, сенга ҳам оташлар

ёғилар. Билсанг, фалакдаги жавҳарлар ҳисоблидир. Сендаги жавҳарлар эса беҳисоб. Чунки сендаги жавҳарлар кўпаймоғи ва мукаммаллашмоғи мумкин. Мабодо самоддаги жавҳар сендаги айни жавҳардан ҳам қувватли ва қийматли эрса, ишонгилки, нуқсонли жавҳар мукаммалига эҳтиёж сезар, қудратли заифни ўзига тортар. Агар кучлари тенг бўлса, ҳар иккиси ҳам бир-бирига иштиёқ туяр, ҳар бири иккинчисини ўзига жазб айлар, шу зайлда йўлнинг ўртасида учрашарлар. Бу соғинч раҳматнинг сифати бўлиб, жазба қувватнинг кучлилигидан далолат беради.

Сендаги жавҳарлар кўпайиши билан бу жавҳар самоддаги ҳамжинсига муқобил ўлароқ турлича шакл олади. Шунда жавҳар самодан соғинч ҳис этади, уни сендаги жавҳар ўзига жазб айлар ва у сенга етиб келар. Сайр ва жазбадаги сир худди мана шудир. Зеро, сайр аёну ошкор бўлсин, дея жавҳарни тасфия этмоқдан ўзга бир нарса эмасдир. Шу муомала-муносабат оқибатида жавҳар кўпайса ўзига жазб этар, ноқис бўлса соғинч туяр.

Абу Бакр Воситий (ваф. 320:932 дан олдин): «Аллоҳнинг жамол ва жалол сифатлари тўқнашди. Бу тўқнашувдан руҳ туғилди. Ўғил бўлак, яъни парчага, ота-она асл ва бутунга ишорат эрур», демишдир.

Юз доираси тоза ва мусаффо ҳолга етгач, нур тарата бошлар. Икки қош ва икки кўз оралиғидаги шу нур манбаи туфайли Сайёр нур қайноғини ўз юзида ҳис қилгай. Кейин эса юзни бутунлай нур қамрар. Шу тариқа нурдан бир юз пайдо бўлар.

Нурлар мавжланар. Ул замон латиф бир парда ортдан арғимчоқ янглиғ тебрангувчи бир қуёш балқир. Аслида бу юз сенинг юзинг. Қуёш эса бутун вужудда ҳаракатланувчи руҳ қуёши. Кўп ўтмай бу софлик ва мунавварлик бутун вужудни забт этар ва қаршингда ўзидан нурлар таратаётган бир шахсни мушоҳада этарсан. Сайёр шу онда вужудининг ҳар узвидан тўлиб-тошаётган нурларни ҳис

этар. Бир неча бора менлик пардалари орадан кўтарилади. Ана шу пайтда бор вужудинг ила бутунлик ва куллини кўрарсен.

Басиратнинг очилмоғи кўздан бошланур. Кейин навбатма-навбат юз, кўкрак ва ниҳоят бутун вужудда воқеъ бўлар. Олдингдаги бу нуруний шахс сўфийлар тилида «муқаддам», «шайх-ул ғайб» ёки «мезон-ул ғайб» дейилар.

Сайри сулукнинг илк даврларида бу шахс сенинг қаршингга чиқар. Аммо у сени занжидек қоп-қора бир рангда қаршилайди. Сўнгра у ғойиб бўлади. Аслида эса у сендан ажралмаган. Аксинча, сен унинг ўзисан. У сенинг сийратингга кирар, сен билан бирлашиб ягона борлиққа айланар. У фақат тана ва вужуд либоси туфайли қорадир. Сен ундан вужудни фоне қилиб, шавқ ва зикр оташи ила унинг либосини ёқиб кул қилсанг, либос ичидаги жавҳарнинг ўзи юзага чиқади ва шу тариқа олдин кўрганнингдек, нуруний бир ҳолга келур.

Унутмагилки, малак, нафс ва шайтон сендан айри ва сендан ташқари бир борлиқ эмасдир, бильакс, улар сен, сен — уларсан. Шунингдек ер, кўк, курсий, жаннат, жаҳаннам, ҳаёт, ўлим... ҳам сендан хорижда эмас, балки сенда мавжуд нарсалардир.

Сайр қилиб поклар экансан, бу сир сенга аён бўлур, иншооллоҳ.

Хотирдан чиқармагилки, «Аллоҳ осмонлар ва ернинг нуридир» (Нур 24:35). Пайғамбарнинг нури Унинг иззат нуридан, валилар ва мўминларнинг нури эса Пайғамбар нуридан эрур. Демак, нур фақат Аллоҳники. Ушбу икки оятнинг сири ҳам ана шунда: «Ким куч-қудратни истайдиган бўлса, бас, барча куч-қудрат Аллоҳникидир...» (Фотир, 35:10); «...Ҳолбуки, куч-қудрат Аллоҳники, Унинг пайғамбариники ва мўминларникидир...» (Мунофикун, 63:8).

Пухта англагилки, ҳар бир Сайёрнинг шоҳиди бор.

Унга «Шайх-ул ғайб» дейилур. Сайёрни у самога юксалтирар, кўкда зуҳур этар. Шайх-ул ғайб Сайёрнинг шоҳиди, ҳатто унинг ўзи эканлигининг далили шу: Сайёр унинг ҳаракати ила ҳаракат қилар, у тўхтаса тўхтар, унинг файзи ила файзланур. Уни топмоқлик билан баст ҳолини яшар, йўқотиш билан эса қабз ҳолига ўтар. Соф ҳолга келиши ва нурланиши тарозининг оғир келишини англатур. Қорайиб кетса, беркинса ёки пардалар ортига яширинса, бу тарози палласининг енгиллигидан далолат эрур.

Шунингдек, йўл ўртасида ҳам икки кўз доираси бор. Буларнинг зуҳуроти гўзал бир ҳолга ишорат, яшириниши эса ёмон ҳол ва вужуд ғолибиятига ишорат этар. Бу доиралар йириклашар, кўпаяр, баъзан эса кичраяр ва камаяр. Бу эса мезоннинг оғирлигини ва бир палланинг ноқислигини билдиради. Аммо ақли кабир Сайёрга хужум этган ҳолат бундан мустасно. У пайт доиралар пинҳон қолур, мезон оғирлашар. Бунинг аломат ва ишорати кўзнинг юмуқ ҳолатда ўнг ва сўлга айлантирилмоғи эрур. Шунда Сайёр ақли кабирнинг ақиқ тош рангли нуқталарини кўргай.

Бу нуқталарни кўриш фақат пешонадан хос бўлганлиги туфайли ёлғиз ўша жойдангина кўриш мумкин. Зеро, кўриш хусусияти ақли сағирга тегишлидир. Биз бироз аввал жавҳарни ёлғиз ўз жинсидан бўлган бир борлиққина кўра олади. У ҳам фақат уни ўз жинсидан бўлган бир нарса ила кўра билур, деган эдик.

Ғайб оламида Аллюҳ Таоло битган китоблар бордир. Бир қисми нуқталар ила, бошқа бир қисми ҳаракат, яна бир қисми эса ҳарфлар билан ёзилмишдир. Аммо бу ифодалардан ташқари ушбу китобларнинг кўп ажойиб номлари ҳам бор: «Янбуъ-ул аброр», «Мажмаъ-ул асрор», «Китоб-ул маҳд», «Китоб-ул фалакий», «Фурҳат-ул аброр», «Нузҳат-ул асрор», «Китоб-ул азаим», «Китоб-ул ишқ», «Китоб-ус сеҳр», «Бурҳон-ул кабир», бундан бошқа юл-

дуз ҳукмларидан баҳс этувчи «Китоб-ул ашқол» ва ҳоказолар. Сайёр дастлаб Курьондек – ёзилган, тушунарли ва идрок этилувчи китобларни кўрар. Сўнгра эса сир воқеъ бўлур. Уни баъзан англар. Баъзан эса вужуд ва борлиқнинг хотирдан ҳайдовчи қоронгулиги боис уни англай олмас. Сўнгра бир қанча тўртбурчак ва бошқа шаклдаги ҳаракатлар ила, ундан кейин эса нуқталар билан ёзилмиш китобларни кўрар. Уларни англар ва ўқир, шу тарзда илми ладунийни ўрганар.

Такрор вужудига қайтганида барисини унутар. Аммо бу англашнинг лаззати қалбида давом этар, унга ишонар. Бу ҳолат рағбат, ишқ, шавқ ва муҳаббатга таъсир ўтказади ва натижага етказади.

Баъзан унга юлдузларга тўлиқ фалак намоён бўлади. Бу Курьондир. Уни нуқталар ёрдамида ўқийди ва англайди. Гоҳо эса ғайбат ҳолининг азоби ва қийинчиликлари ичида – агар буларга ихлос ила сабр эта олса – олтин ва кумуш рангини кўради. Булар сидқ ва ихлос рангидир. Гоҳо эса зикрнинг Суҳайл юлдузи олисдан тулуъ этар, Сайёр шу юлдуз янглиғ титрар. Бу зикр юлдузи имон, иқон ва ирфон Яманидан туғилар.

Баъзан эса узоқдан Зуҳалнинг ҳиммат юлдузи яшпирин пайдо бўлғай. У юксалса, дунё охирига етар. У Сенга яқинлашаркан улканлашғай, Муштарий юлдузига менгзар, юқоридан пастга инар.

Ҳиммат (Зуҳал) юлдузининг аломати шудир: сен қаёнга боқмагил, кўз тиккан жойингда уни кўрарсен. Баъзан уруш ва қон тўкиш, яъни жанг юлдузи Миррих ўртада пайдо бўлиб қолади. Сайёр бу ҳолдан маҳрум бўлса, фақир (вали, сўфий) мақомига кўтарила олмайди. Шайхлар демишларки: «Вали тирилтириб ўлдира олмаса вали эмасдир».

Баъзан куёш туғилар, бу эса руҳ ёки қалб куёши эрур. Баъзан эса Аллоҳ (ж.ж.) билан унсиятдан туғилган нашъа, севинч ва жўшқинлик юлдузи кўринар, бу Зуҳра

юлдузидир. Баъзан эса илм Уторуди ва вужуд Ойи зуҳур этар.

Бир пайт Сайёр ўзининг эшакка минганини кўради. Бу эса унинг шаҳват малики ва қироли бўлганлигининг аломатидир. Хачирга миниши нафс қиролигига ишорат. Унинг пастада бир киши ўлса, ўз ўлимининг нишонаси. Отга минган эрса - бу қалб сайридан аломат, туяга минса шавқ ила сайр этганига ишорат, учса ҳиммат ҳаётига далолат. Хувиятга ўраниши эса маҳбуб ва матлуб бўлишини тамсил этар. Агар денгизда бир кемага минган бўлса, билсинки, бу кема шарият, денгиз эса тариқатдир.

Яхши билгилки, шарият ҳикмат қонунидир. Ҳикмат эса суфийлар тилида қудрат маъносини англатган ҳимматнинг тамали ва қонуни эрур.

Унутмагилки, Сайёрлардан ҳар бирига исми Аъзамлардан бири берилмиш. Исми Аъзам қалблардан жўшар. У бутун оятларнинг бир жойга йиғилишидан ҳосил бўлади. Олами ғайб ва олами шаҳодатдаги барча оятлар исми Аъзам ҳарфларидан бири эрур. Бу аломат, оят ва далилларнинг аён бўлиши нисбатига кўра исми Аъзам ҳам ортади ва кўпаяди. Маърифат ва исми Аъзамнинг озайиши баробар бўлиб, ишнинг охири маърифат ва муҳаббатдир.

Муҳаббат маърифатнинг меваси. Чунки билмаган сева олмас. Унинг бизга бўлган муҳаббати бизнинг Унга бўлган муҳаббатимиздан муқаддам. Инсон севганини тез-тез зикр қилади ва хотирлайди. Аллюҳ субҳонаҳу ва Таоло: «Мени севишини даъво қила туриб кун қорайиши ҳамоно ухлаган киши ёлғончи. Ошиқнинг аломати илм ўлароқ эмас, балки ҳол ўлароқ Ундан ўзга бирон нарса кўрмасликдир», дея буюрмиш.

Ривоят қилинурки, Самнун Муҳиб муҳаббатдан баҳс этганида Шунузийя жомеъ масжидининг қандиллари ўнгу сўлга қараб тебрана бошларди. Унга: «Муҳаббатдан

сўзла», дейишганида: «Ер юзида буни англашга қодир бир зот борлигига ишонмайман!» дея жавоб берди. Шу пайт унинг олдига бир қуш келиб қўнди. Самнун: «Ана энди муҳаббатни бунга англатса бўлар», деди ва муҳаббатдан сўз очди. Қуш эса тумшугини ерга ура бошлади. Охири оғзидан қон келди ва ўлди.

Ғайб ва шаҳодат оламидаги оятлар зуҳури имон, иқон ва ирфон натижасини пайдо қилади. Эҳсон ва неъматлар ирфон ила юзага келур. Бу эса муҳаббатни майдонга чиқаради, муҳаббат эса фанони ҳосил айлайди. Яна ҳам тўғрироғи, фано ҳам муҳаббатнинг ҳақиқати, ҳам ҳосиласи эрур.

Фано

Фано икки хилдир:

1. Ҳақ сифатларида башарий сифатлардан фоний бўлмоқ. Бу фардониятдаги фано.

2. Унинг Зотида экан, сифатидан фоний бўлмоқ. Бу эса ваҳдониятдаги фано.

Зот тажалли этар экан, ҳайбати ила тажалли этар. Шунда Сайёр ушалиб йўқолгандай бўлади. Кичраяди ва ўлар ҳолатга етади. Ушбу онда: «Аҳад, Аҳад... («Бир, Бир!..») деган овозни эшитади. Зотидан фоний бўлгач эса У билан боқий бўлар ва Унинг-ла яшар.

Баъзан Сайёр ғайбат ҳолига кирар ва Ҳақ уни ўзига юксалтирар. У ҳам ўзида рубубиятни ҳис этар. Бу завқ бир лаҳзагина воқеъ бўлар. Аллоҳнинг (азза исмуҳу) қулига бу завқни бахш айлаши мақомлар ва қароматларнинг энг олийсидир. Доимо итоб ва жидолда ҳам Аллоҳ Таоло билан бирга бўлган Сайёр шундай дейди: «Сени Раб, мени кул, Сени Холиқ, мени махлуқ, Сени Қадим, мени муҳдас қилган нарса недур?». Бунга жавобан Аллоҳ унга бу лаззатни насиб айлайди, масаланинг моҳиятига илҳомлантиради, бу ҳайрат ва танбеҳ истироҳатга васила бўлади. Шунда ориф тин олар, ҳайрат асири эса юрар. Мутлоқ

ориф эса Аллоҳ. Бошқалар ориф бўлиб кўринади, холос. Кейинги мақом ҳамиша аввалги мақомдан устун. Қадим ва рубубият завқи гўзал ва порлоқ бўлса-да, бу завқнинг лавоми ундан-да жозибали ва муҳташам.

Бу майдон Унда ҳалок бўлмагунча ва Унга қайтмагунча ҳадди, чегараси идрокка сифмас даражада белопён-дир. Ҳалокат фақат буюк кўрқувлардан кейингина идрок қилинмоғи мумкин. Бунга эса худди Ҳалложнинг (ваф. 309:922) «Анал-Ҳақ» демоғидек руҳни фидо этиш билан эришиллар. Бу нуқтада ҳалок ҳам, фано ҳам айна бир нарсадир.

Ҳаллож бир муножотида шундай дейди: «Носутия-тим лохутиятингда ҳалок бўлди. Лохутиятингдаги носутиятим ҳаққи, мени қатл этишни истаганларни афв эт».

Истиҳлоқ муҳаббатнинг ҳосиласи. Муҳаббатдаги илк одим нафс учун маҳбубнинг орзу этилмоғи. Сўнгра нафснинг ўзига фидо қилинишидир. Ундан кейин иккиликнинг унутилиши бўлса, энг охирги марҳала ваҳдоният-да фано топмоқликдир. Махлуқларда узлуксиз ва доимий бир ҳол ўлароқ ўзимиз буни бошдан кечирдик.

Аммо бу тез кўлга киритиладиган ва чегарасига етиш қулай бўлган бир майдон эрур. Фардоният майдони эса юқорида айтганимиздек, идрокдан узоқдир. Чунончи, ҳар мато ўз қиймати билан сотилар.

«Ишқ недур?» дея сўралганида Жунайд Бағдодий (ваф. 297:909) шундай жавоб берган эдилар: «Ишқнинг нелигини билмасмен. Аммо бир болага ошиқ бўлган кўр одамни кўрган эдим. Унга майл кўрсатмаётган боладан: «Азизим, мендан не истарсен?» дея сўради. Бола: «Руҳингни», деган эди, дарҳол руҳидан айрилди - жонини фидо этди».

Ишқ инсон ичини ва жигарини ёқувчи бир оташ. Ақлни доводиратади, адаштиради, кўзни кўр қилади. Эшитиш туйғусини маҳв этар. Буюк кўрқувларни кичрайтирар. Инсон бўғзини сиқиб, нафасдан бошқасига имкон бермас, жонини ҳалқумига келтирар. Ориф бутун ҳим-

матини маъшуқ ва маҳбубига бағишлаб, маъшуқасини қизғонганлиги учун номатлуб хаёлларга борар, бу ҳол кучайиб, мувозанатни бузиб, шошқалоқликка йўл очар, ниҳоят у паришон бўлар ва ўлимни хуш кўра бошлар.

Вуслат эса ишқ оташини сўндиради, маъшуқанинг ранжи, қаҳри ва озорини ҳам камайтиради. Унинг васли ўзгаларга насиб этмаслиги учун ошиқ: «Кошки севгим бўлмаса эди», дея орзу қилади. Бу ҳол уни: «Сен менинг Раббимсан, Сендан ўзга Раббим йўқ», дейиш даражасига етказди. Бир махлуқ ҳақида бундай дейиш, албатта, куфрдир. Аммо ҳол ва издирор натижасида айтилган бу сўз асло ихтиёрӣй ва иродӣй эмасдир. Буни айтган аслида ошиқ эмас, балки ишқ оташи эрур. Ишқ оташининг тарбияси ва камолоти маъшуқадандир. Ошиқ лисони ҳол ила фақат шундай дер: «Сен менинг дину дунёим ҳалокатисан. Менинг куфрим, имоним, орзуим ва рағбатимнинг сармоясисан. Ва сен менсан». Халлоҷ шундай демиш: «Сенга ҳайронман. Мени мендан олдинг, Ўзингда фоней этдинг. Мени Ўзингга шу даражада яқинлаштирдингки, Сени мен деб ўйладим».

Баъзан ошиқ ишқда фонӣй бўлар. Шунда ошиқ ишқ ҳолини олади. Сўнгра эса ишқ маъшуқда фано топади.

Мисрда Нил дарёси соҳилига яқин қишлоқдан бир жорияга ошиқ бўлган эдим. Бир неча кун ейиш ва ичишдан тўхтадим. Ишқ алангаси шу қадар кучайдики, гўё нафасим ҳам оташга айланган эди. Бу оташ пасайди дегунча устимга гўё фалақдан ҳам оташ пуркаларди. Ва бу икки оташ олдимда бирлашарди. Самодан келганини таний олмадим, аммо кўкдаги шоҳидим дея тахмин қилдим. Лекин у ердаги ким, учрашув жойи қаер — билмасдим. Ниҳоят у менинг кўкдаги шоҳидим эканлигини англадим.

Муҳаббатнинг охири ишқнинг аввалидир. Муҳаббат қалб учун, ишқ эса руҳ учундир. Сир севгилиларни бир жойга бирлаштиради. Ҳиммат эса жамъ асари эрур.

Агар «Бу ишнинг охири недур?» — дея сўрасалар, жавоб шудир: ушбу ишнинг интиҳоси ибтидога қайтмоқдир. Ва мазкур ишнинг бошланғичи жинсининг ўз жинсини талаб ва орзу этмоғи эрур. Бу эса у жиндан (Ундан) бир нур ва лутф бўлиб, у шаҳватга орзу, юракка (фуод) ирода, қалб (кўнгил)га севги, руҳга ишқ, сирга вуслат, ҳимматга тасарруф, сифатга софлик ва зотда фано, Унинг-ла бақо ҳолини юзага келтирар.

Ҳол - Мақом - Вақт.

Ҳол, мақом ва вақт ўртасидаги тафовут нима?

Ҳол

Айтурмизки, ҳол егулик, ичкилик ва уловдир. Сайёр булардан қувват топар. Улар куллий ва ҳақиқий матлубга боришдек маънавий сафарда унга ёрдам кўрсатадилар. Куч-қувватга эришмасдан сафарга чиқиш ҳаромдир. Сўфийлар наздида куч-қувват ва тоқат эса молу ҳол ила бўлур. Ҳол шаҳват, нафс, қалб ёхуд руҳнинг қуввати. Мол эса, маълумки, фақат нафс ва шаҳватни тақвия қилгувчи нарсадир.

Табиатига кўра ҳол янада қувватли бир куч ва тоқат ҳисобланади. Чунки ҳол боқий бўлгандан боқий бўлганда ва боқий бўлганга, мол эса фоний бўлгандан фоний бўлганда ва фоний бўлганга бериладиган бир қувватдир.

Бундаги «боқий бўлгандан» дегани Ҳақ бўлгандан лемақдир. Бу худди элчи бўлиб келган кишига султон кўрсатган иззат-икромга ўхшайди. «Боқий бўлганда» ифодасидан эса қалб ва руҳни назарда тутмоқдамиз.

Энди «Нафс ва шаҳватнинг ҳам боқийлик хусусияти бормидики, уларни ҳам айни таснифга қўшдингиз?» деган савол туғилиши мумкин. Бунга жавобимиз шундай: агар нафс буни ўзига мақсад эта олса, тазкия қилинади, покланади. Покланган эса ўзини маломат айлар (нафси лаввома), маломат қилгувчи зикр этар, сокинлашар ва қалбга айланар. Шаҳват ҳам шунга ўхшайди:

фонийдан боқийга инаркан, қалбда шавқ, соғинч ва рағбат ҳолига дўнар. Шунда қалбдан от кишнашига ўхшаш бир овоз чиқар. Нафсга тақвонинг илҳом қилиниши ва шайтоннинг мусулмон бўлишидаги сир ана шудир.

«Фонийдан, фонийда, фонийга» ифодасига келсак, фонийдан» - молдан демак, мол эса фонийда бўлган бир фонийдир. Ва мол нафс ва шаҳват қуввати эрур. Ҳар иккаласи ҳам фонийдир. Булар тўғри тамойил ва ҳақ йўлдан четланишлари ҳамон ҳайбат саҳроларида йўқ бўлиб кетишади.

Яна «Ҳайбат қалб ва руҳ йўлида эмасми?» деган савол пайдо бўлиши мумкин. Албатта, фақат қалб ва руҳ - ёлғиз иккаласигина Ҳақни излаган, Унга осий бўлмаган ва Унинг амрига зид бир иш қилмаган, Ҳақ талабида куч сарф этган икки ҳақ эрур. Ва уларнинг устида ҳайбат шуълалари пайдо бўлганда иккаласига ҳам фазилат, раҳмат ва жамол нурлари ёғилади. Қаерда бўлишмасин, Аллоҳнинг лутф ва эҳсони ўлароқ асло кўрқув ва андишага берилмаслар.

Ҳаво-ю шаҳват қалб ва руҳ ила тенглашишни истоган ва ҳайбат ворида ила уларни бунга ундаган вақтда инобанинг ҳақиқати, яъни ҳаво-ю шаҳватдан халос бўлишда Аллоҳга сифинмоқнинг сири юзага чиқар. Сўнг ҳаво-ю шаҳват қалб ва руҳнинг этакларига ёпишар, шу тарзда руҳларнинг руҳи ва қалбларнинг қалби ила зийнатланган ҳусни зан билан бирга қалб ва руҳда таваккул, ризо, тафвиз, таслимият, ҳавл ва қувватдан баҳрамандлик сири аён бўлади. Шунда жамолнинг нури ва раҳмати унга етишар, унинг-ла дўстлашар. Ана шундан сўнг қалб ва руҳ Рабби ила, ҳаво ва шаҳват эса қалб ва руҳ ила боқий бўлур. Шу тарзда бариси нажот топадилар. Айни пайтда улар шундай бир қавмдурларки, улар ила яқинлашганлар бадбахтликдан йироқ бўлурлар. Рафиқнинг сири йўлда аён бўлади, дегани мана шудир.

Мақом

Мақом сафар ҳорғинлигидан халос айлайдиган истироҳат ва қароргоҳ эрур. Ҳол — сайру сафар сабабларига, мақом эса йўлдаги бекатларга менгзар. Бошқача қилиб айтганда, ҳол - қушнинг икки қаноти, мақом эса ошённи янглиғдир. Сайёрда бир маънодан айни бир ҳолат ичра икки мухталиф қувват бўлмоғи шарт эрур. У хоҳ йўл бошида, хоҳ ўртасида, хоҳ охирида бўлсин, вазият ўзгармайди. Иш бошловчи кимса йўлдаги гўдақдир. Ўртадаги балоғат соҳиби бўлса, интиҳодаги шайхдир, пирдир.

Ушбу икки қувват тарози паллаларига ўхшаб тенг бўлмоғи лозим. Бу сирнинг кашфидан мезон тажалли этар. Буни «Сирот қилдан ингичка, қиличдан кескирдир», деган фикрдан ҳам билса бўлади. Полапон қаноти ўрта ёшлининг қанотига, ўрта ёшлининг қаноти эса мунтаҳи қанотига ўхшамайди. Шундай экан, бошқа қушларнинг ва буос қушининг қанотини кўз олдинга келтир ва қиёсла!

Полапон қанотлари хафв-ражо, ўрта ёшлининг қанотлари қабз-баст, кексанинг қанотлари эса унс ва ҳайбат эрур. Улардан сўнг Сайёр маърифат, муҳаббат, фано-бақо, васл-фасл, сахв-сакр, маҳв-исбот қанотларига эришар (ва юксакларга учар).

Бу икки қанот ила парвоз эта олиш учун улар зот ва ҳаракатларида мувофиқ бўлмоғи керак. Қанотларнинг зот ёки сифатларида фарқ бўлса, Сайёрни ҳам, бу қанот ила юксалганни ҳам мувозанатсизликка дучор қилар. Чунки оғир томон пастга босса, енгил бўлгани юқорига кўтарилар — мувозанат бузилар. Бири иккинчисидан қувватли бўлса, биринчиси олдинга ўтади, иккинчиси эса ортда қолади. Бу эса Сайёрнинг турғунлигига сабаб бўлади.

Мабодо икки қанотдан бири иккинчисидан кўпроқ ҳаракатлангудек бўлса, бу тафовут қиличдан ингичка бўлган сироти мустақимдан ва тўғри йўлдан четлашти-

ради. Бу йўл қилдан нозик. Мабода қил каби бўлганда ҳам адашмаслик учун бир кенглик бўларди.

Бир кимсанинг хафв томони ражо томонидан устунлик қилса, қора қиш каби совуқ фикрларга асир бўлади. Аксинча, ражо хафвга нисбатан юқори бўлса, мустақимдан юмалана-юмалана алдов жаҳаннамга тушади. Одил Ҳақнинг сифати, азоби-ю шиддати, лутфи беҳисоб (Ғафур, 40:3). Шу ҳолда Аллюҳнинг азоби Сайёрни хафв қанотига, лутфи эса ражо қанотига соҳиб айлайди.

Яхши билгинки, ушбу икки қанот гўдаклик чоғига хосдир, то ривож топмагунча қанотлар ҳам ўзгармайдилар. Истиқомат ва интизом эса кўприкдан ўтиш сабабидир. Сайёр гуноҳ қилиб нотўғри қадам босади, кўрқуви ортади ёки ибодатига алданади. Шу тариқа оёғи тойиб, кўприкдан қайта ўтишга журъати қолмайди. Бу ёш болаларга хос одатдир. Улар маълум фурсат қора қишга ўхшаш хафвда, яна бир қанча муддат жаҳаннамга менгзаган ражо ҳароратида қоладилар, кейин эса ўша ерда мустақим ва турғун ҳолни топадилар. Бу ҳолларининг сабаби уларнинг заифлик ва ноқисликларидир. Хафв ва ражодаги талвин мақоми мана шудир. Ҳар бир мақом ва ҳол соҳибининг бидоятда мулавлан, ниҳоятда эса мустақим ва мутамаккин бўлмоғи шубҳасиз. Истиқомат ва тамкин ҳосил бўлиши билан сиротдан кечган ва имкон майдонига етган ҳисобланади.

Хафв ва ражо мақомидаги истиқомат охирлаши ҳамано Сайёр ўрта ёшлилик чегараларининг бошланғич нуқтасига етишади. Бу эса қабз ва бастдир. Қабз ва бастнинг ҳам шартлари бор. Уларнинг шарҳлари худди хафв ва ражоникига монанддир.

Қабз ва баст ўрта ёшли кишининг қўш қаноти ҳолига келиб ишларини мувофиқлаштирувчи бир тарозига айланади ва Сайёр бу иккиси орасида бир йўл пайдо қилади. Агар ундан ўнгга ёки сўлга чалғиса, у бир ҳарорат ёхуд ругубат ҳолига гирифтор бўлар. Зеро, бунинг

сабаби ҳар иккисининг, яъни қабз ва бастнинг хафв ва ражодан даража жиҳатдан бир мартаба устун бўлмоғидир. Сабаби эса бундай: хафв ва ражонинг тамали илм бўлса, қабз ва бастнинг сабаби Сайёрдаги қадим қудрат тасарруфи эрур.

Сайёр илмига унутиш ёхуд илмнинг зидди, муҳолиф бўлган нарсалар билан машғул бўлиш офатлари ориз бўлур. Айни вақтда илм ирода соҳибининг феълидир. Ҳолбуки, қабз ва баст учун бундай таҳлика хафв сола олмайди. Чунки қадим қудратдан қайноқланган бирорта оризга ҳеч қандай тўсиқ ва офат дахл эта олмас. Чунки ул нуқтада Сайёрнинг эмас, балки Воҳид-ул Қаҳҳор бўлган Аллоҳнинг ирода ва ихтиёри ҳокимдир (Юсуф, 12:39; Фафур, 40:16).

Бошқа бир фарқ эса қабз ва бастнинг завқи ҳам қалб учун, ҳам вужуд учун хослигидадир. Хафв ва ражонинг завқи вужудда ҳис қилинмайди, балки қалб билангина ҳис этилади, тотилади.

Демак, хафв ва ражони ягона бир ҳол дея англаш, иккаласи ўртасида истиқомат мавжудлигини қабул этиш мумкин. Бас, бу ҳолат ўзаро бирлашмайдиган икки зидлик бўлган қабз ва бастда ҳам воқеъ бўла оладими? Жавоб шундай: бу майдонга киришининг илк кунларида қалб гоҳо белги ва нишони юзда кўринадиган тарзда – баст ҳолида, гоҳо эса яна излари юзда тазохур этадиган шаклда – қабз ҳолида бўлур. Бу қабз ва баст майдонидаги талвин мақоми эрур. Унда мустақим бўлган киши ҳам қабз, ҳам баст ҳоли ичра яшайди. Аммо жоҳил киши уни кўраркан, фақат қабз ҳолида эканлигини фаҳмлайди, ҳолини англайдиган киши эса уни кўргани ҳамон ичида баст жавҳари бор қабз ҳоли маҳзани эканлигини пешонасидан ўқиб олур. Чунки бу шахс у эгаллаган мақомни ундан аввалроқ эгаллаган, у тотгандан бу ҳам тотмишдир. Бунинг бойси эса шудир: Аллоҳнинг хос қуллари бутун маънавий хазина ва дафиналарни билсалар ва уларнинг мангу битмас-туганмаслигини англасалар ҳам, эришга-

нига қаноат қилиб, унинг-ла севинадилар. Яна-да ортинги излаш учун йўлга тушсалар ҳамки, виқор этагидан тугарлар, асрорнинг ағёрга воқиф бўлмоғидан қўрққанликлари ва қизганганликлари учун уларнинг изҳоридан сақланурлар. Жабарут ва кибриё сифатлари уларни юксалтиради, улар эса жамол ва раҳмат сифатларини пинҳон тутадилар. Улар гўё эслаш, вазмин ҳаракат ва виқор шиддати боис занжирлангандек бутун вужудлари ила қабз ҳолидадирлар. Шамол аттор дўконидан хушбўй ҳидлар олиб келганидек, уларнинг руҳлари ҳам баст ҳолига етишади. Агар: «Ҳайбат ва жабарутнинг уларни юксалтирмоғи, уларнинг эса жамол, фазл ва раҳмат сифатларини яширмоғининг боиси недур?» дея сўрасалар, шундай жавоб берамиз: жамол, фазл ва раҳмат сифатлари ҳарамдаги аслзода гўзал, нозли қизлардир. Бегоналар кўрмасин ва фитнага дучор бўлмасин, дея уларнинг юзлари тўр ва пардалар ила ёпилар.

Агар: «Унда бу ҳайбат ва жабарут матлуб ва мақбулми? — дея сўралса, жавоб қуйидагичадир: «Албатта!». Аммо ағёр уларнинг маъноларини эмас, суратларини кўрар. Уларнинг суратлари эса илон, арслон ва чаёндек қўрқинчли. Ағёр бу хил нарсалардан йироқдир. Ҳолбуки, жамол сифатларида ҳолат бунинг акси бўлиб, жамол сифатларининг жалол сифатларига нисбати гўё сурат ва зоҳир гўзаллик жиҳатидан аёлу эркак ўртасидаги гўзалликка менгзар. Маъно эътибори билан эса ҳолат бунинг тескарисидир, яъни эркак аёлга, жалол эса жамолга қараганда чиройлироқ.

Рақс – самоъ

Жунайд Бағдодий демиш: «Агар бизнинг қандай ҳол ичра яшашимизни султонлар билишганида эди, унга эришмоқ учун, ҳеч шубҳасиз, бизга қарши жанг бошлардилар».

Бир кун Жунайд бир гуруҳ дўстларининг самоъ маж-

лисида иштирок этарди. Дарवेशлар жўшдилар ва рақс бошладилар. Жунайд жойидан қимирламади. Бунни кўрган муридлар «Жунайд рақсни ҳаром ҳисоблади, дея ўйладилар. Ва рақсга иштирок этмаганлигининг сабабини сўрадилар. Жунайд эса бу саволга шу оят билан жавоб берди: «Сиз тоғларни кўриб тек қотиб турибди, деб ўйларсиз. Ҳолбуки улар ҳам худди булутлар юргандек юрарлар...» (Намл, 27:88).

Рақс қилувчи кишига баст молик бўлур ва уни ўз тасарруфига олур. Шайхга эса ҳеч бир нарса ҳоким бўла олмас, аксинча, у ҳолларга молик ва ҳоким эрур.

Яна бир кун Абу Ҳасан Нурий (ваф. 295:907) самоъ мажлисида экан, дўстлари рақс ва даврон эта бошладилар. У эса жойидан кўзгалмади, гўё жонсиз борлиқдек ҳаракатсиз қолди. Қошидагилари эса уни самоъдан таъсирланмади, дея ўйладилар. Бир оз вақт ўтгач, пешонасидан тер чиқди ва ранги ўчди. Бу унинг ҳолати юксалиб, чўққига етишганидан далолат берарди. Ҳол ниҳоятига етдими, ҳолатнинг мақоми руҳ эрур. Қон қочиши эса руҳ Арши бўлиб, бу пайтда томирлар очилади ва тўлади. Ҳолат учун бир мажол ва айланиш жойи қолмагунча у жўшишда давом этади.

Қабз ҳоли фақат сурат ва ҳолга инҳисор айлайди. Чунки касофат, шиддат, қасоват ва қувват нуқтаи назаридан сурат ва ҳол ашённинг энг чидамлиси эрур. Қабз ҳоли айни жинсдан эканлиги учун қувват, қасоват каби нарсалар уни бир жойга жамлайди. Ҳолбуки, маънолар, нурлар, қалблар ва руҳларда ҳолат ўзгачадир. Булар латиф нарсалардир. Латифликларининг мукамалликлари туфайли — кибриё ҳайбати билан боғлиқ ҳолат мустасно — олиш ва боғлаш ҳолидан фориғдирлар.

Латофатга нисбатан собит бўлгани учун ҳам унс унинг-ла мувофиқлашди. Ўрта ёшли зот бу икки қанот ила шайх майдонига қараб учади. Ва у ерда қабз-баст ҳайбат-унс билан ўрин алмашар. Ҳайбат ва унс қабз ва

бастнинг бир поғона баланд даражаси эрур. Чунки ҳайбат ва унсда виждон, завқ ва мушоҳадага муқобил шоҳидлар жуда кўп. Бастда эса шоҳидлар оз. Қабз ва бастнинг шоҳидлари фақат виждон ва шавқдир. Шу маънода унс ва ҳайбат буюк эрур. Шайхликка эришган киши ҳам ушбу икки қанот ила сироти мустақим ва истиқоматдан четланиши, ўнг ва сўлга тойиши мумкин. Бу унинг талвини ва тамкини эрур. Талвин баъзан карам, лутф, раҳмат ва фазл каби жамол сифатларининг тажаллиси самарасидир. Бу ҳолда шайх унсга фарқ бўлар. Баъзан эса маҳкам тутмоқлик, сатват, иззат, буюклик, улуглик, куч, қудрат каби жалол сифатларининг тажаллиси ила воқеъ бўлур. Бунда эса у ҳайбат ҳолига фарқ бўлур.

Гоҳо зот тажалли этганда сифатлар бирикиб кетар, чунки сифатларнинг асоси ва жамланган жойи зотдир.

Ҳам хавж, ҳам ражо ичидаги кимса ислом мақоминдадир. Қабз ва баст ҳолида бўлган эса имон ва иқон мақомида эрур. Унс ва ҳайбат соҳиби муттақий бир орифдир. Муҳсин, ихсон, ирфон ва тақво соҳиби бўлган бундай кишига Аллоҳ Таоло тажалли этгани замон қалби-ю руҳи билан кучли севган нарсасидан айрилса-да, бу ҳолати у қулга бағоят хуш ёқади. Чунки у бу ҳолнинг муаззамлиги ва теранлигини кўрмиш ва идрок этмиш. Мана шу севги ва муҳаббат унинг унси эрур, маъшуқанинг уни олиши эса ҳайбатдир. Ҳайбат ва унсдан муҳаббат ва маърифат ҳамда фано ва бақо қанотлари қўлга киритилур.

Ундан аввал унс ва ҳайбат бамисоли шайхнинг икки қаноти эканлигини, булар эса Зот тажаллисининг натижа ва мевалари, шайх Зотга етишган ва Унга етказувчи кишилигини, бу ҳам охирги мақсад эканлигини айтган ва фикримизни шундай дея давом эттирган эдик: қабз ва баст сифатлар мевасидир. Шунинг учун бу нуқтала Сайёр ўрта ёшли киши ҳолатидадир, зеро у сифатларга восил бўлгандир.

Хафв ва ражо соҳиби эса гўдак. Чунки хафв ва ражо илмнинг меваси ва натижалари эрур. Юқорида зикр этганимиздек, офату мусибатлар мана шу иккаласига таҳдид солар.

Хафвнинг тўла ва мукамаллиги илмга, қабз ва бастнинг комиллиги эса доимий сабр ҳамда шукрга боғлиқ. Унс ва ҳайбат мукамаллиги эса бардавом ризо ва тафвиз туфайлидир. Ризо-ю тафвиз баъзан ҳайбат ва унс самараси, натижаси ҳолига қайтар. Чунки ўзидан ироданинг олиними туфайли исми Азиз бўлганининг неъмату балоларини кўрган шайх қазога ризо, неъматга шукр, балога сабр қилиш чораси-ю ҳукми ила Ҳаққа тамаллук ўлароқ шундай дейди: «Сен менинг Раббим ва Қодиримсан. Хоҳласанг яшат, хоҳласанг ўлдир!».

Маърифат ва муҳаббат қанотлари ҳеч қачон тенг келмагай. Маърифат қаноти доимо муҳаббат қанотидан баланддир. Шу билан бирга, катта-кичикликда аслига тенг бўлган бирор нарсанинг сояси янглиғ ундан ажралмасдир. Фано-бақо ҳам шундай. Киши бошқа нарсалардан фоний бўлиш нисбатида Унинг-ла боқий бўлар. Унга етишганига қийсан бошқа нарсалардан айрилар, ўзга борлиқлардан ажралишига қараб Унга бирлашар.

Шайх Ундан хориж борлиқлар сабаби ила саҳв ҳолига келгач, Унинг мушоҳада шароби ила такрор сакр ҳолига кирар. Ҳақ уни маҳв қилиши нисбатида бор қилар. Саналган ушбу маҳв, исбот, саҳв, сакр мақомлари фано-бақодан аввалдадир.

Мабода шундай савол берилса: «Ҳар таъбирнинг бир ўхшаши, иккинчи қаноти бор. Хўш, шавқнинг шериги недир? Ёхуд у ўхшаши йўқ, тоқ, қанотлими?» Бунга жавобимиз шудир: шавқ муҳаббат заминидадир, жуфти эса ирфон. Ва ирфоннинг миқдори қанча бўлса, ўшанча шавқ ва соғинч туғилар.

Ирфонда уч даража мавжуд:

1. Омманинг ирфони (ирфони омма). Зоҳирдаги оятлар ила истидлолдир.

2. Хавоснинг ирфони (ирфони хосса). Ҳам зоҳирий оятлар, ҳам ғайбдаги яширин оятлар ила истидлол.

3. Хоссат-ул хоссанинг ирфони. Оятлар устига оятлар билан истидлол этувчилар йўли. Бу итқоннинг ирфони эрур. Хавос-ул хоссадан бўлганлар ҳар нарсани Унинг-ла танигандирлар, билакс Уни ҳеч бир нарса ила таний олмаслар.

Бу ҳолат сув манбаи, денгиз ва ариқ ўртасидаги боғлиқликка ўхшар, ариқни кўрган сувнинг қайдан келишини биледи. Бу – ирфоннинг бир тури. Аммо ноқисдир. Чунки у ариққа сув етказаетган жой мавжудлигини билса-да, бироқ миқдорини билмайди. Қизиқ, у ариққа ўхшармикан? Ё ариқнинг ўзимикан? Балки ариқнинг устидаги бирон катта нарсадир? У бу борада билимга эга эмас. Мазкур ҳолатдаги солиқ ариққа манба бўлган денгизга етишгунга қадар уни кузатади. Денгизни кўрганида эса унинг ҳайбати-ю сувининг кўплигидан ажабланади. Энди у ўзича: «Денгиз улкан, аммо ҳажми чегарали бўлганлиги боис у ҳам ариқ жинсидаги бир нарса экан», дейди. Шу тариқа денгизнинг катталиги денгиз манбаининг улканлигига далил бўлади. Бу ҳам ирфоннинг бир туридир. Аммо нуқсонлидир. Чунки асосий манба ва марказни кўрмаганди. Ажабо, манба шу денгиз қадарми ё ундан-да катта ёхуд кичикми?

Бу ҳолат ва тасаввур барча денгизлар ва ирмоқларнинг асос манбаига етишгунга қадар давом этади. Ниҳоят, у денгиз ва наҳрларнинг Ундан эканлигини англайди. Ҳолбуки, бироз аввал ариқ ва денгиз воситаси билангина таниган эди.

Биз айтмоқчи бўлган нарса шудир: ҳар ирфондан унинг кучи миқдорида муҳаббат ва шавқ туғилади. Бошқача қилиб айтсак, толиб шавқда, маърифатда ёхуд му-

ҳаббатда фоний бўлади. Чунки ирфон васфни талаб айлар, муҳаббат эса васфни йўқ этар. Ва сифатдан ҳам юксаликни кўзлар. Мавжуднинг сифатда, мусмирнинг самарада фоний бўлмоғи худди шавқ ва ирфоннинг муҳаббатда фоний бўлмоғига менгзар. Сифат узлуксиз тарзда мавсуфини талаб этар. Ошиқ севгида фоний бўлгач, севгиси севгилисининг севгиси билан бирлашгай ва бутунлашгай. Энди на қуш, на қанот қолур. Бу ҳолатда унинг учиши-ю севгиси қулнинг Аллоҳга бўлган муҳаббати билан эмас, балки Ҳақнинг ўзига бўлган муҳаббати ила Ҳаққа оиддир.

«Мен севганимнинг ўзиман, севганим эса Мендир». «...Барча нарса ҳалок бўлгувчидир, магар Унинг Ўзигина (мангудир)...» (Фафур:Қасос, 28:88).

Шавқ муҳаббатнинг аввали эрур. Ноқислиги боис олдин таважжуҳ ила бирликда бўлади. Муҳаббат ва ишқ ҳолига юксалгач эса таважжуҳдан ажралади ва ҳар ёндан ҳар ёнга парвоз этган қуш ҳолига етар, зеро севгили шундадир. У олдиндан, ортдан, тепадан, пастдан, ўнгдан, сўлдан, ичдан, ташқаридан учгай. Чунки севгили унга ҳар жиҳатдан, ҳар жиҳатда, ҳар жиҳат сари, ҳар жиҳат учун ва ҳар жиҳатдан тажалли этар.

Ҳол сени бир мақомдан иккинчи бир мақомга элгувчидир. Мақом эса ҳориганингда ўтирадиган, дам оладиган жой эрур.

Вақт

Вақт кескир бир қиличдир. Агар кескир бўлмаганида эди, ҳолдан ҳолга ўтгунингта қадар сени кутган бўларди. Ҳолбуки, замон ўткир қиличдек ҳаракатланади ва ўз ҳукмини ижро этади.

Сўфий ибнул вақт, яъни вақтнинг ўғли. У билан баробар юрар. У ўтмишга ҳам, истиқболга ҳам назар ташламас. Чунки унинг мозийга ёки мустақбалга боқмоғи ўтмиш ёхуд келажакни ўйлаб айна ондаги вақтини бе-

худа кетказмоғи демакдир, бунинг такрори эса кўп вақт-ни зойеъ этар. Соғлом мууроқабанинг шарти ҳам муҳофа-заи вақтдир.

Мууроқаба муфоаладандир. Шу боис мууроқаба Ҳақ ила сўфийнинг ўзаро бир-бирини назорат қилмоғи демак.

Ҳақ Таоло хайр, шар, бошқани тинглаш ва таваж-жуҳ каби кул адо этадиган ҳар бир ҳаракатни назорат этади ва синайди. У Рақибдир.

Сўфий ҳам «Бошимга бало ва дўстликдан не келар?» дея Ҳақдан кўз узмас, асло масъуллиқдан чекинмас. Буларни йўл бошида сабр ва шукр ила, йўл ўртасида шукр ва исор-ла, бошқа пайт эса барчасини ягона бир ҳол билан кутиб олар ва «Лутфинг ҳам, қаҳринг ҳам хуш-дир», дер.

Бухтурий айтадики, «Қайси ҳол ва вазиятда бўл-майин, Лайлининг яхшилиқларини ҳам, ёмонлиқла-рини ҳам севарман».

Бир замонлар маъшуқасидан тарсаки еган ва бун-дан кулиб, халққа мақтанган ошиқни кўрган эдим. У ҳолидан жуда мамнун эди ва: «Маъшуқам ҳаққимни беришда асло хато қилмади», дерди.

Шундай бир сўз бор: сўфийнинг ҳиммати ўз оёғидан илгариде эмас. Буни сўфий ҳимматининг пастлигига йўйма! Чунки унинг оёқларидан бири ортда, иккинчи-си эса сўнгсизлиқдадир. Шунинг учун ҳам у ҳеч қачон ҳимматини бой бермайди. Сайёр суворий бўлса, ҳимма-ти у минган тулпордир.

Ҳимматнинг боши бўлганидек, охири ҳам бор. Иб-тидоси ирода, кейин талаб, сўнгра рабт, тасарруф, ни-ҳоят кавн эрур. Ҳиммат қудратдир. Сир эса Ҳақ қудрати-ни ва ҳимматни мужассамлаштиради. Ирода ва талаб қалб-дандир. Руҳ пинҳон эмас, у фақат завққа асосланган бир восита ва боғ ила ошқор бўлади, кўринади. Биз айта-мизки, «Ирода кучайса ва талабдаги самимият ҳам қув-ватланса, ҳиммат соҳиби билан матлуб ўртасида бир

робита майдонга келур. Бу робита ё ижод ва бор айлаш ёхуд ифно ва йўқ этиш тарзида ҳосил бўлади. Бу гўё икки нарса орасидаги силсила ёхуд жангчи билан душман оралигидаги мизроқ, ёинки қуёш билан ер ўртасидаги нурни хотирлатади.

Аллоҳ Унга қайтганларнинг қалбларини Ўзидан таралган бир нур ила боғлар, шунда Сайёр ўзи ва фалак ўртасидаги робитани худди яхлит бир нарса янглиғ ид-рок этади. Баъзан эса самодан қалбига инган ва ўзи ҳам тутиб турган занжирни кўради. Бу Аллоҳнинг ипидир. Ва бу самовий парчаларнинг тазкия ва покланмоғидан кейингина вуқуъ бўлмай (Оли Имрон, 3:103, 112).

Ҳимматни ҳар лаҳза ва нафасда биздан йироқлашаётган ҳамда самога юксалаётган бир одам қиёфасида мушоҳада этгандим. Бу ҳодиса таквин ҳолида юз берган эди.

Болалигимда айрим нарсаларни кўриқлаш учун кимсасиз уйда бир ўзим тунашга тўғри келган эди. Шайтон: «Уйга ўғри қиради», дея тинимсиз васваса қилар, нафсим эса ваҳимада эди. Ҳолбуки, эшиклар беркитилганди. Мен эса ғайбий туйғуларнинг уйғониши, ҳисларнинг адашиши ва кўрқув шиддатидан бўлса керак, ўғрининг борлигига ишондим. Гўё унинг тиқиллатиши эшитиларди. Ана, эшикнинг ёнига келди, тақиллатди, беркитилганини билгач, зулфинни ўйнай бошлади.

Ниҳоят, эшикни очди ва ичкари кирди. Ақлим қочиб, беҳуш бўлдим. Эртаси пешинга яқин ҳушимга келгач, ўзимга-ўзим: «Менга нима бўлди?» дедим. Иттифоқо, тунда уйга ўғри кирганини ва баъзи нарсаларни ўғирлаганини эсладим. Дарҳол нарсаларга кўз югуртирдим. Ҳаммаси жой-жойида. Эшикка қараб чопдим. Шошганча эшикни текширдим — у ҳам берк эди. Бу ҳимматимнинг қилмиши эканлигини шундагина англадим.

Қаттиқ кўрққанда аллақандай кўрқинчли шахслар кўзга кўринишининг сири ваҳмдандир.

Ҳиммат — жамбият меваси, ҳатто унинг сири эрур. Акси эса тафриқадир. Жамбият каби неъмат, тафриқадек азоб йўқ. Жамбият қалбнинг Аршга етишмоғи, бошқача қилиб айтсак, Аршнинг қалбга қовушмоғи ва ёхуд иккаласининг йўл ўртасида юзланмоғидир. Жамъ-ул жаъм эса қалб ва Аршнинг Ҳақда фонелиги бўлиб, бу Ҳақнинг ҳар иккиси устидан истиво қилмоғи демакдир.

Аллоҳнинг Аршга истиво этмоғи (Фурқон, 25:59; Тоҳа, 20:5) қалбларни истиво этмоғига кўра рўй беради. Шуниси ҳам борки, Унинг Аршни истиво этмоғи жалоли, қалбни истиво этмоғи эса жамоли эрур. Бу эса «Раҳмон ва Раҳим»нинг маъносидир. Раҳмон Аршга истиво қилгувчи, Раҳим қалбда тажалли этгувчи эрур. Раҳмон ва Раҳим калималаридаги «алиф» ва «йо»нинг маъноси ҳам ана шунда.

Бу завқ ва идрок ила боғлиқ бир сирдир. Масалан, Раҳмон калимасини тилга олганингда ёки бошқа бировдан эшитганингда буюклик, улуглик, қудрат, азамат, маҳкам ушлаш каби барча жамолий сифатларининг йиғиндисини кўрасан ва ҳис этасан. Айни шаклда Раҳим калимасини айтган ёхуд бошқадан эшитган пайтинг неъмат, саломат, офият, карам, лутф, раҳмат сингари жамол сифатларининг барини тотурсан ва ҳис этурсан.

«Алиф» само ила, «йо» эса ер билан боғлиқ. Шунингдек, Арш самовий, қалб арзийдир. Шу боис «алиф» насб, «йо» эса жаррнинг аломати. «Вов» рафъ тамсили эрур. Рафъ насб билан каср орасида жойлашгандир. «Вов» руҳ, «алиф» Ҳақ, «йо» эса халқнинг исми. Шунинг учун руҳлар сирларнинг жойлари ва халқ ила Ҳақ орасидаги алоқалару боғлар ҳолига келтирилган. Бу коинот ила уни майдонга келтирган, яъни муқаввин ва муқавван ўртасидаги ишдир.

Бу сўзларнинг маъносини Аллоҳнинг ушбу оятидан янада аниқроқ англарсан: «(Эй Муҳаммад), сиздан руҳ жон ҳақида сўрайдилар. Айттинг: «Руҳ ёлғиз Парвардиго-

рим биладиган ишлардандир»...» (Исро, 17:85). Бу таъкид руҳнинг маъносига доир бир тафсир бўлиб, у сукут ва сўзламасликни англамайди. Балки Аллоҳ, Пайғамбар ва мўъминлар ўртасидаги сир бўлганлиги боис ушбу жавоб сукутга ўхшаб қолган.

Шайхларнинг руҳ баҳсидаги ихтилофларига сабаб ҳам мана шудир. Менимча, айтилган фикрлар орасида энг тўғриси Жунайд Бағдодий (Аллоҳ руҳини тақдис айласин)нинг: «Руҳ қадимдир ҳам демасмиз, махлуқдир дейишдан ҳам тийилурмиз», деган сўзларидир.

Хуллас, руҳнинг Ҳаққа ва халққа нисбати «вов»нинг «алиф» ва «йо»га, бошқача қилиб айтганда, рафънинг насб ва жаррга нисбатига ўхшайди. Шу тариқа Сайёр ҳарфлар асрорига қараб йўналур.

Кўз (манба, зот) айлана бирдан пайдо бўлмас, аста-секин зуҳур этар, тадрижан шаклланар. Бу худди ойнинг биринчи қуни кичик, иккинчи, учинчи, тўртинчи кунлари эса тўлишиб боришига ўхшайди. Шу аснода Сайёр фалакдаги ой ва ойга оид манзиллардан шавқ топади. Вақти-вақти билан ой гардиши йириклашади, баъзан эса кичраяди ва йўқ бўлади.

Буларнинг барчаси Сайёрдаги ой ва ойга оид фалак, манзиллар ва буржларнинг нишонасидир. Йигирма саккизта ёхуд йигирма тўққизта бўлган ҳарфларнинг қамарий фалак деб номланган биринчи самодан туғилишини Сайёр яхши билади. Каломда еттита само мавжуд. Биринчи қавати ҳарфларга оид, шу сабабли ҳарфлар ҳам шакл, ҳам маъно ўлароқ ой манзилларидаги ихтилофларни ифодалар ва акс эттирар. Ойнинг ўз меҳвари атрофида айланиш муддати ва ўттизта ҳарфларнинг талаффуз жойи бўлмиш оғиздаги тишларнинг ўттиз дона эканлиги ҳам айни шу маънога ишорат этар.

Аршдаги ҳарфлар лавҳининг чегараси оғиздан қалбга, бошқача қилиб айтсак, «бе»дан «хе»га қадардир. Бу лавҳдаги ҳарфлар инсоний ирода ва ихтиёр воситаси ила

тасбит этилур. Инсоний сифатлар барҳам топгач эса бевосита, иродадан холи, Ҳақ қалами қандай талаб қилса, худди ана шундай ва айни йўл билан тасбит қилинур. Ҳақ қаламидан бошқа Ҳақнинг иродаси бордир, Ҳақ қудрати эса Унинг қалами ортидадир.

Бу пайтга келиб муҳдас котиб фоний бўлмишдир, энди котиби азал ёзар... Айтганини хоҳлаганидек, истанган шаклида битар.

Ушбу мақомга етишган руҳим лавҳида ёзилган илк ёзув «Бисмиллоҳир раҳмонир раҳим» эди. Басмаладаги Аллоҳ калимасининг маъноси «Раҳмон ва Раҳим» дея изоҳланган. Яъни маъруф жамол ва жалол сифатлари ила мавсуфдир. Шу боис унинг барча ҳарфлари тамомила маърифат ҳарфлари эрур. Бу билан гўё: «Ерда маъруф, кўкда маъруф, Аршда маъруф ва қалбда маъруф бўлган Аллоҳ номи билан...» дейилган эди.

Бир кун гайбат ҳолида Расулуллоҳ ва асҳобини кўргандек бўлдим ва сўрадим: «Ё Расулуллоҳ, Раҳмоннинг маъноси недир?». Расулуллоҳ дедилар: «У зот ўз аршини эгаллаган Раҳмондир» (Тоҳо, 20:5; Фурқон, 25:59). Яна сўрадим: «Раҳим не демакдир?» Бунга эса: «... У муъминларга меҳрибон бўлган зотдир» (Аҳзоб, 33:43), ояти билан жавоб бердилар.

Мазкур ҳарфлар шу зайлда собит бўлгач, Расулуллоҳ (с.а.в.) Аллоҳдан ривоят этган ушбу сўзларнинг маъноси очиқ англашиллар: «...Кулим мен билан сўзлашар...».

Бу доира айн (зот) доираси эрур. Ҳоли, ҳолати ва миқдори турғун эмас. Билакс, сайри нисбатича ортар ва такомиллашар. Бундаги айн доираси етти табақа ва етти қават самога ишорат этар. Ҳар табақанинг ҳар само янглиғ ҳарфлари бор.

Самовий бир жузь тадрижан мусаффолашгач, самонинг ранги ва миқдори аввалги табақага нисбатлазуҳур этар. Олдин баҳс этилганидек, бу ҳол юз доираси нурга фарқ бўлгунча давом этгай.

Аллоҳга йўналган кишига баъзан шиддатдан сўнг фараҳ, ҳайбатдан кейин унс, қабздан сўнг баст, фитратдан кейин рағбат ҳоллари, ниҳоят важҳи каримининг жами доиралари гўё тасбеҳдек ва тасбеҳланаётгандек намоён бўлади. Шунда Аллоҳнинг муборак важҳи нурлари тажалли қилар ва Сайёр ғайриихтиёрий равишда «Субҳоний, субҳоний, маъзама шоний» (Ўзимга тасбеҳ айтаман, шоним қанчалар улуғдир), дер. Бу Сайёр тамоман ва буткул истифроқ ҳолига кирган замонга хос. Аммо Сайёр маҳфуз, яъни Аллоҳ муҳофазасида бўлса, шундай дейди: «Унга тасбеҳ айтаман. Унинг шони қанчалар улуғдир». (Субҳонаҳу, субҳонаҳу, маъзама шануху).

Хилватдаги зокир зикр бошлар ва зикри қалбига қадар етишар, басирати ва қалб кўзи очилар, хилватла унсият этар, фақат зарурий эҳтиёжлар учун хилватдан чиқиб, сўнгра такрор хилватга қиради. Зикр бошласа, Сайёрга зикр қўшини чигиртка галалари янглиғ ҳужум қиладилар. Улар ари визиллашига менгзаган бир овоз чиқарадилар. Қўшин Сайёрнинг ортидан гир айланиб, гўё олов ўтинни бағрига олганидек уни бутунлай қуршайди.

Сайёр баъзан тунда хилватдан чиқиб кимсасиз саҳроларда кезар экан, унга ўнгидан, сўлидан кўз қисишаётганини кўради. Бу гўё қалбдаги шайтонга ўхшайди. Кўпинча у хилватдан ташқарида воридлар ҳужумига дучор бўлади. Натижада ашё ундан ғойиб бўлиб, шу онда у ойна ичра ойнадан бошқа ҳеч нарса кўролмаб қолади. Борлиқ сафосининг сўнги марҳаласи унинг шаффофлашувидир. Шундан кейин у руҳ қуёшини ўз ортида кўради.

Ер юзининг бағрида бир оташ мавжуд, самонинг энг юксак нуқтасида ҳам бир оташ бор. Зикр оташи маҳфийлашган бир жой ҳолига етгач, у ерга оташлар ёғилади, бамисоли темирчи ўчоғидан сачраётган чўғдек ердан ҳам оташ отилгай.

Ихлос уйи олтиндан бино этилган бир уй эрур. Сай-

ёр вужуд ва борлиқ унсурларини илма-тешиқ қилмасдан унга етолмайди. Борлиқ юмалоқ бир қалқонга ўхшаш шаклда Сайёр олдида воқеъ бўлур. Сайёр ўлимни ҳис қилмасдан туриб уни кечиб ўтолмас. Ҳайбат туйғуси ана шудир.

Бир кун унга элтувчи йўлдаги тўсиқлар ва пардаларни беихтиёр кечиб ўтдим. Янаям тўғрироғи, бу пардаларнинг ортидаги оламга ўтказилдим ва унда ўлим тотини тотдим. Сўнгра Ҳазрат ва хузурга кўзим тушгач, бир хузурланиш ҳолига етдим. Ва бунинг раҳмат Ҳазрати эканлигидан огоҳ бўлдим. У ерда бир шайх бор эди. Унинг Ризвон, ундаги бокиралар жамоасининг эса хурул айн эканлиги илҳом этилди. Улардан бири мустасно, қолганлари мени кўришлари ҳамон пардаларини ёпиндилар. Мен гўё тупроқ юкларидан халос бўлиб кафанга ўралган бир тарзда ер ва само орасида учаётгандек эдим. Ерга яқинлашар эканман, у чашти оҳу келиб мени кўтарди ва Курсий устига ўтқазди. Сўнгра эса шайх ўрnidан туриб орқа тарафга ўтирди, мени ўради ва қалбимга: «Қани, Раббингга илтижо қил, ёлвор», дея шивирлади. Шунда унинг мени Ҳазрати рубубият ва улухиятга йўллаганини англадим.

Кейин такрор вужудимга қайтдим. Барча чарчоқларим тарқалган, фароғат ичида эдим. Мен шавқ, яқийн, куллиқ ва ҳайрат ила лиммо-лим тўлгандим.

Қалб ва руҳ тупроққа оид жузълардан халос бўлган ва руҳий қувватлар ила тақвия этилган вақт оралиғида Сайёр ҳам сукун, уйқусизлик ва зикр ҳолидан ажралмас. Ухлаш учун ёнбошлаганда ҳам аниқ биладики, ётса-да Азиз ва Жалил бўлган Аллоҳ зикри ила ўтирмоқдadir. У бу ҳолидан бағоят таажжубланади. Сўнгра эса бу ҳолатининг тасаввур қилиниши ҳақида ўйлай бошлайди. Натижада ўтириш ҳолати ётиш ҳолатига кўчиб, булар ўртасида фарқ қолмас. Шундай қилиб икки ҳолат бир ерда жамланар.

Кимда-ким тик туриб зикр қилишни одатга айлан-тирса, кейин ўтирганда ҳам, ўзини тик тургандек ҳис қилади. Худди ана шу пайт Ҳай ва Қайюм (Оли Имрон, 3:2; Бақара, 2:255) бўлган, доимо бедор ва мудрамаган (Бақара, 2:255) Зот унга тажалли этар. «Доимо қоим бўлган» - «қиёми бардавом бўлган»нинг ҳоли ҳам ана шудир.

Сайёр сайру сулукнинг илк даврларида ўз хоҳиши билан уйқуни тарк қилади. Бу тарк раҳмат посбонлари уни ухлатгунча давом этади. Уйғонгани замон эса ё ён тарафига ётган бир ҳолда ёхуд саждада бўлур. Ўнг томонга ётиш сўл томонга ётишдан хосиятлироқдир. Аммо чап томонлама ётган аҳволда уйғотилган Сайёрнинг ҳоли ўз ирода ва хоҳиши билан ухлаганнинг ҳолидан яна-да яхши. Сажда ҳоли эса ҳаммасидан аъло ва гўзал эрур.

Бу уйқунинг боиси эса шудир: нафс тупроқ ила йўғрилган, тупроқ эса тупроқни талаб этар. Нафс тупроқдан қутулиб поклангач, юқорида шарҳланган ҳолатга етишур.

Сайёр сайр ҳаётининг ибтидо ва интиҳо мартабалари орасидаги ҳолатига келсак, унинг ётиши ва кўп ухлашига рухсат йўқдир. Ўз иродаси ва истаги билан ётганда эса устида уни гир ўраган зикр аскарларини кўради. Уларнинг ари визиллаши ёхуд шамол овозига ўхшаш сасларини эшитади. Уйқуни қочирган бу овозлар уни ухлагани кўймас. Бу ҳолат зоҳирий туйғулар заифлашиб, ботиний ҳислар ва қалбий туйғулар қувватланганида майдонга келади.

Ҳамма нарсани тарк этиб, Аллоҳга йўналган ва хилватга чекинган Сайёр ҳузур ва ҳайбатда ваҳму мушоҳада ила кўрадики, хилватгача бўлган биродарлари уни аввалги ҳолига даъват этмоқдалар. Агар иродаси заиф бўлса, улар уни ўзларига чорлаб жазб этадилар. Ва яна ўйин-кулгуга рағбатлантирадилар. Олдингидек унинг-ла ўйин бошлайдилар, ўзларига ўхшаб уни ҳам ҳалоку паришон этадилар.

Аммо иродаси кучли бўлса, баҳоли қудрат уларга қарши туради. Шу ҳолатда хилват ҳаётини ниҳоясига етказа олса, баридан ғолиблигини, акс ҳолда улардан ожизлигини англамоғи жоиз. Дастлаб шайх паноҳи унга куч бағишлайди. Зеро, у ҳали гўдақдир.

Сайёр биродарлари соғинчи ила хилватни тарк этса, бу шайхнинг ноқис ва заиф эканлигидан далолат этади. Чунки пир муриднинг жозибали ва ўткинчи нарсаларга майлини йўқотмасдан туриб уни хилватга бошлаган бўлади.

Шу билан бирга шайх баъзан муридни охирги манзилга етказиш ёхуд маълум бир фойдалар олиш учун хилватга олиб киради. Баъзан эса умуман фойдани кўзлаб хилватга бошлайди. Масалан, шайх мурид ботинидаги ёмонлик ва чиркинликларни хилватдан бошқа бирор восита ила бутунлай йўқотишга қодир эмаслиги учун ҳам уни хилватга йўллайди.

Илк бора хилватга кирганимда ичимда бир риё — шухратпарастлик туйғуси, минбарларга чиқиб тариқатни инсонларга англатиш ва ўргатиш орзуси бор эди. Мен шухратпарастлардан эмас эдим. Аммо риё ва шухрат туйғуси мени барибир улар сафига кўшаётган эди.

Сўнгра тушуна олганим қадар «Бу йўл тўғридир», дея менда бир кашф ҳосил бўлди. Аммо хилватимнинг тамали бузуқ эди. Чунки мақсадим саҳиҳ, ниятимда содиқ эмас эдим. Хилватдан ташқарида бир қанча китобларим бор эди. Уларни ўйлардим. Худди шу китоблар мени ўн бир бора хилватдан айирдилар. Хилват ранжининг асорати зоил бўлгунга қадар ундан йироқ қолдим. Сўнгра яна хилватга кирмоқчи бўлдим. Шунда ўзимга-ўзим: «Агар хилватга олдингидек кирсам, чиқишим ҳам худди шундай бўлади. Чекинадиган жойимга энди сидқ билан чекинайки, токи ундан чиқишда ҳам содиқ бўла олай», ледим. (Исро, 17:80).

Хуллас, ниятимни соф ва самимий қилдим. Рухимни

қўлга олдим ва ўзимга: «Уни маҳкам ушла!» дедим. Китобларимни вақф қилиб, кийимларимни ҳадыя этдим. Пулларимни садақа қилдим. Дунёни ортга улоқтирдим, Қиёматни қаршимга келтирдим. Ор ва номус либосини ечдим. Токи одамлар: «Паришон ва залил бўлди, эгилди, ёхуд ақлини йўқотди, зеро, борар жойи ҳам ўзи шу эди», десинлар. Ўзимни шайхим олдида тахта устидаги ўликдек ҳис этдим ва дедим: ҳозир қабрга кираман ва қиёмат кўпмагунча у ердан асло чиқмайман. Ниҳоят, бор-йўғим - қўлимдаги ана шу либос менинг кафаним. Агар хилватдан чиқиш учун хаёлимга бирор нарсалар келса ҳамда кучайса, одамларга яланғоч кўринишдан ҳаё қилиб, устимдаги кийимларимни йиртиб ташлайман. Ана шунда хилватхонанинг деворлари менга либос бўлади. Буларнинг бари қутулиш ва нажот шавқининг натижалари эди.

Хилватга шундай ўй-фикрлар билан кирганимча уни шайхимнинг изни-ю рухсатисиз асло тарк этмадим.

Шайхим Аммор Ёсир менга шундай деган эдилар: «Хилватга кирганингда зинҳор-базинҳор нафсинг ила сўзлашма. Қирқ кунлик хилватни тутатгунигча бунга риоя қил. Нафси билан гаплашган кимса илк кунданоқ хилватдан бенасиб қолади. Агар у сени гапга солса, унга айтгил: «Бу ер қиёмат кунига қадар сенинг қабрингдир. Буни яхшилаб англа!»

Сўнгра илова қилиб дедиларки, «Бу жуда нозик бир нуқтадир ва уни фақат Ҳаққа етишганларгина англай оладилар».

Олдиндан таниган, дўстлик ва биродарлик этган кишилар билан мужодаласи ва кураши давом этар экан, Сайёр хилват ила асло унсият қуролма, хилват ҳузуридан ҳам маҳрум қолар. Сабаби – улар унга жанг эълон қиладилар. Чунки хилватдан аввалги илоҳи ана шулар эди. Сайёр барча нарсадан воз кечиб, фақат Аллоҳга йўналган пайтида ҳам мосиво уни таъқиб этар ва Аллоҳдан юз буриб, ўзига қул-хизматкор бўлишга даъват қилар.

Сайёр мужоҳадасини давом эттирса ва Аллоҳ ҳам унга мадад етказса, хилвати мукаммал бўлади, ганимлари-да ниҳоят уни ўз ҳолига қўядилар. Шу тариқа унда хилватга нисбатан бир рағбат пайдо бўлади. Сўнг хилватга ёт нарсалардан сиқила бошлайди. Шундан кейин у хилват эшигини очган Зот зикри ила унсият пайдо қилар. Бу Ҳақ Субҳонаҳу ва Таолонинг зикри эрур. Баъзан зикр унсдан илгарилайди. Улар, умуман, ўзаро мусобақалашиб, бир-бирини таъқиб этарлар. Бу мусобақанинг сири эса шудир: Сайёр йўл бошида қарама-қаршиликлардан сиқилади, йироқлик ҳис қилади ва хилват ила унсият қуради, сўнгра эса Дўст излай бошлайди. Баъзан эса йўл бошидаёқ Ҳақ кашфи воқеъ бўлур. Сўнгра Дўст зикри билан унсият қуради, кейин эса қарама-қаршиликлар Дўстнинг севгисини қориштириб юборади. У мана шунинг учун ҳам зикр ва хилват ила унсият қурмоқ истар. Доимий равишда зикр ва хилват ила унсият этади. Ниҳоят ўзга илоҳлар ва рақиблар билан алоқасини узар. Айни вақтда уларга оид зикр ҳам қатъиян тўхтайди, энди унс ёлғиз Ҳақ биландир. Сурий хилват майдонининг охири шудир. Худди ана шу ердан маънавий хилват нуқтаси ҳам бошланади. Шунда Сайёр шаклан ағёр, аммо маънан орифлар ила баробарлашади.

Жунайд Бағдодий (Аллоҳ руҳини тақдис айласин) хилватда бўлган муридларига шундай дер эди: «Эй хилват соҳиблари! Хилватда хилват ила дўст тутинсангиз, хилватдан чиққанингиз замон бу дўстлик ва унсиятдан ажралиб қоласиз. Агар хилватдалигингизда У билан дўстлашсангиз, сиз учун хилватхоналар билан саҳролар тенг бўлур».

Абу Нажиб Суҳравардийнинг (ваф. 563:1168) ёнида аҳли хилватдан бўлган бир киши ҳақида шундай дедилар: «Зикрдаги истифроқи шу даражага етганки, кўксидан зикр овози эшитилади. Аммо моддий оламдан бирон нарса кўрса ёхуд эшитса, дарров зикр дунёси ту-

манлашади, юраги сиқилади, газабланади ва инкор этишга ўтади. Шунда шайх муридларига: «Зинҳор-базинҳор унга ўхшамангиз!» дея кўрсатма бермиш. Бу гапнинг маъноси шундир: У билан унсиятингиз шу даражада мустаҳкам бўлсинки, зеҳнингизга бошқа ҳеч бир нарса яқин бўлмасин. Ул кимса ўзига Аллоҳни эмас, балки зикрини, шоҳидларини ва парвозини маъбуд этганди. Шунинг учун бирон нарса кўрса, бирор нимани эшитса ёхуд қалбига ёт хотир келса, ботин оламининг қоришиб кетмаслиги имконсиз бўлиб қолганди.

Зикр билан машғул Сайёр унга: «Зикринг сени қандоқ зикр этаётганини кўриш учун зикр этма. Чунки у зокир эмас, мазкурдир. Инсон мудом Ҳақ мазкури эрур. Аммо Аллоҳ билан ўзи орасидаги қоронғуликлар ва кашф пардалари монъелик қилганлиги боис, у буни эшитиб ҳис қилишдан мосиводир.

Мурид зикрда истиғроқ ҳолига етгач, сулукида узилиш бўлиб тўхтаганлардек жойида туриб қолмасин, дея шайх зикр таркини амр этар. Чунки сифатларда турғунлик зотдан йироқ қолишни талаб қилади.

Сайёр узоқ бир муддатни тил зикри ила кечиргач, қалб зерикиш нуқтасига етади. Энди тилдаги зикр қалб мувозанатини бузиб, уни паришон этади.

Шу боис тил зикрдан тўхтатилади, қалбдаги ҳузур давом этган йиллар мобайнида тили ила зикр қила олмас. Энди бу шахс мўмин, муқийн ва мутқийндир. Аммо фарз намозларини феълан қалб тақвоси ила адо этар. Чунки қалб ҳеч бир замон фарзларнинг тарки учун ва шубҳали мавзуларда фатво бермагай.

Тасаввуфда ҳумуд-жумуд

Жумуд нафс, шайтонлик, очлик-ташналик, шаҳват оташи ва буларнинг барчасига дахлдор чиркин хулқларга хос ёмон оташларни ўчиргачгина юзага келади.

Аҳвол шунга етгач, бири самога юксалувчи, иккин-

чиси кўкдан тушувчи икки совуқлик ила дохийий ва ботиний салқинликларнинг ҳарорати кетади.

Бу пайт Сайёр совуқдан музлаш ҳолига етади. Бу афв совуқлиги ва салқинлиги эрур. Аммо Сайёрдаги бу музлаш ҳоли ажиб бир шаклда, яъни нашъа, севинч, ҳафифлик ва фароғат бағрида пайдо бўлар. Бунда кийимнинг қалинлиги ёхуд уйнинг иссиқлиги фойдасиздир. Ҳатто Сайёр олов ичига кирса-да, ҳеч нарса ўзгармайди. Расулulloҳ (с.а.в.)нинг: «Раббим, мени қор ва совуқ сув билан ювгил», дуосининг ҳақиқати ана шунда равшанлашади.

Хумуд эса мазкур оловнинг сўнмоғидир.

Хумуд ва жумуд бир-бирини изловчи икки ҳолдир. Оташ ўчиши билан устини кул қоплар. Жой ва нарса бор экан, албатта унинг зидди ҳам мавжуд. Бу икки ҳол доимий ўлароқ то Сайёр совуқ ва иссиқдан зарар кўрмайдиган ҳолга етишгунча унга ҳамроҳ бўладилар. Сўнг Сайёр учун на иссиқлик қолур, на совуқлик! Сайёр жумуд ва хумуддан жумуд ва хумуд бўлмаган бир ҳолга юксалар. Бу эса бир қанча аркон ва унсурлардан қутулиб, дахлсиз сафога етишганида воқеъ бўлади.

Бу оташлар бутунларнинг парчаларидир. Улар тамоман йўқолмайдилар, аксинча, бутунга бирлашадилар. Бу бутунлик айнан ўзи билан жазо бериладиган мужриму муноҳкорларнинг азоб оташи эрур. Бу мужримлар ўз гуноҳлари билан оташ борлигини улканлаштирмишлар. Шу залда катта ва кичикнинг сири ойдинлашар. Чунки катта олов асло кичик оловга тенг бўлмас. Шу боис намоз ёруғлиги ва нашъаси бу оташни бутунлай бўлмаса-да, қисман сўндираар, қолганига эса кучи етмас. Уларнинг сўнмоғи учун қасос, ҳад, каффорат ва тавбаи томнинг совуқлигига эҳтиёж бор. Тавба пушаймонликдир. Тавба бир зобитдир. Ёнилғиси тошга айланган қалблар ва инсонлар бўлмиш оташ туташтирилиши ҳамано қалб соҳиби Раббини унутар ва у олов учун емиш ва ёнилғига

айланар. (Таҳрим, 66:6). Олов тўйгач, ҳаяжони сукунатга айланар, шунда гуноҳқор ўз ҳолатини хотирлаб, ботилдан юз бурар ва Ҳаққа йўналмоқ учун ғайрат кўрсатар. Зеро, у пушаймондир. Пушаймонлигидан Раббига шундай арз этар: «Қилган кўп амалларим нечоғлик ёмон-а?! Ҳолбуки аввал ҳам, кейин ҳам Сен билан қандай чиройли аҳдлашган эдим. (Аъроф, 7:172). Мени афв эт, менга марҳаматли ва шафқатли бўл, Раббим. Орзуим ва умидим ҳам шудир».

Бу совуқлик ҳам бир жузь бўлиб, унинг йўқолмайдиган бир кулли бор. Аммо бу кулл ҳам бошқаси ила бирлашар. У кулл эса жаҳаннамдаги Замҳарирдир.

Сайёр моддий унсурларнинг юк ва офирлигидан қутулгач, тўрт малак уни Қудрат ва Рубубият ҳузурига олиб чиқади. Бу унсурлар тарбияси ҳам ана шу рубубият билан боғлиқ. Юксалишдаги бу йўл тор бир доира шаклидадир. Вужуд буржлари ва табиат қудуқлари худди ана шулардирки, уни қандай ифода этсанг эт!

Бундан кейин Сайёр Аршнинг ёхуд қалбнинг мусаффолигини томоша айлаб, доимий ҳузур ва ғайбат ҳолида яшайди. Бу софлик туфайли олами шаҳодатда қай тарафга нигоҳ ташламасин, у нарсa қалб ойнасида нақшланар. Ва ул суратни — кўз қовоқлари хоҳ очик, хоҳ ёпиқ бўлсин — маълум бир муддат қаршисида мушоҳада этади. Сўнгра сурат ғойиб бўлар. Шу тариқа хилватнинг фойдаси ҳам юзага чиқар. Чунки хилват Сайёрнинг ақлий балоғатини таъминлар. Дунё ва дунёдаги нарсалар ила улфат қурган замондан буён қалб ойнасида нақшланган нарсаларни у хилват ила жилолантиради. Бу нақшлар устма-уст қатланган ва маълум бир тартибда жойлашган зулматлардирки, қалб чиркинликлари ҳам ана шулардан пайдо бўлади. Фафлат деган нарсамиз ҳам худди шудир. Қалб ойнаси хилват, зикр, рўза, поклик, сукут, нафйул хавотир ва робита-ю орзуларни тавҳид этмоқ ила ушбу кирлардан тозаланиб, равшанлантирилади.

Зикр оташдир, эговдир ва болғадир. Хилват темирчи ўчоғи бўлса, рўза зоҳирий ва ботиний поклик, жило бериш яроғи эрур. Сукут ва нафйул хавотир Сайёрга ёпирилган қоронғулик воридларини йўқ этмоқ бўлиб, робита — талаба, хоҳиш-истакларни тавҳид этмоқ эса мураббийдир.

Бир замоцлар мағрибдалигимда бировга ошиқ бўлгандим. Ҳимматимни унга мусаллат айладим. Ҳимматим ҳам уни забт этди, боғлади ва мендан ўзга ҳамма нарсадан айирди. Бироқ бошқа рақиблари борлиги учун сукутга толди, очик-ойдин сўзлашмади. Айни пайтда лисони ҳол ила мен билан гаплаша бошлади. Айтганларини ўзи ҳам англади эди. Худди шу тарзда мен ҳам у билан суҳбатлашар ва буни фаҳмлар эдим. Бу ҳол то у — мен, мен — у, яъни ошиқ маъшуқ, маъшуқ ошиққа айлангунча давом этди. Ва ниҳоят ишқ руҳнинг муглоқ софлигида гарқ бўлди.

Унинг руҳи бир куни саҳарда менга етиб келди, юзини тинимсиз тупроққа суртиб:

— Эй шайх, ал-омон, ал-омон! Мени ўлдирдинг, ёрдам қил, — дер эди.

— Не истайсан? — деганимда:

— Келиб оёғингни ўпмоғим учун мени чорлашингни истайман, — деди.

Изн бердим, истагини амалга оширди. Сўнгра юзланди, кўнгли қониб роҳатлангунча уни ўлдирди!

Истасалар-да, истамасалар-да, жонлиларнинг зикри улар олиб чиқараётган нафасларидадир. Олинган ва чиқарилган ҳар нафасда Аллоҳ (ж.ж.)нинг исми бор. Бу эса ҳе сасидир. Чиқувчи «ҳе»нинг манбаи қалб, кирувчи «ҳе»нинг манбаи эса Аршдир. «Ху» калимасидаги «вов» эса руҳ исми эрур. Зеро, у Ҳазрати Рубубият хизматкорларидан. Шунинг учун ҳам унга бу вуслат бахшида этилмишдир.

Шайхлардан бири, эҳтимолки, Саҳл бин Абдуллоҳ

Тустарий (ваф. 283:986)дир, муридларига шундай демишди: «Сизга бир бало ва мусибат етса, зинҳор-базинҳор «Уҳ» деманг! Чунки бу шайтоннинг исми, «Оҳ» денг, бу эса Аллоҳнинг исми эрур. «Воҳ, воҳ» ҳам худди шундайдир. Чунки бу Хунинг оксидир» .

Тил биргина ҳарф билан зикр этмоққа қодир эмас. Чунки лисон жуфт нарсалар тоифасидан. Қалб эса бундай эмас, унинг зикр этмоғи учун бир ҳарф ҳам кифоя. Зеро, у барчанинг кўкрак бўшлиғида биттадандир (Аҳзоб, 33:4).

Аллоҳ калимасидаги «Ҳе» мана шу «Ҳе»дир. Алиф билан лом ҳарфи таърифдир. Иккинчи ломнинг ташдили таърифни кучайтириш учундир. Бу ҳолатда сўнги «ҳе» билан таъриф ломи сокиндир. Араб грамматикасига кўра, иккита сокин ҳарф ёнма-ён келса, биринчиси касра билан ҳаракатлантирилади. Шунда «Алиҳа» бўлди. Аммо бу тақдирда у феълга ўхшаб қолди ва вазнини йўқотди. Сўнгра бир «лом» илова қилинганч, у биродари бўлган бошқа ломга қўшилди. Шу тариқа биринчиси аслига уйғун бўлиб жазм этилмиш ҳолда қолди, иккинчиси эса ҳаракатланди. Буларнинг барчаси исми Аъзамнинг «Ҳ» эканлигига диққатни тортиш учундир.

«Ҳе» сокиндир, деган эдик. Зеро, унинг асли қалбландир. Қалб доира шаклидадир. «Ҳе» ҳарфининг ёзувда юмалоқ шаклда бўлиши ҳам ана шу маънога ишорат этмоқда. Доира ўз маркази ва асли бўлган нуқтадан айрилмас, ҳаракат ҳам этмас. Қалб доирасининг марказий нуқтаси эса Ҳақдир.

Ёки бундай дейиш ҳам мумкин: доирага менгзаган бир сокин билан бирга бошқа бир мутаҳаррик ҳам бордир. Доира эса ягона нуқта атрофидадир. У тегирмонни айлантирувчи темир теварагидаги тошдир. Ёхуд доира ғарбий ва шарқий қутб доиралари ўртасидаги икки нуқтадир. Биз айтаётган «ҳа» талаффузимиздаги «ҳе» эмас. Чунки бу «ҳе» «ҳ» ва «алиф»дан иборат икки ҳарфдир. Бу

билан биз моҳият эътибори билан тоқ бўлганини, яъни тилда эмас, балки қалбда асл жиҳатдан тоқ бўлганни ва қатъиян жуфтлар оламига алоқаси бўлмаганни назарда тутмоқдамиз. Чунки қалб тоқлар ва жуфтлар ўртасидаги бир восита эрур. Бу билан исми Азиз Аллоҳнинг: «Сизлар эслатма-ибрат олишларингиз учун Биз ҳар бир нарсани жуфт-жуфт қилиб яратдик. (Эй Муҳаммад), уларга айтинг: «Бас, Аллоҳга (иймон келтириш учун) чопинглар-шошинглар!...» оятининг сири аён бўлмоқда (Зориёт, 51:49-50). Яъни, иккиликлардан бирликка шошилинг.

Қалб калимасининг луғавий маъноси бирор нарсанинг шакл ва маъно жиҳатидан ўртаси ва ўзаги демакдир. «Ҳе» ҳарфи ҳам абжад ҳисоби билан беш рақамининг исми. Беш эса тоқ рақамли ҳарфларнинг (1-9) қоқ ўртасидан жой олган. Беш вақт намоз асрори ҳам шу билан боғлиқ. «Ислом беш тамал устига бино этилгандир», ҳадиси ҳам айнан шунга ишорат эрур.

Ҳувият иккидир: Унинг ҳувияти ва сенинг ҳувиятининг. Ўз ҳувиятининг ва менлигингдан қутулсанг, Унинг зоти ила боқий бўларсан. Зеро, «Ла илаҳа иллаллоҳ» сўзининг маъноси ҳам шудир. Яъни, ҳақиқий ҳувият Унинг ҳувияти эрур. «...Барча нарса ҳалок бўлгувчидир, магар Унинг Ўзигина (мангудир)...» (Қасос, 28:88) ояти ҳам ана шунга ишорат этмоқда. Ундан бошқа ҳамма нарса йўқ бўлгач эса: «...Бу Кунда подшоҳлик кимникидир? Яккаю Ягона ғолиб зот Аллоҳникидир!» (Ғофир, 40:16) дея буюрилади.

Ўз ҳувиятининг қанчалар йўқотсанг, Унинг ҳувияти сени шунчалар ўраб олар. Шу тарзда, энг аввало, яхши бўлса-да, ёмон бўлса-да ўз сифатларининг ҳувияти фоний бўлар. Шунда Унинг жамол ва жалол сифатлари сени қуршар. Кейин зотингдан фоний бўларсан ва Унинг ҳувияти сени тамоман таслим этар. Шунда фақат Унинг ҳувияти қолур. Ундан хориж ҳеч нарса йўқдир. Энди ваъдасини нақд, насияни эса ортда кўрурсан: «Бу Кунда

подшоҳлик кимникидир?». Жавоб: «Бир ва Қаҳҳор бўлган Аллоҳникидир...»

Зот тажаллиси мақомида Аллоҳ Воҳид маъносини англатур. Чунки бирлик ҳеч бир томондан иккинчи бир борлигини қабул этмайди. Зеро, бу асл бирликка зид эрур. Бундаги Қаҳҳор бир ва тоқ маъносини билдиради. Зотан, У ваҳдонияти ила фардоният мақомидагиларга қаҳр қилур. Аллоҳ уларни маҳв этиб, исботи ифно этгач, улар унинг ижодига жавобан: «Қаҳҳор бўлган ягона Аллоҳ бор!» дея фарёд айлайдилар.

Файб оламида либосидан айрилгач, Сайёр Аллоҳнинг каломи-ю сўзини ифодаловчи ва гўё кулоқ пардасини тешиб юборгувчи бир қанча овозлар эшитади. Шу онда у хоҳласа-да, хоҳламаса-да беҳуш бўлур ва саждага бош урар. Сўнгра Ҳақ жамоли унга етишур ва уни исбот этар – бор этар. Бу ҳолат Сайёрнинг тоқати-ю маънавий қуввати даражасида юзага чиқар. Агар Аллоҳ ўз каломидаги тажрид ҳолини яна давом эттирса, Сайёр ўлади.

Унга Ҳазрати Мусо (а.с.)нинг ҳолати кашфан кўрса-тилади. Исми азиз Аллоҳ Ҳазрати Мусога: «Биз сен билан ўн минг инсон қуввати ила гаплашурмиз. Агар буни бироз орттирганимизда эди, муҳаққақ ўлардинг», дея буюрмишди.

Шу пайт сурнинг дами ва «Аллоҳ кунлари» (Иброҳим, 14:5; Жосия, 45:14) тажалли қилур. Аллоҳнинг кунлари У ҳалок қилган гуноҳкор қавмларнинг вақт ва замонларини ифодалайди. Мана бу оятда ҳам Аллоҳ: «...Золим кимсаларни эса даҳшатли қичқириқ тутиб, гўё ҳеч қачон (дунёда) яшамагандек, ўз диёрларида тўкилиб қолдилар...» (Ҳуд, 11:94), «Бас, уларни даҳшатли зилзила тутиб, турган жойларида тўкилдилар (ҳалок бўлдилар)» (Аъроф, 7:91), дея буюрмоқда. Сўнгра Аллоҳнинг лутфи уларга насиб этмади ва ҳаммалари дарҳол маҳв бўлишди.

Бу ҳол исми азиз Аллоҳдан бир лутф ва икром ўла-

роқ Сайёрга унинг саботи, қуввати, имони ва ирфони ошсин, Аллоҳга йўналганлар чиндан ҳам Унга лойиқ тарзда бош эгишсин ва Ундан қўрқишсин, дея ато этилур. Мазкур сир «(Эй Муҳаммад), сизга пайғамбарларнинг хабарларидан дилингизни мустаҳкам қиладиган қиссаларни сўйлаб берурмиз...» (Худ, 11:120), оятидан ҳам аён бўлмоқдадир. Расулуллоҳ ҳам бу хабарлардан завқ ва қаноат топардилар. Бу ҳақдаги бир ҳалисида: «Худ сураси ва унга яқин бошқа суралар мени кексайтирди», дея марҳамат қилган эдилар. Бу ҳис ва қўрқувдан ҳатто юзлари оқариб кетганди. Чунки Аллоҳ ушбу сурада унга: «Бас (эй Муҳаммад), сиз ва сиз билан бирга тавба қилган зотлар ўзингизга буюрилгани янглиғ Тўғри йўлда бўлингиз! Тўғёнга тушмангиз!..» (Худ, 11:112) дея амр этган эди.

Яна Тустарий (қаддасаллоҳу руҳаху) «Оҳ Аллоҳнинг исмидир... Ўҳ эса шайтоннинг исми», демишдир. Чунки «ҳ»нинг талаффуз ўрни қалб дея аталган қурб мақомидан йироқда.

Шунинг учун, айтайлик, балғамини ташламоқчи бўлган киши гўё беҳузурликдан уни лаънатлаб қуваётгандек «ўҳ» дея овоз чиқаради. Шунингдек, инсон ёқимсиз нарсани кўрса ва уни ўзидан узоқлаштирмоқчи бўлса «ўҳ» дейди ва шу билан унга тупуради. Бунинг устига «ҳ» ҳарфининг талаффуз ўрни ҳам шайтоннинг кибр ва улғулик риёсига мос равишда талаффуз жойларининг энг устуни ва энг юқорисидадир.

Нафс роҳатга етгач, фароғатга берилади, кайфланиб «ўҳ» дейди ва ёнбошлаб олади. Чунки шайтоннинг севгилиси ва дўсти худди ана шудир. Сипқорган қадаҳларни ҳам биродари ва дўстининг номи ила ҳўплар. Бошига мусибат ва бало ўқи тегса яна «ўҳ» тортар. Ҳолбуки, нафси мутмаинна қийинчилик асносида «Аллоҳ, Аллоҳ», дер. Мазкур оятнинг сири ҳам мана шундадир: «...Бирор мусибат келганда: «Албатта, биз Аллоҳнинг

(бандаларимиз) ва албатта биз У Зотга қайтгувчилармиз», дейдиган собирларга хушxabар беринг, (Эй Муҳаммад)» (Бақара, 2:155,156).

Шуниси ҳам борки, бу исм, яъни «ҳа» исми Аъзамга битишгудек бир даражага етар. Исми Аъзамнинг бошланғичи ҳам Аллоҳдан. Чунки Аллоҳ калимаси бутун жамол ва жалол сифатларини ўзида мужассамлаштирган зот исмидир. Бироқ анча кейин кашфининг ортиши билан маъноси янада ёрқинлашиб, Аллоҳ калимасининг ҳарфлари озаяр. Ва у замон сен «Ҳу» дейсан ва у ҳозир, яқийн ва собит бўлган Зотга ишорат эрур.

«Ҳу» калимасидаги «вов»нинг қисқариши ва ўртадан кетиши билан бирга ҳарфлардаги кўплик, таркиб, талаффуз ва оғиз ҳаракати ниҳоясига етар. Энди зикр ва қалб ҳузури ёлғиз бошда қолади. Сўнгра бу ҳолат қалбни қувватга тўлдириб, сир нуқтасига етади. У ердан эса ҳиммат ва қудратга интиқол қилади. Ниҳоят, исми Аъзам ила бирлашур. Ҳарфлар ва кўплик сабабли вов қисқартирилиб камайиш ҳолати воқеъ бўлар. Шу тариқа «ҳе» ҳарфидаги касрат, таркиб ва уни талаффуз этиш ҳоли ўртадан кетади. Мана шу пайт мужаррад зикр ва қалб ҳузури майдонга чиқар. Кейин бу ҳолат қалбда кучаяр ва сирга интиқол этар. Сир ҳам кучайгач, ҳиммат ва қудратга ўтар. Энди у исми ила топишар.

Баъзи-баъзида исм денгизига чўмган Сайёр қалбидан — унинг иродаси ва истагига боғлиқ бўлмаган равишда — бир нола, бир овоз чиқади. Илк замонларда бу нидо кўкракдан чиққан қичқириққа ўхшайди. Сўнгра «ҳе» ҳарфи қувватланади ва Исрофил сурининг овози янглиф Сайёрни ва бошқаларни ҳалок этувчи бир мақомга юксалади. Исми Аъзам ила иттисол ва бирлашув заиф бўлгани замон бир бўгин, қувватланганида эса икки бўгин, баъзан иттисолнинг кўплигига ишорат этиш учун уч бўгинга етади.

Бу садо ва овоз риё ва шуҳрат ҳиссининг мавжуд ё

мавжуд эмаслигига қараб кучли ёки заиф бўлади. Ушбу мавзӯ учун қуйидаги оятда бир ишорат бордир: «У Зот икки денгиз-дарёни бир-бирлари билан учрашадиган ҳолларида (ёнма-ён) оқизиб қўяди. (Аммо) у иккисининг ўрталарида бир тўсиқ бўлиб, улар (ўша) тўсиқдан) ошиб ўтмаслар» (Раҳмон, 55:19-20). Бу икки нарса худус ва қадим олами эрур. Қалбда қадим олами ғолиб бўлган муддат мобайнида худус оламининг қалбдаги музаффарияти озаяр. Яъни қалб биридан бўшалгани сайин иккинчиси билан тўлар ёки аксинча. Бунда мазкур оятга ишорат бордир: «У кунда на молу давлат ва на бола-чақа фойда бермас, магар Аллоҳ ҳузурига тоза дил билан келган кишиларгагина (фойда берур)» (Шуаро, 26:88-89).

Абу Нажиб Сухравардий (қаддасаллоҳу руҳаҳу) шундай деган эди: «Қалбим бўш бир қудуқ кабидир, фақат Унинг учун».

Қалбларнинг исми Аъзам-ла итгисолидан туғилган бу нидо ва фиғонлар ихтиёр ва иродадан озод бўлсагина пок ва холис бўлади. Агар у ихтиёр ва иродадан ажрала олмаса, бу нидолар ихлос саройига асло кира олмаслар.

Ирода-ю истакка тобе бўлмаган овоз ва садонинг юзага келиши — сенга боғлиқ бўлмаган ва қачон бошланганлигидан сен беҳабар қолган икки тошнинг бирига урилишидан чиққан овозга ўхшайди. Ёки бу овоз шундай бир овоздирки, Сайёр тасбеҳ айта бошлаган пайтида унинг қачон бошланганлиги маълум эмаслигини ва илгари асло ҳис этмаганлигини англайди, аммо бу овоз даҳшатли тарзда қулоқларга таъсир қилади. Бу садо Сайёр тасбеҳ айтаётган чоғида эса момақалдироқнинг шиддатли гумбурлашига ўхшайди. Ва, албатта, унда қулоқларга зиён етказиш таҳликаси мавжуд. Ҳолбуки, сен ибтидода буни топган ва тотган эмассан, қачон бошланишини ҳам билмассан.

Бироқ инсоннинг ўз истак ва иродаси билан чиқарилган овозига келсак, бунинг учун бошланғичда бир

улфат ва илк даврда бир қасд мавжуд. Буларнинг бири иродаси ила, иккинчиси эса табиий ҳаракат этувчига ўхшар. Орадаги фарқни қатъий тарзда идрок этурсан. Бу икки садодан биринчиси мусаффо бўлиб, борлиқ ва кавндан ташқаридадир. Иккинчиси эса риё ва шуҳратдан кирланган. Шубҳасиз, қалблар ва руҳлар биринчисини қабул этар, нафс унга бўйин этар. Ихтиёрий бўлган иккинчисини эса қалб ва руҳлар хуш кўрмайдилар, нафс ҳам ироданинг зўрлиги туфайли мажбуран қабул этар. Биринчиси ҳар қандай табиий овозлардан баланд ва ҳайратлантирувчи бир нидони ҳосил этса, иккинчиси табиатдаги овозларга ўхшар. Аммо бу овозларнинг чиқарилишида фавқулоддалик ва ғайритабиийлик йўқ.

Биз покиза деган аввалги нидо Сайёр ўз иродасини шайх иродасида фоний этгачгина унга икром этилади.

Жунайд Бағлодий (қадласаллоху сирраҳу)дан дарवेशларнинг нидолари ҳақида сўрадилар. Шайх: «У исми Аъзамдир. Уни ким инкор этса ёхуд қораласа, қиёмат кундаги сайҳа лаззатидан бебаҳра қолур», дея жавоб берди.

Ҳузун мутлоқ сукутдир. Унда сас-садо йўқ. Бу ҳолдаги Сайёрнинг нафас олиб чиқариши нафас қисма касаллигига йўлиққан кишининг ҳолига ўхшайди. Бунда ёлғиз кўрқув туфайли чуқур-чуқур нафас кириб-чиқишлари бор. Бу ҳол кучайгач, овоз рийн ҳолига келади. Ундан ошиб ўтса, ҳузун ниҳоясига етади. Шу замон ҳузун ва унс ҳолининг юзага чиқиши учун нашъа, жўшқинлик ва фараҳ ҳоллари бостириб келиб, ҳужум бошлар.

Ҳузун орзу қилинган бирор нарса қўлдан бой берилганда пайдо бўлади. Бунинг ҳақиқати қалбнинг маъшукани кўмсаши ва ҳасратга толишига менгзар. Аммо бу ҳолида соғинганига восил бўлгани учун ҳам энди соғинч ҳис қилмас. Бироқ айрилиши билан ҳижрондан ҳузун тортар. Ҳузун либос ёки ташқи пўст эрур. Ич ва ўзак эса ё соғинч ёки матлубдир. Бошқача бир қиёс кел-

тирсак, ҳузун луқмадир. Ошиқ эса уни егувчи. Ҳузун шаробдир, ишқ ёки ошиқ уни ичувчи.

Либос соҳибининг қуввати ортгач, либосини ирғитар ёки устидагиларини йиртиб ташлар. Чунки либос ошиқ-маъшуқлар орасида бир парда ва тўсиқдир. Ёки шундай ҳам дейиш мумкин: ич ва ўзак катталашгач, қобилини ёхуд уруғ ниш урса, тош ва тупроқни ёриб чиқади. Шунингдек, тухумдаги жўжа каттайиб, жонланади ва ўз қобилини синдириб чиқади. Ёки соғинганнинг соғинчи доимий равишда ҳузун озукаси билан қувватлангангач, дарров улфат ва дўстлик сари қадам ташлайди. Сайёр нидоси ва фарёди беихтиёр унга томон одим ташлашидан нишонадир. Дарвоқе, жами қушларнинг овозлари уларнинг кўксиларидаги соғинчдан туғилар. Бу овозлар дастлаб ҳузунсиз бир завқ ва сафо ёхуд аввалида куч берувчи бир ҳузун бўлган ҳузур ва завқнинг натижасидир.

Сайёр ўзидан қуш саслари тараладиган бир ҳолга етишур. Бу Аллоҳ ила унс ва баст ҳолининг, ундан-да аввал У билан бўлган фараҳ ва севинчининг натижаси ва меваси эрур.

Карбало йўлида кетаётганимда бир дарвешдан ана шундай овозларни эшитгандим. Бу нарса менга жуда ёмон туюлганлиги учун уни ўзимча инкор этдим ва ҳолати ҳақида ўзидан сўрадим. У: «Иншооллоҳ, бу хайрли, муборак бир нарсадир», дея жавоб берди. Фаросат ила ҳануз бу мақомга кўтарилмаганлигимни англагач, бошқа ҳеч нарса гапирмади. Дарҳақиқат, маълум бир муддатдан кейин ушбу мақомга етишиб, қуш овозларини эшитиш ҳолини ўз тажрибамда англай бошладим. Шунда дарвешнинг нидоси тўғри ва саҳиҳлигига иқрор бўлдим. Надомат-ла бармоқ тишладим. Ҳайрат ва даҳшат ичида қолганлар каби «Субҳоналлоҳ», дедим. Ишнинг қизиғи шунда эдики, бундан бохабарлар мустасно, инсонлар орасида номим мажнун ва жиннига чиқди.

Бу бир гўзал ҳолдир. Аммо ундан баланд, янада му-

аззам ҳоллар бор. Бу мулк-ул ҳол бўлмоқдир. Инсоннинг ҳолга ҳоким ва ғолиб бўлмоғи ҳолнинг унга молик ва ғолиб бўлмоғидан кўра қувватлидир. Бу қуйидагича юзага келади: бирор шахс аввал ўз иродасини Ҳақ иродасида фоний этади, сўнгра янада илгарилаб Ҳақ иродаси ила васфланади. Бу Ҳақ ихтиёрида фоний бўлмоқдан ҳам улуғдир. Ва у буюк ҳужумлар, жалол саҳроларида елишлар, улуғлик майдонларидаги мусобақалар, хувиёт ҳаво-сидаги парвозлар янглиғ имтиҳон ва синовлар билан тамомланур. Оқибат Сайёр васфлар ила иттисоф либосини кияди ва унга ихтиёр хилъати кийдирилади. Энди у ҳақиқий маънодаги тариқат халифасидир.

Аллоҳ бунга ишорат этиб: «У сизларни ер юзида халифа қилиб қўйган Зотдир...» (Намл, 27:62; Фотир, 35:39), «...Мен Ерда (Одамни) халифа қилмоқчиман!..» (Бақара, 2:30) дея марҳамат қилмиш.

* * *

Ғайбат ҳолида айрим самолар кўрингайки, уларда юлдузлар, қуёшлар, ойлар мавжуд. Буларнинг бариси яқийннинг шарофатларидандир. Бироқ бу юлдузлар учун хилма-хил таъбир ва тафсирлар бор. Улар баъзан Қуръон, баъзан эса айрим инсонларнинг жавҳарлари бўлур. Бир юлдуз ўз осмонида собит чоғида Сайёрга ҳужум этмасдан унга кўринса, Сайёр унга томон боради ва зиёрат этади. Агар юлдуз унга ҳужум қилса ва ичига кирса, бу сафар у Сайёрга келган, уни зиёрат этган бўлади. Бу юлдузнинг катта-кичиклиги, софлиги, сирлилиги, нури, жамъ(тўп) ёхуд айри бўлмоғида зиёратчилардаги худди ана шу сифат ва хусусиятларга ишорат этувчи оят ва аломатлар мавжуд.

Баъзан Сайёр буржлар, манзиллар ва улардаги етти сайёрани мушоҳада этади. Булар Сайёрни қарши олувчи воқеа ҳамда маънолардир. Ва бу мушоҳада воқеа ва маъноларнинг яқинда вужуд оламига дохил бўлишига ишорат қилмоқда.

Бир кун ғайбат ҳолида эканман, куюшнинг Қавс буржидан Жадий буржигга кирганини кўрдим. Сўнгра мени зиёрат этмоқ учун ул ҳудуд султонининг вазири қошимга келди. Ўшанда мен хилватда эдим. Бу — султоннинг мен фақирга кўрсатган тавозеъ ва ҳокисорлиги эди.

Жасадлардан аввал руҳларнинг бир жойга жамланиши ва вужудлардан олдин бир-бирларини зиёрат этишларининг сири уларнинг жасадларга нисбатан устунлигидандир. Бу ҳолат барча инсонлар учун умумий, аммо завқи бузуклар буни ҳис эта олмайдилар. Басиратсиз вужуди хасталар ҳам буни кўрмоқдан маҳрумдирлар. Зеро, руҳларнинг мажлисидан фақат қувватга яраша насиба олинур. Токи инсонларнинг ҳар бири руҳлар бирлашувидан ўз ҳолларига лойиқ улуш ола билсинлар.

Авом ақл билан хотирлар ва тил билан зикр этар. Авомга мазкур ҳужум этса, унинг томонидан ушбу ҳикматли сўзлар айтилура: «Дўстингни ва севгилингни зикр этганинда майизни хотирла!» Бунинг маъноси қуйидагичадир: У сени руҳи ила зиёрат этгай ёки сен уни руҳинг-ла зиёрат қилгайсан. Бу зиёрат яқин орада шахслар ва вужудлар ўртасида воқеъ бўлажакдир.

Хавоснинг ҳолати эса шундай: у дўстини зиёрат қилади ёки аксинча. Ораларида эса шундай-шундай... ҳодисалар бўлиб ўтади, дея хавос вакилининг ичида бир ҳис уйғонади. Ёки ўз устига ёпирилиб келаётган виқорни сезади ва дўстини зикр этишдан кўнгли тўлади. Кейин бу виқор бир оз улканлашади, оқ булутга ўхшаб кўринади. У рўбарў бўлиб тебранади, йириклашади. Кейин эса ўзгариб, шуъла таратувчи нур ҳолига келади. Инсон жуда ажойиб ва диққатга молик бир нарсага кўзи тушгандек ёки қандайдир бир шоҳ асарни тинглаётгандек ҳайрат ва даҳшат ичра унга термула бошлайди. Шу онда кўриш ҳисси ҳам ўзгаради. У киприк қоқмасдан бир нуқтага тикилади ва чўмиб кетади. Бу пайтда сирларнинг руҳлар оламида бирлашуви туфайли ҳамма нарсани, ҳатто ўзи-

ни ҳам унутади. Ва шу он хавос ўзлари ила биродарлари ўртасида, моддий олам ва баданлар орасида бир зиёрат ҳосил бўлишини англайдилар. Бу зиёрат руҳлар зиёратидан иборат.

Шайх Амморнинг хизматида юрганимда «Бу иш тўғримикан, нотўғримикан?» дея доимо тараддул этардим. Ўша кунларда эса шайх бир қишлоққа бориб қайтаётган эди. У биз яшаётган шаҳарга яқинлашгач, унинг виқори, сояси ва ҳиммати бир тоғ янглиғ мени босди. Бу ҳолатдан қилт этолмасдим. Шунда унинг шайх эканлиги, меҳмондан қайтаётганлиги ва бизга яқинлашганлиги менга илҳом этилди. Ва биродарларимга: «Тезроқ бўлинг, шайхимиз келаётир, пешвоз чиқайлик», дедим. Улар «Сенга буни ким айтди?» дея сўрашганида, «Унинг виқори мени босди», дея жавоб бердим. Улар мазах қилгандек устимдан кулишди. Менинг қатъиятимни кўриб эса гапимнинг чин-ёлғонлигини аниқлаш учун йўлга тушдилар. Шаҳар ташқарисига чиқар-чиқмас отта минган шайх куёш каби бир тепаликдан жамол кўрсатди. Муридлар ва дарвешлар ҳайратда қолдилар ва пушаймон бўлдилар.

Хавоснинг руҳлари ой, куёш, хамсайи мутаҳаййир каби самодаги собит юлдузлар шаклида зуҳур этар. Бунинг бошланғич нуқталари ҳам, охириги нуқталари ҳам тордир.

Сайёр ғайбат ҳолида бўлганда улар дастлаб бир нуқта каби кўринур, кейин эса каттаяр, юлдуз ҳолига келар. Баъзан эса улар Сайёр ғайбат ҳолида бўлмаса-да, қовоқлари юмуқ пайтларда пайдо бўлар. Сўнгра эса кўпаядилар ва бу юлдузлар Сайёрга куннинг ўртасида зуҳур этарлар. Шунда кўзлар очиларкан, беихтиёр: «Субҳоналлоҳ, валҳамдулиллоҳ ва ла илаҳа иллаллоҳу валлоҳу акбар, ва ла ҳавла ва ла қуввата илла биллаҳил алийюл азийм», дер.

У шу ҳолда илгарилар, энди Сайёр учун янги бир ҳол ҳосил бўлар. Унинг ҳиммати ила руҳлар истасалар

ҳам, истамасалар ҳам ҳузурига келурлар. Сўнгра унинг ҳоли илгарилаб, ўликлар билан тирикларнинг руҳларини фарқлагай. Шу тарзда набилар, шаҳидлар ва бошқа инсонларнинг руҳлари орасидаги тафовутни кўрар.

Сайёр пастда бўлгани ҳолда само ва самодаги юлдузлар кўринса, бу тасарруф кучи ва салоҳиятисиз уларнинг ҳолларини муроқабача этмоғининг бошланғич нуқтаси эрур. Агар унинг ўзида зухур қилса ва тотмоқ ила унинг айнан ўша эканлигини билса, бу ўз ҳолининг уларнинг ҳоли билан тенглашуви демакдир.

Кўк ва кўкдаги юлдузлар Сайёрга пастдан кўринса, бу комил бир муроқабача бўлиб, унга уларни тасарруф этмоқ салоҳиятининг бахш этилмоғини англатар. «Унинг Ўзи бандалари устида ғолибдир...» (Анъом, 6:18-61) оятини ҳам худди ана шундан тажалли этмишдир.

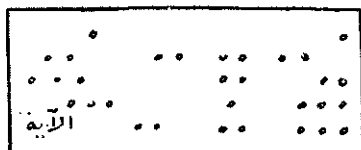
Сайёрга тасарруф қудрати берилмоғининг аломат ва ишорати баъзан шундай бўлар: кўз ўнгида икки қутб, бурж ва манзиллар гавдаланади. Қўлини такрор-такрор уларнинг ичига тиқади ва ичидагилардан хабар топади.

Мен ғайбат ҳолида эканман, дин олимларидан бирини кўрдим. Осмон порлоқ, юлдузлар билан тўла эди. У мендан: «Бу қуёш ва юлдузларнинг маъносини англаяпсанми?» дея сўради. «Ўзингиз айтинг», дедим. У: «Аллоҳ кеча-ю кундуз қулларига назар қилар, Унинг тунги назари юлдузлар, кундузгиси эса қуёшдир», дея жавоб берди.

Яна ғайбат ҳолида юлдузли бир осмон кўрдим. Ул самодаги юлдузлардан Куръони Каримни англадим. «Оят ал-Курсий» эса шундай битилган эди:

$$\frac{\text{أَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَىٰ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَىٰ آلِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ وَعَلَىٰ مَنْ وَآلَىٰ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ}}{\text{وَجْعَلْهُم مِّنَ الْمُتَّقِينَ}}$$

Оят ҳарфсиз ва калимасиз ёзилган эди. Бошқа бир кун ғайбат ҳолида само Куръон бўлиб кўринди. Унда тўрт бурчак шакллар ва нуқталар билан шундай ёзилган эди:

Бу Тоҳа сурасининг: «...Менинг ҳифзу ҳимоямда униб-ўсишинг учун Мен сенинг устингга Ўз томонимдан бир муҳаббат ташладим...» (Тоҳа, 20:39-40), ояти эди.

Мен буни бемалол англар ва ўқир эдим. Унинг менга таниш бир аёлга тааллуқли эканлиги илҳом этилди. Аёлнинг исми Бинафша, ғайб оламидаги исми эса «Истафтийн» эди.

Сайёр мақбул ҳолга етгач, ғайб оламида унга исм ва куня берилади. Шунингдек, шайтоннинг исми ва Аллоҳ Таолонинг исми Аъзами унга таъриф этилур.

Менинг ғайбдаги исмим Қантарундир. Кунямга келсак, унинг ҳикояси қуйидагича:

Искандарияда Ҳофиз Силафий Исфаҳоний (вафоти 576:1180) дан ҳадис тинглардим. Бу кекса олим мазҳабда шофёбий, эътиқодда салафий эди. Ёши юздан ошган эди.

Бир куни яна ғайбат ҳолида Расулulloҳни иккиннинг иккинчиси (Ҳазрати Абу Бакр) билан ёнимда ўтирганларини кўрдим (Тавба, 9:40). Тиззалари қарийб тиззамга тегиб турарди. Шу лаҳза менга ҳар куни Қуръони Каримдан Унинг учун ўқилган хилма-хил вирдларим илҳом қилинди. Дарҳол уларни ўқий бошладим. Тугатишим ҳамано уларни жуда яхши топганлигимни таъкидлаб: «Мана шу зайлда кундузлари ҳадис тингла ва кечалари Қуръони Карим ўқи», дедилар.

Кейин менга кунямни сўраш илҳом қилинди ва: «Ё Расулulloҳ, менинг куням Абулжанобми ёки Абулжанобми?» Нафсим Абулжаноб (буюклик отаси) бўлмоғини истаяпти», дея сўрадим. У зот: «Йўқ, кунянг Абул-

жанноб (қўрқувчилар отаси) дир», дея жавоб бердилар. Шунда ёнларидаги биродари ҳам: «Албатта, ё Расулulloҳ, у Абулжаннобдир», дея қувватладилар. Худди мана шу икки исм дунё ва охират сирига соҳиб эрур. Агар Абулжанноб деганларида эди, мен дунёга соҳиб бўлардим. Абулжанноб дегани учун Аллоҳ изни ила ҳар иккаловидан ҳам йироқ қолдим.

Энди шайтоннинг исмига келсак. Мен шайтонни ғайбат ҳолида кўрдим ва танидим. Лекин уни синаш учун ўзимни танимаганликка солдим ва ундан сўрадим:

— Кимсан, исминг нима?

— Мен бир ғариб одамман, исмим эса Юноқ.

— Ёлғон, сен Азозилсан, — деган эдим, дарҳол устимга отилди ва:

— Ҳа, Азозилман, қўлингдан нима келади? — деди.

Орамизда можаролар кечди. Иттифоқо, вужуди вужудимга яқинлигини сездим, енгим унинг енгига тикилганлигини кўрдим. Халос бўлишни истаган ожиз кимсадек ундан қутулиш ва нажот йўлини сўрадим:

— Инсон сендан қандай қилиб қутулади?

— Фақатгина кийимини кийимимдан айирсагина қутулади.

Дарров кийимимни ечдим. У ҳам ечди ва кийимим кийимидан айрилди. Яланғоч бўлгач, кўзи ҳам кўрмай қолди.

Бу ҳодиса Пайғамбаримизнинг шу ҳадиси билан тафсир ва изоҳ этилур: «Шайтон инсон ўғли томирларида қондек айланур. Эҳтиёт бўлинг ва бу йўлни рўза билан торайтиринг». Қуйидаги ҳадиснинг маъноси ҳам бунинг изоҳидир: «Имон яланғоч (бир одам каби)дир. Либоси тақводир. Ва, албатта, тақво шайтон ила жангда кўнгиллар учун бир сиғиноқдир.

Устимдаги йиртиқ либос ҳирқамдир. Ундаги йиртиқлик куч ва қувват туфайли эмас, балки ожизлик ва заифликдан пайдо бўлмиш. Сўфийларнинг ямоқли кийим

кийишларидаги сир ҳам мана шундадир. Бунинг таъбири куйидагича: мўъмин ва мусулмонлар ер юзида Аллоҳнинг кўзи ва посбонлари эрур. Таккаларида суфдан кийим кийган фосиқ кишини кўрганлари ҳамано уни жуда қаттиқ танқид ва маломат қиларлар. Ҳатто туйғуларига эрк бериб, бир таккада яшасалар ҳамки, уни жазолашдан чекинмайдилар. Аксинча, агар киши сирран ва ботинан валий бўлса-ю, зоҳиран фосиққа ўхшаса, маънога сурат ила эътибор қилиб, унга озор берулар.

Ушбу зоҳирий тўсиқлар ундан зоил бўлгач, гуноҳкорларга бўлган шафқати, марҳамати ила Сайёрнинг айблари яширилур ва бундан фойдаланган лаин, яъни шайтон Сайёрни ўзига жалб этишни истайди. Шундан сўнг Аллоҳ унинг тавбасини қабул қилишига умид боғлаш мумкин.

Нафс ҳеч ўлмайдиган бир илондир. Афъо аталмиш заҳарли илон бунга яхши мисол бўла олади. Бу илон чопиб ташланса ҳам, боши мажақланса ҳам, тўқмоқланса ҳам ёки териси бутунлай шилиниб олинса, гўшти пиширилса ва ейилса-да, бир неча йил ўтгач, унинг терисига қуёш нури тегиши ҳамано ҳаракатлана бошлайди. Нафс ҳам худди шундай. Ўлган нафсга ҳаво, шаҳват ва шайтонлик оташи хуруж этса, дарров жонланиб, ҳаракат эта бошлайди. Сўнгра нафс вужуд аъзоларига зулим этмоққа давом этади, инсон аъзоларидаги куч ва озигини қайтариб олади ва ниҳоят оёққа туради.

Шундай экан, бу ишни туб-тубидан даволашга фақат сурат ва шаклни ўзгартириш орқалигина эришилур. Бунинг сири эса: «Кучининг етмаслиги исматдандир», деган сўзимизда яшириндир.

Исмаат — худди пайғамбарлар ва малакларнинг исмати каби бевосита юзага чиқади. Баъзан эса худди силсиладагидек минг киши воситасида воқеъ бўлур. Уйғоқ ва ҳушёр Сайёр ушбу силсилани кўради. Ғофил, жоҳил ва ҳовлиқмалар ундан бенасиб қолади.

Биринчиси ёлғиз Раббини, иккинчиси эса фақат нафсини кўрар. Сайёр авваллари сабабни, сўнгра эса мусаббибни мушоҳада этар. Вақт ўтиши билан сабабу мусаббибни айна онда мушоҳада этгудек бир тарзда улар билан алоқа боғлаб, улфатчилик қилар. Сўнгра эса фонийдан кечиб боқийни танлар ва шундан кейин фақат мусаббибни кўра бошлар. Бир гуруҳ шайхлар (қ.с.)нинг: «Ҳамма нарсадан сўнг Аллоҳни кўрдим, кейин эса Уни ҳамма нарса ила бирга кўрдим. Ундан ҳам кейин ҳамма нарсадан аввал Уни кўрдим», деган сўзларининг маъноси ҳам худди ана шудир. Бу Аллоҳ тавҳидида фоний ва зикрида истифроқ ҳолининг шарофатидан эрур.

Бунинг қиёси шундай: бир киши хушсурат бир одамни кўрар. Илк боқишда унинг юзини, бўйини ва кўз, бурун, яноқ, оғиз каби аъзоларини бирма-бир кўрар. Тадрижий суратда уни ёқтирар ва хушнуд бўлар. Бу муносабат гўзал сифатларга соҳиб бўлган зотга нисбатан қалбда бир севги уйғотар. Шу тариқа у барча васфларда кезинар. Барча васфлар сайр этилиб иш ниҳоясига етгач, ишқни камолга етказар, сайр қилинувчи Зот сайр қилувчи қалбида муқим жой топар. Маълум бир муддат уни шу тарзда мушоҳада қилиб шу ҳолида тўхтаб қолар, ўша васфларнинг соҳибини ҳузур ва тазаккур ила сайр айлар. Ниҳоят васфларнинг тазаккур ва мутолааси фоний бўлар ва мазкурнинг зикри боқий қолар. Сайёрда ҳам худди шундай: оятлар тазаккури ундан фоний бўлар, оятлар холиқининг тазаккури эса боқийлашар.

Валининг аломатлари

1. Аллоҳ Таолонинг маҳфуз этиши валининг аломатларидан эрур. Бу ҳифз эса бир-бирига боғланган бир қанча ишлар билан юзага чиқар. Сайёр бу ишларга Аллоҳ (ж.ж.) ҳифзи сабаб эканлигини билар.

2. Аллоҳ Таолонинг қулини хилма-хил лутфлари ила талаб этмоғи ва ахтармоғи ҳам валийлик белгиларидан

эрур. Ҳали бирор бир танбеҳ ва мазаммат етмасидан олдин бағишланган икром моҳиятидаги бундай лутфлар ҳадсиз ва ҳисобсиз.

Бу ҳолат валида Аллоҳга қайтиш ва йўналишни ҳосил этар, ёки бошқа биров учун бир мақомга айланар. Ушбу мақомдаги амалларига жавобан Ҳақнинг итоб ва танбеҳи бордир. Бу эса қилинган ишга қараб Аллоҳнинг бир икоти ва ҳушёрликка ундашидир. Кўпинча бад ишлар оқибатидан юзага келган яқийн ҳоли хайрли ишларининг сўнгида ҳосил бўлган яқийндан ҳам қувватлидир.

Бунини шунга ўхшатса бўлади: қул хўжайинининг хизматини кўнгилдагидек бажара олса, хўжайини уни сийлаб, тўн кийдиради. Акс ҳолда эса уни ё урар, ё ҳибс қилар ёхуд занжирбанд этар. Ҳар икки ҳолда ҳам хўжайинининг мукофот ёхуд жазоси унинг калбидаги хизматкорга бўлган муносабатни акс эттиради. Унинг таёқ кўтариши икромига қараганда афзалроқдир. Чунки икром бевосита қулнинг хизматидан ёки хўжайин карамидан ҳам бўлиши мумкин. Шу билан бирга бу хўжайиннинг қулига бўлган меҳри тазоҳури ҳам бўлмоғи мумкин. Таёқ кўтариш эса фақат хўжайиннинг қулига яқинлик ҳис этиши ва уни севишига ишорат айлар. Чунки хўжайиннинг хоҳиши ўз амр-фармойишларига тўла итоат эрур. Зотан муҳаббат ҳам ошиқнинг маъшуқасига мувофақат этмоғидан ўзга нарса эмасдир.

Худди шунингдек, ўз уйқусида ёки биродарининг уйқусида Рабби бирор бир Сайёрни озорлаб, унга бир ёмонлик ва мусибат етказса — у Аллоҳ эҳсонида ҳам тополмайдигани — яқийн даражасини топар. Зеро, эҳсон ва икром Унинг сифатларидандир. Ҳолбуки, жазо унинг сифати эмас.

3. Дуосининг ижобат бўлмоғи ҳам валининг аломатларидан ҳисобланади. Бунда ҳам Аллоҳ валилари гуруҳларга ажралур. Баъзиларининг дуоси ўша онда, кимларникидир уч кунда, айримлариники бир ҳафтада, бир

ойда, бир йилда, бундан ҳам оз ёки узоқ вақт мобайнида ижобат қилиниши мумкин. Бу вақт силсиласи уларнинг манзил ва мақомлари билан боғлиқ. Биз назарда тутган дуо эса фақат: «Раббим, шуни-буни бергин», мазмунидаги дуо эмасдир, балки қалбдаги дуодир.

Бир байтда шундай дейилгандир:

«Шубҳасиз сўз қалбадир. Тил эса қалбга далил бўлди».

4. Валиликнинг яна бир аломати унга исми Аъзам берилишидир. Валилардан ҳар бирига Аллоҳ исмларидан бир исми азим насиб этилади. Вали ҳам шу исм билан Унга дуо қилади. У ҳам қулининг дуосини ижобат этар.

Бир шахс Боязид Бистомийга келиб исми Аъзамнинг нималигини сўради. Бистомий: «Менга бир исми асғар кўрсатки, мен ҳам сенга исми Аъзамни кўрсатай», деди. У киши бу жавобдан шошиб қолди ва «Ҳа, Унинг барча исмлари буюқдир», дея олди.

Бағдоднинг Шунузия масжидида хилватда эканман, «ифтоҳ биҳанин» калимаси ёзилган бир қоғоз кўрдим. Бу калимани дарҳол бир қоғозга ёзиб, хонақоҳ хизматчисига олиб бордим ва «Мана шу Аллоҳнинг энг буюқ исми-дир», дедим. У боштини эгди ва ўзича бир нарсаларни шивирлай бошлади. Кўп ўтмай эшикни бир киши тақиллатди, рухсат берган эдик - кирди. Унинг қаердан келганлигини билмасдик. Ёнимизга бир қоғоз қўйди-ю кетди. Олиб қарасак, не кўз билан кўрайликки, ўн динор экан. Хизматчи беҳуш бўлиб йиқилди. Бир соатдан кейин ўзига келди. У ҳайрат ва таажжубда эди. «Сенга нима бўлди?» дея сўрадим. У: «Сал аввал сен «ифтоҳ биҳанин» – Аллоҳнинг энг буюқ исми, деганингда шубҳалангандим. Ва ўзимча: ё Раббий, агар бу исм ҳақиқатан ҳам исми Аъзам бўлса, шу ондаёқ менга ўн динор юборгинки, дарвешларга тарқатай, дегандим. Буёғи ўзингга маълум».

Хонақо хизматчиси бир оз вақт ўтгач, менга шуларни гапириб берди: «Худди тушдагидек бир одамларни

кўрдим. Уларни малаклар деб ўйладим. «Биз фалон кишига исми Аъзамни бердик», дедилар ва сенинг исмингни айтишди». Хизматчи яна: «Мен қизганчлик билан уларга: «Яхши, лекин Уни менга эмас, унга бердингиз-ку?!» деган эдим, улар: «У жуда кўп мушоҳада ва риёзат тортди. Сен эса бундай қилмадинг. Сен ҳам Аллоҳ учун мушоҳада йўлига кирсанг, унга берганимизни сенга ҳам берурмиз», дея жавоб бердилар».

Валига исми Аъзам берилгани каби ғайб оламидаги ўз исми ва куняси билан биргаликда малак, жин каби руҳоний борлиқларнинг исмлари ҳам таъриф этилур.

Сайёр учун валоят уч даражада ниҳояланур:		
I даража	II даража	III даража
Талвин →	Тамкин →	Таквин
Илм →	Ҳол →	Фано анил ҳолати Фил-муҳаввил
Мушоҳадаи сувар →	Мушоҳадаи маоний →	Фано анил-маоний фий маънал маоний
Таҳрид →	Тафрид →	Тавҳид
Хавф-Ражо →	Қабз-Баст →	Унс-Ҳайбат
Илм-ал яқийн (Муқтасабдир) →	Ҳаққ-ал яқийн (Ҳолдир) →	Айн-ал яқийн (Фанодир)
Ибодат →	Убудият →	Убудат
Талаб-ул абд →	Қабул-ул Ҳаққ лил-абд	Фано фил – Ҳаққ
Қаъ-ул алойиқ →	Иттисол бил-ҳақойиқ →	Фано анил-ҳақойиқ фий ҳаққил – ҳақойиқ
Тааббуд →	Убудият →	Хуррият
Тазаккур →	Зикр →	Истиғроқ фил-мазкур
Фаноу сифатил-абд →	Фано фий сифатил-абд →	Фано фий Зотихий
Иборат →	Ишорат →	Ғайб
Хузур →	Ғайбат →	Иҳзор
Шухуд →	Ғайбат →	Ишҳод
Таҳалли →	Тажалли →	Тавалли

«У солиҳ бандаларга ёр бўлур» (Аброф, 7:196).

* * *

Билки, Сайёрга фақат «Кун!» (Бўл!) амри берилгандагина валоят ила васфланур. Бу эса мазкур оятдаги Аллоҳнинг амри эрур: «Бирон нарсани (яратишни) ирода қилган вақтида Унинг иши фақатгина «Бўл» демоқлигидир. Бас, у (наrsa) бўлур — вужудга келур» (Ёсин, 36:40).

Вали ўз иродасини Ҳақ иродасида фоний этгандагина унга «Кун!» амри берилур. Сайёр иродасини Ҳақ иродасида йўқ қилгач, унинг иродаси Ҳақ иродаси бўлур. Энди Ҳақнинг ҳар истаги — қулнинг истаги, қулнинг хоҳиши эса Ҳақ иродаси ҳолига келар.

Қуйидаги оят ҳам бунга ишорат этмоқдадир: «(Эй инсонлар), сизлар фақат Аллоҳ хоҳлаган вақтдагина (У зот томонга йўл тутишни) хоҳларсизлар (яъни, бирон иш Аллоҳнинг хоҳиш-иродасисиз бўлмас)...» (Инсон, 76:30).

«Коф» ва «нун»дан таркиб топган «Кун!» амрини Аллоҳнинг талаффуз этмоғи жоиз эмасдир. У бирон ишни узлуксиз равишда бажариш маъносини ифодалар. Ва ушбу калимадаги «коф» кавннинг «коф»и, «нун» эса Унинг нури эрур. Зеро, бир ҳадисда: «Эй ҳар нарсанинг мукавини, эй ҳар нарсада макнун бўлган борлиқ!..» деган жумлалар мавжуд.

«Ифтаҳ биҳанин», «Юноқ», «Қантарун», «Истафтийн» калималари бир қанча маъноларга эгадир. Аммо буни завқ ҳоли ила эшита олган кишигина билур. Масалан, «Ифтаҳ биҳанин», «Юноқ» ҳийлада лутф ва латифа қилгувчи, «Қантарун» воридларни тўла қабул қила олгувчи, «Истафтийн» эса замонанинг Оишаси маъносини англатур.

Агар шундай савол берилса: «Ифтаҳ биҳанин» исми Аъзам деяпсан. Хўп, унда «Ифтаҳ биҳанин»нинг маъноси қандай бўлади? Ва бу маъно қай даражада ишончли?

Жавоб шундай: «Биз буни завқ ва туйғу йўли билан англадик. Яъни, қалбда Аллоҳ зикри вуқуъ бўлгунча Ал-

лоҳни зикр этдик ва сукутга толганимизда қалбдан қичқириққа ўхшаш бир овоз эшитдик. Сўнгра азамат ва кибриё ворида қалбнинг жалол ва жамол тажаллиларига мазҳар бўлмоғи, зоҳир ва ботин оягларнинг унга зуҳур этмоғи туфайли қалб қувватлангани сайин ушбу ҳол ҳам кучайиб борди.

Ҳақиқат денгизидан шароб ичгач эса у сакр ҳолига юксалади. Бу сакр буюклик ва улуғликларга ташналикни ифода этар.

Рухнинг парвоз қудрати ва ҳимматининг улуғлигига сабаб, у азамат ва жалолни хотирлагач, унга етишмоқ учун қулда бир соғинч ноласи судур бўлар. Бу қўмсаш боласини соғинган туя ва йилқининг ингроғига менгзар. «Ифтаҳ биҳанин»нинг маъноси ана шудир.

Бундан шу нарса маълум бўлаётирки, ҳар нарсанинг исми Аъзами жалол сифатларининг ва жамол сифатларининг мазҳарларини қанчалар яқиндан таниса, сифатларнинг сирини шунчалар ошкор бўлар.

Расулуллоҳ (с.а.в.)га: «Исо (а.с.) пайғамбар сув юзида юрар эди», дейишганида у зот: «Яқийни юксак бўлсайди, ҳавода юрарди», дея марҳамат қилдилар.

Таваккул яқийннинг мевасидир. Мева эса дарахтнинг қувватига яраша бўлур.

Таваккул Сайёрнинг ваъд ва воид хусусида Аллоҳга инонмоғи, ўзига келувчи ҳар бир нарса, шубҳасиз, ўзиники эканлигига ишонмоғидир. Шу тариқа умидсизликка берилмас. Қўлга киритган нарсасидан ҳам қувонмас. Чунки масаланинг моҳиятига боқар, моҳият эса шудир: ҳар кимнинг амалига ярашасини бергувчи Удир. «Бас, ким (ҳаёти-дунёдалиқ пайтида) зарра мисқоличалиқ яхшилик қилса (Қиёмат кунда), ўшани кўрур. Ким зарра мисқоличалиқ ёмонлик қилса, уни ҳам кўрур» (Залзала, 99:7-8).

Сайёр унга ёмонлик қилган кимсани Аллоҳга топширар. Чунки лойиқ даражада жазо берувчи фақатгина Удир.

Сайёрга яхшилик қилинганида ҳам аҳвол худди шундай-дир. Яъни, бу яхшиликни у инсондан эмас, Ундан деб билар. Ҳатто яхшиликни Ундан деб билмоқ янада яхшироқдир. Барчасининг изоҳи исми Азиз бўлган Аллоҳнинг мазкур каломида мужассамдир: «На ерга ва на ўзларингизга бирон мусибат етмас, магар (етса) Биз уни пайдо қилишимиздан илгари Китобда (Лавҳ-ул Маҳфузда битилган) бўлур. Албатта, бу Аллоҳга осондир. Токи сизлар қўлларингиздан кетган нарсага қайғурмагайсизлар ва (Аллоҳ) ато этган нарса билан шодланиб (ҳаволаниб) кетмагайсизлар...» (Ҳадид, 57:22-23).

Шундай бир ҳикоя бор: бир одам бошқа бир оламнинг салласини ўғирлаб кунчиқар томондаги иморатга қараб югуради. Салланинг эгаси эса кун ботиш тарафда жойлашган қабристон сари чопади. Уни қабрлар ёнида кўрган бир одам: «Эй биродар, сенинг саллангни ўғирлаган киши бошқа томонга — уйига кетди, нега сен уни бошқа ёқдан — қабристондан ахтараяпсан?» деганида, у: «Эй оққўнгил инсон, қочиб қаёққа ҳам борарди? Энди уни пойлайман, қаерга қочса қочаверсин, охир-оқибат мана шу ерга, мозорга келади», дея жавоб берди.

Ушбу ҳикоятда қалблар қочиб сигинадиган ягона манзил - Ҳақ эканлигига ишорат бор. Мосивонинг ҳам борадиган макони Удир. Зеро, Аллоҳ Таоло: «...Барча нарса ҳалок бўлгувчидир, магар Унинг Ўзигина (мангудир). Ҳукм Унинг (ҳукмидир). Ва (барчаларингиз ёлғиз Унга қайтарилурсизлар» (Қасос, 28:88), дея буюрмиш.

Тафвиз, таслим, ризо, сабр, шукр ҳам таваккулга дахлдордир. Буларнинг барчаси яқийн дарахтининг шох ва япроқлари эрур.

Зикр сирга воқеъ бўлгач, Сайёрнинг сукут ҳолидаги зикри гўё нина билан дилда чизилган нақшларга ўхшар. Ёки қиёфаси тамоман дил ҳолини олар ва ундан жўшиб тошувчи бир нур ила зикр этар.

Сайёр соф ҳолга етганда унда ҳиммат қўли пайдо

бўлар. Мабодо уни йўқотса ҳам қўлсиз қолмагай. Бу қўл қалб қўлидир. У кўнгил мулкида ғайбдан олади, ғайбга беради.

Бу қўл кучга тўлгач, Сайёр олдидаги оятларни оладигандек у ерга интилар.

Баъзи пайтлар эса бу ҳайрат ниҳоясида Сайёрда шундай ҳол юз берар: гўё бу қўлда оташ тўла бир идиш бор ва у уни ер юзига отмоқда. Само эса яқийн ғалабасидан ва унга ҳужум этган оятлар лашкарининг шиддат ва қувватидан қон оқизар.

Ҳайрат сўнг марҳалага етгач, унда шундай ҳол пайдо бўлар: ул қўлда оташдан бир тўқмоқ бордир. Қўл у билан ер юзи ва самони тўқмоқлайди. Яқийн ғалабаси ва оятлар қўшинининг шиддатли ҳужуми туфайли Сайёр гўё қон тўкаётгандек бўлар. Баъзан тўқмоқ урилган жойда ичи тўла ёғ шиша идиш бўлар, Сайёр эса арз ва самода мавжуд ҳар нарсани ўша ёғ билан ёндирмоқ истаган бир кишидир.

Бунинг сирига келсак, содиқ, ихлосли ва ошиқ Сайёрга мақсуд ва матлубга эришмоқ учун ҳеч нарса парда ва тўсиқ бўла олмас.

Ибтидода мақсудига қараганида оят ва аломатлар унга парда бўлар эди. Энди у оят ва аломатлар шаробини ичиб сархуш бўлади, сўнгра тўполон бошлайди, кейин сакрлан саҳв ҳолига қайтади ва яна такрор сакр ҳолига дўнади. Пайдар-пай такрорлар, ниҳоят, унинг жонига тегади ва у зерикади. Мана шунинг учун ҳам Сайёрдаги сидқ, ишқ ва ихлос ундан хориждаги оятлару далилларнинг — гарчанд булар унга раҳбар бўлсалар ҳамки — қувилишини талаб этади.

Чунки матлубга олиб борувчи йўл мавҳум бўлгандагина далил, раҳбар ва муршид изланади, исталади. Йўл равшанлашгач, яна-да аниқроғи, У йўлни таъриф этгач, энди далил ва оят тўсиқ, парда бўлолмайди, шу боис ҳам энди унинг қувилмоғи ва йироқлаштирилмоғи

шарт. Чунки бу нуқтада далил ва раҳбар валиларнинг фанимидир.

Ҳақ Субҳонаху ва Таоло Ҳазратлари ғайб оламида ботиний оят ва далиллар билан, шаҳодат оламида эса зоҳирий оят ва далиллар билан пардаланмишдир. Чунки олами шаҳодат нур ва зулматдан пайдо бўлган ва иккаласи ҳам ҳижобдир. Ғайб олами ҳам худди шундай. Ҳатто шаҳодат оламидаги нур ва зулмат ғайб оламидаги нур ва қоронғуликнинг исми, ғайб оламидаги нур ва зулмат эса шаҳодат оламидаги бу икки исмнинг маънолари эрур. Маънолар маъноси, руҳлар руҳи ва қалблар қалби шудир. Шунинг учун дунё охираат исми, охираат эса дунёнинг маъноси, ва ниҳоят, барча маънолари ила охираат Ҳақ Таоло исмидир.

Сайёр ўз маърифатини ғайбий оятларнинг зуҳури ила орттиргай. Сўнгра эса азамат ва кибриё ҳужумларида ғайбий оятларнинг фано топмоғи ила маърифатини оширар. Шу зайлда зоҳирий оятларнинг ҳолига нисбатан ғайбий оятларнинг Сайёрдаги ҳолати фавқулодда бир нарсага айланар. Зот ва сифат тажаллиси эса ғайбий оятларга кўра фавқулоддалик касб этади. Шунга кўра исм билан маъно бир нарса бўлгунга қадар давом этади, ниҳоя топади. Энди зоҳирий оятларга боққан пайтдаги ҳайрати кашф оламида ғайбий оятларга назар қилган пайтдаги ҳайрати нисбатига тенглашар. Зот ва сифатлар тажалли этгач, нисбат ҳам яна шундай қолар.

Сайёр шунда яқийн исмдан эмас, балки маънодан юзага келганлигини фаҳмлар. Шу боис унинг назарида иккаласи айна бир нарса бўлса-да, исми Азиз бўлган Аллоҳнинг махлуқларини, инсонларни яна ғайбий оятларга чақирар, ҳаргиз зоҳирий оятларга ундамас. Чунки у аниқ билганки, уларнинг яқийнлари фақат мана шу йўлдан ортиб борар.

Зотан, асос муддао яқийнни қўлга киритмоқ ва ирфонни кўпайтирмоқдир.

Тариқатда сайри сулук этмаган, ғайб оламида яхши-ю ёмонни кўрмаган, ҳайбат, ўлим ва фанонинг буюк таар-рузларига кўкрак кермаган кишининг шайх бўлмоғи ва тарбия ишлари билан шуғулланмоғи асло тўғри эмас. Мажзубнинг шайхлиги ҳам нораводир. Аслида мажзуб мақсудига етишган, Уни ҳис этган кишидир. Аммо мақсудга элгувчи йўл сирига етмагандир. Шу боис ҳам у қатъиян шайх ва муршид бўла олмас. Чунки шайхлик йўл қоровуллиги ва раҳнамоликдир.

Сайёр зоҳирий ва богиний оятлардан ўз насибини олиб зот ва сифатларнинг тажаллисига мазҳар бўлгач, ҳайрат ҳолига етишади ва Унга иштиёқи янада ортади. Шунда еру кўк - ўзи унда маҳкум ва маҳбус бўлган жой, бир ҳибсхона, бир зиндон, бир қудуқ, бир қўрғон, бир қалъага айланар. Ундан қочиб қутулиш учун бирор чиқадиган жой топишга ҳаракат қилар, бу пайт ер, само ва бу иккаласида мавжуд бўлган оташ, нур, ҳайвон, ўсимлик, тош, тупроқ каби оят ва аломатларнинг пардалари унга рўбарў келар. Ва у ердан чиқиб кетиш учун чора тополмас.

Ҳайрат ҳолида бўлганида баъзан оятлар ила уйғунлик топар, баъзан ҳузун ҳолида ҳам унга мувофақат этар, ушбу ҳолда ҳатто йиғлашга майл этар. Гоҳо бу оятлар «Юр, Унга юр!» дер. Гоҳо эса уларнинг ҳар биридан шундай овозлар эшитар: «Менга назар қил! Ва Мендаги ажойиботларни ҳисоб эт!.. Буларнинг барчаси хоҳ у ер юзидаги бир хас, хоҳ ҳаводаги бир зарра бўлсин, ажойиб ва ғаройиб нарсалардир.

Баъзи баъзида Сайёрнинг ғайрати ва ҳиммати ортар. Ва оятлар унинг ёки у оятларнинг ичига кирар. Ёхуд самодаги юлдузлар устига сочилар ва ёки кўк унинг устига ингандай бўлар. Баъзан самони кўнглининг ичида ҳис этар, баъзан эса ўзини фалак устида кўрар. Айни пайтда у ҳам ерга боқар. Ер юзи унга дўст бўлар ва шундай дер:

«Менга ва мендаги ажойиботларга назар қил! Аллоҳ сенга икром кўрсатдики, менинг устимда юраяпсан. Бир ўйлаб кўргин-а, бу қандай бўлмоқда? Ҳолбуки, мен сенинг онангман ва сендан ҳам улканман. Ва мен ниманинг устида турибман?

Гоҳо кўз ўнгида тўлқинланаётган денгиз пайдо бўлар. Сайёр чўкмасдан унинг сатҳида турар. У денгизнинг сўзларини эшитмаса ёхуд беҳад ҳайрат билан тинглагани замон денгиз ўлароқ тамассул этар. Сайёр тўхтовсиз денгизга боқар, ниҳоят, арздаги руҳонийлар унга қарши хурж ва ҳамла этарлар. Аммо у ўзини сидқ ва ихлос кўрғонида асрар, шу боис ҳам улар уни қўлга кирита олмаслар. Охири арз қудрат доирасида фоний бўлур. Бундан мақсад шудир: Сайёрнинг ғайрати ва қизғанчлиги шиддатланиб, ҳиммат буюклашгач, илм ва ихтиёр йўли билан эмас, балки ҳолат йўли билан оят ва аломатларнинг юзига урмоқ унга ҳалол бўлар. Аммо бу тарсаки жусса ва вужуд-ла эмас, балки ҳиммат биландир. Бу ҳолнинг ҳам ибтидоси ва интиҳоси бордир. Бошланғичи уйқу, сўнгги эса уйқу ва бедорлик ўртасида бўлган воқеадир. Бундан кейин ҳолат, ҳолатдан сўнг важд ва виждон ғалабалари, ундан сўнг қудрат мушоҳадаси, охири қудрат билан иттисоф, алал-оқибат таквин изма-из келур.

Агар биз бу ерда Сайёрнинг сайру сулук асносида кўрган ва билган ҳар бир нарсасини муфассал қаламга олганимизда эди, олпоқ қоғоз саҳифалари асло етмаган бўларди. Чунки бу оятларни кашф этмоқ ва шарҳламоқ Аллоҳнинг зоҳир ва ботин ҳимматларидан эрур. Булар ҳам мазкур оятда ишорат қилинганидек, сонсиз ва саноқсиздир: «...Агар Аллоҳнинг неъматларини санасангизлар, саноғига етолмайсизлар...» (Иброҳим, 14:34; Наҳл, 16:18).

Сайёр маълум бир мақомга улашгач, унга ҳарф ва товушлар билан эмас, балки васл ва фасл йўли билан «Тўхта!» дейилур. Бундаги васлдан Сайёрнинг ваҳдониятга етишмоғи, фаслдан эса инсоний ҳукм ва хусусият-

лардан айрилмоғи назарда тутилгандир. Бу инсон қуввати етмайдиган бир ишдир. Ҳатто тил ҳам уни васф этмоққа тоқат қилолмас. У ерда «Кўзлар кўриб, қулоқ эшитмаган ва инсон ақлига келмаган нарсалар бордир».

Шаҳристоний бир китобида шундай дейди:

«Барча мадрасаларни кездим, жами илм даргоҳларига кўз тикдим. Аммо ҳайратдан иягига қўл тираган ёски изтиробдан тишғижирлатаётган кишилардан бошқа ҳеч кимни кўрмадим».

Аллоҳ Таолодан келгувчи элчиларнинг сўнги — хотимаси йўқдир. Бундай бўлмоғидан Тангрим Ўзи асра-син. Аксинча, ҳар он ва ҳар замон элчи юборар. Булар Унинг лутфлари, ишоратлари, танбеҳларидир.

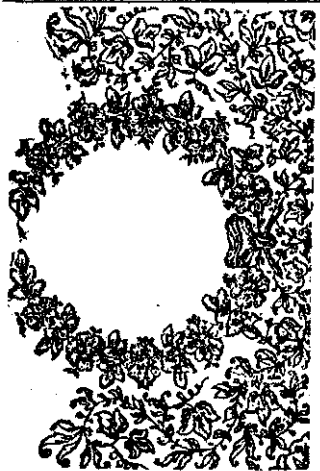
Шу ергача тушунтирган оят, ишорат ва аломатлар абд билан маъбуднинг яхши-ю ёмон муносабатлари во-ситасида У билан бўлган суҳбат ҳукмларининг натижа-лари эрур.

Булар Аллоҳга йўналганлар учун фақатгина бир на-мунадир. Бизнинг ифодаларимиз бу завқни тотганлар-нинг завқи, ошиқларнинг ишқи, орифларнинг нури, севганларнинг оташи, соғинганларнинг шиддати, аҳли важд важди-ю мужоҳада ва кашф аҳлининг мевалари, муножот қилувчиларнинг сирлари ҳамда нажотга етган-ларнинг шарҳи ҳолидир.

Ва бу китобга у Аллоҳга йўналувчилар учун бир иб-рат василаси бўлсин, ихлос соҳибларига эса йўл кўрсат-син, дея «Фавойиҳ-ул жамол ва фавотиҳ-ул жалол» дея ном бердим.

«Ла илаҳа иллаллоҳ, Муҳаммадур Расулуллоҳ», де-ган ҳар кишига ва жами уммати Муҳаммад (с.а.в.)га дунё ва охиратда афв, саломатлик, мағфират ва раҳмат сўрай-ман. Барча махлуқот учун ҳидоят тилайман.

Аллоҳ Карим, Маннон, Мажид ва Ҳаннондир. Аллоҳ-га ҳамд, Аллоҳ танлаган мумтоз қулларига эса саломлар бўлсин.

شرح الاصول العشرة *

بسم الله الرحمن الرحيم *

الجدلثة الذي وضع الاصول تأسيس بته الاصول
والصلاة والسلام على حضرة الرسول الذي هو
مفتاح كل مستول وعلى آله واصحابه البشرة لاسيا
العشرة (اما بعد) فهنا شرح الاصول العشرة
المنسوبة الى الشيخ العالم المارفي المشهور بابي الجانب
نجم الدين الكبري قدس سره وعمم بر التمس في
بعض الاصحاب ان اوضحها بالاسان التركي الجلي

ليكون فهم الكلام الجلي الاي فاجتبه رجا والوصول
من طر بي الاصول والله المبسر الا مال وما يقضي
اليها من صالحات الاعمال وهو المولى المولى في البداية
والنهاية والمولى المتولى الارشاد والهداية (قوله)
الطريق الى الله بعدد انقاس الخلايق * معلوم
اوله كيو مقامه كلمات شهيرة متاخذند ركه معاني
الاضيقه بي مستند اول كيبسي بودر كه الله تعالى به
موصول اولان اصناف خلا نك ففسري عدد نجه
در نفس فانك ففعله ثم وانقدن داخل وخارج
اولان رجدز كه بكره درت ساهنده بكره درت
يك نفسدر بس هر كسك عمري آخر ته دك اولان
تفشلرك عدد نجه حقه كيدر بولي واردر ز بر
هر نفس هقدر بولدر كه سالك حق اولان كيهسه
هر نفسده ببول آور اين سبيل هر خطوده يعني
هر آدمه ببول الديني كبي يعني كچه بولدر
ولكن هر آدم اول بولك نهايته ابصالة وسيله
اولغاه كو باهر آدمه ببول المش اولورو بورادن

شرح الاصول العشرة =

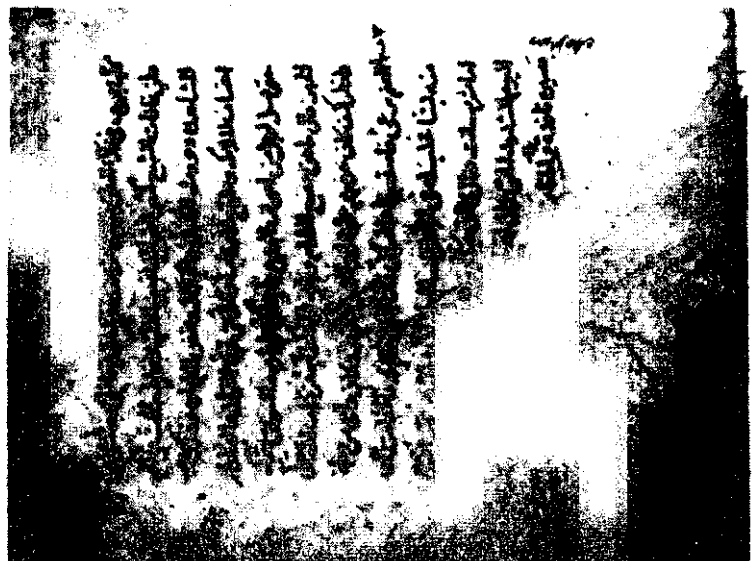
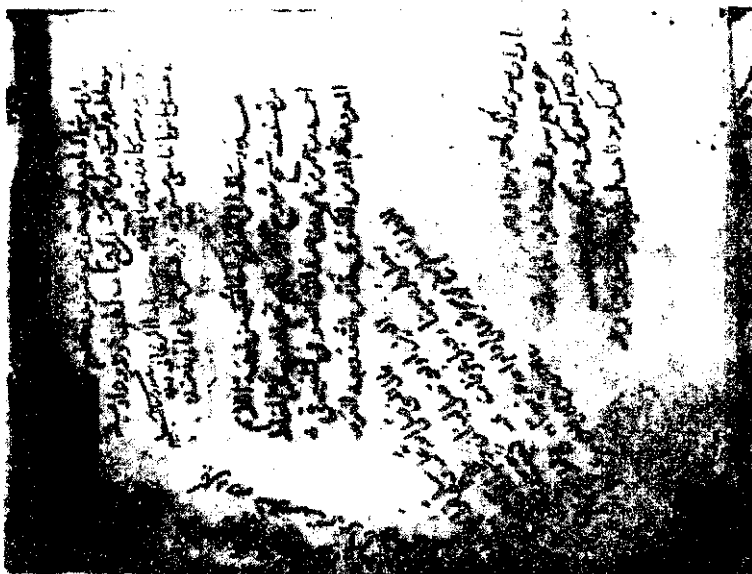
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي وضع الاصول العشرة بنا، والاصول
 والصلوة والسلام على حضوره الرسول الذي هو مفتاح
 كل رسول وعلى آله واصحابه المبشرون لاسما المشرة
 افا بعد " فهذا شرح الاصول العشرة المنيرة التي اشع العالم
 العارف الشكر على النجاة بحمد النبي الكريم قديما ومرورا وعظم
 بزة النبي بعض الاصحاب والتخيم بالاك التركي على ان يكون الى ضم
 الكلام الجليل الذي انا فيه رحا والوصول من الايمان والوصول
 المبشر للايمان وما يقضي الصالح من الايمان والوصول
 المولى في البداية والتخيم والمولى التركي للايمان والهداية
 قوله " الطوبى الى الله بعدد انفا من الحلالين
 معلوم اوله : بومنا وكلمات شخصية من غير ذكر -
 معاني لطيف يستعمله .
 ولكن بومنا : انه تعالى : موصلا ولا اضافة فلا تفتك
 نصرا على عدم تجرد : نفس آخره وبومنا يكون جملنا

علمت بفضل بجزه فاكتم صا حاردي شب
 بان نه وجد اليد على يد رب الفلق
 حقا خفا شش ولا كركو رموي نور حق
 كركو كيم فاقا قدن بزونا را اولي شفق

الحمد لله تعالى بجمع لطيف ، وبان ينفذ منفا فم شمع اسهل
 حصيدن كيمه ، وامنفا في منفا كتميه اولوب . بيك بوز اولوز
 بيكي شمر . بيج اولوزك اولوزنه . روسه ده جامع بوم محمد ،
 منقل اولو كذا . عني ده صوتيه سالوده . كتاب جيب اولوي . و عيدين
 نه بي اولوز عا كصلا بومه ككل . بيج اولوي ؛ بوماده دن اولوز
 اولوزنه عا نينزه . و بوتر نه دن نينزه بوم محمد اولو ، والسلام
 على النبي همل الهدى ؛ و داخل محبته انه . فان الكلام
 معهم وعن استمع اليهم وسمعهم والله الفاتح
 ورسوله الخاتم واله التسيب الحبيب وصحبه
 والحمد لله رب العالمين

٩٩ تشرية ثانيه ١٣٧٩ بوم محمد

«Рисола илал ҳоим»нинг таржимага асос олинган нусхасидан саҳифалар. Кўчирилиш санаси 686/1287 (Сулаймония кутубхонаси 2052 инвентарь рақамли қўлёзма).

НАЖМИДДИН КУБРО ВА УНИНГ РИСОЛАЛАРИ

Маълумки, XII-XIV асрлар тасаввуфшунослик илмида тариқатлар даври дея эътироф этилган¹. Худди мана шу даврларда Ўрта Осиёда ҳам учта йирик тариқатнинг майдонга келиши ушбу фикрни тўла тасдиқлайди.

Бугун дунёга донг таратган тариқатлардан бирига Султон-ул орифин Хожа Аҳмад Яссавий асос солган бўлса, иккинчиси халқимизнинг буюк ва жасур фарзанди Нажмиддин Кубро ҳазратларининг табаррук номлари билан боғлиқ. Учинчиси эса «тариқати олия» дея эътироф этилган хожагон — нақшбандия тариқатидир. Аҳмад Яссавий, Нажмиддин Кубро, Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратларининг илмий, адабий ва ирфоний мерослари ушбу йўлларнинг ўрганилишидаги бош асос ва нодир манбалардир. Шунинг таъкидлаш жоизки, Шайх Нажмиддин Кубронинг асарлари Яссавий ва Баҳоуддин Нақшбанд ҳазратларининг асарларига нисбатан бизгача кўпроқ етиб келган. Бугунги кунда Ўзбекистон, Эрон ва Туркия қўлёзма хазиналарида унинг ўндан ортиқ қўлёзма асарлари сақланмоқда.

Кубронинг биргина «Усули ашара» рисоласи асрлар мобайнида ҳар хил тилларга таржима қилинган, қўллаб шарҳлар битилган ва турлича номланган. «Рисолат-ут туруқ», «Рисолайи одобуз зокирин», «Рисолайи одоб-ус солиқин», «Ақрабу тариқи илаллоҳ» шулар жумласиландир. Асар турлича номланганлиги боис аксарият ҳолларда Кубро асарлари рўйхатини келтиришда улар мустақил асар номлари дея нотўғри қайд қилинади.

Бу асар юртимизда ilk бора 1997 йили Абдурахмон Жомийнинг шоғирди Абдулғафур Лорий шарҳи билан олим Муҳаммаджон Қодиров таржимасида чоп этилди. «Шарҳи рисолайи одобуз-зокирин» деб очасида Абдулғафур Лорий шундай дейди: «...Ушбу бир неча сўз юритишим боиси, асҳоби сафолар раҳнамози, арбоби вафолар қутби улуғ Шайх Абу Жанноб Нажмид-

¹Қаранг: Mustafa Kara. Tasavvufi hayat. Istanbul, 1996. 12-бет

дин Кубро (қ.с.) рисоаларининг таржимаси ва шарҳи бўлиб, унда шатторнуфия тариқатининг баёни ва бу сўзнинг омма орасида тарқалган маънолари шарҳидир. Ул зот бу тариқатни аниқ йўналишга солиб, таъбирини охирига етказган эдилар»².

«Усули ашара» ишқ ва жазбага асосланган турли тариқат вакиллари учун бир қўлёзма вазифасини ўтаган. Турли асрларда унга янгидан-янги шарҳлар битилганлиги ҳам фикримизнинг ёрқин исботидир.

Мана, ўқувчилар эътиборига асарнинг яна бир шарҳи ҳавола этилмоқда.

Шайхнинг кейинги «Рисола илал ҳоим» ва «Фавотиҳ-ул жамол» асарлари эса китобхонлар учун янгилик. Бу рисоалар усмонли турк тилидан ўзбекчаланштирилган бўлса-да, улар Туркияда сақланаётган арабча қўлёзма матн билан қиёсланди. Албатта, бу машаққатли ишни амалга оширганлиги учун филология фанлари номзоди Сайфиддин Сайфуллоҳга миннатдорчилик изҳор этамиз.

Мазкур икки рисола ҳам ўтмишда олимларнинг диққат марказида турганлигини кўрсатувчи ўнлаб далиллар мавжудлигини эслатиш ҳам мақсадга мувофиқдир.

ЎЗР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти хазинасидаги «Маноқиб Сайфиддин Бохарзий»да шундай дейилади: «Ҳазрат Шайх Нажмиддин Кубро (қ.р.) мифармойид: «Хилвати арбаъайнаро даҳ шарт аст: Аввал таҳорат ба дил ва баъазо. Ва давоми вузуъ жиҳати онки, руҳи қудс дар бадани хок олуде бошандааст...» ва ҳоказо³.

«Фавойиҳ-ул жамол»га келсак, Имом Ғаззолий «Кимёи саодат»да инсон табиатида малаканий, шайтоний, ҳайвоний сифатлар мужассамлигидан баҳс юритиб: «Агарда сен малаклар сифатига соҳиб инсон бўлсанг, жон-жаҳдинг билан ҳаракат қил, ғайрат кўрсат. Токи сенда Ҳақ даргоҳига элгувчи йўл очилсин. Оқибат бу йўл воситасида Унинг жамолита восил бўлгайсан. Фақат оламга ҳикмат кўзи, ибрат назари билан қарашни унутма», — дейди⁴.

«Фавойиҳ-ул жамол» айнан ашёга ҳикмат кўзи, ибрат назари билан боқувчининг изҳори ва баёнидир.

²Шайх Нажмиддин Кубро. «Шарҳи рисолаи одоб-уз зокирин». Урганч, 1997. 16-саҳифа.

³Қаранг: ЎЗРФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинаси, 6965/1 инвентарь рақамли қўлёзма 20(а) варақ.

⁴Қаранг: Imam Gazali. Kimya-yi saadet. Istanbul, 1992. 14–15-бет.

Ўтган асрларда мутасаввиф олимлар тасаввуфнинг бош манбаларидан бўлмиш «Авориф-ул маориф», «Кашф-ул маҳжуб», «Рисолаи Кушайрий», «Иҳёи улумиддин» сингари китобларга қайта-қайта мурожаат қилишган. «Фавойиҳ-ул жамол» ана шундай асарлардан бири. Бунинг ёрқин далили XVII асрда яшаб ўтган Мулла Аҳмад томонидан тузилган “Вирд-ул муриддин” асаридаги эътирофдир⁵. Унда айнан “Фавойиҳ-ул жамол”нинг тасаввуф оламидаги қиммати алоҳида таъкидланган.

XIV асрда мутасаввиф Аҳмад баҳо бин Яъқуб бин Хусайн бин Маҳмуд бин Сулаймон томонидан тузилган «Хазинат-ул фавоид-ул жалолия» асарининг илк саҳифасидаёқ араб тилида Шайхнинг «Фавойиҳ» асаридан қуйидаги иқтибос келтирилади: «Шариат бамисоли кема, тариқат эса денгиз, ҳақиқат денгиз қаъридаги инжу. Ким инжунини қўлга киритмоқ истаса, кемага минар, денгизда сузар...»

Демак, Нажмиддин Кубро шариат, тариқат ва ҳақиқатни образли тарзда шарҳлаш ва уни ўқувчи дилига сингдиришга эришган.

Ҳинд машойихларига бағишланган бошқа бир тазкирада эса мурид ва мурид муносабати ҳақидаги сўзлари келтирилган: «Шайх Нажмиддин Кубро шундай дейдилар: Ҳеч ким тарбият топмади ва шайхликка эришмади, агар тариқат йўлидан юриб танбеҳ ва мақтов эшитмаган бўлса. Ва яна айтдики: Шайх шундай инсонки, Ҳақ тариқат йўлида бўлади ва ундан мурид кўрқинч ва ҳалок қилувчи нарсаларни ўрганиб, тўғри йўлни топади. Ва у муридига баъзи вақтларда манзиллар, мақомлар, ҳолларни баён қилади ва фойдаси бор, зиён келтирмайдиган нарсаларни кўрсатиб беради»⁶.

Бу гаплар Кубронинг мавжуд асарларидан бирортасида ҳам учрамайди. Бу эса унинг ҳозирча бизга номаълум асари хусусида тахмин қилиш имконини беради.

Тасаввуфдаги сайри сулук, мухтасар айтганда, халқдан Ҳаққа юксалиш ва Ҳақдан халққа қайтиш йўлидир. «Фавойиҳ-ул жамол»да худди ана шу илоҳий-ирфоний саёҳат ниҳоятда жонли ва жозибали тарзда ифодалаб берилган. Шунинг учун асарда Наж-

⁵ЎЗР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинаси, 8296 инвентарь рақамли қўлёзма 30(6) варақ.

⁶Қаранг: ЎЗР ФА Шарқшунослик институти қўлёзмалар хазинаси. 9663 инв. рақамли қўлёзма. 40(6) варақ.

миддин Кубронинг руҳ, ҳол, мақом, вақт, мушоҳада ва завқ хусусидаги фикр-қарашлари ўзининг ёрқин аксини топган.

Шайхнинг ушбу асари оддий китобхон учун тушунарсиздай туюлиши табиий. Зеро, рисола муқаддимасида Шайх Кубро ўқувчиларга мурожаат қилиб бундай демишлар:

«Ардоқли дўстим, кўзларингни юмгил ва қара!

Қани, нимани кўра оласан ва қандай кўрасан? Агар: «Ҳеч нарсани кўрмаяпман» десанг, янглишасан. Аслида сен худди ўша онда кўраяпсан. Аммо вужуд ва жисмоний борлигининг зулмати уни сенинг басиратингдан ва нигоҳингдан йироқлаштирмоқда. Шу боис ҳеч нимани топа олмайсан ҳам, кўра билмайсан ҳам!».

Нажмидин Кубро асарлари инсонни жисмоний борлиг зулматидан қутқариши ва зиё йўлларига бошлаши билан ҳам катта қимматга эгадир.

Азиза БЕКТОШ

**ЎзР ФА Тил ва адабиёт
институти аспиранти**

Тасаввуф истилоҳлари шарҳи

- А -

АБДОЛ – тарки дунё айлаб Ҳаққа юз бурган вали. Улар руҳларини, маънавий борлиқларини моддий борлиқлари ўрнига бадал айлаган дарвешлардир. Абдол – ўзгаларнинг унга қилган ёмонликларини осон кечира билгувчи, қазо ва қадарга кўнгил хушлиги билан бўйин эгувчи, ибодатларни чин ихлос ила адо айловчи киши. Абдоллар дунёнинг маънавий посбонларидурлар. Ибн Арабийга кўра, Аллоҳ етти иқлимни етти абдол воситасида бино қилган. Шу боис етти замоннинг руҳонияти уларга боғлиқ ва ҳар абдол ўз кучини етти замоннинг биридан ўрин олган пайғамбарлар – Ҳазрат Иброҳим, Ҳазрат Мусо, Ҳазрат Ҳорун, Ҳазрат Идрис, Ҳазрат Юсуф, Ҳазрат Исо, ва Ҳазрат Одам алайҳиссаломдан олур. Ҳазрат Яҳё эса Исо билан Ҳорун ўртасида юриб пайғамбарлардан эшитган ҳақиқатларни етти абдол қалбига нақш айлаб турармиш.

АБРОР – ўзи, сўзи-ю амали тўғри бўлганлар, яхшилик ва поклик ила танилган кишилар. Тасаввуфда аброр икки тоифага ажратилган: 1. Аҳли футувват бўлиб, булар ўзларини инсонийлик хизматига бағишлаганлар. 2. Махлуқотдан узоқлашиб бутунлай Аллоҳга бағишлаганлар, яъни ғайратга таслим зотлар.

АБУЛ ВАҚТ – вақт соҳиби, вақтнинг отаси. Вақт ва ҳолнинг таъсирига берилмаган сўфийлар учун қўлланилган. Ҳолига мағлуб солиқларга эса «ибнул вақт» – вақтнинг ўғли дейилган.

АВЛИЁ – валилар, дўстлар. Аллоҳнинг энг яқин дўстлари, севимли қуллари демак. Авлиёнинг каромати ҳақдир.

Шунинг учун у динда бир далил ўлароқ қабул қилинур.

АВСОТ — ўрта, ўрталиғ дегани. Илоҳий тақдирнинг ҳукмига рози, сулукнинг ўртасидаги солиқ. Маънавий таълим-тарбияни энди бошлаганлар «мубтади», ўртага етганлар «авсот» («авосит»), охирдагилар «мунтаҳи» дейилган.

АДАБ — яхши тарбия, мақбул амал ва гўзал хулқ. Нафси тарбиялаш, ботиний покланиш интизоми. Тасаввуф ар-бобларининг таснифларига биноан, адаб тўрт қисмдан иборат: 1. Шариат одоби. Бу — пайғамбар шариати ва суннатига амал қилмоқ. 2. Тариқат одоби. Бу — бирор бир тариқатга кириб, унинг одоб ва арконини ўзлаштириш, шу буйича ҳаракат қилиш. 3. Маърифат одоби — бу нафси ам-морани мағлуб айлаб, илми ҳол сирларини ўзлаштириш. 4. Ҳақиқат одоби. Бу - Аллоҳдан бошқалардан юз буриб, Ҳақ ахлоқи ила ахлоқланиш, фано низомида юксалиш.

АДАМ — йўқлик, ҳечлик фано. Тасаввуфда адам иккига ажратилган: биринчиси — мутлоқ йўқлик, иккинчиси — муқаййяд йўқлик. Мутлоқ ва ҳақиқий Вужуд Аллоҳга нисбатан оламдаги ашё ва моддалар бир йўқликдурки, улар асли йўқликдан яралмиш. Ибн Арабийга кўра, «Қоинотдаги ҳар бир нарса ваҳий ва хаёлдан иборат эрур». Зеро, уларнинг ҳақиқий ва мустақил бошли бир борлиқлари йўқдир.

АЗОБ — қадар, азият. Сўфийлар наздида бу дунёдаги гуноҳқорликлари учун ширк ва куфр аҳлига охиратда берилмадиган жазо маъносида тадбиқ этилган.

АЛОЙИҚ — толибларни мурод ва мақсадлардан йироқлаштирувчи сабаб ва муносабатлар.

АМАЛ — инсоннинг ишонган, эътиқод боғлаган нарсалари билан яшаши, диннинг ҳукм ва шартларини адо этилиши, таъқиқланган ишлардан ўзини бутунлай тийишдир. Амалнинг иймон билан алоқаси жуда яқиндир: у қалбда иймонни қувватлантириш билан бирга, таъсирини ҳам ортиради. Бир таснифга кўра амал иккига бўлинувур: 1. Ваҳбий амаллар. 2. Касбий амаллар. Ҳақиқий ишқ тугени, табиий завқ-шавқ, ахлоқ гўзаллиги, чин ихлос сингари амаллар ваҳбийдир. Гуноҳдан покланиш, ҳаромдан қочиш, сидқ ила риёзат чекиш кабилар эса касбий амаллар саналади.

«АНАЛ - ҲАҚ» — «Мен-Ҳақман». Машҳур мутасаввиф Мансур Ҳаллоҷнинг сўзи. Мансур Ҳаллоҷ ана шу сўзи учун худлик даъвосини илгари сурган дея қатл этилган. Лекин «Анал-Ҳақ» дейиш орасида фарқ бор. Чунки «Аллоҳ» сўзи Тангрининг зотига, Ҳақ эса Унинг тажаллийларига бериладиган исmdir. Шунингдек, ал-Ҳақ Аллоҳнинг гўзал исmlаридан бири бўлиб, борлиғи доим мавжуд, борлиғи ҳақиқий маъносига эга демақдир.

Ҳаллоҷ «Анал-Ҳақ» деганда, «шундай бир мартабага кўтарилганки, унинг назарида Аллоҳдан бошқа барча борлиқ фоний йўқликка маҳкум ва ботил эди. Ҳақиқий борлиқ ёлғиз Аллоҳ — Ҳақ эди. Бу қадар баланд бир мартабага юксалган Ҳаллоҷ, ёлғиз Аллоҳнинг бир исми бўлмиш «Ҳақ — мавжуд» калимасини билур, ҳатто ўзининг ҳам исмини хотирлай олмасди» (Имом Ғаззолий).

АНБИЁ — пайғамбарлар, наби сўзининг кўплиги. Пайғамбар сўзининг маъноси «хабар келтирган»дир. «Расул» ҳам пайғамбар демак. Аммо «наби» билан «расул» орасида фарқ мавжуд: расул бевосита диний ҳукмларни келтирган пайғамбар бўлса, наби ўздан олдинги пайғамбарларнинг ҳукmlарига таяниб, одамларни Аллоҳ бирлиги ва қуллигига чорловчи ҳисобланади. Куръони каримнинг йигирма биринчи сураси пайғамбарлар ҳақида баҳс юритилгани учун ҳам «Анбиё» деб аталган. Аллоҳ биринчи инсон ва илк пайғамбар ўлароқ ҳазрати Одамни яратган. Сўнгра ҳар бир миллатга бир пайғамбар юборган: «Аниқки, биз ҳар бир умматга «Аллоҳга ибодат қилинлар ва шайтондан йироқ бўлинглар», (деган ваҳий билан) бир пайғамбар юборганмиз...» (Наҳл: 36). Фазилат ва даража эътибори билан ҳам пайғамбарлар орасида фарқ бўлган: «Ўша пайғамбарларнинг айримларини айримларидан афзал қилдик. Уларнинг ораларида Аллоҳ (бевосита) сўзлаган зотлар бор. Ва (уларнинг) айримларини (Аллоҳ) юксак даражаларга кўтарди» (Бақара, 2:253) Шу маънода пайғамбарларнинг энг олий рутбага кўтарилгани Ҳазрати Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломдирлар. Тасаввуфда анбиёлик мақомлари ва пайғамбарлар тақдирига алоҳида аҳамият берилгандир.

АНОСИРИ ЧАҲОРГОНА — тўрт унсур. Булар: сув ҳаво, тушроқ, олов. Сўфийлар нафсининг тўрт мартабасини тўрт унсурга қиёс қилганлар. Нафси амморани олов, нафси лаввомани ҳаво, нафси мулҳимани сув, нафси мутмаиннани тушроқ тамсил этган.

АНФУС — нафаслар, руҳлар, жонлар дегани. Бу — инсоннинг ботиний дунёси, руҳ олами. Куръони каримда: «Уларга оятларимизни офоқда ва анфусда (нафсда) зухурлантирамиз» («Фуссилат», 43), дейилган. Тасаввуф тафсириларида отларнинг офоқ (ташқи дунёда мавжуд бўлган барча борлиқлар) ва анфусда кўрсатилиши «ўлим» тарзида талқин этилган. Ва «табиий ўлим» дейилганда нафс ҳамда шаҳватларнинг ўлими назарда тутилади.

Тасаввуф фалсафасига кўра, инсонни қуршаб олган ташқи дунё — олами кубро, инсон қуршаган дунё — олами асгар — кичик оламдир. Шу боис ташқи дунёга хос ҳамма нарсанинг намунаси инсонда ҳам мавжуд. Масалан: инсоннинг гавдаси ер юзининг, руҳи кўк юзининг, қалби тоғларнинг, қалб билимлари жаннат меваларининг, кўнгилда уйғонган файз ва илҳом ёмғирнинг, нафс қорнинг тимсолидир. Аллоҳнинг ташқи дунёдаги оятлари инсоннинг ботиний дунёсида ҳам мавжуд. Фақат улар басират кўзи билан англашилади. Бу нуқтаи назар мутасаввуфларни Қуръонни зоҳирий англаш билан кифояланиб қолмай, анфусий (ботинан) тушуниш ва тушунчаларни тадқиқ этишга даъват қилган.

АРЗ — ер юзи, заминдаги зоҳир олами. Арз — яратик, ундаги зийнат ва гўзаллик эса ҳақдир. Ҳақнинг сифати само, халқнинг сифати арз эрур.

АРШ — айвон, осмон, тахт. Айрим манбаларда таъкидланишича, Арш тўққизинчи кўкдадир. Арш бугун оламларни бағрига олган мунаввар бир борлиқ — кулли макон. Арш сўфийлар тасавбурида борлиқ ва вужуддир. Аршга «нафси кулл» номини берганлар ҳам бўлган экан. Арш коинотнинг муаззам руҳи бўлиб, у моддий оламнинг илк босқичи саналган. Арш — тажаллий манбаи, яъни илоҳий кудрат асоси. Шунинг учун у илоҳий тахт деб қабул қилинган. «Арши му-

аллю», «Арши Раҳмон», «Арши илоҳий», «Арши Яздон», «Фалаки аъзам» – булар Аршга қўйилган номлардир.

АСМОИ ҲУСНА – Аллоҳу таолонинг гўзал исмлари демак. Бу ҳақида Қуръони каримнинг бир қанча оятларида хабар берилган: «Аллоҳнинг гўзал исмлари бордир. Бас, Уни ўша исмлар билан чорланглар (ёд этинглар) (Аъроф: 180). Ёки «(Эй Муҳаммад), айтинг: «Аллоҳ деб чорлангиз, ёки Раҳмон деб чорлангиз. Қандай чорласангизлар-да (жоиздир). Зеро, У зотнинг гўзал исмлари бордир».

Бу исмларнинг жами тўқсон тўққизта. Қуръони каримда асмой ҳуснанинг мухтасар рўйхати ҳам мавжуд. Булар: ар-Раҳмон, ар-Раҳим, ал-Малик, ал-Қуддус, ас-Салим, ал-Мўмин, ал-Азиз, ал-Холиқ, ал-Мусаввир кабилардир (Ҳашр, 22-24).

«Мақомоти Нақшбанд»да Хожа Баҳовалдин Ҳазратлари тилидан Муҳаммад алайҳиссаломнинг шундай сўзлари келтирилган: «Айтур эдилар: Ҳазрати Расул саллोलлоҳу алайҳи васаллам буюрдилар: «Инналлоҳа азза ва жалла тисъа ва тисъийна исман миъбатун ғайру ваҳидин фа-ман аҳсаҳа дахала-л жанната» (Аллоҳ азза ва жалланинг тўқсон тўққизта, яъни (бир кам юзта) исми бор, кимки уни санаса (хотирласа) жаннатга киради».

Хожа Нақшбанд изоҳларига кўра «Аҳсо» сўзининг бир маъноси – Ҳақ таолонинг номларини санаш бўлса, яна бир маъноси – бу номларнинг мазмунини билиш. Ва яна бири бу номлар амалиётдан фойдаланиш. Масалан, «Раззоқ» деса ризқ ғами хотирга келмайди, «Мутакаббир» деса буюклик ва улуғлик Ҳақ субҳонаҳудан эканини билади в. ҳ».

Аллоҳнинг гўзал исмларини икки гуруҳда хотирга келтириш ёки зикр айлаш мумкиндир. Биринчиси, Ҳақ таолонинг зотига тегишли хос бир исм бўлмиш «Аллоҳ»ни тилга олиш. Бу лафзи шариф Тангридан бўлак ҳеч бир борлиққа нисбатан қўлланилмайди. Иккинчиси, Аллоҳ сифатларидан олинган ва ҳар бири унинг маълум бир сифатини англатувчи номлардир.

Диний-тасаввуфий манбалардаги маълумотлар илк маротаба мушоҳада йўли ила пайғамбарларга билдирилган. Ва

уларнинг ҳаммаси ҳам асмой ҳусна мазмунларидан хабардор бўлишган. Бироқ бу маънолар уларга мушоҳадаларининг даражаси ва нисбатига кўра зоҳир бўлган. Асмой ҳусна пайғамбарлар томонидан қўйилган исмлар эканлиги ҳам илмда айtilган. Масалан, исми Жалолни Одам алайҳиссалом, Қавий, Азиз ва Маннони Идрис пайғамбар кашф қилган эканлар. Шунга ўхшаб бошқа пайғамбарлар ҳам ўз тилларидаги сўзлар билан Аллоҳга исмлар қўйишган. Бу номларнинг бир қанчаси Куръони каримда жамланган. Зикр мажлислари ва тасаввуф адабиётида асмой ҳуснадан кенг фойдаланилган.

АҚЛ — сўфийларнинг нуқтаи назари бўйича, илоҳий бир нурдир. Сўфийлар икки турли Ақл борлигини эътироф этганлар. 1. Ақли кулл — илоҳий, қудратли, мутлақ ақл бўлиб, тангрининг фаол тажаллийсидан иборат. Илк маротаба Тангридан дунёга келган бу ақл «Ақли аввал» ёки «Руҳи аъзам» деб аталган. Шунингдек, ҳақиқати Муҳаммадияни ҳам сўфийлар Ақли кулл деганлар. Ақли кулдан нафси кулл майдонга келганки, у Лавҳи маҳфуз деб номланган. 2. Ақли жуз (ақли мажоз) — инсоннинг ҳаёти, янаш одоби, фаолиятига тегишли. Ақли жуз иккига ажратилган: 1) ақли маод — илҳом ва ирфон билан тарбияланган инсонни охиратдан огоҳ қиладиган ақл. 2) ақли маош — мавжуд дунёни, ҳаётни тушунишга хизмат этадиган ақл. Ақли маод иймон соҳибларига, Ақли маош эса барча кишилар учун хос деб ҳисобланган.

АҒЁР — гайрлар, Ҳақдан бошқа нарсалар, мосиво. Сўфийлик ҳаётини яшамаган, тариқатдан йироқ кишилар. Бу калима нафс маъносида ҳам қўлланилган.

АҲЛ — бегона бўлмаган, дўст. Утмишда инсонлар уч тоифага бўлинган: 1. Аҳли дунё — мол-мулки ва неъматларига берилиб, охиратни тушунмайдиганлар. 2. Аҳли уқбо — охиратни англаб, умрини тоат-ибодат билан ўтказиб, гуноҳ ишлардан тийилганлар. 3. Аҳли илоҳ — кўнгли Аллоҳ ишқи билан тўлган ва батамом Ҳақ йўлига кирганлар. 4. Жаҳаннамга тушишга маҳкум кишилар эса «Аҳли нор» дейилган.

АҲЛИ БОТИН — маънавий ҳол соҳиблари, Ҳақ сир-

ларидан воқиф кишилар, авлиё ва тасаввуф аҳли. Аҳли ҳол — тасаввуфий ҳолларни яшашга эришган ва улардан ҳузурланмиш ошиқ, ориф ва дарвешлар жамоаси. Улар толиб, мурид, солиқ ҳам дейилган.

- Б -

БАЛО — ғам, кадар, мусибат, офат, фалокат. Тасаввуфда илоҳий имтиҳон, солиқ қалбида шавқ ва қувончининг зуҳурланиши ёки ортиши демак. Имом Ғаззолийнинг таъкидлашича, «балода неъмат бордир. Чунки у инсонни охират ва Аллоҳга боғлар. Шунинг учун балодан суюниб, шукр айламоқ керақдир». Балоба авлиёнинг либоси деб қаралишининг боиси ҳам ана шунда.

БАСИРАТ — ботиний назарнинг очилиши, қалб кўзи ила кўриш, илоҳий сезгининг кучайиши. Бунга «Қудсий қувват» ҳам дейилган.

БАСТ-ҚАБЗ — ёйилиш-тўпланиш, севиниш - қайғу чекиш, кенглик - торлик, очилиш - ёпилиш ҳоллари. Зеҳн ва қалбнинг очилиши ва ниҳоятда маҳсулдор, яратувчан ҳолга кириши. Илтижо ва ёлворинларнинг Аллоҳ томонидан ижобат этилиши ҳам баст дейилган.

БАҚО — фанонинг зидди, давомийлик. Тасаввуфий истилоҳда қулнинг ўзида мавжуд нарсалардан кечиб, Аллоҳга оид ҳақиқатлар билан бақога эришиши. Башарий иродадан илоҳий, яъни энг олий иродага юксалиш.

БОРИҚА — валининг қалбига Аллоҳдан келадиган, лекин тез сўнувчи нур. Кашфнинг бошланғичи.

БОТИН — ич, пинҳон, сир, асрори илоҳия. Солиқнинг сийрати, руҳи ва ички олами.

БУРҲОН — ишончли ва қатъий далил демак. Шубҳага бутунлай барҳам берувчи «хужжат».

БУЪД-ҚУРБ — узоқлик, яқинлик. Аллоҳга, Аллоҳ амрлари ва ризосига узоқ ёки яқин бўлиш ҳоли.

- В -

ВАЖД — ишқ ва муҳаббат. Ошиқ қалбида табиий бир равишда туғиладиган илҳом, сурур ва тажаллийлар. Хуж-

вирий «Важднинг моҳиятини изоҳламоқ имконсиздир. Зеро, важд ҳақиқий кўриш (кашф) дағи аламдурки, аламни қалам билан тасвирлашнинг имкони йўқ», дейди.

ВАЖҲ-УЛ ҲАҚ — ҳар бир нарсанинг ҳақиқати.

ВАСЛ (васл-фасл) — етишиш, эришиш, восил бўлиш, Ҳақ висолига етишмоқ. Васл ёки вуслат тасаввуфий ҳаётдаги йўлчиликнинг ниҳоясига алоқадордир. Тасаввуфда маъшуқи азал билан қовушмоқ, ўзликдан кечиб Ҳаққа ёр бўлмоқ, ваҳдат завқи. Васл масаласида сўфилар бир хил ақидада эмаслар. Улардан айримлари Аллоҳ ҳар ерда ҳозир ва нозир бўлишини кўзда тутиб, васлга юқоридаги мазмунни бермайдилар. Баъзилари эса илоҳий сирлардан воқиф бўлгач, ўртадаги парда кўтарилиб, инсон Ҳақ васлига эришади, дея ишонч билдирганлар.

ВАТАН — қулнинг ҳол ила энг охирда эришган ва қарор топган жойи маънавий юрт. Жунайд Бағдодий демиш: «Аллоҳнинг шундай қуллари бордурки, бир қанча мақомладурлар. Улар Аллоҳнинг ҳади ташийдиган отларига минадилар ва суръат-ла Аллоҳга томон елиб борадилар». Абу Сулаймон Доронийнинг айтишича, «Иймон яқийндан (илм) кўп фазилатлидир. Чунки иймон юртдир»... Инсон руҳининг бу дунёга келишдан аввалги манзили ҳам аслий ватан дейилган. Сўфи Оллоёр инсонни «Кетар аслий ватанга даст холи», деганда ҳам айнан ўша ватанни назарда тутган.

ВАТАР — орзу, умид. Башарий сифатлар ва нафсоний лаззатлардан йироқдаги латиф бир туйғу, мусаффо истак. Абу Наср Саррожга кўра, бу сўз «фалон одам ватанида жойлашмиш ватанига (орзу ва истакларига) етишмиш», маъносида ҳам ишлатилган.

ВАҚТ — мозий ила истиқбол орасидаги замон. Қулнинг қалбида ворид бўладиган илоҳий воридот ва Раҳмоний тажаллий вақти. Солик устидан ҳокимликка етишган маънавий ҳол. Сўфий ибнул вақтдир. У ўзи ичида яшаётган ҳолдан бошқасига аҳамият бермас.

ВАҲДАТИ ВУЖУД — вужуднинг бирлиги демак. Аллоҳдан бошқа борлиқ йўқлигини билиш шуурита соҳиб бўлиш-

дир. Ваҳдати вужуд маслагига кўра, ҳамма нарса тоқ вужуд бўлмиш Аллоҳнинг турли-туман тажаллийлари, зуҳурлари, тахайюллари ва кўринишларидан бошқа бир нарса эмасдир. Ваҳдати вужуд моҳияти завқ ила кашф этилиб, яшаш йўли билан билинади, мушоҳада этилади.

ВАҲДАТИ ШУҲУД — солиқнинг важд ва жамъ ҳолида мосивага барҳам бериб, фақат ваҳдатни кўриши. Зухур ва тажаллий айлаган Аллоҳдан бошқа ҳеч нарсага кўз тикмаслиги.

ВАҲДАТИ ҚУСУД — қасд ва ироданинг бирлаштирилуви. Кулнинг ўз хоҳиш-иродаси, тушунча ва орзусини тарк айлаб, Аллоҳнинг иродасини ўзининг иродаси ҳолига етказа билиши.

ВАҲМ — тахайюл, кўркув, шубҳа, ақл билан фаҳм орасидаги бир ҳол. Ваҳм фаҳмнинг кўриқчисидир. Сўфийлар ваҳм деганда оламни, мосивони назарда тутишган.

ВИЖДОН — ич туйғуси, ботиний қувват, тўғрилиқ туйғуси. Виждон важддан кўра кўп карра афзалдир. Чунки унинг Ҳаққа яқинлиги бор.

ВОРИД — кулнинг ихтиёрига боғлиқ бўлмаган равишда қалбда юзага келадиган маъно, илҳом ва файз эрур.

ВОСИЛИ ҲАҚ — сайри сулук манзилларини кечиб ўтиб, тавҳид мақомини эгаллаган ошиқ, ориф ва солиқлар.

ВУЖУД — мавжудлик, борлиқ. Энг мукаммал шаклдаги важд ҳоли, ҳаққа етишиш. Солиқ башарий сифатлардан фоний бўлгач, ҳақ вужудига бирлашур.

ВУСЛАТ — етишиш, эришиш, восил бўлиш. Ҳақ висолига етишмоқ. Васл ёки вуслат тасаввуфий ҳаётдаги йўлчиликнинг ниҳоясига алоқадор. Яҳё бин Муознинг айтишича, «Сайри сулук йўлида ҳаракат қилганлар тўрт гуруҳдир: тоиб (тавба қилган), зоҳид, муштоқ ва восил. Тоиб — хафв ила пардаланса, зоҳид ҳубб (севги) ила, муштоқ - яшаётган маънавий ҳоли билан пардаланган. Восил эса - Ҳақдан бошқа ҳеч бир нарса ила пардаланмаган кишидир.

- Д -

ДАРВЕШ — тасаввуфнинг ўнлан зиёд тариқатлари асосида турган энг юксак ҳол, ўзига хос гўзал маслак ва ҳур-

рият мақомидир. Яссавий «Факрнома»сида таъкидлаганки, «Ҳар ким дарвешлик даъвосини қилса, аввал Ҳақ амрига бўйин суниб, шариат амри билан бўлғай. Ва ботил ишлардин ва бидъат ишлардин парҳез қилғай, кеча қиём бўлмагунча, кундуз хизмат қилмагунча, шайхлик даъвосини қилса, ботил турур».

Тарк мақомларида кўнгилни поклаш, том бир таслимият ичра таваккал ишонч - эътиқодини камолга етказиш, узлуксиз равишда ишқ оташида товланиш, ўтмиш учун «ўлиб», келажак учун қайта «туғилиш» ва руҳоний эркин, тўлақонли озод умр кечириш дарвешларга хос фазилат ва сифатлардир.

«Ғиёс ул-луғот»да изоҳланишича, дарвеш сўзининг асл маъноси эшиклардан нарса тиловчи демақдир. Дарвешнинг қадимий шакли даровез — эшикларга осилувчидирки, у кейинчалик дарвеш бўлган. Албатта, одамларнинг эшикларига осилиб, тиланчилик қилиб юрувчи қашшоқ ва га-долар билан тариқатга мансуб дарвеш ўртасида тўғридан-тўғри бир боғлиқлик йўқ. Бироқ мажозий ўхшашлик бор. Дарвеш учун муршиднинг эшиги бамисоли Каъбадурки, у ана шу эшикка осилувчи ва ундан нажот тиловчидир.

«Нур ал-улум»да ўқиймиз: «Сўрдиларки, дарвешлик недур? Айтди: «Уч чашмадан иборат бир дарёдир. Бу чашмалардан бири — парҳез, иккинчиси — саховат, учинчиси Тангри таоло бандаларидан ниёзмандлик этмаслик эрур». Шайх розияллоху анху бир сўфийдан сўрдики: «Сизлар кимни дарвеш деб айтасизлар?» Деди: «Дунёдан хабари бўлмаганни». Шайх деди: «Бундай эмас, юрагида дунё андишаси бўлмаганга айтилур. Чин сўзлайди-ю сўзи йўқ, эшитади-ю қулоғи йўқ, овқатланади-ю лаззати йўқ, ҳаракат ва хотиржамлик, қайғу ва қувончдан фориг киши — бу дарвеш эрур».

Жалололдин Румий самога эркин ва яйраб парвоз қиладиган қуш билан дарвеш ўртасида жуда яқинлик борлигига диққатни жалб этган. Буюк шоир инсон дарвешлик фазилатларини мукамал эгаллай олмаса-да, дарвешликка интилишнинг ўзиёқ уни дунёнинг бир қанча «тузоқ»лари-

дан кутқаза олишига ишонч билдириб, дейди: «...кушки ердан юқори учгай, агарчи осмонга етмагай, аммо домдин йироқ бўлгай. Ҳам ул навъ агар киши дарвеш бўлса, агар дарвешликка етмаса, аммо мунча бўлғайки, зумраи халқдин ва бозор аҳлидин мумтоз бўлғай ва дунёнинг заҳматларидан сабукбор бўлғай...»

Ривоятга кўра, ёзнинг иссиқ ва тўзонли бир кунда Шайх Абу Али Марвазийни кўчада кўриб қолишиб: «Эй Шайх, бу жазирамада қаён борурсиз?» — деб сўрашибди. У жавоб бериб дебди: «Фалон дарвешлар хонақоҳигаки, мен битибменки, ҳар кун осмондин дарвешларга юз йигирма раҳмат ёғар. Хусусан, ҳозир — чошгоҳ пайтида. Борадурменки, анда нонушта қилғаймен, шоядки, ул раҳматлардин менга ҳам насиб бўлғай. Улуғлар дебдурларки, ўзингни алар орасида (яъни дарвешлар орасида — И.Х) сиғур ва ўзингни алардин ва аларнинг дўстларидин кўргуз, агарчи билгайсенки, не навъ расвосен... Тонгла сўрасаларки, «Кимсен?», дегайсенки, аларнинг (дарвешларнинг — И.Х) дўстлариданмен ва сўзларини эшитсанг, агарчи маъносин билмасанг бош тебрат, то тонгла дегайсенки, аларнинг бош тебратувчилариданмен...»

Дарвешларга яқинлик — нафсу ҳаводан йироқлашув демак. Дарвешлар суҳбатини тинглаш Ҳақ сирларидан огоҳликдир.

Хожа Баҳоуддин Нақшбанддан: Ўзгаларнинг кўнглидагини билиб олиш дарвешларда қандай пайдо бўлади?» — деб сўралганида, «Кўзи очиқлик ва англаб олиш фаросат нури орқали бўлиб, Ҳақ Субҳоналлоҳу буни дарвешларга ато қиладики, «фаиннаҳу янзуру би нуриллаҳи» — «Чунки у (яъни дарвеш — И.Х) Аллоҳ нури орқали боқади», — деб жавоб қайтарган эканлар.

ДАҲШАТ — ишқнинг, севгилининг ҳайбат, азамат ва қудратидан ошиқнинг ақдан жудо бўлиши, беҳушлик, ҳайронлик ҳолати. Бу ҳолатга етган киши «мадҳуш» дейилган.

- Ж -

ЖАБАРУТ — мулк ва малакут ёки шаҳодат ва ғайб - моддий ва маънавий оламларнинг ўртасида мавжуд бўлган олам.

ЖАЗБА — руҳнинг севинч, сурур ва ғайрат туфайли юксак мақомга кўтарилиши, ортиқ даражада ҳаяжонга берилиши, ўзини кечмоқ ҳоли. Бу ҳам Ҳусни Мутлоқнинг ўзига бутунлай мафтун айлаши ва қулнинг Аллоҳ ила бирлашувидир.

Жазба икки турлидир: а) хафий жазба — қулнинг Ҳақни севиши. б) жамъий жазба — Ҳақнинг қулни севиши. Жазбанинг бош шартини истеъдоддирки, у Аллоҳ томонидан ато этилади. Солиқда истеъдод ва қобилият бўлмаса, фақат риёзат ва интилиш билан Ҳаққа яқинлаша олмайди. Сайри сулукнинг бошланғичи жазбанинг ниҳояси ҳисобланади.

ЖАЛВАТ — кишининг ватани ва оиласидан узоқлашуви; жилоланиш, жило бермоқ; маълум бир нарсанинг ўртага чиқиши, зуҳурланиши. Тасаввуфий истилоҳда халқдан узоқлашиб, танҳоликда Ҳақ ила бўлиш. Қулнинг илоҳий сифат ва гўзал хулқ ила безаниб, хилватдан чиқиб халққа аралашуви. Жалват нақшбандийликда «Хилват дар анжуман» тарзида ифодаланган.

ЖАЛОЛ — улуғлик, буюклик, азамат. Маъшуқнинг ошиққа мутлақо муҳтож эмаслигини изҳор этиш, ошиқнинг гурурини синдириб, ўзининг қаршисида нақадар чорасизлигини исботлаши. Солиқни манлик даъвосидан халос этгувчи илоҳий тажаллийлар.

ЖАМОЛ — гўзал чехра, гўзаллик. Аллоҳнинг лутф ва раҳмат сабаби бўлган сифатлари тажаллийси.

ЖАМЪ ВА ФАРҚ — тўпланиш, ажралиш, ваҳдат - касрат. Жамъ Ҳаққа доир, фарқ қулга оид нарса. Жамъ — қулнинг эришгани, фарқ — Ҳақнинг эҳсон қилгани. Жамъ — барча нарани Аллоҳ билан қойим кўрмоқ, фарқ эса - ашёни Аллоҳдан айри, аммо Аллоҳдан деб билмоқдир.

ЖАМЪИЯТ — мосиводан қутулиш ва бутун диққатни Аллоҳга таважжуҳ нуқтасига жамлаш. Қалб паришонлиги. Инсоннинг зеҳнан ва қалбан ўзини Ҳаққа бағишлаши.

ЖАҲОЛАТ — подонлик, билимсизлик, жаҳлга тобе бўлиш. Қанча муддат расмий ва зоҳирий илмларни ўрганиш билан машғул бўлмасин, барибир ҳақиқатни идрок айлаш қобилиятидан маҳрум қолдирадиган кўнгил.

ЖИЛВА — ноз, истиғно, гўзалнинг кўнгилни фатҳ этувчи ҳол ёхуд чиройли ҳаракатлари. Сулук аҳлининг кўнгилда порлаган илоҳий нур. Бу нур ошиқни телба қилур.

ЖУНУН — телбалик, жиннилик. Илоҳий ишқда сармастлик ҳоли. Ҳамма нарсани унутиб, фақат Ҳақ дийдорини исташ.

- 3 -

ЗАВҚ — ҳузур, лаззат. Илоҳий тажаллийларнинг бошланиши. Ҳақдан етадиган ирфон нури.

ЗИКР — сўзлаш, баён қилиш, хотирлаш, ёд айлаш, хотирдагини унутмаслик маъноларини англатадиган арабча бир калима. Тасаввуфда бу калима ғафлат ва нисён — эсдан чиқаришнинг зидди ўрнида татбиқ этилган.

Зикр тасаввуфдаги ҳар бир тариқатда, ҳар бир тасавуф аҳлининг наздида барча қоида, усул ва одобларнинг бошидир. Тариқат пирлари ва муридларнинг зикр фойдалари ҳақида умумий қарашлари тахминан бундай бўлган: зикр — шайтонга қарши энг ўткир яроғ. Қалбдан ғам, қайғу ва ғуссаларни ҳайдаб, дилга қувонч, фараҳ ва кенглик бағишлар; тафаккур ва маърифатнинг юксалишини таъминлар; ҳар турли ёмонликларнинг илдизини қуритиб, хато ва гуноҳларнинг олдини олар...

«Фойдали бўладиган зикр — давомли ва қалб ҳузурини ила бўладиган зикр эрур. Зикрнинг ниҳоясида эса унс ва муҳаббат туғилур... Киши зикр этилажак Аллоҳ ила унсият пайдо этиб, кўнгилда Аллоҳ муҳаббати ҳосил бўлгунга қадар бир оз заҳмат чекар. Сўнтра эса Аллоҳни хотирламаса тура олмайдиган ҳолга келар...», дея таъкидлаганлар Имом Ғаззолий.

Зикр фақат Аллоҳни ёд айлаш, унинг гўзал исмларини эслаш эмас, балки дил, фикр ва туйғуни Аллоҳга йўналтиришдир. Аллоҳ ила мукамал бир шуурий, зехний алоқа ўрнатиш зарурки, бу бахт ҳаммага ҳам насиб этавермаган.

албатта. Шунинг учун тасаввуфда зикр икки қисмга ажратилган: бири «зикри омма», иккинчиси «зикри хос». Зикри омма савобни қўлга киритмоқ нияти ила амалга оширилади, аммо зокирнинг табиатидан ёмон хислатлар, айтайлик, кибр, ғурур, риё, ҳирс, ғазаб, қаҳр, макр кабилар бутунлай, яъни таг-туби ила барҳам топмаган бўлади. Хосларнинг зикри бунинг акси: унда нафс тамоман мағлуб этилади ва қалб маърифат, муҳаббат нурлари ила ёришиб, тилда ҳам, дилда ҳам Аллоҳ исми ва ишқидан бошқа ҳеч нима қолмайди. Аммо бундай улуг ҳол соҳиби бўлмоқ учун қатъий интизом, сабр ва ихлос билан зикрга берилиш талаб этилган. Шу маънода қуйидаги ҳикоят эътиборга моликдир: нақл қилинишича, Жунайд Бағдодийдан таҳсил олмоқ учун хорижий ўлкалардан ўн олти киши ташриф буюрибди. Шайх уларнинг ҳар бирини алоҳида-алоҳида хилватхоналарга киритиб, давомли тарзда зикр ила машғул бўлишга буюрибди. Орадан бир ҳафта ўтгач, зокирларнинг ҳолларини билмоқ учун ёнларига кириб: «Кўнглингизда нени кўриб, ундан нени эшитаётирсизлар?» — дея сўрабди. «Фақат муҳаббати дунёни кўриб, унинг овозларини эшитаётирмиз», — дейишибди толиблар. «Муҳаббати дунё ва унга тааллуқли ҳамма нарсани ичингиздан чиқариб, иззат ва лаззатлардан қатъиян кечингиз», — дея танбеҳ берибди шайх. Шундан сўнг орадан яна бир ҳафта ўтгач, у уларнинг ёнларига бориб: «Қалбингизда нима пайдо бўлди?» — деб сўрайди. «Охират ишқи! Энди фақат шу ишқ кўнглимизни ишғол қилаётир». «Буни ҳам тарк қилинг!» — фармойиш берибди Бағдодий. Орадан бир ҳафта ўтгач, навбатдаги сўров бўлибди: «Қалбингиз нима билан тўлди?» «Фақат муҳаббати аноният, яъни ўзини севмоқ муҳаббати билан тўлди», — дейишибди толиблар. «Унда ўз борлигингизни ҳам тарк этингиз!». Яна бир ҳафтадан сўнг эса «Қалбингизни нима ишғол этди?» деб сўралганида зокирлар: «Фақат муҳаббати илоҳ ишғол қилди», дейишибди. Шундан кейин уларга асмой сабъа зикри буюрилибди. Орадан ҳаммаси бўлиб қирқ кун ўтгач, Ҳазрати Жунайд: «Қалбингизда нима қолмишдур?» деб сўраганда толиблар бир овоз-

дан: «Қалбимиздан мосиво (Аллоҳдан бошқа ҳамма нарса, яъни касрат демак) маҳв бўлиб, ёлғиз Аллоҳу азимушшон қолди», — дейишибди. Бу гапни эшитган Жунайд Бағдодий восилларнинг ҳақларига дуо қилгач: «Мана энди қаённи истасангиз, ўша ёққа бораверингизлар. Чунки муродга эришдингиз ва сизларга тобе бўлганларни ҳам шундай мақом ва ҳузурга етказингиз», — дея рухсат берган экан.

ЗИКР — инсонларни ҳақиқий тавҳидга эриштирадиган ҳам машаққатли, ҳам завқли йўл. У камолот мақомларининг ўзаги ёки тамали сифатида тасаввуф оламида хос мавқе ва аҳамиятга эга.

Тасаввуфий ҳаёт сирларини билмоқ учун, албатта, зикр қонун-қоидалари, зикри хуфия — яширин, пинҳона зикр ва зикри жаҳрия — очик, овоз чиқариб амалга оширилган зикр тажрибалари билан ҳам қизиқиш лозим.

ЗОТ — ўз, жавҳар, бирор нарсанинг асли. Сўфийлар ақидаси бўйича, Аллоҳ ўз зотида қоим, коинотда мавжуд ҳар қандай борлиқ Тангри сифатларининг зуҳури, сифатлари эса ул зотнинг тажаллийсидан иборат.

ЗОҲИД — зуҳд йўлига кирган, таркидунё этган киши. Ҳожи Бектоши Валининг таърифига кўра, «зоҳидларнинг асли оташдандур ва улар тариқатга мансубдурлар». Шу сабабли ҳақиқий зоҳид ўзини «ёндириши», яъни ёниб яшамоғи лозим. Зоҳидларнинг мақомлари ибодат, қўрқув, умид ва «Илм-ал яқийн» эрур.

ЗУҲД — парҳез қилмоқ, яъни дунёга илтифот этмасдан тоат-ибодат ила кун кечирмоқ. Асл зуҳд — Аллоҳга маъқул нарсаларни севмоқ. Тангри таъқиқлаган нарсалардан ҳазар этмоқ. Расулulloҳ демишлар: «Дунёда зуҳдни таржих этки, Мавло сени севсин ва носнинг (инсонларнинг) қўлидагиларга илтифот этмагилки, нос ҳам сени севсин».

Аҳмад ибн Ҳанбал зуҳднинг уч мартабаси борлигини айтган. Биринчиси — авом зуҳди. Бу — ҳаромни тарк этмоқ. Иккинчиси — хавос зуҳди. Бу — ҳалолнинг ҳамзаруриятдан ортиғини тарк айлаш. Учинчиси — Аллоҳдан бошқа ҳаммасини тарк қилмоқ, яъни аъхос зуҳди.

- И -

ИБОДАТ — Аллоҳга топинмоқ, қуллуқ қилмоқ ва унинг амрларини адо этмоқдир. Ўтмишда ибодат аҳли жаннат учун, жаҳаннам азобларидан қўрқув туфайли ёки Ҳақнинг ризоси учун ибодат қилувчилар тоифасига ажратилган.

ИМОН — қалб ва вужудни бирлаштирувчи, эзгу амалларга бошловчи илоҳий ҳол. Иймон учун қалбнинг тасдиғи асл ҳисобланади. Ислом дини нуқтаи назарича, Аллоҳнинг мавжудлиги, бирлиги, Муҳаммад пайғамбарнинг Аллоҳ элчиси экани, Қуръонга, ундан олдин нозил этилган диний китобларга шубҳасиз ишонган, намозини қанда қилмаган, рўза тутган, ҳажга борган, закот берган киши мўъмин, яъни иймонли киши дейилади. Иймоннинг туб моҳияти ва бош асоси Қуръони каримда белгилаб берилган. Масалан, «Нисо» сурасида бундай дейилади: «Эй мўъминлар, Аллоҳга, унинг пайғамбарига, нозил қилган Китобига ҳамда илгари нозил бўлган китобларига иймонингиз комил бўлсин. Кимки Аллоҳга, фаришталарига, китобларга, пайғамбарларга ва охират кунига ишонмаса, демак, у жуда қаттиқ адашибди».

Диний ва тасаввуфий адабиётларда иймон икки қисмга ажратилган: тақлидий иймон ва таҳқиқий иймон.

Тақлидий иймон — ота-боболари, дин вакиллари ва муҳит таъсирида юзага келган иймон бўлиб, бунда тақлид қилиш, эргашш жиҳатлари устиворлик қилади.

Таҳқиқий иймон — иймонга оид барча масалаларни далил ва тафсилот, талаб ва қонуниятлари билан билмоқ, сўзсиз унга амал қилмоқдир. Бу иймон инсонни ҳар қандай шубҳа, қўрқув, гуноҳ, фалокат ва ожизликдан муҳофаза этувчи илоҳий қудрат манбаи ҳисобланади. Ҳазрати Алининг эътирофига кўра, қалбда «Иймон, энг аввало, оқиш бир нуқта тарзида пайдо бўлур. Қул, яъни Аллоҳ қули солиҳ амалларни адо этаркан, у нуқта мустаҳкамланиб кенгайр ва қалбни ишғол айлар. Натижада эса қалб бутунлай оқликка чулганур». Шунинг учун ҳам иймонли юракда ҳасад, адоват, жаҳолат қоронғуликлари бўлмайди.

ИЛҲОМ — илоҳий файз йўли билан қалбда пайдо бўладиган маъно ёки ҳақиқатлар.

ИНОБА — бирор муршидга мурид бўлмоқ. Қўл бериш, таслим бўлиш, шайх ҳузурда қусур ва гуноҳларга тавба қилиш. Барча ашёдан кечиб, ашё соҳибига юз буриш.

ИНСОНИ КОМИЛ — гўзал хислат ва юксак фазилатларга соҳиб инсон. Моддий оламлар билан маънавий оламларни ўзида мужассамлаштирган мавжудлик.

ИРФОН — кашф ва илҳом билан ҳосил бўладиган билим. Маънавий ва ички тажриба орқали эришиладиган завқий илм.

ИСТИҚОМАТ — тўғрилиқ, тўғри ҳаракат этиш, рост йўлга етишиш. Қушайрий таъбирига кўра, «Истиқомат кароматдан устун эрур».

ИСТИҒРОҚ — фарқ бўлиш, бирор нарсани бошдан-охиригача эгаллаш, ишғол этиш. Сўфийликда Аллоҳдан бошқа ҳамма нарса билан алоқани узиб важд ва ҳолга таслим бўлишдир. Валоят мартабасидан кейинги ҳол. Истиғроқнинг даражаси учдир: 1. Илмнинг ҳолга истиғроқи. 2. Ишоратнинг кашфга истиғроқи. 3. Шавоҳиднинг жамъда истиғроқи.

ИШОРАТ — илоҳий маънога дахлдор бўлгани боис сўз билан изоҳланмайдиган ва сўзловчи сир сақлайдиган ҳақиқатлар. Абу Наср Саррож бундай деб ёзганлар: «Биров келиб «Ишорат недур?» деб сўрайдиган бўлса, унга шундай жавоб берилур: «Ишорат — Аллоҳнинг «Таборакаллазий» оятидаги «аллазий» лафзи кабидир. Аллазий — киноятдур, киноят эса латофати туфайли ишорат янглиғдир. Ишорат — фақат аҳли илмнинг улуғлари идрок айлай оладиган бир нарсадир». Тасаввуф тили ишорат тили, дея эътироф этилгандир. Шунинг учун Абу Али Рўзборий, «Бизнинг илмимиз ишорат эрур. Иборага кўчгач, ғойиб бўлур», деганлар.

ИШҚ — тасаввуфда ҳусни Мутлаққа бўлган шиддатли севги. Ваҳдати вужуднинг бошланғичи ва охири бўлмаганидек, Ҳақ тажаллисининг ҳам ибтидо ва интиҳоси йўқдир. Унинг зоти ҳар жойда зоҳир эрур. Ва мазҳарлари зоти билан ўхшаш. Ҳақнинг илк зухурига «Ҳақиқати Муҳаммадия» дейилган. Ишқ илоҳдан ато этилган раҳмоний бир улфат. Улфатдошлиқ туйғуси эса ҳар бир Рух соҳибига хос.

Ишқ икки хилдир: ҳақиқий ва мажозий. Ҳақиқий ишқ - ҳусни мутлаққа, мажозий ишқ эса одам ва олам гўзаллигига ошиқлик эрур.

- К -

КАВН — бор бўлиш, бирор бир нарсанинг борлиги. Бутун мавжудот.

КАРОМАТ — икром, шараф, карам, лутф ва эҳсон демак. Каромат — пайғамбарлик даъвосидан йироқ бўлган одамда фавқулодда ҳолатнинг зухурланиши ёки руҳий тажриба билан боғлиқ ҳайратланарли воқеа-ҳодисаларнинг содир бўлиши. Каромат иккига бўлинган: биринчиси-каромати кунния. Иккинчиси — каромати илмий. Булар «кавний» ва «ҳақиқий» деб ҳам аталган. Кавний кароматлар — қисқа фурсатларда рўй берадиган фавқулодда ғайритабiiй ҳодисалар. Масалан: ҳавода учмоқ, денгизда юрмоқ, инсоннинг қуш ёки бошқа жонзотга айланиши, қушга ўхшаб парвоз қилиши шулар жумласидандир. Ҳақиқий каромат эса - илм, ирфон, маърифат, ибодат, ахлоқ ва инсонликдаги устунлик ва шу устунликдан юзага келган турли шакллардаги ҳодисолар. Тасаввуф аҳлининг эътиқодига кўра, асл каромат - каромати илмий ҳисобланади. Шунинг учун ақл ва маърифатнинг кучига ишонган одамлар каромати куннияга иштибоҳ билан қараганлар.

КАШФ — ҳис ва ақл йўли билан идрок этиш мумкин бўлмаган ҳақиқатларни қалб кўзи ила кўриш.

КИМЕ — тасаввуф истилоҳида борга қаноат айлаб, йўғига умид боғлаш ва орзу қилишдан кечиш. Беҳуда хаёлларни тарк этилаш. Ёмон феъллардан йироқлаштириб, яхши сифатларга ириштириш тарзида нафсни тарбиялаш кимеи саодат эрур.

КҮНГИЛ — анъанавий ҳаёт манбаи, Ҳақ нури жамолини кўрсатадиган кўзгу. Айрим сўфийлар кўнгилни Каъбидан ҳам устун қўйганлар.

- Л -

ЛАДУН — ғайб илми, илоҳий асрорни ўргатувчи илм.

ЛАТИФА — нозик, юмшоқ, инжа. Ниҳоятда нозик маъ-

нони ифодалайдиган, англаш мумкин, аммо сўз билан ай-тиб бўлмайдиган ишорат. Завқий илмга ўхшаш илм.

ЛАТОЙИФИ СИТТА — нафс, қалб, руҳ, сир, хафий, ахфо.

ЛАТОЙИФИ ХАМСА — беш латифа демак. Инсонга оид манфуҳ руҳнинг беш турли кўриниши бордир: қалб, руҳ, сир, хафий, ахфо. Булар амр оламига мансуб, халқ оламига оид «нафс» латифаси ҳам бор. Улар бир-бирининг ичида яширинган. Кейингиси олдингисига нисбатан латифдир. Ҳар қайси латифа пайғамбарлардан бири эришган маънавий ҳақиқатларни тамсил этар. Қалб латифаси Ҳазрат Одамга, руҳ Ҳазрат Иброҳимга, сир Ҳазрат Мусога, хафи Ҳазрат Исога, ахфо эса Ҳазрат Муҳаммад алайҳиссаломга нисбатан берилган. Уларнинг ҳар бири бир ранга эга. Қалб сариқ, руҳ қирмизи, сир оқ, хафий қора, ахфо яшил рангдир.

- М -

МАВТ — ўлим, нафсни туб илдизи ила ҳаво-ю ҳавас заминидан ажратиб ташламоқ. Чунки ҳаво-ю ҳавас нафснинг жони эрур. Нажмиддин Кубро ҳазратлари «Усули ашара» рисоласида бундай ўлимни беш турга ажратиб кўрсатганлар: 1. Мавти иродий — инсоннинг борлиқ ва дунёвий нарсалардан тамоман халос бўлиши, яъни фанои куллийга етишиши. 2. Мавти аҳмар — «қирмизи ўлим». Бу — нафснинг истакларига қарши тура олиш, чидамда уларни бартараф эта олиш демак. 3. Мавти абяз — «оқ ўлим». Очлик йўли билан нафс ва таъмани забун айлаш. Шунда кўнгил покла-ниб, шаффофлик, яъни оқлик касб этади. 4. Мавти ахзар — «яшил ўлим». Ямоқдан кийим тикмак ва киймак. Чунки янги ва чиройли кийим ўзгаларнинг диққатини жалб қилурки, бу шуҳрат нишонаси ҳисобланади. 5. Мавти асвад — «қора ўлим». Бу қайғу ва мусибатларга таҳаммул этиш, халқу халойиқнинг ҳар қандай жабру жафосига чидандир.

МАИЙЯТ — баробарлик, тенглик, бирор бир буюк кишининг амрларига итоатда бўлиш. Аллоҳга яқинлик мақомига юксалиш.

МАЛОМАТИЙЯ — тасаввуф заминида пайдо бўлиб, Ҳамдун Қассор томонидан асос солинган (қассорийя деб ҳам аталган) бир маслак оқими. Бу маслак вакиллари нафси қийнаш, ўз нафсига тинимсиз ранж етказиш, бошқаларнинг таъна-маломатларини қувонч ила қаршилашни кўникмага айлантирганлар. Улар улуғликдан, даъводан, ўзни кўз-кўз қилишлардан, халқнинг олқиш ва эҳтиромини қозониш гаразидан бутунлай фориг бўлишган. Сўҳравардийнинг эътирофи бўйича, «ҳақиқий маломатий томирларида ихлос завқи жўшган, том маъноси ила сидқ ва садоқатга эришган бир кишидир».

Маломийларнинг эътиборга молик хусусиятларидан бири — дунёга таҳқир кўзи ила боқмаслик ва тарки дунёчиликка ундамаслик бўлган. Улар тужжорлик, ҳунармандлик ишлари билан шуғулланишган. Уларнинг орасидан садри аъзамлик, шайхулисломлик каби муҳим ҳукумат мансабларини эгаллаган кишилар етишиб чиққан. Маломийни ҳаммадан ортиқ чўчитадиган нарса риё ва кибр эди. Нажмиддин Кубро ўз тариқатини яратишда маломатийлик маслаги ва тажрибаларига ҳам асосланган.

МАЪРИФАТ — ақлу дониш, амалий билим, таниш, фаҳм, тасаввуфга хос илм; ҳол сирлари ва илоҳий ҳақиқатларга тегишли илм-ирфон. «Кашф ул-маҳжуб» муаллифининг айтишича, фуқаҳо сингари бошқа кишилар ҳам Аллоҳ ҳақидаги илмга «маърифат» номини берганлар. Тариқат шайхлари эса Аллоҳ хусусидаги сихатли ҳолни «маърифат» дея атаганлар. Ва шунга кўра, «Маърифат илмдан кўп қарра устундир», деганлар. Имом Ғаззолийнинг таъкидига кўра, «Қалбда маърифат майдонга келгач, қалбнинг ҳоли ўзгаради. Қалбнинг ҳолати ўзгаргач, аъзоларнинг амаллари ҳам ўзгаради. Яъни амал ҳолга, ҳол илмга, илм эса тафаккурга боғлиқ бўлиб қолади».

МАҚОМ — манзил, марҳала, маънавий мавқе, мартаба, тўхтам. Кушайрийнинг айтишича, мақом қулнинг тақдор асосида сифат ҳолига етказган одоби ва ахлоқидир. Мақомга риёзат, мужоҳада ила эришилур.

Тавба, вараъ, зуҳд, фақр, сабр, таваккул, ризо — бу-

лар тариқат мақомлари эрур. Тавба мақоми талабларини бажармасдан вараъ мақомига эришиб бўлмайди. Худди шунингдек, кейинги мақомларда ҳам биридан иккинчисига ўтиш айна шу тартибда давом этади.

МЕҲНАТ — заҳмат, машаққат, қийинчилик, ранж ва азоб.

МОСИВО — Аллоҳдан бошқа ҳамма нарса касрат демакдир. Ваҳдати вужуд маслагигаги ошиқлар, умуман, Ҳақ қуллари Худодан бошқа бир борлиқ мавжудлигини тан олмайдилар. Зеро, дунёдаги ҳамма нарса ягона борлиқ — Аллоҳ борлигининг таслиғи ва далилларидир. Тариқатчи шоирлар «ғайр», «сиво», «давъо», «ёлғон», «ағёр» каби атамаларни ҳам мосиво маъносида татбиқ қилганлар.

МОУМАН — бу оламга дохил ташвишлар, манлик даъвоси, маънавий-руҳий бутунликка эриша билмаслик.

МУЖОҲАДА — нафсни вужудий машаққатлар ила қийнаш, ҳаво ва ҳавасга қатъиян қарши курашиш.

МУЗОҲАРА — мужоҳадага киришган солиқнинг шу мужоҳададан кейин важдли руҳга мазҳарияти, руҳнинг Аллоҳга мутлақо таслим бўлиши ва дунёни тарк қилиши.

МУКОШАФА — кашф йўли ила билиш, авлиёуллоҳнинг қалбида ғайбий сирларнинг очилиши. Музоҳара мақомидан кейин, яъни солиқ узоқ бир мужоҳададан сўнг етишадиган мақомдир.

МУРАФФАҲУЛ ҲОЛ — тинч, хотиржам, роҳатли, осойишта ҳол.

МУРИД — тариқат одобига кўра, маълум бир шайхга боғланиб, ақлу иродасини Ҳақнинг мутлақ иродасига бўйсундирган ва сулук маргабасини эгаллаган киши. Муридлик муҳибликдан сўнг эгалланадиган бир даражадир.

МУРОҚАБА — мушоҳада, бирор нарсага диққат ила нигоҳ ташламоқ, худо фикрига берилиб, дунёга тааллуқли хаёл, ўткинчи майллардан фориг бўлмоқ. Тасаввуфда мууроқабани икки хилга ажратилган: бири авомнинг мууроқабаси бўлиб, бунда Ҳаққа толиб киши Аллоҳнинг амрларини адо этади. Унинг ўз аҳволидан огоҳ ва талабгор эканини англаб, айна шу мууроқазадан рофил қолмайди. Иккинчиси — мууроқабани хавос. Бунда солиқ жазбан муҳаббат билан ҳусни

мутлақнинг сири бўлган аҳадиятини давомли тарзда барча ашёда мушоҳада ва мулоҳаза қилади ҳамда шу жараёнда ашёни тамоман эрдан чиқаради. Айни ҳолда Аллоҳ таолонинг анворига назар айлаб, асрорига муроқиб бўлади.

МУРОҚИБ — муроқабат этувчи, ўзликдан халос бўлган, Аллоҳга боғланган киши.

МУРШИД — тариқат пири, тўғри йўлга бошловчи раҳнамо.

МУРШИДИ КОМИЛ — Ҳаққа етишган, фанофиллоҳ мартабасига юксалган вали.

МУСОМАРА — Ҳақнинг қулга пинҳона сўз айтиши, яширин хитоб. Орифларга зуҳур бўладиган нидо.

«**МУТУ ҚАБЛА АН ТАМУТУ**» — «Ўлмасдан бурун ўлинг!». Тасаввуф маслагининг шаклланиши ва кенг тарққий топишида Муҳаммад пайгамбарнинг бир қанча ҳадислари ниҳоятда муҳим аҳамият касб этган. Сўфийлик гушунчасининг тамалини ташкил этган «Ўлмасдан бурун ўлинг» мазмунидаги ҳадис ана ўша ҳикматлардан бири эди. Сўфий ориф, эран, абдол — ҳуллас, Ҳақ ошиқлари учун ушбу ҳадис ахлоқий бир дастур ва амалий ҳаёт низомига айлангандир. Шу боис Аҳмад Яссавийнинг айрим ҳикматлари шу ҳадиснинг шеърӣ таърифи ўлароқ яратилган бўлса, баъзи ҳикматларда ундан айни шаклда фойдаланилган. Имом Раббоний «... ўлмасдан бурун ўлим ҳақиқатга айланмагунча муқаддас зотга етишмак мумкин бўлмас... Бу фано ҳоли валоят (валийлик) мартабаларига ташланганидан илк одимдир ва ишнинг ибтидосида ҳосил бўладиган бир камол даражаси эрур», - деган. Шунинг учун ҳам Ҳақ таолонинг хос одамлари сайру сулукда ишни «ўлмасдан бурун ўлиш»дан бошланган. Ва бу муроқабат тарзида амалга оширилган бўлиб, унинг ижро шаклини Муҳаммад Нурий Нақшбандий шундай тасвирлайди: «Ҳақ йўлчиси солиқ муроқабат билан машғул бўлиб, бутунлай шахсий истакларидан кечар. Ақлига келган нарсаларни бир ёнга суриб, фикрландан ҳам тўхтар. Шу ҳол ила вужуд аъзоларини жонсиз ҳисоблаб, кўзларини юмар... Айни шу аҳволда гўё ўлим ҳукми келгану у бу фоний дунёни тарк қилган.

Шундан сўнг солиқ ўзини қабрда тасаввур этар. Орадан маълум замон ўтиб, жасад ва суяклари ҳам чириган. Вужуд тупроққа қоришиб кетган ва ундан ҳеч бир ному нишон қолмаган... Ана шундай муроқаба энг ози билан бир, ўртача икки, кўпи билан уч соат давом топар. Шунинг оқибатида эса «Ўлмасдан бурун ўлинг!» амрининг сирини очилар.

МУҲАББАТ — севги, меҳр, яқинлик ва садоқат ҳисси. Ишқнинг мартабаларидан бири, яъни ёмон феъллардан покланиб, яхши ва гўзал хулқлар ила севгилга яқинлашмоқ, унга лойиқлик.

Муҳаббат «ҳибба» ўзагидан яралган сўз бўлиб, «устига тупроқ тортилган уруғ» маъносини англатади. Ҳаётнинг асли ва асоси ана шу уруғда бўлганидек, диний, маънавий ва руҳоний ҳаётнинг уруғи, илдизи-ю дарахти ҳам муҳаббатдир.

- Н -

НАФАС — 1. Тирикликни таъминловчи нафас, яъни ҳаво. 2. Дам, фурсат, лаҳза. 3. Муршиддан етадиган файз, ишқ ўтида ёнган қалбнинг фараҳланиши. «Рисолаи Қушайрий»-да ёзилишича, «Нафас соҳиби ҳол соҳибидан кўра кўп нозиктаъб ва покизадур. Шу боис вақт соҳиби мубтадийдир (бошланғич ҳолда). Нафас соҳиби мунтаҳидир (охирги марҳалада). Ҳол соҳиби эса шу иккиси орасида бўлур... Вақт қалб соҳибларига, ҳол руҳ соҳибларига, нафас эса сир соҳибларига хосдир».

Сўфийлар Ҳақ таоло билан ўтган нафасларни ибодатларнинг энг аълоси ва фазилатлиси деб ҳисобламышлар.

НАФС — ўзлик, руҳ, зот. Сўфийлар инсонни тўғри ва эзгу йўллардан оздирувчи, барча тубанликларга «доя»лик қилувчи майлларни нафсга нисбат берадилар. Уларча, нафс — золим, шум, гушна, чиркин, калтабин. Тасаввуф аҳли етти нафс борлигини эътироф этадилар: 1. Нафси аммора: инсонни ёмонлик, риёкорлик, бетамизликларга завқлантирувчи нафс. 2. Нафси лаввома: бад ишлардан пушаймон қилувчи, тергаш, парҳезликка қодир нафс. 3. Нафси мулҳама: илоҳий йўл-йўриқлар ва жозобага илҳомлантирадиган

нафс. 4. Нафси мутмаинна: иймон хотиржамлигини таъминлайдиган, хатоликлардан асрай оладиган нафс. 5. Нафси розийя: Аллоҳдан рози нафс. 6. Нафси марзийя: Аллоҳ ризосини қозонган ва унга мақбул бўла олган нафс. 7. Нафси софийя: қусур ва иллатлардан батамом покланган соф нафс. Сўфийлар назарида, нафс инсонни дунёга боғлайдиган бир «занжир». У одамни Ҳақиқатдан йироқлаштиради. Шу боис нафсга ҳоким бўлмоқ керак. Уни янчмоқ учун ранжу меҳнат камлик қилади, жиҳод лозим. Бу жангда эса Аллоҳнинг лутф ва ёрдамига таянмоқ шартдир.

НИЁЗ — ҳожат, эҳтиёж, истак, тухфаи дарвешона, ҳадя, эҳсон маъноларини билдирур. Тасаввуфий истилоҳ сифатида кичикнинг каттага саломи ва дуоси мазмунини англатади.

НУБУВВАТ — пайғамбарлик. Тасаввуфда Аллоҳдан етган табиғ, Ҳақдан келган хабар, малақдан келган илоҳий билим. Ғаззолийнинг шарҳлашича, «Нубувват хос инсонлар ҳолларидан бир ҳолдурки, шу ҳол ичида инсонда маънавий бир кўз очилар. Бу кўзда бир нур бўлиб, у нур-ла ғайбни ва ақл идрок эта олмайдиган нарсаларни кўришга эришилур».

НУР — ёритувчи, ойдинлаштирувчи қувват. Ан-Нур Асмойи Ҳуснадан бири. Аллоҳнинг зоҳир исми билан тажаллисига нур дейилган. Коинотдаги суратларда ўртага чиқадиган вужуд. Шунингдек, яширин бирор нарсанинг илми ладуний ила юзага чиқиши ва қалбдан мосивони ҳайдайдиган илоҳий воридотга ҳам нур дейилган.

- О -

ОБИД — ибодат қилувчи. Ибн Синога кўра, «дунёнинг завқ ва неъматларидан йироқлашган кимсага зоҳид; нафл ибодатлар, турли дуо ва бошқа ибодатларга ўзини бағишлаган кишига обид дерлар. Обидларнинг ибодатлари — намоз ўқимоқ, рўза тутмоқ, ҳажга бормоқ, нафсга дахлдор орзу-ҳавасларни енгиб, таркидунё қилиш орқали охиратни севмоқ. Обидлар бир-бирини ранжитиб, бир-бирига озор етказгани учун улар авом тоифасига нисбат берилган. Шу-

нингдек, уларнинг табиатида кибр, ҳасад, хусумат, фисқ ва ғанимлик сингари иллатлар ҳам тез-тез кўзга ташланиб турган. Зеро, обид шубҳа ва даъво одами эрур. Ибн Ҳанбал «Олимнинг обиддан устунлиги оининг юлдузлардан устунлиги кабидир», демиш

ОГОҲ — воқиф, ориф, хабардор, уйғоқлик. Тасаввуфда ҳолни англовчи, тўғри йўлга тушган Ҳақ одами. Қалб кўзи очиқ валий.

ОЗОД — дунё ва дунё билан алоқадор ҳар қандай боғлиқликдан қутулиб, маънавий ҳурриятга эришган инсон. Тўла маънодаги эркин одам.

ОЙНА — Ҳақни мушоҳада этишга восита бўлган мавжудот. Инсонни комилнинг кўнгли.

ОЛАМ — дунё, жаҳон, коинот, борлиқ. Тасаввуфда Аллоҳдан бошқа ҳамма нарсага олам дейилмиш. Ва бир неча олам тушунчаси илгари сурилган. Булар:

ОЛАМИ АМР — ҳеч қандай сабабга боғлиқ бўлмасдан яратилган олам. Малакут олами ҳам шу оламдандир. Амр олами билан халқ олами орасидаги фарқ унинг лаҳзада бор бўлганлигидадир.

ОЛАМИ АРВОҲ — руҳлар олами. Вужуд таайюни соний ва воҳидият мартабасидан кейин руҳлар мартабасига етади. Бунда ҳар руҳ ўзини ва ўзининг мабдаи бўлмиш Ҳақни идрок қилади.

ОЛАМИ ДУНЁ — дунё олами демак. Ҳақ бу оламга инсон воситаси ила назар ташлар. Бунга вужуди шаҳодат ҳам дейилган.

ОЛАМИ КУБРО — буюк олам. Зоҳиран буюк олам коинотдир. Кичик олам эса инсон. Дарҳақиқат, коинот инсонда мужассамлашгандир. Зеро, инсон бутун оламларнинг аслидир. Инсон зоҳиран кичик, ҳақиқатда эса улуг оламдир.

ОЛАМИ СУҒРО — кичик олам. Бу олам эса инсондир.

ОЛАМИ ХАЛҚ — яратилган олам. Сабабга боғлиқ равишда вужуд этилган олам. Шаҳодат олами ҳам шу гуруҳдандир.

ОЛАМИ ШАҲОДАТ — кўринадиган, зоҳирий олам. Парчаланиши ва бўлиниши қабул этилган жисмларнинг

шакллари ила зоти мутлоқнинг хорижда зухур айлаши. Шунинг учун бу оламга «олами кавну фасод» ҳам дейилган. Чунки унда жисмларнинг шакллари бир томондан вужуд топади, иккинчи ёндан бузилади. Бу олам олами мулк, олами носут, олами ҳис, олами аносир, олами афлоку анжом, олами маволид ҳам деб юритилган.

ОРИФ – ирфон соҳиби. Том маънодаги ҳақшунос. Сўфийларнинг тушунчасида илм-ақлга, ирфон туйғуларга асосланади. Ориф бўлмоқ учун китобий билимлардан беҳад юксалмоқ керак. Ориф Аллоҳ томонидан бахш этилган «Ладун» ишорати билан унинг мавжудлигини идрок этади ва мавҳум борлиқдан кечиб, тангри борлиғи билан умр ўтказди.

ОШИҚ – ишқ тутқуни, Ҳақ ишқига мубтало Аллоҳпараст. Ибн Арабийнинг фикрича, ҳақиқий ошиқ қуйидаги сифатлар соҳиби бўлиши керак: «мақтул»лик, қуш каби парвоз эта олиш, доимо бедор яшаш, ғам ва қадарларни пинҳон сақлаш, таркидунё этиш, кўп дарду изтироб чекиш, маъшуқани эслашдан тўхтамаслик, ўзидаги фазилатларга ортиқча аҳамият бермаслик, севгилга итоат этиб, унга қарши боришдан қочиш, нафсдан батамом халос бўлиб ҳар қандай ҳолатда ҳам сабрли бўлиш, қалб жунунига етишиш, маъшуқасини ҳатто ўзидан-да қизганиш...

- Р -

РАЖО – Аллоҳдан умидворлик. Сўфийнинг дийдор ва жамол томошасига умид боғлаши.

РАЙН – қалбнинг кирланиши, занглаши. Аллоҳ таоло буюрмиш: «Йўқ, аксинча, уларнинг қилаётган ёмонликлари қалбларини кирлатмишдир» (Мутаффифин, 14).

РАМЗ – сўз зоҳирининг замирида яширинган ва аҳли дилдан ўзга киши англай олмайдиган яширин маъно.

РАҚИҚА – руҳоний латифа.

РИЁ – иккиюзламачилик, сохтакорлик. Ҳақ ризоси учун қилинмаган ихлоссиз ишлар. Самимиятсиз ибодатлар.

РИЁЗАТ – меҳнат-машаққат тортиш, ранж чекиш. Оз ейиш, оз сўзлаш, оз ухлаш ва хилватга чекиниш ила нафсни тарбиялаш. Нафс орзуларини йўқотиш

РИЖОЛ-УЛ ҒАЙБ — тасаввуфий маслакда дунёни бошқариш ва идора этишлари қабул қилинган валилар жамоаси рижол-ул ғайб деб аталган. Ва улар ғайб эранлари, рижолуллоҳ, мардони Худо, мардони ғайб, ҳукумати маънавия деб ҳам юритилган.

Оламни идора айловчи ушбу ҳукумати маънавиянинг бошида «қутб» турган. Қутб аслида тегирмон тошининг ўқи демакдир. Тегирмон тоши бир ўқ атрофида айлангани сингари, оламнинг меҳварини ҳам қутб ташкил этар. Қутбга «ғавс» (мададкор), «ғавс-ул аъзам» (энг буюк ғавс), «қутб-ул ақтоб» ҳам дейилмиш.

Аҳли Ҳақ тасаввури бўйича, қутбнинг икки томонида икки имом бўлган. Ўнгдагиси малаклар оламини, чап томондагиси мулк оламини бошқарган. Қутб вафот этгач, сўл ёқдаги имом унинг ўрнини эгаллаган. Ундан анча кейин «автод» (тирик, таянчлар) дейилмиш тўрт валига навбат келмиш.

Булар дунёнинг тўрт жиҳатига масъул этилган бўлишса, «абдол» ёки «ахёр» отлиғ етти вали етти иқлимга раҳнамолик қилишган. Навбатдаги сафга мансуб ва «нужабо» дейилган қирқ вали эса халққа ёрдам кўрсатиб, оғирини енгил қилиш билан машғулдирлар. Одамларни кузатиб, амалларини текширадиган уч юз валига «нуқабо» дейилган. Халқ орасида ишлатиладиган учлар, еттилар, қирқлар ҳам шу уч юз валидандурлар. Ҳужвирийга кўра, бу уч юз валидан ташқари яна тўрт минг кишилик валилар жамоаси мавжуддирки, буларнинг вали эканликларини ҳеч кимса, ҳатто уларнинг ўзлари ҳам билмайдилар. Агар рижол-ул ғайбдан бирови вафот этса, олдинги табақага мансуб валилардан бири унинг ўрнини эгаллар, унинг ўрнини бошқа табақадан яна бири олар ва ниҳоят ўрин алмашинишга «нуқабо» ҳам иштирак этар.

Мазкур тушунчага кўра, дунёда доимо бир қутб мавжуд бўлар ва дунё қутбсиз қолмас.

Рижол-ул ғайб бир-бирларини яхши танирлар, фақат ўзгалар уларни билавермаслар. Бу жиҳатдан тариқатларда ўзи мансуб тариқат асосчисини қутб қабул қилиш (унга нисба-

тан муҳаббат туфайли) одат тусига кирган. Умуман, тариқат вакилининг назарида ўша тариқатнинг шайхи қутб эрур.

РИЗО – розилик, хушнудлик, мамнунлик. Тасаввуфда Аллоҳ ҳукми ва иродасига тўла таслим бўлиш. Зуннун Мисрийга кўра, «Ризо - қайғу ва қадарнинг аччиқлигини қалб севинчи ила қаршиламоқ». Рувайм бин Аҳмад ал-Бағдодий эса ризони инсонга қисмат этилмиш балолардан лаззатланиш истейдоди, дея таърифлайди. Мавлоно Фузулий:

Ё Раб, балойи ишқ ила қил ошно мани,

Бир дам балойи ишқдан этма жудо мани,

деганида, бу ўткинчи дунё ҳирсу ҳавасларидан кўнгилни бутунлай поклашни назарда тутган эди. Зеро, Жунайд Бағдодий қайд этганидек: «Ризо қалбларда восил бўлган илмнинг мустаҳкам ва саҳиҳ бўлишидир. Қалб илмнинг ҳақиқатига юзлангач, илм уни ризога йўналтирар».

Ризо масаласида сўфийлар хилма-хил фикр ва мулоҳазалар билдирганлар. Абдулкарим Қушайрий шундай деган: «Ироқлик сўфийлар билан хуросонлик маломатийлар ризо ҳолми ёки мақомми деган масалада мунозарага киришдилар. Хуросонликлар дедиларки, ризо мақомлар жумласидандир, таваккулнинг ниҳояти эрур. Бунинг маъноси, ризо қулнинг ҳаракати ва интилиши билан эришиладиган нарсалар тоифасидан демак. Ироқликлар эса бундай дейдилар: «Ризо - ҳолларга мансуб. Қул бунга меҳнат, машаққат билан етиша олмас. Аслида, ризо дастлаб қулнинг интилиши ила қўлга киритилар. Ушбу ҳолатга кўра, у сайри сулук мақомларидан бири ҳисобланади.

РОБИТА — алоқа, боғланиш, занжир, тартиб ва қоида. Нажмиддин Куброга кўра, ирода тобланиб, «толибдаги самимият ҳам кучга тўлса, ҳиммат соҳиби ила матлуб орасида (моддий ва маънавий) робита майдонга келур. Бу робита ё ижод ва пайдо айлаш, ёки ихфо ва йўқотиш шаклида воқе бўлур».

Аллоҳ ила солиқ ўртасидаги робита илоҳий нурдир. Ана шу нур солиқни само билан боғлар. Шунда у гоҳо «самодан қалбига тўғри инган ва ўзи ҳам боғланган занжир кўрурки, бу Аллоҳнинг ипидир». Бунгача мурид муришдининг ру-

ҳониятидан файз олишига ишониб, комил шайхнинг суваратини тасаввурда жонлантира билиши, дастлаб пирга, сўнг пайгамбарга, ниҳоят, Аллоҳга фано бўлмоғи лозим. Робита икки қисмдан иборат: «робитаи муҳаббат» — ишқ ила шайхни хотирлаш; «робитаи талаббус» — муриднинг ўзини баъзан шайхи қиёфасида тасаввур этиши.

РУҲ — илоҳий бир нафас ва Аллоҳнинг амрларидандир. Ҳақнинг тажаллийсидир. Руҳ, наботий руҳ, ҳайвоний руҳ, инсоний руҳ ва изофий руҳ дея бир неча турларга ажратилган. Сўхравардийнинг ёзишича, «Руҳи ҳайвоний қалбдан қайноқланган, ҳис ва ҳаракат кучини ифодаладиган латиф бир жисмдир... Туйғу аъзолари кучини шу руҳдан олур». Ғаззолийга кўра, руҳнинг сифатлари завқ, тамиз, басират, гафлатдан фориглик, сироят қуввати ва ашёлардан туғиладиган ғам-аламларни ҳис этмасликдан иборат эрур.

РУЪЯТУЛЛОҲ — Аллоҳни ва тажаллиларини қалб кўзи билан сайр айлаш, маънавий оламни томоша қилиш, Ҳақ жамолита восил бўлиш.

- С -

САБР — чидам, бардош, тоқат, қаноатдаги устиворлик. Тасаввуфий тушунчада сабр — инсоннинг яхши ва ёмон ҳолатларнинг барчаси Аллоҳ томонидан берилганини англаши ва шунга тан бериши. Яхши ҳоллар учун шукр, ёмон ҳоллар учун шикоят қилмаслик сабрнинг шартларидандир.

Имом Ғаззолийнинг уқтиришича, сабр уч нарса ила камолотга етади. Биринчиси — илм, иккинчиси — ҳол, учинчиси — амал. Сабр қилувчилар уч тоифадир: 1. Мутассаббир, яъни зўрма-зўракилик ила сабр қилувчи, сабрда бесабрликка ён берувчи. 2. Собир — сабрли, сабрига содиқ киши. 3. Саббор — ўта сабрли.

Собирлик уч мақомдан таркиб топган: нафс ва шаҳватларни тарк этиш; қазога ризо; яхши-ёмондир, ширин-аччиқдир — Аллоҳдан келган ҳар бир нарсани хушнудлик ва ишқ ила қабул қилиш.

«Рисолайи Қушайрий»да шундай дейилган: «Сабрнинг икки нави борлигини билиш лозимдир. Обидларнинг сабри

ва ошиқларнинг сабри. Обидлар сабрининг гўзал кўриниши – сабрнинг тангдиллик ва шикоятдан фориг бўлиши. Ошиқларнинг энг гўзал сабри изтиробдан холиликдир»

Адаб эътибори ила сабр олти қисмга ажратилган: 1. Сабри диллоҳ. Бу энг заиф мартабадаги сабрдир. 2. Сабри биллоҳ. Аллоҳ қудрати билан эришиладиган сабр. 3. Сабри Аллоҳ. Аллоҳнинг ҳиммати билан бўладиган сабр. 4. Сабри филлоҳ. Аллоҳ йўлидаги сабр. 5. Сабри маоллоҳ. Илоҳий сирлардан воқиф, огоҳ кишиларнинг сабри. 6. Сабри аниллоҳ. Аллоҳга вуслат айлашдан ҳосил бўлажак сабр. Бу - сабрнинг энг юқори даражаси эрур («Гулзори сўфия», 52-бет).

Сабр дейилганда авом кимсалар йўқчилик, қийинчилик ва кулфатларга бардош кўрсатишнигина англайдилар. Аслида, сабрнинг энг қийини - шодлик, хуррамлик, омад, бой-бадавлатлик асносидаги сабр ҳисобланади. Бу ҳақда Имом Ғаззолий шундай деганлар: «Ҳақиқий хунар офият ва тўкинчиликда сабр этишни англашдир. Бунинг сабри улардан, шодланиб кўнгил бермаслик – ҳамма-ҳаммаси кишининг қўлида омонат эканини ва бир зумда йўқ бўлишини билмакдир. Шунинг учун дунёнинг ҳеч бир нарсасига дилни боғламаслик лозим... Йўқсилликдаги сабр бир жиҳатдан мажбурий эрур. Бироқ бой-бадавлатликдаги сабр тамомила бир ирода ишидир...»

Сабрда сўз ва амал заррача бўлсин бир-биридан йироқлашмаслиги ва ажралмаслиги зарур.

САЙР – тариқатда тариқат асосчиси бино этган усул доирасида маънавиятнинг юксалиши, руҳий камолотга етиштирувчи саёҳат.

САЙРИ АНИЛЛОҲ – сайру сулукнинг тўрт мартабасидан охиргиси. Бу сайр ваҳдатдан касрат томонга бўлган сайрдир.

САЙРИ ИЛАЛЛОҲ – сайри сулукнинг илк мартабаси, сафари аввал. Соликнинг зикр йўли билан Ҳақ таолога уруж айлаб, асмоуллоҳ мартабаларидан исми ҳақиқийга восил бўлишидир.

САЙРИ МАЪАЛЛОҲ – сулукнинг учинчи мартабаси. Соликнинг ҳар мартабада Аллоҳ билан сайрга етишиши.

САЙРИ ФИЛЛОҲ — сайри сулукнинг иккинчи мартабаси. Сифатуллоҳ ила сифатланиш, асмоуллоҳ билан мутаҳаққиқ ва ахлоқуллоҳ ила мутаҳолиқ бўлиш, «уфуқи аъло» га етишиш, башарий сифатлардан фориглик.

САКР - САҲВ — сархушлик ва ҳушёрлик. Ғайбат ва ҳузур ҳолининг олий шакли. Сакр (ёки суқр) илоҳий ишқ майдан маст бўлиб ўзини унутган, ўзидан кечган ошиқнинг ҳоли. Саҳв эса бунинг акси: ўзини унутганинг ўзига келиши, ҳушёр бўлиши, тамкин ҳолати, ғайбат ҳолининг зоил этилиши. Сакр ҳолисиз саҳв ҳоли ҳам бўлмас. Шунинг учун сакри Ҳақ билан бўлганинг саҳви ҳам Ҳақ билан бўлур. Сакри нафсоний лаззатларга қоришганинг саҳви ҳам бошқача бўлмас, дейилмиш.

Абдулқарим Қушайрийнинг таъкидлашича, «Кул сакр ҳолида ҳол шоҳиди (маънавий бир ҳол ила ҳузур илоҳий» дандир) биландир. Саҳв ҳолида эса илм шоҳиди (шариат илми талабларига кўра амал қилгувчи) биландир». «Кашфул маҳжуб»даги таснифга кўра, сакр икки турлидир: 1. Муваддат (дўстлик) шаробидан туғилажак сакр. 2. Муҳаббат қадаҳидан ҳосил бўладиган сакр. «Муваддат сакри малулдир. Зеро, у неъматни кўрмакдан юзага келур... Неъмат бергувчини кўрган ҳар бир киши Уни унинг-ла кўрур. Бу тақдирда ўзини кўрмас бўлур...» деганлар Хужвирий. Ул зот саҳвни ҳам «ғафлат саҳви» ва «муҳаббат саҳви» дея иккига ажратиб, бундай ёзганлар: «Ғафлат саҳви Ҳақ билан кул ўртасидаги энг катта ва энг қалин ҳижобдур. Муҳаббат саҳви энг очик кашф эрур...»

Сакр ва саҳв орасидаги асосий фарқ эса мана бундай: сакр ҳолида инсон ўзини тамоман унутади. Ақлу ҳушни тарк айлагани учун фано ва бақога доир билим ва тушунчалардан ҳам фориг бўлади. Чунки Ҳақ қулга жамол сифати билан тажалли этгач, у бундан сархуш ва сармаст бўлиб, «мен»ликдан йироқлашади. Саҳв ҳолида эса бундай эмас, инсон ҳамма нарсага ақл нигоҳи билан қарайди, ўзлигига доир тушунчалардан ажралмайди. Фақат буларнинг барчасига «фано» кўзи ила боқади. Чунки ҳақиқатда боқий бўлган ва боқий қоладигани ёлғиз Аллоҳдир. Бошқаси ўткинчи ва йўқликка маҳкум эрур.

Сакр ҳоли инсонни тобелик, қарамлик, маҳдудлик туйғуларидан халос айлаб, руҳий фаолликни таъмин этса-да, ақл ва иродага ён бермагани боис, Жунайд Бағдодий ва унинг издошлари сакрдан саҳвни устун қўйганлар. Ва сакр соҳибларининг ҳолатларини мақбул ҳам кўрмаганлар.

Ривоят этилишича, Мансур Халлож Амр бин Усмон билан алоқани узгач, Жунайд Бағдодийнинг хузурига борибдилар. Жунайд: «Бизнинг ёнимизга нега келдинг?» деб сўраганида, Халлож: «Шайхнинг суҳбатидан баҳраманд бўлмоқ учун», деб жавоб берибдилар. Жунайд эса: «Мен телбалар билан суҳбат қурмасмен. Суҳбат ақлнинг комиллигини талаб этар. Акс ҳолда оқибат салафларинг Маккий ва Тустарий каби бўлур», демиш. Халлож: «Устод, саҳв ва сакр қулнинг икки сифати эрур. Қул башарий сифатларидан фориг бўлар экан, Раббисидан маҳжуб қолур...» Жунайд: «Мансур, саҳв ва сакр ҳақида галат фикрдасен. Саҳв - Аллоҳ ила саломатда бўлиш ҳоли эрур. Сакр эса шавқ ва муҳаббатнинг жўшишидир. Буларнинг иккисига ҳам қасддан ва мажбуран эришиб бўлмас...»

Боязид Бистомий ва ул зотнинг тарафдорлари сакрни саҳвдан юксак ҳисоблаганлар. Уларнинг ақидаси бўйича, саҳв қул билан Аллоҳ орасида қалин парда бўлган ўша башарий сифатларнинг мавжудлигини таъминлайди. Сакр эса бу сифатларни йўқотиб, ихтиёр, тадбир, тасарруф сингари ҳижобларни ҳам ўртадан кўтаришга қодирдир. Айрим сўфийлар сакрни «султоний ҳол»нинг энг юксак камолга эришувчи деб билганлар. Абдуллоҳ Даволийнинг «Гулзори сўфия»-сида нафснинг воридоти гайбия сабаби ила завқ ва сурурдан туғилган сакр - «сакри табиий», ишқнинг галабасидан юзага келган сакр - «сакри илоҳий» деб номланган.

САМОЪ — эшитиш, тинглаш; қўшиқ, мусиқа, рақс. Дарвешларнинг зикр мажлисларида давра айланиб, жўшиб рақс тушишлари. Мажозий мазмунда — важд ва солиқлар ҳолати.

Абулқосим Бағдодийнинг таснифи бўйича, самоъ икки хилдир: 1. Сўз тингламоқ. 2. Куй тингламоқ. Самоънинг биринчи хилида бироз сўз тингланиб, ундан ибрат ва сабоқ

олинади. Лекин бундай самоъ фақат поклик ва қалб ҳузури билан эшитилмоғи лозим. Иккинчи хил самоъга келсак, тасаввуф тарихининг илк босқичларидаёқ мусиқа руҳнинг физоси ва ризқи сифатида эътироф этилган. Руҳ озигига эришдими, у юксак мақомларга парвоз қилган. Имом Ғаззолий ҳам «Маърифат соҳибларига самоъ руҳнинг озиги эрур... Шунинг учун мусиқий завқни фақат нозик бир табиат ва соф бир руҳ билан идрок айлаш мумкиндир», деганлар. Шаҳобиддин Сўҳравардий бундай ёзганлар: «Мусиқа айримлар учун - шифо; баъзилар учун - физо; бошқа бировлар учун эса қувончдир».

Самоъ уч ният билан тингланмоғи жоиз бўлган: севги, важд ва хафв. Самоъда нашъанинг уч аломати кузатилган: рақс, олқиш ва қувонч.

Абу Али ад-Даққоқнинг таъкидлашича, «Самоъ авом учун ҳаром. Чунки уларнинг нафслари ўлмаган, тирикдир. Зоҳидлар учун мубоҳ (руҳсат этилган). Негаки, улар нафсга қарши курашурлар. Ҳақ ошиқлари учун мустаҳаб. Чунки уларнинг қалблари тирикдир».

САФАР — қалбни Аллоҳга йўналтириш. Сафар тўрт турлидир: 1. Сайри аниллоҳ 2. Сайри филлоҳ 3. Сайри илаллоҳ 4. Сайри маъаллоҳ.

САФО — пок, беғаш, бекудурат бўлмоқ. Сафо — ҳақиқий содиқлар сифати. Сафонинг моҳияти қалбни ва хаёлни беғоналардан тўла-тўкис покламоқдир. Айрим сўфийларнинг ҳукм этишларича, «Сафо башарнинг сифати эмас. Зеро, башар қадар ва ноқисликдан озод бўла олмас». Сафо талабсиз бир ҳузур, таъмасиз вужуд ҳолидир. Бундай ҳолга эришган одам мутлақ шодлик ва поклик бағрида яшар.

СИР — яширин, пинҳон нарса. Тасаввуфда Аллоҳ ила қул орасидаги яширин ҳақиқат. Тил ила изҳор этилмас маъно. Руҳ — ишқ, қалб — маърифат, сир — мушоҳада мазили эрур. Сир инсон вужудидаги руҳга ўхшаш бир латифлик. Руҳ қалбдан устун бўлганидек, сир руҳдан устун маъқега эга. Сирни сирга улаш — илоҳий бирликка етишмоқликни англатади.

СУЛУК — тариқатга кириш. Аллоҳ тажаллийси учун қалб

уйини хорижий нарсалардан тозалаш. Жаҳддан илмга, ёмон феъллардан яхши ва гўзал хулқларга, ўз вужудидан Ҳақ вужудига томон ҳаракат айланиш.

СЎФИЙ — кўпчилик тадқиқотчилар бу сўз арабча «суф»-дан келиб чиққан бўлиб, юнг мато, ҳирқа деган қарорга келишган. Бошқа бир нуқтаи назарларга кўра, сўфий юнон тилидаги «сафос» — донишманд сўзидан олингандир. Бу сўзни соф — поклик, яъни ахлоқий тозаланиш ва руҳий камолот мазмунида тушунтирган олимлар ҳам бор. «Ғиёс ул-луғот»да ўқиймиз: «Сўфий — хирқапўш, зероки, юнгни суф дейилади. Фуқаронинг истилоҳида ўз дилига нигоҳ қаратган, хаёлини Ҳақдан бошқа нарсалардан фориғ этган киши сўфий деб аталади».

Абулҳасан Али Ҳужвирийнинг шарҳлашича, ҳирқа — пўшлар азалий софликка восил бўлганлардир. Бундан бошқа тиловат ва таваллочилар гуруҳига ҳам сўфийлар дейилган. Жунайд Бағдодий таърифига кўра эса: «Иши фақат Худо билан бўлган, Вужуди мутлақнинг мавжудлигининггина тан олувчилар сўфийлар деб аталади». Сўфий сўзи, умуман, этимологик мазмундан маҳрум бўлиб, ундаги ҳарфлар психо-физиологик таассурот уйғотади, деган фикр ҳам мавжуд. Бу тушунчага кўра, суф сўзининг ҳар бир ҳарфи аниқ маънони билдиради: «С» — самат, сафо, савм (парҳезкорлик); «в» — видоъ, вафо, вард; «ф» — фақр, фикр ва фано».

- Т -

ТААММУЛ — чуқур ва теран мулоҳазаларга берилиш, кенг фикрлаш, диққат-ла муҳокама юритиш. Илоҳий ҳақиқатларни идрок айланиш ҳолатига етишмоқ.

ТАВАЖЖУҲ — юзланиш, зеҳни диққат ила бир нарсага қаратиш. Тасаввуфий моҳиятда таважжуҳ Аллоҳга юз бурмоқ, йўналмоқ ёки тушунчаларни Ҳусни мутлаққа тўлиқ тобе айламоқ демак. Таважжуҳда солиқ ўзлигидан кечмаган бўлса-да, шунга ҳаракат қилиши керак. Таважжуҳ важдан аввал юз берадиган ҳол саналади.

ТАВҲИД — луғавий маъноси бирор бир нарсани воҳид айланиш. Илмий истилоҳда эса Аллоҳнинг бирлигига ишон-

моқдир. Сўфийлар эътиқодида тавҳид Аллоҳнинг азал ва абадда собит ваҳдониятига ишончдир. Олимлар тушунчасида тавҳид эътиқодга тааллуқли бўлса, сўфийлар учун у мақсад, мушоҳада ва таърифат ҳисобланади. Биринчиси — билиш ва тасдиқ этишга асосланса, иккинчиси — завқий идрокка суянади. Имом Ғаззолий таърифига кўра, «Тавҳид шундай шарафли мақомдурки, таваккул, ризо, Аллоҳга таслимият ҳоллари ҳам айни шу мартабанинг меваларидир». Абдуллоҳ Ансорий ҳазратларининг айтишича, «тавҳид — бирликда сўзламоқ, бирликда кўрмоқ ва якто бўлмоқдир». Диний адабиётда тавҳид — тавҳиди иймоний, тавҳиди илмий, тавҳиди ҳолий (яшаш тавҳиди), тавҳиди илоҳий каби турларга ажратилади.

Тавҳиднинг даражалари қуйдагилардир: тавҳиди афъол — ҳар қандай сифатни Аллоҳдан деб билиш ва уларни ҳол назари билан кўриб, камолга етказиш; тавҳиди сифот — ҳар қандай сифатни Худодан деб англаш ва уни мукаммаллаштириш; тавҳиди зот — борликдаги ҳамма нарсани фақат Аллоҳ вужудининг натижаси деб билиш.

ТАЖАЛЛИ — илоҳий файзнинг солиқ кўнглида зухур айланиши, гайб нурларидан пайдо бўлган ҳол. Тажалли икки қисмдир: 1. Руҳоний тажалли 2. Раббоний тажалли. Бу ҳам иккига ажралур: 1. Улуҳият тажаллиси. 2. Рубубият тажаллиси. Буларнинг бири ҳазрати Муҳаммадга, иккинчиси Ҳазрати Мусога тегишлидир.

ТАЖРИД-ТАФРИД — бошқалардан узоқлашиш, тоқ қолмоқ. Солиқнинг зоҳиран молу мулкдан, ботинан зиддиятли фикр ва тушунчалардан ўзини халос айланиши. Тажрид молик бўлмаслик, тафрид эса мамлук бўлмасликдир. Тажрид қалбни мосиводан қутқариш, тафрид Ҳақни шаънига нолайиқ сифатлардан баланд тутиш; Уни фард, яъни қиёссиз, тенгсиз ўлароқ кўриш эрур.

ТАКВИН — бор этмоқ, ижод қилмоқ, бирор бир нарсани йўқликдан борликқа чиқармоқ, Аллоҳнинг хос сифатларидан бири. Аллоҳ ана шу сифат ила ҳар қандай нарсани йўқдан бор, бордан йўқ этади.

ТАЛВИН — бир рангдан бошқа ранга ўтиш, бир ҳол-

дан бошқа ҳолга ўзгаришдир. Талвиннинг натижаси тамкин ҳисобланади. Тамкин бир манзилда қарор тошмоқ, вазминлик ва руҳий улуғворликка эришмоқ маъносини англатади.

ТАРАҚҚИЙ — юксалиш, илгарилаш. Бир ҳолдан иккинчи бир ҳолга, бир мақомдан бошқа бир мақомга кўтарилиш.

ТАРИҚАТ — йўл. «Шариат» ва «тариқат» сўzlари бошқа-бошқа ўзакдан яралганига қарамасдан луғавий маъноси бир, яъни йўл демакдир. Шу боис Юнус Эмро: «Шариат, тариқат йўлдир юрганга...» дейди. Лекин тариқат, шариатдан фарқли ўлароқ, бир талай хусусий талаб, усул ва қоидаларига эга йўлдир. «Агар сўрасаларки, тариқат мақомоти нечадур, айтгил: тўрт юзу қирқ тўрттадир», дейди Хусайин Воиз Кошифий ва уларнинг барчаси тавба, ҳафв, жиғол, сабрдан иборат тўрт мақомда жамланганини баён этади. Ул зотнинг фикрига кўра, ҳатто «тариқат» сўзидаги ҳар бир ҳарф солиқ зиммасига талаб қилмоқ (Т), рози бўлмоқ (Р), яқин бўлмоқ (Й), қурб кўрсатмоқ (К) ва буткул таважжуҳ (Т) каби мажбуриятларни юклагандир.

Олимларнинг аниқлашича, тасаввуфда 160 дан зиёд тариқат ва тариқат тармоқлари бўлган. Анъанага кўра, тариқат уч асосий таркибга ажратилган:

1. Тариқи ахёр — хайрли инсонлар йўли. Тариқи арбоби муомалот деб ҳам таърифлаган ушбу йўлнинг асосини зуҳд, тақво ва ибодат ташкил қилган. Шу боис унга зоҳидлар ва обидлар йўли сифатида ҳам қаралган. Бу йўл - Ҳаққа етишишнинг узундан-узун йўли. Уни танлаганлар орасида мақсадга эришганлар ниҳоятда кам бўлган.

2. Тариқи аброр — яхши инсонлар йўли бўлиб, тариқи тасфия ва мужоҳада деб ҳам юритилган. Бу йўл - нафс ила курашиш, риязат ила қалбни ёмонлик ва чиркинликлардан поклаган, ахлоқий комилликка етишиш йўли ҳисобланади. Хоҳ Ҳақ билан бўлсин, хоҳ халқ билан бўлсин, муносабат ва алоқада ихлос ҳамда тўғрилиқдан чекинмаслик ушбу йўлнинг бош талаби эрур.

3. Тариқи шугтор — ошиқлар йўли. Унинг иккинчи бир

номи — тариқи соирин. Бу — ишқ, муҳаббат ва жазба билан мақсадга эришиладиган йўл. Унга юз бурган ёки кирган киши ишқ ва жазба мақомига юксалгунига қадар жуда кўп мақомлардан ўтмоғи шарт бўлган. Чунки ушбу йўлда сайри сулук асосдир.

Хуллас, тариқат — инсонларни махсус таълим-тарбия билан гўзал ахлоқ, покиза қалб ва латиф руҳ соҳиби этадиган, охир-оқибат эса Аллоҳга яқинликни таъминлайдиган ўзига хос маслак ва мафкура йўлидир.

Тариқатларнинг ибтидоси ҳазрати пайғамбаримиз Муҳаммад Мустафога бориб боғланадики, кейин уни икки буюк саҳоба — ҳазрати Абу Бакр ва ҳазрати Али давом эттирганлар. Ҳазрати Абу Бакрга бориб боғланадиган тариқатлар сассиз, яширин ҳолатга, яъни зикри хуфияга асосланган. Зикр ва дуоси очиқ ҳамда баланд овозда, жамоат ҳолида ижро этиладиган жаҳрий тариқатлар ҳазрати Алига нисбат берилган.

ТАСЛИМ — бош эгиш, таслим бўлиш. Аллоҳ амрларига тобелик. Ғайб оламидан келадиган нарсаларга рози бўлиш.

ТАСФИЯ — софланиш, покланиш, равшан бир ҳолга келтириш. Тасфияи нафс — нафсни чиркинлик ва ёмонликлардан фориғ этиш демак.

ТАФАККУР — фикр, муҳокама этиш. Аллоҳнинг зотидан бошқа ҳамма нарса тўғрисида мушоҳада этиш. Абу Али Рўзборийнинг айтишича, тафаккурнинг тўрт шакли бوردир: 1. Аллоҳнинг оят ва аломатларига доир тафаккур. Бу — муҳаббатни майдонга келтиради. 2. Унинг савоб ва жаннатга тегишли даъватларини тушунмоқ. Бундан рағбат ва иштиёқ ҳосил бўлади. 3. Унинг азоб ва жаҳаннамга дахлдор ҳукмларини тафаккур айлаш. Бундан хафв, яъни қўрқув туғилади. 4. Аллоҳнинг эҳсои ва нафсининг жафосини мушоҳада этиш. Бу — Аллоҳдан андиша ва ҳаё ҳиссини юзага чиқаради.

ТАФАРРУЖ — сайр-томоша. Сайри сулук мақомларида юксалган солиқнинг улвий-суфлий, моддий ва маънавий барча оламларни сайр қилиши.

ТАФВИЗ — топшириш, бошқага юклаш, таслим, таваккул. Кулнинг барча ишларни Аллоҳга ҳавола айлаши ва унинг ҳар бир иштини кўнгил хушлиги ила қабул этиши. Аллоҳга на тил, на дил ила мутлақо эътироз қилмаслик. Тафвиз таслимнинг, таслим эса таваккулнинг самари эрур. Шу боис ҳам тафвиз таваккулнинг мукамал шакли ва орифларнинг сифати дея эътироф этилган.

ТАҲЗИБ — тозалаш, поклаш, ҳолис ҳолга етказиш, ислоҳ айлаш; ҳам илм, ҳам амалда қусурларга барҳам бериш, яъни илмни жаҳолатдан, амални риёдан йироқлаштирмоқ.

ТУШ — уйқу пайтида зеҳнда юзага келадиган воқеа, ҳодиса ва тушгунчалар демак. Сўфийлар тушни сайри сулукдаги илм ва кашф йўлларида бири деб билганлар. Ҳазрати пайғамбаримизнинг «Яхши ва солиҳ туш нубувватнинг қирқ олти жузидан биридир», деган ҳадислари ва Куръони каримдаги тушга доир оятлар бунга бош асос бўлган. Ҳазрати Иброҳимнинг ўғли Исмоилни қурбон қилишни тушида мушоҳада қилиши, тушда ўн бир юлдузнинг Юсуф пайғамбарга сажда этганлиги, Миср подшоҳи кўрган туш ва буларнинг тўғри чиқиши Куръони каримда нақл этилган.

Имом Қушайрийнинг ёзишича, туш бир турли каромат эрур, унинг ҳақиқати эса бундай: «Туш қалбга етган хотир (маънавий хитоб) ва муҳаййила ила тасаввур этилувчи бир ҳолдир... Туш - инсонларнинг қалбларида яратилган ва ўрнашган нарсанинг тахайюл ва тасаввуф йўли билан идрок этилишидан иборат». Имом Ғаззолийнинг эътирофлари бўйича эса, «Туш малакут оламининг энг ёрқин далилларидан эрур. Не ёзуққи, инсонлар қалб ва сирлардан ғофил қолганларидек, тушнинг сирларидан ҳам беҳабардурлар».

Тушнинг асосий сирларидан бири шуки, содиқ ва солиҳ туш кўрмоқ учун инсон, энг аввало, қалб поклигига етишиши ва тўла маънода ботиний тозаликка эришмоғи шарт. Бу ҳақда Сўҳравардий ёзади: «Инсон кўнгли ва ич дунёсининг нафсоний ҳаво ва истаклар таъсири ҳамда дунё севгисидан

тозаланиши; кин, ҳасад, хасталиклардан фориғ бўлиши содиқ тушлар кўришининг қайноғидир...»

Қалб ойнаси кирланган, ҳасад, ғийбат ва адоват тугунларидан сийрати қорайган кимсаларнинг тушларида ҳеч қандай хайр ва тўғрилиқ бўлмайди.

- У -

УБУДИЯТ – бандалик, қуллиқ. Ибодатдан кўп карра устун бир ҳол. Бу сўз ошиқнинг қуллигини ифодалайди. Убудият аҳли қуллиқни Аллоҳ жамолини кўриш учун дард ва риёзат тортиш деб биладилар.

УЗЛАТ-ХИЛВАТ – машҳур сўфий Басрий демишдир: «Тавротдан ёд олган калималарим мана шулар эди: «Инсон фарзанди қаноат этди – бадавлат бўлди. Хилватга чекинди – саломат бўлди...»

Узлат ёки хилват ва унинг фойдаси ҳақида бошқа муқаддас китобларда ҳам фикр баён этилган. Чунончи, Қуръони каримнинг «Аъроф» сурасида бундай дейилган: «Мусо билан ўттиз кечага ваъдалашган эдик. Сўнгра уни яна ўн кеча билан тўлдирдик. Бас, Парвардигорнинг (унинг учун белгиланган) вақти комил қирқ кеча бўлди» (Аллоҳ Тур тоғида Мусога шунча муддат танҳо ибодат қилишни буюрди). Аллоҳ таолога муножот қилиш учун кетар экан, Мусо акаси Ҳорунга деди: «Қавмим устида менинг ўринбосарим бўлгин ва (агар улар ёмон амал қилсалар) тузатгин...» (Аъроф, 142)

Тасаввуф тадқиқотчиларининг умумий эътирофига кўра, хилват ва узлат Қуръоннинг ана шу ояти заминида юзага келган. Шунингдек, ислом сўфийлари учун Муҳаммад алайҳиссаломнинг Ҳиро тоғида ўтказган узлатдаги ҳаёти, айниқса, ибрат ва намуна бўлган эди. Ҳазрати пайғамбар ваҳий келгунга қадар ҳар йил бир ой одамлардан бугунлай ажралиб, Маккаи мукаррама яқинидаги ўша тоғ бағридаги горда фақат Аллоҳ мушоҳадасига берилар ва ибодат қилар эканлар. Пайғамбаримизнинг узлатдаги бу ибодатларини баъзи уламолар «ибодати тафаккур» десалар, айримлари «зикруллоҳ эди», деганлар. Тасаввуф аҳли учун

эса хилватдан бош мақсад зикруллоҳ эрур. Зеро, улар хилватни Ҳақдан ҳақ илмини ўзлаштирмақ, Аллоҳ ила унсиратни кучайтирмақ, ишқдаги завқу сурурни жўш урдирмақ деб билганлар.

Хилват — холи жой, танҳолик, ҳеч нимага боғланмаслик, дунёнинг хилма-хил ғалваларидан фориглик демак. Тасаввуфда эса бундай ҳолда шайх раҳнамолиги ва кўрсатмаларига биноан муриднинг махсус бир гўшада бекиниб, ибодат ва зикр ила Аллоҳ билан алоқа боғлаши англашилади. Камида қирқ кун давом қиладиган бу жараёнга «чилла» ёки «арбаин чиқармақ» дейилган. Хилват ва узлат тўғрисида бизда ханузгача нотўғри ва бирёқлама фикр давом этиб келади. Дин ва тасаввуф зинҳор ҳаётни батамом хилватда ўтказишни тарғиб этмаган. Узлат — ҳаётдан қочиш, турмушдан ажралиш, одамлардан бешиш эҳтиёжи эмас, балки маълум муддат «қасби камол ва сайри жамол» айлагандан сўнг руҳий камолот ила яна фаолиятда бўлмақдир.

Хилват шарти бўйича, инсон танҳолик гўшасига беркинар экан, у «Бошқалар менинг ёмонлигим ва гуноҳимдан фориг бўлсинлар», дея ният қилмоғи шарт саналган. Аксинча, «Мен одамларнинг шарорат ва гуноҳларидан халос бўлурман», деган ҳаёлга борса, у кибру ҳавога берилган ҳисобланган.

Имом Ғаззолий: «Хилват мағлубиятлардан қутултирадиган, кўз ва қулоқни муҳофаза қиладиган энг гўзал парда эрур» деганлар. Ибн Арабийнинг ёзишича, «Аллоҳ таоло ҳазратларининг неъматлари зиёда бўлишини истаган, асрори илоҳия ва Ҳақнинг жўмардлик хазиналаридан мавжудотдаги номутаноҳий (чексиз, битмас-туганмас) сирларнинг тажаллисига талабгор бўлган киши, албатта, хилватга кириши ва зикруллоҳ айлаши шарт». Чунки хилват инсонга тубан ва чиркин қилиқ ҳамда ҳаракатлардан халос бўлмақ учун кенг имкон яратади. Хилватга чекинмақ — тил ва дилни офатлардан асрамақ, кўнгилга зийнат, вужудга осойиш бермақ, тафаккур ва муроқабачегараларини беҳад кенгайтирмақ демак.

Тасаввуфда хилват иккига ажратилган: биринчиси —

шариат хилвати; иккинчиси – тариқат хилвати. Шариат хилвати айб ва нуқсон саналмиш барча гуноҳу ёмонликлардан тавба қилишга асосланади. Бу хилватнинг шартларини ва одоб қоидаларини тўлиқ адо этмасдан тариқат хилватига юз буриб бўлмайди. Шаҳобиддин Сўхравардийнинг эътирофича, тариқат хилватидан мақсад бир талай фаройибот, ажойибот ёки кашфиётларга шоҳид бўлмоқ эмас, балки зикри илоҳийдан ўзга муродлардан холи бўлмоқ.

Баҳоуддин Нақшбанддан «Сизнинг тариқатингизда зикри жаҳр, хилват ва самоъ бўлурми?» дея сўраганларида, «Бўлмас!» дея жавоб берганлар. Лекин бу жавобдан нақшбандийликда хилват маслағи ва одати умуман бўлмаган, дея хулоса чиқармаслик керак. Нақшбандийликда ҳам икки турли - зоҳирий ва ботиний хилват бўлган. Бу тариқатга мансуб солиқлар ҳақиқат сирларининг идроки учун ботиний хилват йўлини танлаганлар.

Шайх Жамолиддин дейдиларки, «ботиний хилват – ҳақиқий хилват бўлиб, у Ҳақ таолонинг сирларини мушоҳада этмоқдан иборат. Бу хилват нақшбандия тариқатига хосдир». Ботиний хилват зоҳиран, яъни жисм ва жасадда халқ билан, ботинда – руҳ ва кўнгилда Аллоҳ ила бўлмоқ ҳолидир.

Хуллас, хилват ҳолати қалбга фавқуллода сокинлик, хотиржамлик бағишлайдиган бир ҳолат. Хилват – одамни оломоннинг фикрсизлик гавғолари, жаҳолат галваларидан муҳофаза этадиган даҳлсиз бир ибодатгоҳ. Ҳасан Басрийнинг бу тушунчани «Ахмоқ бир кимсадан узоқ бўлмоқ, Аллоҳ таолога яқинлашмоқдир», дея шарҳлаганлари ҳам бежиз эмас. Ҳазрати Умарнинг: «Узлатдан насибангизни олингиз!» деган даъвати ҳанузгача аҳамиятини йўқотмаган.

УНС – яқинлик. Аллоҳ жамолини идрок айлаш билан қалбни фараҳ ва севинчга эриштириш.

- Ф -

ФАЙЗИ ИЛОҲИЙ – Ҳақ таолодан етгувчи файз. Икки қисмга ажратилган: бири – файзи ақдас, иккинчиси –

файзи муқаддас. Дастлабкисига илм мартабаси орқали эришилур. Кейингисига ҳақиқат ва олий моҳият туфайли етишилур.

ФАНО – йўқ бўлиш, фоний бўлиш. Нарса ва ашёларнинг сўфий назаридан барҳам топишига фано дейилур. Фанонинг туб маъноси – қулнинг ёмон ахлоқ ва феълларни тарк қилиб, Аллоҳнинг гўзал сифатлари ва илоҳий феълларига эришиши, башарий иродадан илоҳий иродага кўчиши. Қушайрий фанони учта ажратган: 1. Илк фано – қулнинг ўзидан ва ёмон хулқ-атворидан фоний бўлиши. 2. Иккинчи фано – Ҳақни томоша айлаган қулнинг Ҳақ сифатларидан ҳам фоний бўлуви. 3. Учинчи фано Ҳақнинг борлигида йўқ бўлган қулнинг ўз фаносини кўришдан ҳам фонийлигидир. Фано ҳолидаги ошиқ «мен»лигини унутиши билан тавҳидга соҳиб бўлади. Тавҳиднинг юқори даражаси эса яна шудир. Фанофилоҳ эса инсон зот ва сифатининг Ҳақ зоти ва сифатида фоний бўлиши. Тасаввуфда фано фил ишқ назарияси ҳам яратилган. Бу назарияга кўра, кўнгил тасфияси ва руҳни даражама-даража юксалтириш орқали фано фил ишқ марҳаласини эгаллаганлар ишқ, ошиқ ва маъшук бирлигига эришарлар. Яъни ишқ, ошиқ ва маъшук орасида ҳеч қандай фарқ ва ажралиш бўлмас. Бу – ишқнинг башарий ҳис-туйғуларни илоҳийлаштириши демак.

ФАРОСАТ – сезиш, ҳис қилиш. Тасаввуфда басират кўзи ила гайбни кўриш, пинҳоний кашф айлашдир. Бошқача қилиб айтганда, руҳнинг илоҳий бир қувват билан англаб тафаккур этиши туфайли гайбий маъноларни билишидирки, бунга фаросати ақлия, кашфия ва илоҳия дейилган. Бу фаросатда хато ёки янглишлик бўлмас.

Нажмиддин Кубро фаросат соҳибларининг мартабаларини тўрт асосий рукнга ажратиш мумкинлигини сўзлаб, уларни шундай таърифлаганлар: 1. Имон – авом савиясидаги мўминларнинг ҳолидир. Бу мартаба дарахтнинг баргига ўхшар. 2. Валоят - хос мўминларнинг ҳолидир. Бу мартаба эҳсон мартабаси ҳам дейилган. Дарахтнинг меваси каби эрур. Чунки имон, илм ва амали солиҳдан мақсад мушоҳа-

да мақомига юксалмоқдир. 3. Нубувват — ахосул хавос. Бу меванинг айна ўзидир. 4. Рисолат — хулосаи ахос, яъни ўзининг ўзидир. Фаросатнинг биринчи ва иккинчи мартабаси касбий бўлиб, мужоҳада ва ғайрат билан қўлга киритилади. Кейинги иккитаси ваҳбий, яъни Аллоҳнинг лутфи эрур.

ФАСЛ — маъшуқадан кутилган ёки орзу қилинган нарсадан айри тушмоқ, ажралмоқ. Мугасаввифларнинг айтишича, «Ким эришганини идлао этса, билсинки, у эришмагандир, балки ажралгандир». Зеро, «Васлсиз фасл, фаслсиз васл бўлмас» (Саррож).

ФАҚР — тариқатнинг тўртинчи мақоми. Фақир — шу мақомга мансуб киши. Иброҳим Бухорий Калободий фақрга таъриф бериб: «Фақр — молинг бўлмаслик, бўлса ҳам сенга мансуб бўлмаслик, фақир эса ҳақиқат маърифатига ниёзманд кишидир», деган экап. Шунингдек, фақирнинг Аллоҳдан бошқага муҳгожлиги бўлмайди ва у таваккул эътиқоди билан яшайди.

ФИРОР — қочиб. Ҳақдан узоқлаштирувчи ҳар қандай нарсадан қочмоқ. Фирор уч қисмдир: авомнинг фирори, яъни бунда жаҳддан илмга, жоҳиллардан олимларга, танбалликдан ғайратга фирор этилади; хавос фирори сирдан шухудга, русумдан усулга, нафсоний лаззатлардан илоҳий нажот маъвосига қочишни англатса, ахоснинг фирори мосиводан Аллоҳга интилиш демакдир.

ФИТРАТ — яратилиш, динга мувофиқ табиат; саломат ва истиқомат. Ибн Таймийяга кўра, «Фитрат — Аллоҳни севмак, Аллоҳнинг нафсага ато этган бир кучи эрур. Бу куч ила Аллоҳни таниб, севиб, унга шаҳодат этурмиз, ҳолис бир тарзда Яратганга ибодат қилурмиз. Аллоҳни севиш инсонда фитрий ўлароқ мавжуд эрур».

- X -

ХИРҚА — шайх, мурид ва дарвешлар киядиган махсус кийим. Бу сўзнинг луғавий маъноси ямоқ, парча ёки қуроқдан тикилган кийим демак. Истилоҳда эса шайх билан мурид орасида алоқа ўрнатилиши, «муриднинг нафс билан ўзи орасида шайхнинг ҳукмронлигини қабул айлаши»дир.

«Агар «хирқа» сўзи қаердан келиб чиққан, деб сўрасалар, — дейди Ҳусайн Воиз Кошпифий, — «харақ» сўздан келиб чиққан, деб айтгил. «Харақ» араб тилида парчалаш демакдир. Бас, хирқа кийган киши барча дунёвий алоқалар ипини парчаласин (узсин), токи у хирқа кийишга муносиб одам бўлсин. Яна дейдиларки, бу ном «харқ» сўздан олинган ва «харқ» кенг саҳродир. Яъни, бундай тўнни кийган киши ишқнинг поёнсиз саҳросида сулук қилиб, мужоҳидат биёбонини риёзат қадами ила босиб ўтади. Ва яна «хирқ» сўздан олинган ҳам дейдилар. Чунки хирқа кийган одам ўзини улугвор, олижаноб тутсин, яъни таъмининг шумлигига алданиб, хор бўлмасин. Ва яна баъзилар, бу ном «хирқа» дан келиб чиққан, дейдилар ва бу кулоқнинг тешиладиган ва сирға осиладиган жойидир. Демак, хирқа кийган одам эранларнинг тамғали (халқа таққан) қули бўлсин...»

Тасаввуф арбобларига кўра, хирқа кийиш одати Иброҳим алайҳиссаломга бориб боғланади. Иброҳим Халилуллоҳ оловга ташлангани замон Аллоҳ ҳукми билан Жаброил жаннатдан бир кўйлак келтириб, унга кийдирган ва шу кўйлак шарофатидан ул зот оловда ёниб кул бўлишдан қутулган эканлар. Бу кўйлак дастлаб ҳазрати Исҳоққа, сўнгра Ёқуб пайғамбарга мерос ўтган, Ёқуб эса уни махсус бир қутига солиб, ўғли Юсуф алайҳиссаломнинг бўйнига осиб қўйганлар. Юсуф пайғамбар яланғоч ҳолда қудуққа ташланганида Жаброил етиб келиб, қутини очиб, унга кўйлакни кийдирган экан... Сўфийлар хирқада худди ана шу кўйлакнинг сирини кўриб, унга маънавий маънолар берганлар. Сўҳравардий хирқанинг икки турга — муридлик хирқаси ва табаррук хирқага ажралишини айтиб, яна бундай деган: «Шайхларнинг муридларига кийдиришни истаганлари асл хирқа муридлик хирқасидир. Муридлик хирқасини ҳақиқий муридлар, кейингисини эса мурид бўлмаган, аммо уларга ўхшашга ҳаракат қилувчи муташаббиҳ муридлар кюрлар». Алишер Навоийнинг «Насоим-ул муҳаббат» асарида Шайх Саидилдин Фарғонийнинг «Хирқа нисбати иккидур: бири иродат хирқаси ва ани бир шайхдин ўзга-

лин олмоқ раво эмас ва яна бири табаррук хирқаси. Ва ани кўп машойихдин табаррук учун олмоқ раводур», деган фикрлари келтирилган.

Хирқанинг ранги қора, кўк (мовий) ва оқ бўлган. Та-риқатга янги кирганлар — қора, маълум бир даражага етиш-ганлар — мовий, сайри сулукни ниҳоясига етказганлар оқ рангдаги хирқа кийишлари бир одатга айлантирилган бўлса-да, хирқапўшликда мовий рангнинг нуфузи анча устан бўлган.

Хужвирий «Сўфийларнинг кийимлари кўпинча мовий рангдадир», сўзининг маъносини қуйидагича изоҳлайди: 1. Сўфийлар тутган йўл сафар ва саёҳатга асослангандир. Оқ рангдаги кийим сафарда тез кирланар... 2. Мовий кийиш-нинг иккинчи бир маъноси (фурсатни бой берганларнинг) бошига тушган мусибатлар ва дардларига ишоратдирки, «дунё — фалокатлар ўлкаси, мусибатлар харобаси, ғам саҳ-роси, ҳижронда ўртанганларнинг изтироб жойи ва бало қалбаси эрур. Муридлар ва ирода соҳиблари кўнгил мурод-ларининг дунёда ҳосил бўлмаслигини кўриб - билганлари учун мовий кийишлар...» 3. Бошқа бир гуруҳ сўфийлар бўлганки, улар муомала ва амалларини қусурдан, кўнгил бузуқликларидан, вақтни беҳуда исроф қилишдан муҳо-фаза эта олмаганлар. Шу боис улар мовий хирқани устла-ридан ташламаганлар.

Хуллас, хирқа кийишнинг ўзига хос анча қийин шарт ва талаблари кўп бўлган ва уларни тўла-тўқис бажариш осон кечмаган. «Футувватномаи султония» муаллифи хир-қанинг аҳкоми олтига деб далолат берадилар. Булар: тавба, саховат, қаноат, ризо, риёзат, хафву ражонинг ўртасини сақлаш. Ҳатто «хирқа» сўзидаги ҳар бир ҳарф солиқдан хай-рихоҳлик, фидокорлик, нафсга қаҳр эта олиш сингари хусусиятларга эга бўлишни талаб этган.

Хужвирий хирқанинг бели — сабрга, икки этаги — хафв ва ражога, белбоғи — нафсга қарши курашга, астари — ихлосга ишорат айлашини таъкидлаган. Ҳусайн Кошифий-нинг бу хусусдаги таърифлари янада бошқача.

Шаҳобиддин Сўхравардийнинг ҳикоя қилишича, ул зот

Исфаҳонда бўлган чоғларида бир гуруҳ кишилар Аҳмад Ғаззолийнинг хузурига келиб, ундан хирқа сўрабди. Шайх уларнинг орзуларини эшитиб, «Фалончининг ёнига борингиз. У сизга хирқанинг нималигини англатсин. Кейин келинглар, мен сизга хирқа кийдирурман», дея уларни Сўҳравардийнинг олдига жўнатибди.»Уша кимсалар менинг хузуримга келишди, - деганлар Сўҳравардий. - Мен хирқанинг ҳақиқатлари, хирқа соҳибининг вазифалари ва буларни қандай бажариш қоидалари ва одобини етарли даражада тушунтирдим. Буларни эшитиб, ул кишилар хирқа талаби ва уни кийишдан воз кечдилар».

Тасаввуфдан мурод - хирқа кийиш эмас, балки нафси енгиш, кўнгилни поклаш, сабр ва бардош ила фикр, маърифат, руҳоният юксакликларини эгаллашдир. Бу эса камдан-кам кишиларга насиб айлаган қисмат эрур.

ХОТИР — ўй, фикр, хаёл. Қалбда пайдо бўладиган туйғу, ҳис, маънавий хитоб. Имон ва виждон саси. «Кашфул маҳжуб» рисоласида ёзилишича, сўфийлар хотир деганда кўнгилда туғилган дастлабки фикр ё хаёлнинг иккинчи бир хотир ила тез зойил бўлиши туфайли қалбда янги бир маънонинг юзага чиқиши ва хотир соҳибининг уни йўқотишга қодирлигини назарда тутганлар. Чунки хотир Ҳақдан, малақдан, нафсдан ва шайтондан ҳосил бўлади. Шу боис Аллоҳдан келадиган хотирга «хотири Ҳақ», малақдан келадиганига «кашф ва илҳом», нафсдан келадиганига «хавожиз», шайтонга дахлдориға «васваса» дейилган. Олий идрок соҳиблари - бўлмиш шайх ва мурид, ориф ва ошиқ, дарवेश ва мискинлар хотири Ҳаққа тобе кишилардир. Нафс даъватлари ва шайтон овози буларни тўғрилиқдан чалғита олмайди.

Нақл қилинишича, Хайрун Нассож аталмиш зотнинг кўнгилда «Устодинг Жунайд дарвозангнинг олдида турибди», деган бир хотир туғилибди. Лекин буни у дилидан йироқлаштирибди. Шунда илк хотирни қўллаб-қувватловчи яна бир чорлов эшитилибди. Нассож бунга ҳеч аҳамият бермабди. Навбатдаги даъватдан сўнг у тапқарига чиқибди. Қарасаки, Жунайд Бағлодий дарвоза ёнида турганмиш.

Шунда Жунайд унга: «Эй Хайр, шайхларнинг суннатини жойига қўйиб илк хотирга тобе бўлсайдинг, мени шунча куттириб қўймасдинг», деган эканлар.

- Ш -

ШАМС-УЛ ҚАЛЬ — қалб қуёши. Файб оламига етишганларнинг қалбини ёриштирадиган офтоб. Унга муқаддимат-ул ғайб, мезон-ул ғайб, шамс-ул ирфон, шамсур руҳоний ҳам дейилган.

ШАРИАТ — очиқ, ҳаёт манбаига элтувчи тўғри йўл; қонун, зоҳирий ҳукмлар мажмуаси каби маъноларни ифодалайди. Истилоҳий жиҳатдан Аллоҳнинг амри, оят, ҳадис, ижмои уммат ва қиёси фуқаҳо асосларига таянган дин қоидалари деган маънони англатади. Бу сўз Куръони каримда «ширъатун» тарзида қўлланган. «Моида» сурасининг 48-оятда эса, «Сизлардан ҳар бир миллат (яъни дин) учун (алоҳида) шариат ва йўл қилиб қўйдик», дейилган.

Шариат — дин йўли, Аллоҳнинг дахлсиз қонунлари: «Аллоҳнинг йўли қонун бўлиб, илгари ҳам ўтгандир. Аллоҳнинг йўлини ҳаргиз ўзгартира олмасиз» («Фатҳ», 23).

Тасаввуф аҳли Аллоҳга элтувчи йўлни тўрт босқичга ажратиб, биринчисини - шариат, иккинчисини - тариқат, учинчисини - маърифат, охиричисини - ҳақиқат деб атаган. Ҳожи Бектоши Валининг ёзишича, «Шариат йўлида мукамал бўлмаган кишига тариқат, маърифат ва ҳақиқат мартабалари насиб этмас...» Бежиз эмаски, орифлар: «Шариат бир дарахтдур, тариқат - унинг шохлари, маърифат — япроқлари, ҳақиқат — мевалари. Дарахт бўлмаса навда ҳам, япроқ ҳам, мева ҳам бўлмайди», дея таълим берганлар. Шунинг учун сўфийлар шариатни тамал, яъни пойдевор; тариқат, маърифат ва ҳақиқатни эса шу пойдевор устида юксалган уч қаватли бир иморат шаклида тасаввур қилганлар. Ва иморатсиз пойдевор бўлур, аммо пойдеворсиз иморат бўлмас», деган тушунчада собит турганлар.

Шайх Нажмиддин Кубро таърифига кўра, «Шариат бамисоли кема, тариқат эса денгиз, ҳақиқат — денгиз қаъридаги инжу. Ким инжунни қўлга киритмоқ истаса, кемага

минар, денгизда сузар. Шариатнинг тамизлиги сув ила, тариқатники қалбни ҳою ҳавасдан узоқ ва холи тутмоқ ила, ҳақиқатники эса Аллоҳдан бошқа ҳар нарсадан йироқ туриш билан бўлур».

Мавлоно Жалолиддин Румий эса бу ҳақда «Маснавий» асарининг муқаддимасида бундай дейди: «Шариат шамга ўшар — йўл кўрсатар. Аммо шамни қўлга олмоқ билан йўл очилмас. Йўлга тушдингми, бас, юришинг тариқат эрур, мақсадга эришилиши ҳақиқатдур. Шариат — билим, тариқат — тутмоқ, ҳақиқат — Тангрига етишмоқ». Шариат илми, биринчи навбатда, нафсни билишни талаб қилади. Чунки «шариат нафсининг, тариқат кўнгилнинг ва ҳақиқат руҳнинг йўли» эрур. Бошқа бир таърифга кўра, Аллоҳга ибодат — шариат, Уни талаб этиш — тариқат ва Аллоҳни мушоҳада айлаш ҳақиқатдур. -

Хусаин Воиз Кошифийнинг таснифига биноан, шариат билан тариқат ўртасидаги фарқ мана бундай: «Шариат равшанлик, нишон ва ҳурмат эрур. Тариқат — саъй-ҳаракат, баён ва хизмат. Шариатнинг самараси — аҳдга вафо, тариқатники — фано, яъни ўздан кечмоқ».

- Я -

ЯҚИЙН — очик-ойдин, аниқ ва шубҳа-гумондан мутлақо холи илм демак. Имом Ғаззолийнинг ёзишича, «дин сарватининг бутун сармояси» илми яқийндир. Яқийн илмининг бошланғичи бўлиб, унга эришилгач, қалбга барча нарсани фаҳмламоқ ва англамоқ имкони очилар экан. Аҳли калом «яқийн» калимасини билим маъносида татбиқ этганига шак-шубҳа йўқдир.

Тасаввуф таълимотига кўра, «қай замонки нафс бирор нарсани тасдиқлашга тарафдор бўлса ва ўша нарса нафсдан ғолиб келиб, исталган шаклда уни тасарруф эта олса, яқийн номи берилур» (Ғаззолий). Яқийннинг уч мақоми бор: 1. Илм-ул яқийн — ўқиб-ўрганиш ва ақлий далилларга асосланиб эришиладиган билим. Тасаввуфий нуқтаи назарга кўра, илм-ул яқийн — шариатнинг зоҳири; айн-ул яқийн шариат аҳкомини ихлос ила адо айлаб умр кечириш ва

ҳақиқатга таянмоқ эрур. 2. Мукошафа йўли билан ҳосил этиладиган ботиний билим, ҳол сирларини очувчи илм. Ушбу икки илм ўртасидаги фарқни содда шаклда шундай тушунтириш мумкин: айтайлик, бирор киши иккинчи бир кишига қандайдир ширин ва лаззатли мевани таърифлаб берди. Шу меванинг кўриниши ва таъми ҳақидаги тасаввур ва ишончнинг юзага келиши — илм-ул яқийн. Кейин ўша мевани кўзи билан кўриб, ушлаши — айн-ул яқийн. Ниҳоят, меванинг ейилиши ва лаззатланиш ҳаққ-ул яқийн демакдир.

Яна бир қиёс: ақл-хуши жойида ҳар бир инсон ўлимнинг муҳаққақлигини тушунади ва тан олади. Бу илм-ул яқийндир. Ўлим фаришгаси келгач, ўлим билан юзма-юз бўлиш — айн-ул яқийн. Ўлим ҳақиқатга айланиб, унга таслим бўлиш эса ҳаққ-ул яқийндир. 3. Ҳаққ-ул яқийн — илм, мушоҳада ва ҳол босқичларидан ўтиб, Ҳаққа фоне бўлмоқ. Яъни, фақат илм билан эмас, кўриш, ҳол ва сир мақомларида яшаб, ҳақиқатни билиш ва шу ҳолатда давом этиш. Бу яқийн даражаларининг охири ва энг юксагидир. Чунки унда илм ва мушоҳададан кечиб, асля моҳият ичида яшаш ҳақиқати қўлга киритилади. Айрим олимлар ҳаққ-ул яқийн қўлнинг ҳам илм, ҳам мушоҳада, ҳам ҳол соҳиби ўлароқ Ҳаққа фоне бўлиши, деган фикрни билдирганлар.

ЯҚОЗО — уйғоқлик, маънавий-руҳий бедорлик. Шундай бедорликка эришилмагунча Ҳақ ва ҳақиқат йўлида ҳеч бир мурод ҳосил бўлмайди.

- Қ -

ҚАВСИ НУЗУЛ — илоҳий вужуддан ажралган нурнинг аносири арбаъага интиқол кайфияти. Тўрт унсур - жамодот, наботот, ҳайвонот ва инсон. Мабда.

ҚАВСИ УРУЖ — илоҳий вужуддан ажралган нурнинг кейин яна такрор аслига қайтиши. Қавси сууд. Маод

ҚАЛБ — кўнгил, дил, юрак, виждон. Қалб калимасининг луғавий маъноси «бирор нарсанинг шакл ва маъно жиҳатидан ўртаси, асоси демакдир» (Нажмиддин Кубро). Сўфий ва мутасаввифлар бу «ўрталиқ»ни инсон тириклиги

ва маънавий ҳаётининг бош манбаи, маърифат ва ирфон маркази, кашф ва илҳом ойнаси, Ҳақ ва ҳақиқат сирларининг тажаллигоҳи, Аллоҳнинг тахти деб белгилашган. Аҳмад Рифоий ёзади: «Қалб бир гўшт нарчасидир. Айни пайтда қалб нурлар жамланадиган жой эрур». Инсондаги илоҳий, шайтоний, нафсоний, ҳайвоний, ҳуллас, барча ҳол ва хусусиятлар қалбда аксини топар. Шу боис қалб тасфияга муҳтождир. Қалбнинг энг ёмон офати дунё ҳирси, ҳасад, хусумат ва кибрдир. Қалбнинг атвори (таври, табақоти) еттита: 1. Садр — кўкрак, ислом жавҳарининг ўчоғи. 2. Қалб — юрак, имон жавҳарининг жойи. 3. Шиғоф — халқни севиш, халқ учун куйиниш жойи. 4. Фуод — кўнгил, гайбий мушоҳада маскани. 5. Ҳиббат-ул қалб — илоҳий ишқ жойи. 6. Сувайдо — гайбий мукошафа, илми ладуний ери. 7. Муҳтажун қалб — илоҳий нурлар зуҳурланган жой.

Имом Ғаззолий маърифат даражаси, сифат ва бошқа етакчи хусусиятларига кўра қалбнинг тўртга ажралишини ёзган. Биринчиси — ёлғиз Аллоҳни севиб, фақат Уни бишиш ва мушоҳада айлаш билан фараҳланадиган қалб. Иккинчиси — маърифат ва Аллоҳ ила унсият завқидан йироқ ва бенасиб қалб. Бундай қалб соҳибларини қувонтирадиган нарса бойлик, амал ва ҳар турли моддий манфаатлардир. Учинчи хил қалб эса кўп кучини Аллоҳга интилиш, илоҳий ишқдан завқланишга бағишлар, аммо вақти-вақти билан башарий сифатларга ҳам қайтар. Ниҳоят, яна бир хил қалб бордирки, у башарий сифатлардан ажралмасда, баъзи-баъзида илм ва маърифатдан баҳра олишни ҳам билар. Ғаззолийнинг эътирофи бўйича, биринчи хил қалб беҳад камёб, энг кўп учрайдигани ва дунёни тўлдиргани эса - иккинчиси. Қолган иккитасининг ҳам сони оздир.

ҚУРБ — яқинлик. Саййид Шариф Журжонийга кўра, қурб «Қулнинг саодатига сабаб бўладиган ҳар иш ила Аллоҳга яқинлашувидир. Аммо Ҳақнинг қулга яқинлиги эмасдир». Қушайрийнинг ёзишича, қурб - қулнинг Аллоҳга яқинлиги, аввало, унга иймон келтириш, уни тасдиқ айлаш. Ибн Арабий қурб — тоат ила қиём айлаш деркан, яна қоба қавсайд ҳақиқатига ҳам «қурб» дейилишини айтган.

- F -

ФАЙБАТ-ҲУЗУР — солиқнинг қалбидаги диний-илоҳий маънолар ила машғул бўлиб, моддий оламдан фориқ қолиши, халқнинг аҳволидан беҳабарлик, важд ва истиғроқ ҳоли. Файбат ҳолида қул моддий олам билан боғлайдиган ҳиссиётларни тарк этиб, илоҳий ҳузурда тажаллиларни томоша айлар экан, барча нарсани унутади. Нақл қилинишича, Жунайд Бағдодий бир куни хотини билан ўтирар экан, ҳузурига Шиблий кириб келибдилар. У зотни кўрган аёл ўрнидан туриб, яширинмоқчи бўлибди. Эри эса унга: «Шиблийнинг сендан мутлақо хабари йўқ (у файбат ҳолидадир), жойингда ўтиравер», дебди. Бир оз фурсатдан сўнг Жунайд Шиблий билан шундай гаплашибдики, натижада Шиблий йиғлай бошлабди. Ва шунда Жунайд хотинига: «Шиблий ўзига келди, файбат ҳоли зойил бўлди, энди бекиनावер», деган экан.

Ҳузур — халқдан кечиб, Ҳаққа юз буриш. Бунда ҳузур роҳат маъносида эмас, балки Ҳақнинг ҳузурига бўлмоқ, Аллоҳ тажаллиётига восилликни англатади. Қушайрийнинг таъкидлашича, «Ҳузур ҳоли Ҳақ зикрининг қул қалбини эгаллаш сурати ила юзага чиқур.. У замон қул қалби билан улуг Раббининг ҳузурига чиқар. Қулнинг халқдан гайбати нисбатига қараб Ҳақ билан бўлган ҳузур мукаммаллашур». Файбатга «ҳузур халқ», ҳузурига «ҳузур Ҳақ» дейилур».

ГАЙН — истиғфор билан ўртадан кўтариладиган қалбидаги ҳижоб ва парда. У икки навдир: бири юпқа, иккинчиси қалин. Қалин парда катта гуноҳ қилган гафлат бандаларида бўлур. Ҳазрати Пайгамбарнинг «Қалбим гайн ичида қолур ва ҳар кун юз дафъа Аллоҳдан афв тилайман», дейишлари ушбу ҳақиқатни ифода этгандир.

- X -

ҲАВО — ишқ мақомининг номларидан бири. Ибн Арабийнинг ёзишича, ҳавонинг икки хил маъноси бўлиб, иккови ҳам ишққа уйғундир. Биринчиси — ишқнинг қалбда юз кўрсатиши ёки қалб қаърига ўрнашиши. Бунда севги гайб олаמידан шаҳодат оламига иниб, қалбда зуҳур этади.

Ибн Арабий ҳаво калимаси қалб ичига кириш ё ўрнашиш маъносида келишининг учта сабаби бор, деган. Булар – боқиш, яъни назар, ҳис қилиш ва эҳсон кўрсатиш.

Ҳаво сўзининг иккинчи маъноси дафъатан (кутилмаганда) пайдо бўлган ишқ турғидир.

ҲАЁТ – тириклик, соғлик, жон, яшаш. Тасаввуфда қудрат илми билан сифатлантирувчи бир сифат. Ҳаётнинг уч даражаси бор: 1. Ҳаёти илм – қалбнинг жоҳиллик, нодонлик ўлиmidан халос бўлиб илм ила ҳаёт кўриши. 2. Ҳаёти жамъи – қалбнинг тафриқа ҳалокатидан қутулиб, ўзида ҳимматни жамлаши. 3. Ҳаёти Ҳақ вужуд ҳаёти эрурки, бу қулнинг фано филлоҳ ва бақо биллоҳ мақомларига юксалишидир.

ҲАЙРАТ – ҳайрон қолиш, ажабланиш. Қалбда юз очган тажалли туфайли солиқнинг англаш ва муҳокамадан тўхтайдиган бир ҳолга етишиши. Абу Наср Саррожнинг таърифлашча, ҳайрат таҳаммул, тафаккур ва ҳузурланиш асносида орифларнинг қалбларида юзага келган, уларни фикрлаш ва муҳокама юритишдан четлаштирган «бадиҳат», яъни ёришув, ойдинлашувдир. Шиблейдан ҳайрат ҳақида сўраганларида, у: «Ҳайрат икки турлидир: бири – гуноҳ қилиш қўркувининг шиддатидан туғилган ҳайрат, иккинчиси эса қалблардан ўрин олган таъзим туйғусидан майдонга чиққан ҳайрат», деган экан. Ҳайрат фано филлоҳ ҳолига кўтарилиш учун етишиш зарур мақомлардан бири ҳамдир.

ҲАҚИҚАТ – чиндан мавжуд нарса, асл моҳият. Аллоҳни билиш, борлиқ олам сирларини тўғри ва теран англаш. Ҳақиқат – шариатнинг ботини. Шунинг учун ҳақиқат тасаввуф маъносида ҳам ишлатилган. Абу Наср Саррож ёзди: «Шариат илми – хизмат илми. Ҳақиқат илми мушоҳада илмидир... Шариат – баён илми, ҳақиқат – бурҳон илми. Шариат илми муомала учундир. Ҳақиқат илми муроқабачундир. Шариат илми феълларга хос, ҳақиқат илми ҳолларга махсус...»

ҲИЖОБ – парда, тўсиқ. Ошиқни маъшуқасидан ажратадиган ёки йироқлаштирадиган парда. Дунё ва охиратга

оид тамаъ ва ниятлар инсонни Аллоҳдан ажратувчи ҳижоблардир. Нафс майллари ва шулар туфайли туғиладиган катта-кичик гуноҳлар ҳам Ҳақ ва солиқ орасини тўсиб турувчи ҳижоблар ҳисобланади. «Аллоҳ ила қул орасида нурдан ва қоронғуликдан майдонга келган етмиш минг парда бордир», дейди Нажмиддин Кубро. Бу пардаларни йўқ айлаш учун инсон умрини ботин поклигига бағишлаб, мушоҳададан асло ажралмаслиги лозим. Хусусан, илоҳий ишқ ҳароратидан бенасиб қолмаслик бунда ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

ҲОЛ-ҲОЛАТ — аҳвол, ҳолат, вазият, айни пайтда вақт, замон. Муайян дамда туғилиб, сўнг ўтиб кетадиган ҳистуйғу, ҳаяжон, эҳтирос, шавқ, зуҳур, важд, ҳайбат, ҳузур каби ҳоллардир. Ҳол Ҳақ туҳфаси ва ҳадяси эрур. Шунинг учун ҳол инсоннинг иродаси ва ҳаракатига тобе эмас. Абу Наср Саррож ҳолни «лаҳзада туғилиб, қалбда ризо, тафвиз ва шунга ўхшаш сифатларни муқимлаштирадиган аҳволдир», дейди. Абдулкарим Қушайрийга кўра, «ҳол қулнинг (Ҳақ ошиғининг — И.Ҳ.) қасди, жалб айлаш ташаббуси, эришиш истагисиз қалбда пайдо этиладиган нашъа-ҳузун, шодлик-қайғу, ҳайбат-ҳаяжон сингари маънолар эрур».

Кўнгли зариф, руҳи латиф, ахлоқи гўзал, маънавий ҳаёти мукамал Ҳақнинг содиқ қулларига «ҳол соҳиблари» дейилган. Улардан бир қисми ҳолига маҳкум — талвин соҳиблари, яна бошқа бир тоифалари ҳолига ҳоким — саҳв ва тамкин вакиллари бўлганлар.

Баъзи сўфийлар ҳоллар доимий ва боқий бўлади, агар шундай бўлмаса, уларга лавоих ва баводиҳ номи берилур, деган фикрда бўлганлар. Лавоих ва баводиҳ соҳиби эса тасаввуфий ҳолларини топмаган ва ҳолда камолга етиша билмаган киши демақдир. Ҳол лаҳзада туғилиб, тез фурсатда ғойиб бўлади, дегувчиларга нисбатан унинг собит қолишига ишонувчиларнинг сони кўпдир. Шуларнинг қарашларини ёқлаб, Қушайрий бундай деб ёзганлар: «Ҳолларнинг маъноси (ҳол) бир кимса учун ширб (машраб, мақом) вазиятида келур-да, у кимса шу мақомда тарбия этилур. Лекин бу вазиятда бўлган ҳол соҳибининг тавориқ но-

мини олган ва ширб ҳолатига етган ҳолларидан зиёд давом этмаган иккинчи даражали бир талай ҳоллари ҳам бордир». Бироқ, шунга қарамасдан, тавориқ туфайли сўфий янада устун ва «абдий юксалиш ҳолатига эга бўлур».

Хафв, ражо, ҳузун, мууроқаба, убудият, истиқомат, сидқ, ҳаё, ҳуррият — булар тасаввуфий ҳолларга (уларнинг бир қисмига) берилган номлар. Лекин ҳол тасаввуфдаги шундай фаройиб ҳолат ва хилма-хил маънавий, руҳий-психологик ҳодисаки, унинг барча шакл ва кўринишларини номлаш ёки таърифлашга имкон бўлмаган, албатта. Масалан, солиқ унс ва баст ҳолидан баланд кўтарилганида борлигидан қуш саслари эшитиладиган бир ҳолатга етишар экан. Буни Нажмиддин Кубро ҳикоятидан билиш мумкин.

Ҳолни берадиган ҳам, оладиган ҳам Аллоҳ бўлганлиги учун сўфийлар Уни «Муҳаввилул аҳвол», «Муқаллибул кулуб», дейишган.

ҲУЗУН — сурур ва шодликнинг зидди. Ғам, қадар, ғусса. Ҳузуннинг даражаси учдир: 1. Авомнинг ҳузун. 2. Хавоснинг ҳузун. 3. Ахоснинг ҳузун. Авом умрнинг ғафлат ичида кечишидан ғам чекса, хавос қалбнинг Ҳақдан йироқ қолиши ва мосивога муҳаббатидан ҳасрат тортади. Ахоснинг ҳузун эса халқ онгини ўзгартириш, яъни уни илми ирфонга етиштириш билан алоқадордир.

ҲУРРИЯТ — эркинлик, озод бўлмоқ. Тасаввуфда энг юксак даражада Аллоҳга қул бўлиш ҳоли. Қушайрий ёзади: «Билки, ҳақиқий ҳуррият қулликда камол ҳолидир. Аллоҳ таолога писбатан убудиятга содиқ бўлсанг, ўзгаларга қул бўлмоқ бўйинтуруғидан қутулиб, ҳурриятга эришурсан». Ҳуррият — нафсоний ҳаёт чоғларидан халос бўлиб, руҳоний ҳаёт кенгликларига етишиш.

Фақат мана шу ҳолатда инсон чин маънодаги ҳурлик — ақл ва идрок, қалб ва тафаккур эркинлигига эришади. Мана шу сабабга кўра ҳам ҳуррият орифликнинг охириги мақоми деб белгиланган. Иброҳим Адҳамнинг: «Ҳуррият ва карам соҳибидан бошқаси ила суҳбатлашма», деган сўзлари Ҳаққа қул бўлиб ҳурликка эришган зотларнинг қадри нақадар баланд тугилганини таъкидлашга хизмат қилади.

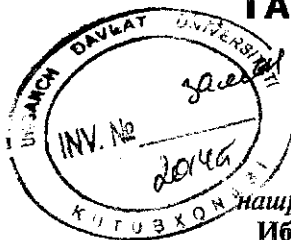
МУНДАРИЖА

Шайхлар ва шаҳидлар куброси	3
<i>Тасаввуфнинг ўн асоси</i>	32
1. Тавба	48
2. Зухд	51
3. Оллоҳга таваккул	55
4. Қаноат	57
5. Ўзлат	58
6. Доимий зикр	66
7. Таважжух	71
8. Сабр	73
9. Муҳоҷаб	74
10. Ризо	78
<i>Рисола илал ҳоим</i>	82
1. Вужуд покизалиги	85
2. Хилват	85
3. Давомли сукут	86
4. Давомий рўза тутиш	87
5. Узлуксиз зикр	88
6. Таслимият	91
7. Хотирани поклаш	93
8. Робитаи шайх	101
9. Фақат мажбурият ҳолида ухлаш	102
10. Ёйиш-ичишда ўрта йўлни танлаш	104
<i>«Фавойих-ул жамол»</i>	108
Мушоҳада мақомида вужуд, нафс ва шайтон орасидаги тафовут	110
Зикр оташи ва шайтон оташи ўртасидаги тафовут	111

Хавотири ҳақ билан хавотири нафс ўртасидаги тафовут	118
Тақлиф зиммадан тушадими?	124
Завқ табдили	125
Истиғроқ	128
Нафс	133
Мушоҳада	136
Фано	144
Ҳол - Мақом - Вақт. Ҳол, мақом ва вақт ўртасидаги тафовут нима? Ҳол	147
Мақом	149
Рақс - самоъ	152
Вақт	157
Тасаввуфда ҳумуд-жумуд	169
Валининг аломатлари	188
Нажмиддин Кубро ва унинг рисолалари	204
<i>Тасаввуф истилоҳлари шарҳи</i>	<i>208</i>

Шайх Нажмиддин Кубро

ТАСАВВУФИЙ ҲАЁТ

Таржимон ва
нашрга тайёрловчилар:
Иброҳим ҲАҚҚУЛ,
Азиза БЕКТОШ

Масъул муҳаррир:
Сайфиддин САЙФУЛЛОҲ

Тақризчи:
Нодирхон ҲАСАН

Техник муҳаррир:
Ихтиёр САИД

Босишга 2004 йил 25 мартда рухсат этилди.
Босмаҳонага 2004 йил 18 мартда топширилди.
Бичими 84X60 $\frac{1}{16}$. Адади 1000 нусха. Офсет қоғози.
20-сон буюртма.

Баҳоси келишилган нарҳда.

"MUTARJIM" шўъба корхонаси матбаа бўлими,
Тошкент шаҳри, Хуршид кўчаси,
Қошиқчи 1-тор кўча, 1-уй.